

Jonas Basanavičius.
Mano gyvenimo kronika ir nervų ligos istorija. 1851-1922m.

Lapkričio 23 d. 1921 m. pradėjus 8-jį savo gyvenimo metų kryželį varyti, reikėtų jau pasirūpinti praėjusių metų apžvalgą daryti, kad palikus ateisiančioms kartoms savo praleisto amžiaus nors kokį menką ženklą — aprašymą. Rods, jau aš buvau 1888 m. liepos 2 dieną trumpai aprašęs savo gyvenimo bėgį iki to laiko; dabar priderėtų tik tą aprašymą papildyti tūlomis smulkmenomis ir pratęsti iki pastarųjų laikų.

Mano gimtinė guli Ožkabalių kaime, Bartininkų valsčiaus Vilkaviškio pavieta. [Šito kaimo laukai tęsiasi ant t.v. Valdaiškai — pajūrinio kalnyno šiaurės krašto, kursai kalnynas, tęsdamasis iš šiaurės rytų į vakarus per Suvalkų guberniją, Prūsų link eina. Nuo Sausininkų, Ožkabalių ir Bartininkų šiaurės linkui tęsiasi plati diluvijaus lyguma net iki Nemuno krantų, labai derlinga, daugybe kaimų apsodinta ir tik tarpais mažesnėmis ir didesnėmis giriomis ir gegais apžėlusė. Pietų šonan nuo Ožkabalių laukų pradėjus, Vižainio, Liubavo ir Suvalkų linkui tęsiasi 10-12 mylių pločio kalnuotas kampas net iki Mozūrijos, nemenkai dar mažais ir dideliais ežerais apklotas ir daugiur vietų dar diktomis giriomis (Vištytgiris, Vidgiris, Ančios girios ir k.) apžėlęs, upėmis ir upeliais išbraižytas ir vietomis labai dailus. Šitas kalnuotasis plotas senųjų žmonių dar ir dabar *užgirio traku* vadinamas — čia yra ir daug kaimų: Trakiškiai, Trakėnai ir k. — regimai, nuo gilioje senovėje išdegintų girių ir įtaisytų čia „trakų“ ir, be abejo, daug pirmiau apgyventas negu diluvijaus lygumos šiaurėje, kurios, kaip pasakojama, senovėje buvę apžėlusios plačiomis giriomis, kurios nuo Virbalio iki Prienų ir Kauno visą šiaurės Suvalkų gubernijos kraštą apdengusios buvo. Seniau, Lietuvos kunigaikštystės laikais, kaip ir iš „Carte des états de Couronne de Pologne“, Tob Meyerio 1773 m. išleistos, matoma, šitas užgirio *trakas* prigulėjo administracijos reikalais prie Trakų vaivadytės (palatinatus Trocensis), bažnyčios — prie Vilniaus vyskupystės. Lenkai, suambrydami lietuvišką traką į *trakt*, vadino užgirio traką *trakt zapuszczański*.

Jau kryžiuočių laikais, XIII-XIV šimtmečiuje, šis kalnuotasis kraštas turėjo būti tirštai apgyventas ir labai svarbus strategijos žvilgsniu, jei senovės lietuviai priversti buvojau tada o gal ir dar seniau — šitame trake daugiur vietose įtaisyti tvirtas pilis, kad nuo netikėtinų plėšikų apsigynus. Nuo Prūsų sienos rytų link mes čia randame visą eilę tokių tvirtų ginuoklių, šiandien — piliakalnių: netoli sienos — Kaupiškiuose, paskui Pajevonyj, toliau Piliakalniuose ir Naujienėlėj, Bartininkų valsčiuje ir dar toliau į rytus — Lakynų ir Rudaminos (rodos, senovės „Naujapilis“) ir k. Vienur kitur — pav., Pajevonio piliakalnyje — atrastieji rymiški pinigai iš I ir II šimtmečio Kristui gimus nurodo į gilią tų ginuoklių įtaisymo senatvę. Kryžiuočiai, kaip iš Vigando kronikos ir kitų raštų matoma, mėgę labai dažnai lankytis šitame kampe beplėšdami ir vislab naikindami, todėl nereikia stebėtis, jog čia žmonės dar ir šiandien atsimena tuos latrus, moka dar ši tą apie „kryžiokus“ papasakoti ir žino dar vietomis (Kumečiuose už Stalaukėlio) „kryžiokų kapus“ parodyti.]

Tokiame dailiame kalnuotame krašte su daugybe dar „kryžiokiškų“ tradicijų aš esmi gimęs ir užaugęs, ir ši aplinkybė, be abejo, nemenką į mano dvasią įtekę turėjo.

Ožkabalių kaimas, žmonėms pasakojant, esąs labai senas; atrandami čia, Alytos laukuose ant „Geležinkalnio“ ir kitur, visoki žalvariniai daiktai (retežėliai, sagutės ir k.) iš t.v. žalvario laiko [rodo aiškiai, jog jau nuo gilios senovės šita vieta buvo apgyventa. Šiandien turintis 24 ūkininkus, senovėje buvęs tik kelių „viensėdžių“ gyvenamas]. Ožkabaliečiai gyvenę viensėdžiais, kur kam patikę. [Iš tokių viensėdžių dar sulig šiol tradicijoj likę vardai: Kušlys, gyvenęs apie 1699-1703 m. pas „Kušliakalnį“ netoli Grajauskų kaimo sienos; ten likus ant aukšto kalno dar gili kūdra Jul. Alytos lauke; kitas Geležiūnas — palei Geležinkalnį, kurs nuo to gyventojų pramintas, Aidukaičio lauke; trečias, apie kurį iš metrikų knygų prie Bartininkų bažnyčios žinią gauname, buvęs Breičikas ir gyvenęs pagal Breičiko kalną Vaitukaičių lauke; ketvirti buvę Basanavičiai — turtingiausi; jie gyvenę beveik toje pat vietoje, kur ir dabar; jų vieta buvus vadinama „dvaravietė“: dar prieš 30-35 metus Juozas

Basanavičius ardamas palei trobas išaręs mūrinius trobų pamatus, kurios senovėje stovėjusios palei kelelį, kurs Gražiškių link ėjo. Visas lauko plotas palei šios dienos Vaitukaičių ežią iki „Kupstynės“ buvęs užimtas sodo („vyšnyno“), kuriame buvus gili kūdra dabar užslinkusi. Iš ano laimingesnio laiko, dar man mažam esant, apie 1858 m. už trobų pakalnėje stovėjo „gluosnyne“ didelis „pravoras“ — aukšta ir plati troba, pilna kubilų ir k. rakandų, reikalingų alui daryti, kur ne kartą, man atsimenant, daryta dar sau ir šeimynai alus, ypač per rugiapjūtę ir kalėdoms, velykoms. Prie „pravoro“ buvo šulinys ir pro jį ėjo per klampią pievą vakarų link brukuotas kelias, kuris ir šiandien po velėna randasi (Siručio lauke). Iš tų laikų buvo dar likęs didelis, labai senos architektūros kluonas su didelėmis palėpėmis ir svirnas. Gyvenamoji troba buvo 1832 m. statyta. [Penktasis viensėdis buvęs Bradūnas, paskui Vaitukaitis toje pat vietoje gyvenęs, kur ir dabar, Paliulis ir k.] Ožkabaliuos didžiausius laukus — po 90-100 margų turėję Basanavičiai ir Vaitukaitis, mažiau Bidočius ir k., bet baudžiavą įvedant beveik visų laukus sulyginta. Dar mano tėvo Juro senis buvęs labai turtingas žmogus, laikęs 8-tą arklių — kas anais laikais buvę visame krašte retenybė. Visi šitie Ožkabalių viensėdžiai — kaip ir kiti apylinkės gyventojai — buvę „karaliaus žmonės“, mokesnių nemokėję, baudžiavos seniau nepažinoję, vyrų į kariuomenę neleidavę, bet liuosanoriai tarnaudavę. Kada įvesta baudžiava — o ją čion įvedęs Tyzenhauzas — žmones suvaryta į kaimą vienon vieton, kad būtų parankiau juos prižiūrėti ir baudžiavon į Bartininkų dvarą varyti; visiem paskirta rėžius ir sulyginta laukus, nes uždėta vienoda baudžiava, kuria baisiai varginta žmonės. [Tyzenhauzas atėmęs didelę dalį Ožkabalių laukų, kurie siekė iki Pagerniavės dvaro, kurio dar tuomet nebuvo, ir iš tų laukų, kaip ir iš atimtų iš Bartininkėlių, padaręs Bartininkų dvarą. Tyzenhauzo laikais Bartininkuose buvę fabrikai visoki ir amatininkai: kalviai, malūnininkai, siuvėjai, kurpiai, audiejai ir k.; jis norėjęs čia įtaisyti miestą.]

Kaip iš šito pasakojimo matoma, mano sentėviai buvę labai turtingi žmonės, bet ilgainiui, baudžiavą įvedus, nemenkai pavargę. Mano motina Marė Birštoniutė iš Stolaukio, Pajevonio par., kilusi iš labai senos Birštonų giminės, kurios pravardę kryžiuočių raštuose randame 1384 m. minėta. Birštonų lizdas buvęs Grajauskų kaime šalia Ožkabalių, kur jie baudžiavos laikais šaltyšiavę (Oberšulc) ir baudžiavos n'ėję; iš jų vienas, būtent Jurgis, buvo nuėjęs žentu į Stolaukio kaimą; jis buvo mano motinos tėvas ir turėjo dar sūnus: Simą, Kazį, Joną ir, be mano motinos, dar dvi dukteri: Oną, ištekėjusią už Bakšio Šakiuose, ir Agotą — už Klimo Jakiškiuose. Sūnų vienas, Simas, liko ūkininkauti Stolaukyje, o Kazys, kurs užkuriu buvo nuėjęs į Keturvalakius, turėjo tris sūnus, kurių vienas, Motiejus nebylys, tapo garsiu visoje apylinkėje skulptorium ir kryžiadirbiu. Vienas Grajauskų, Birštonas, broliavaikis su mano motina, įgijęs mokslo, buvo Beržiniuose Vaitkabalių valsčiaus raštininku. Mano motina, rodos, buvo hysterikė; jji, kiek atsimenu, dažnai skūsdavosi — kakle tarytum kokią kąsnį jautusi (globulus hystericus), kurį ji praryti negalėjusi. Ji buvo labai malonaus būdo, šneki, meili — sympatinga moteriškė. Kiek vaikų turėjo — neatsimenu gerai, žinau tik, jog kada gimė 1861 m. mano brolis Vincas, aš dar buvau vienintelis ir vyriausias jos sūnus, kurį ji labai buvo įpratusi lepinti ir mylėti. Kada sužinojau apie brolio gimimą, baisiai žliumbiau, manydamas, kad dabar motina mane jau taip neglamonės, kaip pirm to kad buvo. Būta ir kitų vaikų, kurie maži išmirę. Atsimenu vieną jų — seserį Marutę, kur gruodžio 26 d. 1869 m., man Kalėdomis iš gimnazijos namon sugrižus, pasimirė. Buvo tai mergaitė jau kokių 6 metų, neišpasakytai daili, kaip koks angelėlis su išmintingomis mėlynomis akelėmis, geltonplaukė labai, be galo meili! Mirė, rodos, džiova. Padarė jai iš baltų lentų rakštelį; ant antvožo aš nupiešiau kryžių, o gale galvos — akvarelės spalvomis puikų rožių vainiką su raide M viduryje. Žmonės, šermenyse susirinkusieji, stebėjosi, kad taip jos rakštelis papuošta. Nulydėta į kapus Bartininkuose, užkasus ir „Aniuolas Dievo“ užgiedojus, aš buvau baisiai susigraudenęs, kad mane tarytum koks šurpulys ir drebulyš visą apėmė ir taip pradėjo kinkos drebėti, jog vos neparpuoliau. Tokios širdigelos man vėliau niekad patirti neteko. Motina, kuri buvo gimusi spalio 19 d. 1826 m., mirė Ožkabaliuose gruodžio 21 d. 1890 m. plaučių uždegimu, o palaidota 23 d.

Mano tėvo pravardė XVII-XVIII šimtmečio dokumentuose metrikų knygoje prie Bartininkų bažnyčios iš lenkiško yra gana įvairiai rašoma; taip randame užrašyta: Bosonoicz, Basanoicz, Bosonowicz, Bosenowicz, Basenowicz, Basianowicz, Basienowicz, Basiniewicz, Basinowicz, Basanowicz, Bassanowicz, Basonowicz, Bassonowicz, Basnewicz, Basawicz ir 1786 m. — Magdalena Basanowa. Šita pravardė, be abejo, yra kilusi nuo liet. *basas* ir turi dar kitus žmonių ir vietų vardus, nuo to žodžio pramintus. [Pav., Vaško Basa buvo Kazimiero Jagelaičio raštininkas, Mykolas Basa apie 1514 m. — Stakliškių vietininkas, Basin dvaras — Naugarduko vaivadystėje, Basino dvarelis apie 1514 m. minėtas Naugarduko pavieta, Bassyno — kaimas tame pat pavieta, Basalickoje seniūnystė — Ašmenos pav., Baselauken kaimas („Codex epistol. Witoldi", p. 966), Basiškiai — Daugeliškio valsč. Švenčionių pav., Basinye kaimas — Dysnos pav., Basiškiai — dirva Gaižavoj, Vilkijos valsč., Basašilas — Tverų valsč., Bosevščizna — Vilkijos valsč. (Sprogis. Geograf. slovar. drev. Žomoit. zemli, p. 17, 28), Basiai (Bosse) — kaimas Berzinink. val. Seinų pav., Basiniai (Basiny) — kaimas Naugardelio parap. (Zienkowicz. Constitutiones synodi dioecesis. Vilmensis. Vilnae, 1744, p. 111), Bassutė — prūsų bajoro vardas ir pravardė Basaitis ir k. Kaip Lietuvoje, taip ir dar senesnėje lietuvių tautos tėvynėje Maž. Azijoje ir Trakijoje randame taipogi žmonių ir vietų vardus, nuo to žodžio kilusius. Taip yra žinomas vienas bitynų-trakų karalius Basas M. Azijoje, kursai turėjo sūnų Žibaitį (apie 326 m. Krist. negimus). Trakijoje buvo tautos vardas Βασαυισι ir Βασσιδαυα — pilis Mysijos provincijoje, Bassiana — vieta Pannonijoje, Bassus, Bassinus — rymiečių vardai ir t.t.].

Iš savo tėvo girdėjau pasakojant, kad mūsų sentėviai buvę ateiviai iš Užnemunės, iš kur tai nuo Vilniaus. Kaipogi tikrai šiame krašte Basanavičių esama. [Taip, pav., tūlas Basiniewicz, politikos prasikaltėlis Bialostoke, vežant jį 1906 m., iš vagono per langą iššokęs ir pabėgęs („Kurjer Litewski", 1906. N. 204, p. 5). Apie kitą Basanavičių paduoda žinią Vilniaus laikraštis „Съверо-Западный Голосъ" 1907, lapkričio 25 d. N. 602: „Ūkininkas V. Basanavičius (Басановичъ), kad sutaupius kapitalą, išvažiavo iš miestelio Krasnoje Vileikos pavieta (tarp Molodeczno ir Radoškovičių, prie geležinkelio Minskan) į darbus. Sugrįžęs jis buvo pasiryžęs įvykdyti savo svajonę, vesti mylimą merginą M. Meišutavičiutę. Sužinojęs apie jos mirtį, jis nusprendė nusižudyti ir pažeidė savo krūtinę peiliu. Jį nusiuntė ligoninėn, iš kur pagijus paleista. Bet nepraėjo nė kelių dienų, kaip Basanavičius antru kartu pasiryžo nusižudyti: iš revolverio šūviu į galvą jis pabaigė gyvastį". Apie trečią Basanavičių, dargi Joną vardu, turime žinių iš paties Vilniaus, kur jis apie 1909-1910 metus gyveno ir save gudu skaitė, ir dalyvavo gudu draugijoje].

Basanavičiai, regis, bus atsikėlę į mūsų kraštą drauge su kitais išeiviais po 1676 metų maro, kursai buvo čia labai išnaikinę žmones. Pirmą kartą mes juos randame dokumentuose 1694 m. minėtus. Bartininkų bažnyčios gimimo metrikos knygos N. 1, pusl. 137 nuo spalio 3 d. 1694 m. randame pirmą kartą minėtą Mykolą Basanavičių [kada jis su „generosa Helena Zawistowska" iš Gulbinalių buvo krikšto tėvu Mykolo Šurkino sūnui Mykolui. Ar Mykolas Basanavičius buvojau tuomet vedęs — nežinoma, tik tiek patiriame iš tos pat metrikų knygos pusl. 295, kad „domini" Mykolo Basanavičiaus ir jo pačios Onos Senkevičiutės rugsėjo 24 d. 1702 m. krikštyta Bartininkų bažnyčioje sūnus Motiejus Ignotas, o krikšto tėvais buvę „generosus d-nus P. Januszewicz cum d-na Helena Zawistowska" ir „generosus d-nus Franciscus Wysocki cum Joanna Zawistowska". Vysockis tuomet gyveno Ožkabaliuose, o apie Basanavičių gyvenimo vietą sužinome iš tų pat metrikų knygos pusl. 339, kada Ona Basanavičienė, be abejo, Mykolo pati, kovo 8 d. 1705 m., Gulbiniškių kaime gyvendama, buvo kūma su kareiviu Mot. Stankovičium, krikštijant Petro Plaušos sūnų Juozą — taipogi iš Gulbiniškių, kurie guli palei Sudonės upę Janavo valsčiuje, 6 verstai nuo Kalvarijos. Apie Gulbinalių dvarą (aula), kurio šiandien Suvalkų gubernijoje nebėra, patiriame iš vienos 1705 metrikos p. 356, kurioje yra sakyta, kad, krikštijant Jono Gobinio kūdikį iš Gulbinalių, krikšto tėvai Kazys Svirbutaitis ir Ieva Rizaitė buvę iš Gulbiniškių. Regimai, Gulbinaliai buvo kur visai arti prie Gulbiniškių]. — Kitas Mykolo Basanavičiaus sūnus Juozapas turbūt

atėjo į žentus ar kitokiu būdu persikėlė gyventi Ožkabalius [buvo vedęs Oną Borašanką, o jai mirus, antru kartu Oną Liūkiutę (Lukówna) ir iš pirmosios pačios buvo susilaukęs sūnaus Stanislovo, gimusio kovo 14 d. 1739 m.]. Ona Liūkiutė pagimdė jam balandžio 5 d. 1742 m. sūnų Jurgį [balandžio 27 d. 1749 m. dukterį Aleną ir nežinia kada gimusį Petrą]. Jurgis Basanavičius turėjo tris pačias vedęs [su pirmąja Ona Gajūniute buvo susilaukęs dukteries Onos, gimusios rugpjūčio 30 d. 1767 m., ištekėjusios už našlio Jono Gelgaudo gegužio 20 d. 1787 m. Bartininkuose, ir sūnaus Juozapo, gimusio kovo 16 d. 1770 m.; iš pačios Onos Meteliūtės buvo susilaukęs duktės Teresės, gimusios spalio 15 d. 1775 m.]; o trečioji iš eilės pati Ieva Kurtinaičiutė jam pagimdė dukterį Agniešką [gimusia gegužės 6 d. 1799 m.], sūnų Mykolą [gimusį rugsėjo 1 d. 1800 m.], Jurgį — [gegužės 13 d. 1802 m. ir dvi dukteri: Marę, rugsėjo 11 d. 1805 m. ir Magdę — gegužės 28 d. 1807 m.]. Mykolas Basanavičius buvo vedęs pačią Magdę Juodkojutę iš Moliniškių ir mirė vasario 19 d. 1846 m. plaučių liga. Jisai turėjo sūnus: Jurą, gimusį balandžio 10 d. 1826 m., Joną, Juozą ir dukteris: Marę, Uršę, Veroniką ir Oną. Juras Basanavičius, vedęs Marę Birštoniutę, buvo susilaukęs, kaip vyriausį sūnų, mane, gimusį lapkričio 23 d. 1851 m., Vincą — rugpjūčio 1 d. 1861 m. ir dukterį Uršulę; jisai mirė spalio 8/20 d. 1879 m. plaučių liga (tuberculosis).

Dabar reikėtų žodelį tarti apie Juodkojų atsiradimą ir apie mūsų šeimynos narių gabumus. [Juodkojis, Magdės Basanavičienės senio senis, buvo gimęs Vaitkabaliuose: maro metais išmirus visiems kaimo žmonėms, jis vienas telikęs: ligai pasibaigus, nuvykęs į Moliniškius ir ten, radęs vienuose namuose tik vieną mergą, ją vedęs. Tokiu būdu Juodkojai Moliniškiuose atsiradę]. Magdės Juodkojutės kita sesuo buvo ištekėjusi už Linkos Lankeliškiuose, šito Linkos duktė [Vincos Linkos aptiekininko sesuo], ištekėjusi už Lankeliškių bažnyčios zakristijono Gerbačiausko, buvo motina J.A.Herbačiausko, žinomo rašytojo, lietuvių kalbos lektoriaus Krokuvos universitete. Mano dėdė Jonas buvo žalvario daiktų liejikas, muzikas ir siuvėjas. Onos Basanavičiutės, ištekėjusios už Kerevičiaus, sūnus Kazys, tik prisiziūrėjęs vėjo malūnų konstrukcijai, buvo pasistatęs didelį gerai veikiančią vėjo malūną; kitos jos sesers Uršės, ištekėjusios už Šmulksčio Gražiškiuose, duktė Kastancija Matulaitienė — hysterikė, labai gabi matematikė.

Mano tėvas Juras, nors prastas ūkininkas ir tik skaityti, biskelį rašyt ir lenkiškai kalbėt mokėjo, buvo kelis metus Bartininkų valsčiaus vaitu ir savo kampe guodojamas ir teisingas žmogus. Mano tėvas iš patyrimo po lenkiškų ponų arba sulenkėjusių Lietuvos bajorų (Gediminų Bartininkuose, kunigaikščių Puzinų Pajevonyje ir k.) baudžiavas žinojo labai daug apie visokius baudžiauninkų vargus apipasakoti; jis mokėjo ir daugel atsitikimų iš praėjusių laikų mūsų krašto žmonių, taipogi daugelį pasakų, mįslių ir t.t., ir aš jam ir jojo atminčiai esmi kaltas įgaivinimu mano širdyje meilės į mūsų tautos praeitį ir lietuviystę.

Kaip visi mūsų krašto lietuviai, taip mano tėvai buvo labai dievobaimingi žmonės ir jie rūpinosi ir savo pirmgimi sūnų tokioje pat dvasioje užauginti. Ant šio „baltojo“ svieto lapkričio 11/23 d. 1851 m., 7-tą valandą vakare ateinant dėl nežinomos priežasties teko man gimti *in asphyxia*, taigi pusgyviu, ir tik su dideliu vargu tapęs atgaivintas. Ar trinant šepetiu mano kojų padus, ar per koki, kaip tėvams rodėsi, stebūklą po geros, sako, valandos aš atsigaivalėjęs; tėvai jau tada mane, nors pusgyvį, prižadėję į kunigus leisti, jei tik Dievas teiksiąsi dvasią įkvėpti į mano menką kūnelį. Lapkričio 24 d. 4 val. po pietų buvau Bartininkų bažnyčioje klebono Jono Burdulio apkrikštytas, o kadangi tą dieną buvo Jono nuo Kryžiaus, tai ir man Jono vardą suteikta. Bet tai buvo, rodos, nelemtas to šventojo vardas, kursai mano gyvenime tarytum man daug nelaimių atgabeno. Krikšto tėvais buvo dėdė Simanas Birštonas iš Stolaukio ir teta Uršulė Basanavičiutė. [Drauge su tėvu prie krikšto liūdytoju buvo Mateušas Mazurkevičius iš Ožkabalių. Tėvas turėjo tuomet 25, motina 24 metus]. Seniausi mano kūdikystės laikų atsiminimai — tai rėpliojimas ant aslos ir obuoliu žaidimas — ritinėjimas drauge su kitu tėvo seseries Marės Birštonienės biskelį vyresniu vaiku Kazuku. [Mat mano tėvas su Simu Birštonu buvo „*mainais*“ vedęs. Marė Basanavičiutė-Birštonienė, pagyvenus su vyru vienus metus ir pagimdžius sūnų, susirgo (puerperium), buvo parvežta į

Ožkabalius, kur, trumpai pagyvenus, po Mykolo pasimirė ir Bartininkų kapinėse palaidota. Paliko vaiką Kazuką, kurs ar 2 nepilnai pragyvenęs metus, silpnutis taipogi Ožkabaliuose mirė ir prie motinos palaidotas.] Atsimenu, kaip tėvas, kai kada vakarais svirne gulėdamas, imdavo mane savo lovon ir, pasiguldęs mane, pradėdavo bučiuot ir mano veidą savo ataugusia barzda tarytum šepėčiu lytėti. Būdamas kokių 3 metų kartą nuėjau per sieną į Vaitukaičių Urbų pupas, kurių buvau prisiskynęs pilną sterblę, kada mane užtiko patsai Urbas ir, dar priskynęs pilnas rieškučias, man davė ir iš pupų išvedė. Kartą, man jau kokių 5-6 metų esant, vaikščiojant pieva palei durpinyčias, nuslydus kojai nuo kranto, įpuoliau į durpinyčios vandenį ir tik man surikus balsu atbėgo arti ariantis dėdė Jonas, ištraukė mane iš vandens ir išgelbėjo nuo prigėrimo.

Kūdikystės metai praėjo man tarp visokio naminio darbo vasaromis ir mokyklos — žiemomis. Dar dabar mielai atsimenu, kaip didoku jau vaikėzu būdamas su kitais vaikais, būdavo, rudenyje, susėdę ant žirgų, jodėme didžiu būriu piemenis svetimų kaimų „vaikyti“, botagais pliaukšėdami, „vajiolia“ rėkaudami, šiaudadūšiais, smalabambiais, degutpilviais ir k. juos pravardžiuodami. Šitie „vaikymai“ man visados atrodė kaip rudimentarinės kovos, kaip karas *en miniature* iš senovės lietuvių laiko. Lenktynės, imtynės, rimavojimas, ritinys ir kiti žaislai, toki jau, kaip ir pas senovės trojėnus, iš jaunystės laiko man iki šiandien atminime liekti.

Drauge su pasakomis apie „kryžiuokus“ piliakalniai jau nuo pat mažų dienų mano akis ir širdį prie savęs traukė. Netoli nuo Ožkabalių, Piliakalnių kaimo laukuose pas Rasius, yra gražus piliakalnis, nuo kurio patsai kaimas praminta. Šitą didį, labai gražų, neišpasakytinai dailioje, ramioje vietoje ant daubos kranto palei Aistos upę stūksantį kalną aš jau nuo jaunystės pradėjau lankyti, dar suvis instinktinį užuojausmą jam turėdamas ir nežinodamas, kas jį, kada, iš kokios priežasties supylė, tik iš mažo jau buvau girdėjęs pasakojant apie užkerėtas ir uždarytas jame labai dailias mergas; jog jis buvęs supiltas sterblėmis ir kepurėmis; jog jaučiai, kuriais bandyta jis išarti, nugaišę ir t.t. Pajevonin su tėvais į atlaidus važinėdamas, vėliau susipažinau su Pajevonio piliakalniu, dar vėliau su Kaupiškių, arti Prūsų sienos, Rudaminos, Lakynų ir k. Ant šitų kalnų, galiu drąsiai sakyti, susitvirtino mano lietuviškumas.

Prieš pastarąjį 1863 m. „lenkmetį“ ir nuo baudžiavos atvadavimą mūsų kampe kaimuose beveik niekur nebuvo mokyklų; tik miestuose, kaip Vilkaviškis, Kalvarija, pradinės mokyklas galima buvo rasti, nors ir labai menkas, nes menkose lenkų mokytojų rankose. Marijampolėje buvo „szkoła powiatowa“ su 4 klasėmis, seniau čion, rodos, iš Seinų atkelta, kuri ypatingai lietuviškų „klopu“ vaikams buvo įtaisyta, tokiems būtent vaikams, kurie norėjo į kunigus eiti; jei kas norėjo Suvalkų gimnaziją pasiekti, turėjo „šlėkta“ būti. Tik po lenkmečio šitos gimnazijos durys ir klopu vaikams atidaryta.

Kaimuose, kaip sakytą, retai kur buvo mokyklos ir tik ten, kur „ponas“ buvo įtaisęs. Ūkininkai, kurie geidė savo vaikus „į mokslus leisti“ — nors kiek juos išmokinti — imdavo namuosna ypatingus „daraktorius“, kurie tik žiemomis mokindavo, už ką mažą mokesnį ir pylą javais iš žmonių imdavo. Toki daraktoriai visados būdavo labai mažo mokslo: jie mokindavo vaikus ant elementorių ir „Aukso Altoriaus“ lietuviškai ir kiek lenkiškai skaityti, šiek tiek iš lenkiško vadovėlio aritmetikos ir — prie mišių tarnauti. Kad geriau lenkų kalbos mokytųsi, buvo draudžiama lietuviškai tarp savęs kalbėti ir prakalbėjusiam buvo kabinama ant kaklo „metelinga“, kurią vaikas turėjo iki tol nešioti, pakol išgirdavo kitą lietuviškai prakalbėjusį, kuriam tuomet galėjo ant kaklo pakabinti, nuo savęs nuėmęs. Tankiai atsitikdavo, ką vaikas per žiemą buvo pramokęs, vasaros laiku vėl užmiršo taip, jog sekančią žiemą reikėdavo vislab *da capo* pradėti. Daraktorius eidavo nuo vieno ūkininko pas kitą kas savaite, ir tą septyndienį, kur jis užsilaikydavo, tuosna namuosna reikėdavo ir visiems kaimo vaikams susirinkti. Pirmu mano daraktoriumi buvo tūlas apysenis Kardokas, iš dzūkų ateivis, aukšto stuomens vyras, šleivakojis: nuo jo skaityti ir šiek tiek rašyti išmokau. Antras mano mokytojas buvo tūlas girtuoklis lenkelis iš Vištyčio miestelio Szymanowski, nuo kurio

biskelį pramokau lenkiškai, vėliau mokinausi pas Bartininkų zakristijoną Naujoką, kursai iš lenkiško Novakovskiu rašėsi. Nuo tokių menkų mokytojų ne per daugiausia galima buvo išsimokinti, ir nors aš nuo 5 ar 6 metų pradėjau „į mokslą eiti“, bet jau 12 metų būdamas galėjau tik gerai lietuviškai ir lenkiškai skaityti ir rašyti, biskelį buvau aritmetikos pramokęs ir prie mišių tarnauti, nors vargiai supratau, kas tai yra *introibo ad altare*.

Dabar jau, pramokęs pas daraktorius skaityti, aš uoliai pradėjau dalyvauti šventadienių rytais namiškių giedojime iš kantičkų, ypač kad turėjau gerą, gražų balsą. Taip būdavo po naujų metų giedant:

„Ant meto naujo, apsiliejo krauju“ ir t.t.

Kad užrėksiu, tai net visame bute skamba. Bet kantičkose vietomis ir poezijos nemenkai randasi. Atsimenu:

„Lapkritis medžių lapus nuplėš kaip plaukus,
Pavasaris su gražiais žiedais rėdo laukus...“

Kartą, jau vakare lovoje gulėdamas, ėmiau giedoti. Motina, tai girdėdama, linksmai tarė: „Tai bus Jonukas dailus kunigelis, o koks gražus balselis“, į tai tėvas sako: „Giedok tu, giedok ir renkis į kunigus eiti“.

Prisiartino 1863 m. lenkų maištas. Kadangi Bartininkų parapijoje dvarininkų labai mažai buvo, tai bažnyčioje patriotiškų jų demonstracijų su dainomis „Boże coś Polskę“, „Z dymem pożarów“ ir k. giedant negirdėta, tik buvo plačiai kalbama, kad laukiama atvykstant jiems pagalbon tūlo Garibaldžio, kurio paveikslą galima buvo matyt ant pirktinių sagtučių. Mūsų krašto žmonės maište nedalyvavo, dargi buvo jam priešingi. Tokius neištikimus lenkams žmones jų slaptoji valdžia dargi persekiojo ir baudė. Taip nežinia už ką Pajevonio ūkininką Baliūną, naktį pastvėrę, lenkai pakorė gluosnyje prie kelio ties Būdviečiais, kurį į Joninių atlaidus Pajevonin su tėvais važiudamas mačiau po šaka kabant, nes buvę įsakyta 3 dienas pakartą laikyti. Dar žiemą, kovo mėnesį, š. Juozapo dieną pirmą kartą mačiau prajojant Bartininkuose kazokų eskadroną. Maišto metu rusų valdžiai atitraukus nuo Prūsų sienos dalį kareivių sargybos, žmonės sužinoję ėmė važiuoti į Prūsus įvairių pigesnių prekių pirktis. Taip ir mūsų vyrai — tėvas su broliu Jonu, pasiėmę mane drauge, vasarą leidosi važiuot į Stalupėnus ir čia prisipirkę, ko reikėjo, nuvažiavo į netoli miesto gulinčius Bilviečius (vok. Bilderweitschen), kur turėjo gimines ūkininkus Alytus, pas kuriuos pernakuvoję ir pasisvečiavę, grįžo namon. Jau sutemus pasiekėm Karalkrėslio dvarą, kurį pravažiavę išgirdom iš užpakalio keliu kitą vežimą atvažiuojant; prisidingdami, kad mus paviję neimtum kratyti, užsukome patamse Užbaliuose iš vieškelių į gluosniais išsodintą vieno ūkininko kelelį ir laukėme, iki tas kitas pravažiavo. [Rudeniop mirė Karalkrėslio dvaro arendatorius Šabunevičius; vieną vakarą jo lavoną keliu per Ožkabalius į Bartininkus lydint, daugybė kaimo gyventojų buvo susirinkusi žiūrėt — nes lydėjo naktį su švyturiais — ir ant kalno ties Milančiais stovėdami giedojo:

Ojčizna naša, vilkas poną neša
Nešė per aglyną, sudraskė jam klyną...]

Aukščiau jau minėjau, kad, man vos gimus, tėvų duota pažadas, kad jeigu gyvas liksiu, leisią mane į kunigus. Jau nuo šio laiko, ypačiai motina, įžadų užmiršti negalėjo, o, man paaugant, dar didesnę turėjo rūpesnį, nors menkai ištesėdami, mane į kunigus rengti. Bet, užsinorėjus „į kunigus eiti“, reikėjo pirmučiausiai Marijampolės „szkoła powiatowa“ baigti, kas vėl nelengva buvo. Anuo laiku tik Vilkaviškyje ir Lukšiuose buvo geresni mokytojai, kurie galėjo vaikus pirmajai tos mokyklos klasei prirengti, tėvas tad atidavė mane į Lukšius,

ypačiai dėl to, kad toje mokykloje buvo jau vienas ožkabalietis, būtent Mazurkevičius Vincas, mokinęs ir kad ten tuomet vikaru buvo mūsų giminietis kunigas Šlekys.

Lukšiai buvo gana švarus kaimas romantiškoje vietoje palei Siesarties upę, Naumiesčio — dabar Šakių — pavieta, į 7 mylias atstu nuo Ožkabalių, turėjo apie 10 ūkininkų, ant kalnelio mūro mokyklą, sodo viduryje stovinčią, medinę senąją ir mūrijamą naująją bažnyčią. Mokykla buvus įsteigta Zyplių dvarininko Bartkausko, kursai kaip retai kuris kitas tais laikais rūpinęsis savo žmonelių apšvietimu. [„Vilniaus Žinių“ 1905 m. korespondentas Balandis N. 72 aprašo vėlesnių laikų Lukšius: „Vakarinis bažnytikaimio galas nemalonią turi išvaizdą, išskiriant puikią bažnyčią gotiško pavidalo, visi kiti gyvenimui namai tik lūšnos su pasvirusiomis kerčiomis ir nušiupejusiais stogais; gyventojų katalikų čia yra per šimtą, žydų 42 ir vokiečių 19, yra klebonas, kamendorius ir rezidentas, mokykla ir valsčiaus raštinė, monopolis, karčema ir alaus sandėlis; netrūksta taip pat ir amatininkų įvairios rūšies, kaip to: rūbsiuvių, kurpių, dailidžių, mūrininkų ir k. Lietuvių draugija ūkio pagerinimui, 2 katalikų sąkrovos, 7 — žydų ir viens dažininkas. Lukšių apylinkėje ūkininkai, išskiriant keletą, gyvena gana vargingai, viena, dėl to, kad ūkis senobiškai vedamas (trilaukės), laukai žemi, be grovių, menkai teprižiūrimi, pievos menkos. Antra, kas pikčiau, tai girtuokliavimas, giliai išisaknijęs mūsų kampe, ką galima suprasti jau iš to: pačiuose Lukšiuose ne per senai gyveno 10 ūkininkų, šiandien tik 4, pasiliko vien smulkūs gyventojai, o kiti praskolinti į monopolį sukiša kas metai 7 tūkstančius mažiausiai, į karčemą arti 4 tūkstančius. Degtinę čion pardavinėja ne tik monopoliuje ir karčemoje, bet ir kai kurių katalikų, o labiausiai žydų namuose“].

Mano Lukšiuose gyvenimo metu žmonių ištvirkimas dar žymus nebuvo. Mokykla tuomet buvo Vilušio, biskelį sulenkėjusio lietuvio, rankose, kursai savo šeimynoje vartojo lenkų kalbą. Jisai anais laikais turėjo būti skaitomas gana geru mokytoju su vidutiniu mokslu; buvo ir patogus žmogus. Čia mokinta tikybos, aritmetikos, geografijos, lotynų, lenkų, o vėliau ir rusų kalbos. Išguldymo kalba, kaip visur kitur tuomet, taip ir čia, buvo lenkiška. Užlaikymui mokykloje atgabenama buvo produktais ir pinigais Vilušiams mokama. Tie, kurie iš toli buvome atvykę, žiemą gyvendavome pačioje mokykloje, vasarą — ant mūrinių namų aukšto. Maistą turėdavome gana gerą. Šventėms parvažiuodavom namon. Kartą, rodos, 1866 m. pavasarį, ant Velykų namon su dėde Juozu grįžtant per patviniusios Šešupės brastą pas Vilktrakius, vos neprigėriau, nes, srovei ėmus smarkiai vežimą žemyn nešti, vos ne vos arkliai, pasiekę kojomis upės dugną, spėjo dar atsispirti ir vežimą krantan išvilkti. — Pasimokinęs pirmąjį pusmetį nuo kalėdų iki vakacijų, šitoms baigiantis nuvežta mane 1865 m. į Marijampolę, bet, kvotimų iš aritmetikos neišdavęs, turėjau į Lukšius grįžti ir dar ištisus metus mokintis ir tik vasarą 1866 m., išlaikęs kvotimus, buvau į Marijampolės „szkoła powiatowa“ priimtas.

Šita „pavieto mokykla“ turėjo tuo laiku inspektorių, direktorių tūlą sulenkėjusį storpilvį prancūzą Langry, kursai čia, kad sulenkinus lietuvių „mužikų“ vaikus, labai uoliai rūpinosi ir trūsėsi. Ne tik apie išsimokinimą lenkų kalbos rūpinosi, Langry stengėsi, kur tik galima, permaintyti lietuviškas pravardes į lenkiškas, vienam *-icz*, kitam *-ski* prikabindamas, iš Vabalo Žukovskį darydamas ir t.t. Man išdavus egzaminą į I-ją klasę, Aleksandras Langry, pažiūrėjęs į mano ūgį, ilgas kojas, sako: „Nežinau, ką reiks daryti su jo ilgoms kojoms, kam revizijon atvažiavus — po suolu pakišim“. Rykštės, „kozos“ tuomet šitoje keturklasėje mokykloje dar buvo geriausias „*remedium*“, kad apšvietimą į „klopu“ galvas įvairius. Šita „szkoła powiatowa“ 1867 m. papildyta trimis aukštesnėmis klasėmis ir gimnazija paversta, o drauge su tuomi vieton lenkų kalbos tapo įvesta rusiška mokslui dėstyti. Didžiausia, seniau negirdėta naujiena buvo ir lietuvių kalbos — po 2 valandi savaitėje — gimnazijon įvedimas, ir šis nuotykis kaip į mane, taip ir į kitus lietuvius turėjo nemenką įtekmę, nes, priėmus lietuvių kalbą Marijampolės ir Suvalkų gimnazijose, jauni lietuviai iš palengvo pradėjo nuo tos limpamos ligos, „polonizacija“ vadinamos, atsikrėsti ir — nors ne visi, ir apie savo kalbos ir tautos reikalus bandė palengvėle rūpintis. Tik labai gaila, neturėta tuomet gerų

lietuvių kalbos mokytojų. Žemesnėse klasėse lietuvių kalbos mokino piešimo mokytojas Rutkauskas, aukštesnėse, žemaitis Ulinskas, matematikos mokytojas. Visas lietuviškos kalbos mokslas buvo — vertimas iš rusų kalbos į lietuvių ir *vice versa*, taipogi lyginimas tūlų lietuviškų žodžių su panašiais graikiškais, lotyniškais ir slaviškais; apie moksliską kalbos išguldymą ir išsimokinimą negalima nė kalbėti, nes patys mokytojai nė apie lietuvių kalbos gramatiką, nė apie ką kitą nė kokios nuovokos neturėjo.

Kaip praėjo gimnazijos mokslo metai? Menkai teatsimenu. I-je ir II-je klasėje kvatierą turėjau pas tūlą Jakobsienę prie Bažnytinės gatvės: pirmaisiais metais buto vyresniuoju, perdėtiniu buvo Petras Kraučūnas, antraisiais — Petrašūnas Juozas, V-tos klasės mokinys, kurs vėliau buvo tapęs mokytoju Lenkijoje; tuomet tame bute drauge su manim gyveno: Ant. Gelgaudas (I kl.), vėliau buvęs Bartininkų valsčiaus vaitu ir teisėju; Fr. Bielinski (I kl.) — juristu, trumpą laiką teismo tardytoju Vilkaviškyje, nukeltas Kaukazan, gavęs drugi, mirė; Kaž. Chlebinski (I kl.) — mažas valdininkėlis prie geležinkelio Vilniuje; Rosinski (IV kl.) — illegitimus tūlo Naumiesčio muitinės valdininko Volskio sūnus — inžinierium; Silv. Petrika (IV kl.) — mirė Lankeliškių klebonu (lithiasis) ir Jonas Strymas (IV kl.) — kunigu Didvyžiuose. Antroje klasėje esant atvažiavo Marijampolėn Varšuvos srities mokyklų kuratorius Witte; atėjęs jam į geografijos pamoką, mokytojas Ed. Plevinskis iššaukė mane prie lentos, ant kurios aš nupiešiau iš galvos Europos konturus ir upes taip gerai, kad Witte mane labai pagyrė ir pasakė: „Mokinkis — būsi žmogus“. III-je ir IV klasėje kvatierą turėjau pas Hofmann'ą gale miesto nuo Prienu šono. IV-je klasėje esant atvažiavo švietimo ministeris gr. Tolstoj, kuriam aš vėliau, kaipo vidurio reikalų ministeriui, buvau prašymą padavęs dėlei „Auszros“ Kaunan perkėlimo. Jis apsilankė lotynų kalbos pamokoje, mane išklausęs, pagyrė tos kalbos gerą supratimą. Penktoje klasėje būdamas jau pradėjau kitus vaikus mokinti: pirmutiniu mano mokiniu buvo rusų kalbos mokytojo Jurgio Poromenskio sūnus Saša. Toje pat klasėje būdamas jau gavau kvatieros perdėtinio vietą už sodo prie Evangelikų kirkės. Šitoje ir VI-je klasėje esant man teko mokinti lotynų kalbos mokytojo Przeorskio ir gimnazijos direktoriaus Ternovskio sūnų. Šeštoje klasėje apie 2 ar 3 mėnesius buvau Orlevičienės kvatieros perdėtiniu beveik priešais paštą, o paskui, mokytojui Vytautui Ščukai geidžiant, persikėliau pas jojo uošvį, Marijampolės burmistrą Žilinskį, pas kurį pusbadžiais, iki pabaigiant gimnazijos mokslą, kaipo jo sūnaus Vytauto korepetitorius, gyvenau pirmiau prie „Ponų“ gatvės, paskiau prie rinkos mūro namuose, kur prieš karą notaras Kociela turėjo savo kancelariją. Šeštoje klasėje esant atsitiko, kad Poromenskis 1871 m. rudenyje uždavė rašyti temą „Tiše jedeš, dalše budeš“. Spalių 3 d. (sen. st.), parašęs uždavinį, įteikiau mokytojui. Kelioms dienoms praėjus atneša jis klasėn rašinius ir ima juos dalinti mokiniams, darydamas pastabas apie paklaidas ir t.t. Mano rašinį paliko galop; man belaukiant savo uždavinio ir manant, kad jis blogiausias, jei taip ilgai neatiduodama, Poromenskis prabyla: „Vyručiai, paklauskite, aš jums perskaitysiu veikalėlį, iš kurio pamatysit, kaip reikėjo gvildinti jums duotąją temą“ ir — ima mano rašinį skaityt. Aš tik džiaugiuosi. Perskaitęs labai išgyrė mano darbelį, kursai buvo parašytas ant 11 puslapių in 4-to, ir, pasakęs autoriaus vardą, man jo dar neatidavė. Negana to, nusinešė mano rašinį į V ir VII klasę, perskaitė jį visiems mokiniams, nurodydamas jo gerąsias puses ir statydamas kaipo pavyzdį, kaip ta tema reikėjo rašyti. Sugražinus man rankraštį, radau po juomi padėta 3+, taigi aukštesnis 3-jų laipsnių sistemos ženklas, kurie tuomet gimnazijoje buvo statomi. Poromenskiui pakėlus mano reputaciją gimnazijoje, kaipo stylisto, ant taip aukšto laipsnio, neilgai trukus, ypač VII-je klasėje esant, direkcija pradėjo mane siuntinėti į tas klases mokytojus pavaduoti, kurie dėl ligos ar kitos kokios priežasties negalėdavo į pamokas ateiti, su teise klausinėti mokinius, tik jiems ženklų nestatant.

VI-je klasėje esant, ant Velykų, nusiasamdę žydelį, išvažiavome keliese atostogų namon per Vilkaviškį. Išvažiavus plentu už miesto ir Šešupės ant kalnelio, aš padaviau sumanymą važiuojantiems drauge mokiniams uždainuoti, kad nebūtų nobodu važiuot, ir, turėdamas gerą balsą, užtraukiau dainą: „Augin tėvas du sūneliu, du sūneliu, augindamas

labai džiaugės, labai džiaugės"... Pasirodo, kad keliaujančių vaikų tarpe tuomet būta ir Vinco Kudirkos, kursai 1871-72 metais buvo II klasės mokiniu, ir šitą atsitikimą jisai mini „Tėvynės Varpuose" („Varpas", 1893. N. 3), sakydamas: „Aš turėjau gerą balsą ir tikrai buvau paketinės prisidėti (dainuoti), tik štai Basanavičius užvedė lietuviškai: „Augin tėvas du sūneliu..." Rodos, kad kas gerklę užėmė iš gėdos. „Chłop" — pamislįjau sau lenkiškai ir, nuleidęs nosį, tylėjau". Mat buvo nutautėjęs.

Gimnazijos metų mano užrašuose menkai galima rasti įdomių žinių iš mano gyvenimo. Taip birželio 29 d. 1867 m. yra užrašyta apie sudegimą mūsų gyvenamosios trobos, kurią padegė degtuku piemenukas. Spalių 4 d. tą pat metų vidurnaktį pasimirė Aleksandras Langry, lenkų ir prancūzų kalbos mokytojas ir mokyklos inspektorius, o spalių 27 d. 9 val. ryto mirė Vincentas Voinovič, lenkų kalbos mokytojas. Lapkričio 3 d. pradėjo pirmą kartą snigti. 1868 metais mano užrašų knygutėje nebuvo nieko įdėmaus pažymėta. Bet tais metais rudenyje, man jau trečioje klasėje esant, atsitiko toks įvykis, kursai į mane nemenką įtakmę turėjo. Tai buvo — už vyro mano mylimos merginos ištekėjimas. Reikia žinoti, kad mano tėvas, man dar mažam esant, draugavo su kaimynu Milančium, dzūku, atėjusiu į žentus Ožkabaliuosna. Jisai turėjo vyriausią, rodos, su manim vienmečią dukterį Uršulę. Dažnai pas mus lankydamasis, jis, būdavo, tėvui sako: „Ar žinai ką, Jurgi, tu turi sūnų, aš — dukterį; kaip užaugs — suženysiva". Ir reikėjo taip atsitikti, kad aš, dar būdamas kokių 8-9 metų vaikėzas, eidamas drauge su taj Uršule į mokslą pas daraktorių, būčiau į ją įsimylėjęs. O tai buvo labai graži mergaitė, tamsių, beveik juodų plaukų mėlynakė su labai gražiomis didelėmis akimis, kokių gražesnių vėliau niekur man neteko matyti. Aš taip idealiai, platoniškai į ją įsimylėjęs, kad būdavau patenkintas, laimingas, tik ją nors iš tolo pamatęs. Tuo tikslu dažnai, ar reikia, ar nereikia, eidavau pro jos namus keliu į Trempų pievas arba šventadieniais nuo vargonų bažnyčioje iš aukšto į ją žiūrėdavau. Taip būdavo, kaip dar namie buvau, o vėliau atostogų laiku iš Lukšių ir iš gimnazijos sugrižus. Ar ji žinojo apie mano meilę ir jausmus — sunku ką sakyti; ar ji mane mylėjo — nežinau, nes progos stigo su jai apie tatau kalbėti. Man taigi trečioje klasėje esant, Uršulė, būdama 16 metų, ištekėjo už tūlo turtingo viensėdžio, pusbajorio Vaitukaičio, kuriam po kelių metų nusigyvenus, drauge su vyru persikėlė Amerikon. Kita jos jaunesnė sesuo vėliau buvo ištekėjus už mano brolio Vinco, kursai balandžio 23 d. 1910 m. nuo tuberculosis pulmonum mirė.

[Toliau seka 1869 m. užrašai. Vasario 2 d. 5 val. ryto mirė Vincas Kudirka, 4-os klasės mokinys, ir 3 d. buvo palaidotas. Balandžio 15 d., sekmadienį, val. 9, min. 40 vakare pasirodė ant dangaus šiaurės ir vakarų šone šiaurės pašvaistė ir tęsėsi iki 10,45 min.; balandžio 29 d. snigo, o 30 d. apie 8 vakare labai pustė. Gegužės 3 d. apie 10 val. ryto prie pat gimnazijos pasirodė gaisras; sudegė 3 namai; o gegužės 4 d., antradienį, 2 val. po pietų — Kazimiero Lado smuikos koncertas gimnazijos salėje; bilieto kaina mokiniams 10 kap. Rugpjūčio 15 d., sekmadienį, apie 12 val. ryto numirė Bartininkų kaime Pilypas Gelgaudas, mano giminiečio Antano Gelgaudo tėvas. Lapkričio 13 d. numirė 11-os klasės mokinys Eugenijus Žukauskis, o gruodžio 26 d., man iš gimnazijos šventėms sugrižus, pasimirė mano kokių 6 metų seselė Marutė. 1870 m. sausio 19 d. apie 6 1/2 vakare pasirodė ant dangaus žemiau mėnulio baltas stulpas ir iki 7 val dūravo. Vasario 4 d., penktadienį, šalčio buvo 23° R., o 5 d. — 25°; tiedvi dieni į gimnaziją n'ėjom. Kovo 7 d. tūlas Bliūdžius, netoli Marijampolės gyvenąs, naktį nušovė savo motiną, o 10 d. — galeva diena, gimnazijon n'ėjom; dieną buvo gana šilta, saulė kaitino, bet naktį prisnigo. Balandžio 1 d. apie 3 val. po pietų pradėjo eit ledai Šešupe pas Marijampolę, o 5 dieną apie 9 vakare pasirodė ant dangaus labai graži šiaurės pašvaistė ir iki val.... dūravo]. Birželio 1 d., trečiadienį, sėdėjau „koze" 2 valandi drauge su Samueliu Tuvin'u, žydeliu, už tai, kad vėlokai vakare buvova nuėję pasiklausyt levų riksmo pas mūsų matytą jau menažeriją, kuri iš Suvalkų buvo čion atvykus. Nežinia kas, pamatęs mudu apie menažeriją uždraustu laiku vėlai vaikščiojant, pranešė gimnazijos direktoriui, kursai nubaudė mudu, „kozan" pasodydamas. Kitą dieną Tuvinas, apleidęs

gimnaziją, Kalvarijon išvažiavo. Birželio 30 d. sugrįžau iš Marijampolės namon atostogoms. Šeštadienį liepos 2 d. buvau Vilkaviškyje P. Marijos Aplanckymo atlaiduose. Spalių 30 d. numirė lotynų kalbos mokytojas J.Kosiarski. 1871 m. būdamas V-je klasėje nuo sausio 25 d. gavau lekcijas pas lotynų kalbos mokytoją Przeorskį jojo sūnų mokinti. Vasario 10 d., ketvirtadienį, šalčio buvo iki 26° R., nevaikščiojom gimnazijon taipogi penktadienį ir šeštadienį. Nuo Velykų 1870 iki vasario 15 d. 1871 m. gyvenau Hofmano bendrabutyje drauge su S.Zienkavičium, kursai potam pabėgo iš Marijampolės Kaunan, o iš ten į Jonavą. Birželio 18 d. numirė rusų kalbos ir literatūros mokytojas Andrius Bezcennyj. Tai yra visi užrašai, gimnazijos metu padarytieji.

Sympatingiausi mokytojai, kurie sulig šiol mano atmintyje liko, buvo: tikybos mokytojas kun. Jurgis Čėsna, marijonų vienuolyno perdėtinis, kursai mane supažindino su L.Rhezos išleistas Duonelaičio „Metais“, taipogi St.Rutkauskas, kursai mane mylėjo už piešimą ir dailiaraštį. Gaivino į mane sympatiją Ed. Plevinskis, Przeorskis, V.Ščuka, o ypač J.Poromenskis. Kiek žinoma, Marijampolės gimnazijos mokytojai literatūroje beveik ne — arba labai mažai katras — tedalyvavo. [Tik Jurgis Poromenskis, būdamas dar mokytojų seminarijos mokytoju Rygoje, buvo 1858 m. išleidęs igaunių kalbos gramatiką 2 tomis („Этская грамматика Ревельскаго Нарьчя“) ir 1861 m. „Руководство къ практическому изучению этского языка. Juhataja wenekeelt wäljaöppida“, o lotynų ir graikų kalbos mokytojas], unitas A. Horoszewicz, jau man VII klasėje esant, rašinėjo vokiečių ir rusų kalba straipsnius į laikraščius iš palyginamosios kalbos srities, kuriuos duodavo man perrašinėti. Drauge jis buvo gimnazijos bibliotekorius, kuriam aš padėdavau tvarkyti — kataloguoti knygas, todėl visados galėjau namon imti ir skaityti knygas, kokias tik norėjau.

1866 metais man į „szkołą powiatową“ įstojant, buvo priimta viso labo 45 mokiniai, iš kurių iki VII-os klasės daėjo vos 5, būtent: aš, Jokūbas Kalasauskas, pabaigęs įstojo į girininkų institutą Peterburge, Jonas Kudirka — medikas Maskvoje, Tamas Šaukevičius, kursai rašėsi Šolkiewič — kunigas ir Maušius Škudski; visi kiti, kurie 1873 m. drauge su mumis pabaigė gimnazijos mokslus, būtent: Jonas Dylevski — medikas, Jonas Horodecki, Kazys Stancler — inžinierius ir Vytautas Žilinskis — medikas, buvo kitose klasėse pavyti arba vėliau įstoje.

Gimnazijos mokslus atlikau 1873 m., gaudamas už gerą mokymąsi sidabro medalį dovanų ir šitokią liudijimą, kurio nuorašą čia pridedu.

ATESTATAS

Marijampolės Klasikinės Gimnazijos Pedagogų Taryba, remdamasi 1866 metų sausio 5/17 dieną Jo Didenybės Imperatoriaus patvirtintu Įstatų 59 straipsniu, išdavė šį atestatą mokiniui Ivanui Bassanavičiui, Romos Katalikų tikėjimo, gimusiam Suvalkų Gubernijoje, turinčiam 21 metus, patvirtinantį, kad jis įstojo į šios Gimnazijos 1 klasę ir mokėsi joje, kol išėjo visą kursą ir 1873 metų birželio 17 būdamas gero elgesio per baigiamuosius egzaminus parodė šiuos rezultatus:

1. Tikyba labai gerai
2. Rusų kalba ir literatūra labai gerai
3. Lenkų kalba ir literatūra —
4. Lotynų kalba labai gerai
5. Graikų kalba labai gerai
6. Vokiečių kalba labai gerai
7. Lietuvių kalba labai gerai
8. Aritmetika labai gerai
9. Algebra gerai
10. Geometrija gerai
11. Trigonometrija gerai

12. Fizika gerai
13. Kosmografija labai gerai
14. Visuotinė Istorija labai gerai
15. Rusijos ir Lenkijos Istorija labai gerai
16. Visuotinė Geografija labai gerai
17. Rusijos Imperijos ir Lenkijos Karalystės Geografija gerai
18. Gamtos mokslas gerai

Kadangi Ivan Bassanavič labai gerais rezultatais užbaigė visą kursą ir parodė labai geras Lotynų ir Graikų žinias, Pedagogų Taryba, remdamasi minėtuoju Įstatų straipsniu, skiria jam sidabro medalį, išduoda jam šitą atestatą su reikalingu parašu ir valstybiniu antspaudu.

Marijampolė 1873 metų birželio 17 diena.

Inspektorius (parašas) D. Černiavskij

Inspektoriaus padėjėjas (par.) Pržeorskij

Rusų k., Rusijos Istorijos ir Geografijos mokytojas (par.) Abramovič

Lenkų kalbos ir literatūros mokytojas (par.) Lanarevič

Tikybos mokytojas (parašas) Ks. Černac

Matematikos mokslų mokytojas (par.) Ulinskij

Fizikos ir Kosmografijos mokytojas (par.) E. Plevinskij

Senujų kalbų mokytojas (par.) A. Goroševič

Senujų kalbų mokytojas (par.) Grigorevskij

Istorijos mokslų mokytojas (par.) A. Ščuka

Vokiečių kalbos mokytojas (par.) Ivan Drsvs

Piešimo mokytojas (par.) Sta. Rutkovskij

Tarybos sekretorius (par.) Šimanskij

Raštininkas (par.) I. Junskij

Su originalu sutinka Gminos Viršaitis Bartinik...

Mokslas man sekėsi gerai, nes aš, kaip sakoma, turėjęs „gerą galvą“, todėl ir visose klasėse buvau pirmutinis mokinys, o pereinamas iš klasės į klasę gaudavau dovanų knygomis. Ypač klasiškosios kalbos sekėsi man gana lengvai suprasti ir aš draugų tarpe buvau visados malonėtas dėl jų pažinties; taipogi ir literatiški mano uždaviniai rusų kalbos žvilgsniu visados užsipelnydavo pagyrą ir, VI-je klasėje būdamas, kaip jau minėta, buvau įgijęs gero stylisto vardą.

Iš visų gimnazijos meto mokinių tik vienas tuomet Petras Kraučiuonas iš Papečkių buvo lietuviškos kalbos tyrinėjimu užsiėmęs, būtent žodžių rinkimu žodynui. Viename viešame gimnazijos „akte“ jisai skaitė lietuvišką J. Kochanovskio vienos giesmės vertimą, kas pirmą kartą toje gimnazijoje atsitiko. Šitas stiprus savo tautystėje lietuvis, su kuriuomi man vienus metus drauge gyventi, o vėliau draugauti teko, pabaigęs gimnazijos mokslą, Seinų seminariją ir dvasiškių akademiją Peterburge, bet, nejausdamas savyje pašaukimo į kunigus, metęs sutoną, tapo klasiškų ir lietuviškos kalbos mokytoju toje pat Marijampolės gimnazijoje ir vėliau ne vienam jaunadvasiui įkvėpė karštą meilę į savo pavargusią tautą ir josios kalbą. Daugiausiai jo dėka lietuvių atgaivinta Suvalkų gubernijoje.

Liekti dabar keliais žodžiais paminėti apie santykius tarp įvairių tautų — ypač lenkų ir lietuvių — mokinių Marijampolės gimnazijoje. Kaip „pavieta mokykloje“, taip ir vėliau, tapus jai gimnazija, tie santykiai buvo visados normalūs, niekadados nebuvo taip įtempti, kaip Suvalkų gimnazijoje, kur lenkai, būdami daugumoje ir pilnai šeiminkaudami, įvairiais būdais lietuvius mokinius stengėsi persekioti, apie ką d-ras V. Pietaris savo atsiminimuose „Vienybėje Lietuv.“ 1894 m. N. 11 mini.

Gimęs ir užaugęs tyrai lietuviškame kampe, aš jau nuo mažų dienų, po tėvų įtekme, buvau pradėjęs savyje lietuvišką gaivinti dvasią. Pirmos lietuviškos knygos — išskyrus

„Aukso Altorių" ir „Garbę Dievo" — kurios mano rankosna pateko, buvo M. Akelaičio rašytas veikalėlis „Swejka Marija ir gywenimas Panos szwenziausios" (Wilniuja 1860), kun. J. Dovydavičiaus „Sziauleniskis senelis" (Wilniuja 1860) ir kun. Aleknavičiaus „Pasakos, pritikimai, weselos ir giesmės" (Wilniui 1861); pirmi dvi knygi dėl jų skaisčios kalbos ir vėliau ne kartą dar skaičiau. Antroje klasėje būdamas pradėjau, nors menkas, daineles rašyti, vėliau ir lenkų kalba ir gana daug buvau prirašęs, bet paskui beveik visas sudeginau; tik vienas Lenartavičiaus „Pavasario" (Wiosna) vertimas buvo spausdintas 1882 m. „Lietuwiszkoje Ceitungoje". Antroje ar trečioje klasėje būdamas pradėjau lietuvių dainas užrašinėti, iš mokinių girdėtas; trečioje klasėje esant man teko susipažinti su Duonelaičio „Metais", iš kun. J. Čėsnos gautais, su Mickevičiaus, o vėliau ir su Syrokomlės (Kondratavičiaus) poezijomis; šito pastarojo melancholiškos dainos ypač man patiko. „Konradą Walenrodą", Syrokomlės „Margier" daugybę kartų skaičiau ir kuone viską iš atminties atkartoti buvau išmokęs.

Pirmąsias žinias iš lietuvių praeities nuo mano tėvo įgijau; tai buvo žinios apie mūsų krašto baudžiavą ir k.; vėliau Strykovskio „Kronika polska, litewska, žmodzka" (Krolewicz, 1582) buvo mano vadovu; Guagnini, Dlugoszas, Kromeras ir k. kronistai, o vėliau Kraševskio raštai turėjo didelę į mane įtekme, ir aš gimnazijoje dar būdamas patogiai buvau su lietuvių istorija susipažinęs.

Dar IV-V-je klasėje esant, mano tėvas atkartodamas sakydavo: „Jonuti, nuo šių metų turi jau į Seinus eiti; matai — aš esmi paliegęs, motina nedrūta, Dievas žino, ar dar ilgai galėsiva tavimi džiaugtis; jei būsi kunigu, tai nors kada maldose ir mus paminėsi: tik ir mums bus lengviau aname sviete"... Ypač motina buvo savo širdį ant kunigystės palaužusi ir gana dažnai man sakyti pamėgusi, aš būsiąs „dailus kunigėlis". Bet ne veltui sakoma: „Žmogus šaudo, ledoks kulkas neša..." Iki IV-os klasės ir aš patsai buvau labai deivuoatas vaikas ir dažnai dar mislijau apie seminariją, bet nuo V-tos klasės atostogų, kada man teko skaityti prancūzo Aug. Nicolaso lenkiškai verstą veikalą „Bóstwo Jezusa Chrystusa", kuriame autorius ginčijasi su Ern. Renanu ir kritikuoja jo knygą „Vie de Jésus", pradėjo jau manyje tūla atmaina atsirasti...

Mat jau nuo mažens į mano širdį buvo įsimetusi žingeidumo kirmėlaitė, kuri mane graužė, traukte mane traukė į nepažinstamą tolimą svietą. Kaip mažas vaikas būdamas, taip ir iš gimnazijos atostogoms sugrižęs, mėgdavau po Ožkabilių ir Grajauskų kalnus vaikščioti ir gėrėtis gražumi reginiu. Aukščiausias punktas Ožkabalio laukuose yra „Kušliakalnis". Regratis nuo minėtojo Kušliakalnio yra labai erdvas: pietų linkui aukštesni kalnai, kurių pryšakyje matosi Grabalkos dvaras su aukštais medžiais apaugusiomis Gerlachų kapinėmis ir Vidgirių girios kraštas; vakarų link, netoli, puikioje vietoje, ant aukšto kalno, Gražiškių bažnyčia iš raudonų plytų su vienu bokštu stūkso, už jos horizontą nuo Prūsų sienos užstoja Vištytgiris ir už jo šiaurės link tęsiantiesieji Pavištaičių ir Šakių kalnai už Pajevonio aukštai iškilusio, pušynu apdengto kalno su gražia dviem bokštais bažnyčia. Dailiausia regykla — šiaurės link: čia, tiesiog per Sausininkų ežerą, lygumose akys siekia net iki Naumiesčio, kurio giedroje dienoje bažnyčia prieš saulę baltuoja ir kiek į vakarus matosi Prūsuoše Širvintos vokiečių stūksanti kirkė. Kiek arčiau matosi Virbalio Šilelis, už 17 verstų aiškiai baltuoja Vilkaviškio bažnyčia, todėli ir geležinkelis, pro šį miestą Kybartų linkui einantis, traukiniui dūmus iš garvežio leidžiant, yra aiškiai matomas. Kiek nuo Vilkaviškio į rytus matosi Gižų bažnyčia. Šitas visas kraštas turi ypatingą gražumą: daugybė kaimų su išsisklaisčiusių ūkininkų trobomis ir sodais, kaip ir vietomis nedideliomis giraitėmis, vienur kitur baltomis dvarų ir palivarkų trobomis jis yra išmargintas. Rytų Imk per arti gulinčius Bartininkus su jųjų balta bažnyčia, dvaru ir dviem vėjo malūnais akis atsiduria per Budavonės giraitę ir Keturvalakius į Marijampolės baltuojančią už 3 mylių bažnyčią; už Marijampolės tolyn matoma ant horizonto krašto tamsios girios, o pietų link traukiasi Tabariškių kalnai, kurie

horizonto kraštą čia nuo Kalvarijos atidalina. Mane daugiausiai traukė tuomet šiuomi reginiu visados gėrėtis — dūmai iš mašinos ant geležinkelio, nuo Kybartų Kauno link einančio, neišpasakytinus jausmus mano širdyje sujudindami. Troškau ir aš, nabagas, platesnį svieta, žmones, padanges nors iš tolo pamatyti!..

Kada gimnazijos mokslą pabaigęs namuosna sugrįžau, tėvas, tarp kitų dalykų, pasakė nė skatiko daugiau neduosias, jei aš į Seinus n'eisias; visą atostogų laiką kaip žemes pardavęs vaikščiojau. Nors aš gana rūpinausi tėvus perkalbėti, kunigų esą gana, o ir kitokiu būdu mokintų vyrų reikėtų, mano motina nė klausyti nenorėjo. Tik po ilgų kalbų ir plačių verksmų tėvas sutiko mane į svetimą šalį išleisti — ir aš su koku šimtu rublių Maskvon išvažiavau, tarytum nauju žmogum tapęs...

Vėlesniu laiku man teko šen link ir ten link, ir po Orientą, ir po Occidentą didesnes ir mažesnes keliones atlikti, bet nė viena jų neįsispaudė mano dvasion taip aiškiai, kaip ta pirmutinė. Kauną, Vilnių, apie kuriuos tiek man buvo tekę skaityti, dabar savo akimis mačiau: ant Nemuno kranto apmansčiau graudžiai ne vieną kruviną atsitikimą su žiauriais kryžiuočiais, ties Vilijos krantu užniūniavau „Wilija naszych strumieni rodzica", ktiria dar gimnazijoj būdamas taip dažnai buvau dainavęs... Ir vėliau kiekvienų atostogų laiku iš Maskvos grįždamas arba ten link važiuodamas pakelėje visados Kaune ir Vilniuje apsistodavau ir ilgai gerai susipažinau ne tik su istoriškoms mūsų liekanoms šituose miestuose, bet ir su Vilniaus muzejum ir antikvarais, kaip ir su keliais tvirtesniais lietuviais, kaip kun. A.Baranauskas, K.Jaunius ir k. Kaune.

Novykęs Maskvon, įstojau į istorijos-filologijos fakultą ir du semestru 1873/74 m. klausiau, ypač pas prof. Gauier, istorijos (viduramžis, prancūzų revoliucija), rusų literatūros istorijos pas prof. Tichonravovą, palyginamojo kalbamokslio pas prof. Duvemoy; dažnai lankydavausi garsingo tuomet rusų istorijos profesoriaus Serg. Solovjevo lekcijose. [Lotynų kalbos tūlas Ivanov'as mokino, Volkel'is — Ksenofonto „Memorabilia" skaitė ir aiškino, sanskrito kalbą — Petrovas].

Atvažiavęs Maskvon apsigyvenau lietuvės-lenkės Haluškevičienės buto mažame kambarėlyje prie Bronnos gatvės. Haluškevičienė turėjo sūnų, kurs, rodos, medicinos mokinosi, ir laike savo bute studentus, virdama jiems pietų. Kadangi šitame bute buvo lietuvių ir lenkų studentų įvairių susirinkimų vieta, tai man, neilgai trukus, teko su daugeliu jų susipažinti vėliau su vienu kitu ir draugauti. Dviem ar trimis mėnesiams čia gyvenant praėjus, mano mašnelė ištuštėjo; tėvas tiesa vėl buvo kelis rublius atsiuntęs, bet ir tų ilgam užtekti negalėjo todėl priverstas buvau lekcijų ieškoti. Pirmos lekcijos, kurias gavau, buvo tai kunigaikščio Galicino namuose prie Vozdviženkos gatvės kokių 16 metų merginai iš rusų kalbos, istorijos matematikos; kiek vėliau — pulkininko Medviko dukteriai, labai dailiai merginai, iš tų pat dalykų ir rusų literatūros istorijos, dar vėliau šitais pirmaisiais studentavimo metais davinėjau pamokas tūlo restauratorininko Zielencovo seseriai Olgai, puikiai, sympatingai merginai, kuri rengėsi įgyti namų mokytojos teises; galop nuo Velykų iki galo mokslo metų gyvenau tūlo vaisbiaus mažarusio Pavlovskio namuose, mokindamas jo vaikus gimnazistus. Šie pirmi Maskvoje gyvenimo metai buvo gana sunkūs prie menko iš pamokų uždarbio, ir aš ne kartą buvau pradėjęs abejoti, ar galima bus iki galo iškentėti — o ir koks bus galas... Tik nuo rudens 1874 m. mano likimas pakrypo kiek geresnėn pusėn. Varšavos srities mokslo kuratoriaus rūpesniu rusų švietimo ministeris dekretu lapkričio 2 d 1874 m. N. 11533 paskyrė man Varšavos srities lietuviškąją stipendiją nuo šių mokslo metų pradžios 350 rublių metams ir kelionės išlaidoms padengti 100 rub., apie ką ministerija man pranešė laišku lapkričio 22 d. N. 12 258.

Tuo tarpu drauge su aplankymu lekcijų universite ir davinėdamas privačias pamokas, vaikštinėjau į universito ir Rumiancevo muzejaus bibliotekas, kur, radęs daug įdėmių veikalų apie Lietuvą, pradėjau jau tuomet vis gilyn ir gilyn į lietuvių praeitį bristi ir šiais pirmaisiais metais surinkau nemaža medegos didž. kunigaikščio Keistučio gyvenimui aprašyti. Bet šis darbas taip ir liko tik *pium desiderium*.

Persekinėjimas ir antipatija tuometinių universiteto filologų profesorių katalikams studentams reiškiamas — „katalikais“ lenkus ir lietuvius vadinta — pirmame kurse aš tik vienas buvau katalikas, neišteklius gerų talentuotų profesorių, kurie iš sausos filologiškos medegos būtų mokėję nors menką klausytojuose interesą įkniesti, pagaliai sunkios mokytojaus užsiėmimo pareigos lietuviams buvo uždrausta savo krašte vietą gauti, vislab tai privertė mane nuo to fakulto, baigiantis antrajam semestru, atsiskirti.

Tokiu būdu biškelį iš klasiškų kalbų ir istorijos pasinaudojęs, pradžioje rudens semestro 1874 m. perėjau į medicinos fakultą, ypač dar, kad, kaip jau minėjau, nuo pradžios akademiškų metų man buvo pripažinta stipendija 460 rub. pirmaisiais ir po 360 rub. sekančiais metais, taip kad aš galėjau dar su tėvo pašalpa vidutiniškai pragyventi. Šitų „Varšavos mokslo srities“ stipendijų buvo tada prie Maskvos universiteto 10 mokiniams — Marijampolės ir Suvalkų gimnazijų lietuviams, kuriuos tokiu būdu rusų valdžia manė prie savęs pritrauksianti.

Maskvos medicinos fakultas kaip prieš didįjį karą, taip ir mano laiku buvo garsus visoje Rusijoje ir jame mokslą įgijusieji buvo tuomet skaitomi „gerais“ gydytojais. [Iš praktiškų medikų darbavosi ten tuomet chirurgas Basov'as, oftalmologas Braun'as, vidurių ligų medikai (medicina interna) Černov'as ir garsusis Zacharin'as, neurologas Koževnikov'as ir k. — visi gerai žinomi ir Europos moksle vyrai, ir patogūs mokytojai]. Be to, Maskvos universiteto anais laikais — ypač medicinos fakulto — studentai turėjo gana didelę laisvę, todėl ir jų skaitlius visados buvo didelis: 1878/9 metais V-me kurse buvo 149 medikai.

Medicina man labai patiko ir aš noringai ėmiausi darban, bet ir nuo senesnių įpročių man sunku buvo atsiskirti. Ypač lietuvių tautos praeitis, kurios pažinimui jau nemaža laiko buvau pašventęs, ir mediku tapus, man iš galvos izeiti negalėjo. Darbus laboratorijoje ar klinikoje atlikęs aš ir vėliau dar vis trūšiausi neretai bibliotekose, ką tik įgriebdamas apie Lietuvą skaitydamas. Tokiu būdu nors mediciną pabaigiau ne menkiau už kitus, bet, Aiskulapui ir Lietuvai podraug tarnaudamas, negalėjau tapti tokiu vaistytoju, koku būčiau tapęs visą tą darbą ir laiką vienam tik Aiskulapui pavesdamas.

Mano studijų laiku kasmet po kokius 20-25 studentus buvo iš Lietuvos (Suvalkų, Kauno, Vilniaus gub.); be to, dar buvo keli vaikinai Maskvos aptiekose; ne visi, žinoma, buvo tyri lietuviai. Pirmieji lietuvių studentai po lenkmečio Maskvoje buvo: Ant. Botyrius, Miklaševičius, Markuza, kiek vėliau Vinc. Staniškis — filologai; Blaškevičius ir Vinc. Pietaris — matematikai; V. Gilius ir Marijampolės „karabelninko“ sūnus St. Čirvinskis sulenkėjęs — medikai; mano laiku daugumas ėjo į medikus. Apie 1875-79 m. Maskvoje buvo šitie lietuviai: gydytojas V. Gilius, studentai: aš, Mat. Puišis, gruodžio 1877 m. miręs, V. Staniškis, Vincas Pietaris, Vytautas Tumas ir Juozas Januševičius — reformatai, Jonas Kudirka, Andriukaitis, Biržiška, Mat. Oleka, dzūkas Pašukanis, Petrulevičius, Jasinskas, Kriščiūnas, Anckaitis, Jesulaitis, Matulaitis, Krakauskas, Sketeris, Buivydas ir dar keli kiti, kurių vardus užmiršau, taipogi aptiekininkai: Kaz. Anglinskas, M. Kasakaitis, Račiūnas, Vinc. Linka, J. Petrauskas, Vinc. Mičiulis, Bujanauskas ir k. Be to dar buvo keletas „litvinų“ studentų, kaip Kaz. Pietkiewicz, Ad. Walentynowicz, Kaz. Rutkowski, Jonas Modzelewski, K. Blažejewski, Hałuszkiewicz, V. Gieciewicz ir kt. Geriausi vyrai, manding, buvo iš Suvalkų gub.; daugumas nešiojo tik lietuviškas pravardes, apie Lietuvos reikalus retai katras rūpinosi, o neretas buvo dvasia ir kūnu prie lenkų prisirišęs; tyrai lenkų studentų negalėjo tuomet būti daugiau kaip 10-15. Tūlos tvirtos organizacijos tarp Lietuvos studentų nebuvo; pažinstamieji vieno ir kito krašto, iš vienos ar kitos gimnazijos, tiesa, laikėsi drauge, sėbravo, neretai susirinkdavo pas vieną ar kitą ant dainos, pasišnekėjimo, alaus ar arbatos, bet į draugiją nebuvo įstoję. Rods, apie 1870-73 m. Suvalkų gub. lietuviai buvo susitelkę draugijėlėn ir įsitaisę mažą biblioteką iš kelių lietuviškų knygų (Duonelaitis, Schleicher ir k.), bet ir taip mažame apsiėmime sandoros nesant, ir bibliotekos knygos vėliau išdalinta tapo narių tarpe. Negana to, atsirado iš pačių lietuvių toki nešvankėliai, kurie prisipykę gaisino lietuvių darbą. Pažinstamiausias tokių balamūtų buvo aukščiau minėtasis Čirvinskis, kursai,

savanoriai lenkininkų policistu tapęs, vieną ar kitą lietuvių špiegavojo, denunciuavo jiems ir aplojo už lietuviškumą. Nepasikakindamas lenkystės platinimu tarp tautiškai nepribrendusių studentų, šitas be kokios doros žmogelis su mažomis, į kiaulės panašiomis neramiai bėgiojančiomis akimis pasiryžęs buvo tuomet kiek galima persekiot ir tramdyt mūsų lietuviystę, neatsižvelgdamas į savo lenkiškai-patriotiško veiklumo nemorališkumą. Kaip *modus procedendi* šitame dalyke jam, kaip rodos, geriausiai giliau ne tik studentams siunčiamųjų laiškų vogimas, bet ir, aplamai imant, sekiojimas — špiegystė įvairių studentų, kurių „polonomanija“ jis ir kiti panašūs patriotai pasitikėt negalėjo. Iš „litvomanų“ ne tik Vincas Pietaris, bet ir aš Čirvinskio akį buvome ant savęs atkreipę. Atsimenu, vieną kartą buvome susirinkę pas dzūkelį Pašukanį, matematiką, Čirvinskis iš vienos, dešinės, Puišis — iš kairės mano pusės, apsėdę mane ant lovos, neva linksmdamiesi ir dainuodami, norėjo mane nugirdyt, idant iš girto — *in vino veritas* — tokiu būdu iškamantinėtų ir sužinotų, kaip ir ką aš maniau apie lenkystę, lietuviystę ir t.t. Gaila man tik buvo žiūrint, kaip jiedu nieko laimėt negalėjo — mane apgirdyt jiems nepasisekė. Kaip šis niekingasis žmogus, taip ir keli kiti darkė lietuvių reikalus. Kiti vėl, kaip a.a. Matas Puišys, strimagalva vertėsi į lenkus [ir jų „rodaku“ tapęs, buvo jau pasirašinėti pradėjęs „Pujszewski“, o kadangi per prastą „klopu“ vardą „Mateusz“ turėjo, tai buvo pakeitęs jį gražiau, poniškiau skambančiu „Valerjan“]. M. Puišis iš pradžių Varšave teisių fakultete mokinosi, bet, ištekliaus neturėdamas, priverstas buvęs universitą apleisti ir tūloje lenkų šeimynoje, rodos, net du metus vaikų mokytoju tapti, regis, Liublino ar Lomžos gubernijoje. Taip, ilgą laiką lenkiškuose „obyvateliaus“ namuose gyvendamas, Puišis pilnas prisisiurbė lenkų patriotiškos dvasios ir prisivino tūlus tyrai lenkiškus kalboje tarsnius, kuriuos jis mėgo labai tankiai vartoti. Maskvon persikėlęs, jis buvo čia vienas karščiausių lenkomanų ir jauniems studentams imponuodavo lenkiškuoju patriotizmu, ypač su tyrai lenkišku akcentu ištardamas „moi panowie“, „mości panie dobrodzieju“ ir t.t. Gėdydamasis savo lietuviško „klopiško“ vardo ir norėdamas į tyrą lenką pavirsti, jisai lenkų tarpe vadinosi ir rašėsi „Walerjan Pujszewski“ ir sakėsi esąs „obywatel z Augustowskiego“. Lietuvių tarpe jis visados buvo ant juokų laikomas ir per dantis traukiamas. Mirė nabagas IV-me medicinos fakulto kurse būdamas nuo *peritonitis acuta*, kuri įgijo gerai klopišku būdu prisivalgęs — nes tai buvo žiemos laikas — raugintų kopūstų su kiauliena... Kitas, Andriukaitis, vertėsi, ypač lenkę vedęs, į „Andrzejewski“, tretieji, kaip Botyrius, Gilius, Blaškus ir dar keli kiti, laikydami priežodžio „*ubi bene ibi patria*“, vis vien į rusus arba į lenkus būtų pasivertę: vėliau jie maskalkas vedę, be abejo, savo tautystę pražudė. Žodžiu sakant — didžiųjų charakterių tarp to laiko lietuvių nebuvo. Tik vienas V. Pietaris užsiiminėjo lietuvių kalba, būtent tūlos agronomiškos knygėlės vertimu, dainų rinkimu ir t.t.

Studentai lenkai iš savo pusės, lietuviško gaivalo drūtai pastiprinti, turėjo geriau organizuotą draugiją, didesnę biblioteką; jie visokiu būdu rūpinosi ir lietuvius prie savęs pritraukti. Kiekvienas lietuvis, naujai universitan įstojęs, turėjo su jais susidėti, jų susirinkimuose lankytis, lenkiška dvasia kvėpuoti. Lenkų studentų susirinkimuose jų draugijoj geriausi patriotai beveik visados buvo lietuviai, kurie visa galva aukščiau tyrų lenkų stovėjo. Jų sueigose, kuriose tarpais vienas ar kitas tūlą pranešimą skaitė, lenkų patriotiškos dainos buvo dainuojama, kalbos laikoma; lietuviystė visados buvo nusmelkta. Aš neatsimenu, kad kada nors apie Lietuvą, lietuvių kalbą šnekėta būtų, atskyrus „uniją“ tarp Lietuvos ir Lenkijos su lenkiška į tą dalyką pažvalga. Lietuviai lenkų akyse buvo tik „rodacy“ — žinoma, jei jie už lenkų uodegos laikėsi; mūsų „separatizmas“ buvo apjuokiamas ir peikiamas; vienas ar kitas lietuvių studentas jau tuomet buvo gavęs „litvomano“ vardą.

Pirm negu vienas ar kitas lietuvių naujokų lenkų draugijon būdavo primamas, turėjo iš visų pusių išbandytas būti ir prirengtas, todėl kiekvienas lietuvis naujokas turėjo pirmiausiai pereiti per senesniųjų studentų rankas ir, jei būdavo pripažinta tas ar kitas nepavojingas esąs studentų draugijos reikalams ir veikalams, tik tada ir iš palengvo į vieną ar kitą susirinkimą būdavo įvesdintas ir su kitais „rodakais“ supažindintas. Ir mane, Maskvon

atvykus, tuojau, iš pradžios dar Haluškevičiuose gyvenant, apspito studentai į savo pušę versdami, bet man jau buvo sunku iš lietuviško kailio išsinerti, todėl — per visą universito studijų laiką negalėjau titulo „rodak“ užsipelnyti, tik paprastai „litvin“ buvau vadinamas, nors laikas nuo laiko ir sėbravau su jais.

Iš studentavimo laiko mano gyvenimo nuotykių yra likę pas mane užrašų tik iš 1878, mažiau iš 1879 m. Paduodu čia juos, pradedant nuo 1878 m., kada buvau IV-me kurse, ir toje pat kalboje, kaip buvo įtraukta; iš jų matoma, kas tuomet man rūpėjo. Ir taip sausio 5 d. įrašyta: „List do Wil(ejszysa) o wprowadz. zmian w alfab.“ — siūliau įvesti raides č, s ir v. „Projekt założenia towarzystwa literackiego“. Sausio 6 d.: „Rozmowa z Birzyszką“ kalbėta apie lietuvių dalykus su šios dienos Viekšnių gydytoju, tėvu Mykolo, Vaclavo ir inžen. Viktoro Biržiškų, pragarsėjusių Lietuvos veikėjų. Sausio ir vasario m. dažnai lankydavausi vakarais italų operoje Didžiajame teatre, per pažinstamus gaudamas dovanai bilietus (kontramarkes). Vasario 17 d. svėriau 145 svarus. Tą pat dieną studento Valentinavičiaus bute buvo V. Pietario su S. Grudzinskiu byla: mat Pietaris, gindamasis nuo mozūruko užpildinėjimo ir koliojimo „litvomanu“ ir k., pakeliuj eidamas bulvaru, režė jam į petį per kailinius plaktuku, kurį jis kaip ginklą drauge su savim nešiojosi, todėli buvo apskūstas į studentų teisimą, kuriame aš pirmininkavau, ir buvo teisiamas — ir kaip nekaltas pripažintas ir išteisinamas. Šitas įdėmus atsitikimas su mozūru Grudzinskiu rodo aiškiai, kokių jau būta tuomet santykių tarp vienos ir kitos tautos studentų. Vasario 22 d. užrašyta: „Dążność do rozpowszechnienia oświaty — powinna być godłem życia. Moskwa d. 6 Marca (22 Lutego) 1878. J. Bassanowicz, V. Petter, Holak, Kuderko“. Pastariesiems trims studentams pas mane susirinkus, buvo apie lietuvių apšviestūnų uždavinius kalbėta ir anksčiau paduotasis nutarimas mano medicinos kalendoriujė įtrauktas ir su visų keturių parašais tarytum patvirtintas. Iš tų keturių tik aš ir V. Pietaris šiek tiek trūsėvos švietimo dirvonuose; M. Oleka, tapęs gydytoju ir vedęs lietuvaite, Tamo Žilinskio, Veiverių seminarijos mokytojo dukterį, Maskvoje praktika užsiimenėdamas, paliko tik dorą lietuvišką šeimyną, o Jonas Kudirka, tapęs Augustavo pavieta gydytoju, sulenkėjęs pasižymėjo tik kortų pamėgimu... Vasario 28 d. užrašyta: „Podczas wakacyi opracować kwestyą żydowską!“ „Dokączyć zaczątego dzieła o Krzyżakach!“ Niemiecki — kad reikėtų geriau vokiečių kalbos išmokti. Kovo 2 d. užrašyta: „Pracuj wytrwale, nie szukaj pustego rozgłosu a bądź pożyteczny — unikaj walki z wiatrakami — mniej słów więcej czynu — ciągle miej przed oczyma cel, do którego dążysz“!!! Balandžio 4 d.: „Zwiedzi Pilekalnisy i Staławeczkę oraz obejrze mogiły“; 16 d.: „Zając się antropologią — specyalnie zbadaniem anatomicz. budowy i własności fizycznych litwinów podczas superrewizyi. — Towarzystwo antropologiczne — prace drukować w jego rocznikach“; kovo 17 d.: „Zwiedzić Podborek i zbadać tameczne mogiły starożytne“; kovo 19 d.: „Krejwoi (Lakickai) kapinėlės“; 24 d.: „Egzamin z operac. chirurgii prof. Woroncowskiego. — 5“; 28 d.: „Egz. z ginekologii Sniegirew — 5“; 29 d.: Posiedzenie Etnograf. oddziału Общества естествоиспытат(елей) природы“. „Pochodzenie Letow na zasadzie antropologiczno-historycznych i lingwistycznych danych“. Gegužės 2 d.: „Egzamin z chorób organów moczopławowych — Klinika chirurgiczna prof. Basowa - 5+5“; „Zgłosi się do proboszcza Grażyskiego po czaszki, które się znajdują w sklepie kościelnym“; 5 d.: „Na podstawie statystycz. danych zbadać wiek zawierania małżeństw w Bartnickiej parafji z uwzględnieniem stanu osób, zawierających związek małżeński“. „Długowieczność litwinów“; 9 d.: „Napisać geograf. Litwy“; 10 d.: „Wydać okólnik do nauczycieli wiejskich i księży w celu zbierania podań, zabobonów, pieśni i t. d. Uskutecznić przy pomocy dyrektorów dyrekcji naukowych“; 14 d.: „Prosić p. Edm. Salkowskiego z Bulhakowska o przysłanie kamiennych kul“, kurių jo dvare buvo keletas; 15 d.: „Egz. z chorób nerwowych prof. Kożewnikova — 5“; 22 d.: „Egz. z chorób ocznych prof. Brauna — 5“; „Wydać pieśni ludowe z przekładem w „Извѣстия общества Естествоиспытат(елей) природы, антропологии и этнографии“; 23 d.: „10 1/2 przyjazd z Petersburga p. Wilejszysa“; 25 d.: „Wisztukus ką tik iszrietėjusius reik apgirdit

keusziniu — o bus dedingi"; 26 d.: „Egz. z sądowej medycyny — Neiding — 5". „Zwiedziłem o godz. 7 1/2 Poklonną górę na Smoleńskim szosze, o 4 wiorst od Darogomiłowskiej rogatki — hystoryczne wspomnienie (Algirdo žygis prieš Maskvą). Tempora mutantur; 27 d.: Zacharin. Vidurių ligų kvotimas — 5; Tolski: Vaikų ligos — 5. Gegužės 28 d.: „Wieczór pożegnalny u J. Krüger — znajomość z p. Woldemar". Krüger'is buvo latvys, pas kurį, tarp kitų jo tautiečių, susipažinau tuomet su dideliu jų veikėju C. Waldemar'u, rusų-latvių-vokiečių kalbų žodyno autorium; 29 d. užrašyta: „Instejgt draugistę Lietuvių mokslininkų", toliau 31 d. iki birželio 2 d. surašyta lietuviškų knygų bibliografija. Birželio 4 d. 12.35 val. vakare išvažiavau iš Maskvos, 5 d. 4 val. ryto buvau Smolenske, 2.20 po pietų — Minske, 8.30 — Vilniuje, 12.20 val. naktį — Kaune. Čia sekančią dieną apsilankiau Aleksote, Linksmojoj, Mickevičiaus klonyje, pas kun. A. Baranauską ir 7 d. 11 val. vakare atvykau į Ožkabalius; 9-12 d. užrašyta daug retai vartojamų lietuviškų žodžių. Liepos 1 d., būdamas Vilkaviškyje, susipažinau su Niemczynskiu, kuratoriaus kancelarijos valdininku Varšavoje; 3 d. užrašyta, kad Kaupiškių kaime ir valsčiuje Kirvaičio kolonijoj esama piliakalnio, o kitas piliakalnis esąs Piliakalnių kaime 2 verstu nuo Šunskų šiaurės link, netoli Šešupės. Šitos žinios, regis, buvo suteiktos Petro Kraučiuo, kun. Masionio ar aptiekininko V. Linkos, kurie tą dieną buvo pas mane atvažiavę į svečius. 4 d. užrašyta: „Dowiedzieć się o położeniu warowni krzyżackiej w Szakach". Nuo 5 d. pradendant ir rugpjūčio mėnesį užrašyta daug lietuviškų žodžių ir tautinės medicinos žinių; 11 d. įrašyta: „Przelożyć kronikę Wiganda podług wydania Hirscha w „Scriptores rerum prussicarum" i dodać wstęp „Początek zakonu krzyżackiego". Liepos 12 d. užrašyta iš tautinės medicinos dar niekur neskelbta šitokia užžadėjimo formula, kurią vartojęs tūlas prūsų lietuvių žynys anapus Stalupėnų, gydymas „palaimintu" vandenių Šilbalių Lenkaitį, kuriame, sako, sėdėjęs ledokas: „Tėve mūsų (pūtė bonkon su vandenių). Omen, omen, omen (pučia). Tegul atjoja šv. Jurgis ir nuneša per jūres marias, kur geležies nekala, kuolų nekala, tvorų netveria" ir tt. Rugpjūčio pradžioje turėjau Bartininkuose valsčiaus raštinyko pačios Feranskienės gydymą nuo labai sunkios metrorhagijos; 14 d. užrašyta iš Vaičiaičio lietuviški vėjų vardai: šiaurys — Jovušas, pietų — Pundušas, rytų — Merkiaušas ir vakarų — Tarteušas. Regis, su P. Kraučiuo liepos 20 d. apsilankiau Pajevonyje ir nupiešiau tenykščio piliakalnio planą. Rugsėjo 2 d. išvažiavau per Vilkaviškį Maskvon. [Tarp Minsko ir Možaisko važiuojant, nušoko vienas traukinio vagonas nuo relsų, bet traukinys spėta sustabdyti: nieko blogo neatsitiko, tik išgąščiu pasibaigė]. Maskvon atvykęs, apsigyvenau pas Raščenkovieneį prie Nikitskos gatvės. Spalių 7 d. buvo „Prof. J. Klein. Egz. z patologicz. anatomii"; 19 d. užrašyta: „Развитие понятий сущности бользенныхъ явлений — Pro obtinend. grad. D-ris med." Lapkričio 3 d.: „Praeter motus m orbe terrarum nihil. Tylko jeden ruch istnieje w przyrodzie, postać zaś jego (widzialna dla nas) zależy od tego organu naszego ciała, za pomocą którego świadomość nasza bywa poruszana t.j. zależy od specyjalnej budowy organu"; 4 d.: „Doświadczenia nad spektrem". 9 d.: „Prof. Giwartowski. Egz. z farmacyi". „Zajmować się w laboratorium prof. A. Sokołowskiego", o 16 d. stovi: „Czy w czasach pierwotnych zaczynały się słowa samogłoskami? Sądząc z pewnych danych przychodzę do wniosku, że w początkach we wszystkich językach słowa od spółgłosek zaczyna się musiały". Dėlei kilusio studentų tarpe bruzdėsisio gruodžio 6 d. universitas nekuriam laikui uždaryta. Gruodžio 9 d.: „Prof. Zernow. Egz. z anatomii ogólnej"; 11 d. užrašyta „Napisać powieść osnutą na dziejach własnego serca i na wspomnieniach minionej przelsości (Oszkobołe)"; 23 d. „Die Sprache ist unsere Geschichte", o 24 d. stovi: „Warto zająć się specyjalnie badaniem oka pod wszystkimi względami, a poznawszy przedmiot należycie można będzie mie nadzieję, posunięcia kwestji widzenia barw naprzód — conditio sine qua non". Baigiantis 1878 metams pastarąją gruodžio 31 d. užrašyta: „Pereusem mete nieko gero nepadareu... Argi ir ateinantis laiks bus tejp diel manes blogas... argi aš negalesiu ne jokios naudos padaritie?"... Ant rytojaus naują, 1879 m., pirmą dieną apsilankydamas pas gerą pažinstamą „litwinką" Ciechanskienę turėjau pasikalbėjimą, apie kurį užrašyta: „Wiz. u p. C. — rozmowa o

przyszłości — wypowiedziałem, iż żyszyłbym być pożytecznym dla kogoś... zachować świeżość umysłu dla siebie i dążyć za postępem... oto mój ideał... Czem będę za dsiecieć lat?..." Sausio 21 d. Karčagino villėje Piotrovsko-Razumovsko parke šalia Maskvos prof. Sniegirev'as su savo asistentais, kurių tarpe ir aš buvau, poniai Sokolovai darė ovariotomijos operaciją, kurią darant pirmą kartą tuomet mačiau. [Sausio 26 d. buvau prof. Voroncovskio egzaminuotas iš operacinės chirurgijos, būtent turėjau pasakoti apie „ligatura arter. axillaris", „operatio labii leporini", dieles, „luxatio maxil. inferioris" ir gypso bandažą. 28 d. pažymėta: „Opisac herniam ventriculi lineae albae u žyda Morducha z Wilkowyszek". Vasario 9 d. yra įrašyta šitokia tolimesnių kvotimų tvarka: balandžio 18 d. prof. Basov'o chirurgija, 25 d. — Koževnikov'o — nervų ligos, Jelcinskio — vidurių ligos, 27 d. — Sniegirevo — moterų ligos, 30 d. — Sokolovski — farmakologija, Bogoslavski — toxicologija ir balneologija, gegužės 4 d. — Braun — akių ligos, 11 d. — Bułygiński — fiziologijos chemija, Šeremetevski..., Klein — patologijos anatomija, 17 d. — Tolski — vaikų ligos, Makiejev — akušerija, 22 d. — Naidenov — odos ligos ir syphilis, 25 d. — Neiding — teismo medicina ir Medvedev — veterinarija].

Vasario 11 d. Makiejevo klinikoje dalyvavau prie operacijos: „versio foetus in pedes", o kadangi tai buvo šventadienis, tai iš bažnyčios su Novickiu ir „voľyniaku" Šablovskiu nusisamdę roges padarėme „improvizovaną praejádzkę do Piotrowskiego parku", o vakare del „gawendos" buvom susirinę aš, Šablauskas, Biržiška ir Tumas [23 d.: „Obserwowałem chorą na hydrophobia". Kovo 5 d. buvau „fyziko-mediciniškos draugijos" posėdyje; 16 d. buvo kvotimai iš praktiškos akušerijos, 22 d. — kvotimai iš histologijos, 24 d. — iš patologijos anatomijos, 29 d. — iš aplamos terapijos]. Apie balandžio m. vidurį „imperatoriškoji gamtos mokslų megėjų Draugija prie Maskvos universito" buvo įrengus Maskvos maneže prie Vozdvizenkos „antropologijos parodą", prie kurios aš buvau pristojęs kaip tvarkytojas. Dažnai parodoje lankydamasis ir padėdamas ją rengti, aš susipažinau su praistorija ir antropologija. Balandžio 18 d. buvo: „Egzamin z nerwow. Chorób, psychiatrii, chorób ogólnych, patologii i terapii szczególowej; 27 d.: „Egz. z chirurgii teor., chorób moczopłciowych organ., chorób kobiecych". Prieš egzaminą iš farmakologijos, toxicologijos ir balneologijos, kursai buvo paskirtas balandžio 30 d., aš 27 d., pasėdėjęs ilgiau ant Strastno bulvaru, persišaldžiau ir įgijau pleuritis sicca dextra, taip kad sirgdamas ėjau į kvotimus. Gegužės 4 d. kvotimai iš ophtalmiatrijos; 11 d. — iš fiziologijos chemijos, fiziologijos ir aplamos patologijos; 17 d. — iš paediatrijos ir akušerijos, 22 d. — iš syphilidologijos ir dermatologijos, 25 d. — iš teismo medicinos, policijos medicinos, higienos ir veterinarijos. Su šitais kvotimais pasibaigė medicinos mokslas; gegužės 30 d. (birželio 11 d.) 1879 m., fakulto prisiegą davęs, gavęs liudymą-diplomą, įgijau gydytojo teises.

Dabar čia dar reikia pridurti kelias smulkmenas iš mano gyvenimo studentavimo laikais. Atostogų metą, universite būdamas, praleisdavau daugiausiai savo tėviškėje Ožkabaliuose. Susipažinęs per gimnazijos mokinį Zenoną Mališevskį su jo tėvais, Parausių dvaro arendatoriais, su jojo broliu Vladislavu, Naujienėlės (Nowinka) dvarelis arendatorium, su mozūrais Rožanskiais, Plumbėnų dvarelis samdytojais, su Step. Grybausku, buvusiu Karklinių vaitu, Dubėnų savininku, ir k., aš 1875-76 m. pas juos tūlą atostogų laiko dalį praleisdavau. 1877 m. Vlad. Mališauskui persikėlus į Šilėnų (Szyłance) dvarelį Raudonės valsčiaus Kalvarijos paviete, aš, pabaigęs III medicinos kursą, tais pat metais beveik visą vasarą pas jį praleidau, iš kur ekskursijas darėva į apygardą: Dusios ežerą, Rudaminos gražų, aukštą piliakalnį ir kitur. Netoli nuo Šilėnų yra Bulokiškių (Bułhakowsk) dvaras Rudaminos valsčiuje; jį tuomet turėjo nusamdęs suvokietėjęs Salkovski's iš Prūsų. Dvaro laukuose tuomet buvo randama didelis akmeninių kulčių „bombardoms", iš kurių, regis, kryžiuočių į Rudaminos pilį šaudyta, pirmą kartą tokias didelias armotas čion 1380-81 metais atsigabenus, ir šitą pilį, kuri tada, regis, Naujapilis (Naupillen, Nawenpil) vadinosi, jie apšaudę ir sudeginę, sugavę apie 3000 belaisvių (Palyg. Chronicon seu annales Wigandi Marburgensis, cap. XXII). Pačiame Bulokiškio dvare ant kiemo pas dvaro rūmus buvo didelė tų akmeninių

kulku krūva sukrauta. Vieną kartą šitame dvare esant, pavakare darže vaikščiojant, smarkiai užsikosėjau ir po ilgo kosulio iš gerklės iššoko tamsiai rusvas fibrino konvoliutas broncho pavidale su keliomis plonesnėmis šakelėmis, be abejo, iš dešiniojo plaučio viršūnės, kurioje nuo seniau buvo „Spitzenkatharr“. Nuo to laiko mano plaučių liga pradėjo geryn eiti.

Pirmaisiais Maskvoje gyvenimo metais, be Haluškevičių, tūlą laiką gyvenau su Vincu Staniškiu, IV kurso filologu; pirmame ar antrame medicinos kurse — su Jonu Kudirka, taipogi mediku; penktame kurse — su Juozu Januševičium, IV kurso mediku, reformatu nuo Biržų. Pas tūlą graiką Angirą, kursai prie Didžiojo teatro tarnavo, gyvenant, mudu dovanai gaudavova iš jo kontramarkes į italų operą, kurios vaidinimuose 1878-9 m. žiemą mes labai dažnai lankydavomes. — Aš turėjau — kaipo studentas — gana didelę biblioteką, iš kurios daug studentų — ypač lietuvių — skolindavosi knygas skaityti.

Pirmame medicinos kurse 1875 m. būdamas, gavęs stipendijos ir turėdamas pinigų kelionei, atsimenu, buvau parvažiavęs Kalėdų — ne Velykų, kaip rašo d-ras V. Kudirka — atostogoms namon; apsilankiau Marijampolėje, buvau gimnazijoje, mokinių vakarėlyje, ir, pamokoms prasidėjus, kartą užėjau į Vinco Staniškio lietuvių kalbos pamoką, rodos, IV klasėje. Atsinešęs drauge tuomet tik ką pasirodžiusią Geitlerio knygą: „Litauische Studien“ (Prag, 1875), pasisveikinęs lietuviškai su mokiniais, su mokytojo pritarimu perskaičiau jiems eilių posmelį iš „Anykščių Šilelio“, atkreipiant jų atidą į lietuvių kalbos grožybę, pakartojau lakštingalos balso pamegdžiojimą: Jurgut, kinkyk, kinkyk, paplak, paplak, važiuok ir t.t. ir kitų paukščių, iš ko Vincas Kudirka tuomet tos klasės — ne V, kaip jis rašo — mokins, klausydamas buvęs pasipiktinęs, apie ką jis „Tėvynės Varpuose“ („Varpas“, 1892. N. 3) praneša. Staniškiui šitoks mano su mokiniais pasielgimas, kaipo lietuvių demonstracija gimnazijoje, nepatikęs, nes ir jis pats silpnas buvo lietuvis.

Kaip aukščiau paminėta, ir medicinos mokindamasis, nuo lietuvių aš neįstengiau atsiskirti. Dar 1875 m. pirmame medicinos kurse esant, lenkų laikraštyje „Niva“ (zeszyt 8 str. 618-623) buvo apskelbta Kirkoro straipsnio „Zarysy pierwotnej Słowiańszczyzny“ mytologiškosios dalies mano kritika; šitas menkas rašinys jau tuomet pakėlė mane kolegų akyse... Kaip gimnazijoje būdamas, taip ir universito laiku per atostogas buvau įpratęs rinkti dainas, pasakas, priežodžius, mįslius ir k. Dainų kelios buvo vėliau laikraštyje „Mitteilungen der litauischen liter. Gesellschaft“ (1880. 3 Heft. S. 114) ir atskiriami po vardu „Ožkabalių dainos“ (Tilžėje, 1884) ir Shenandoah Pa (1902, 2 tomu, 420 dainų). Pasakos buvo pradėta spausdinti tose pat „Mitteilungose“ („Fragmenta mythologiae“, 1884. 8 Heft. S. 57 ir Heft 10. S. 7 sek.), o vėliau „Lietuviškų pasakų“ Shenandoah, 1899-1902 du tomu, „Lietuviškų pasakų yvairių“ Chicagoje 1903-05 keturi tomai išleista, be to, dar „Iš gyvenimo vėlių bei velnių“ Chicagoje 1903 m. atspausdinta. „Ožkabalių mįslių“ dalis tilpo tą pat „Mitteilungų“, 1885. 10 Heft. S. 19.

Prieš pasibaigiant universite medicinos mokslo kursui aš buvau ėmęs dar birželio mėn. 1879 m. per pažinstamą man asmeniškai Varšavos kuratoriaus kanceliarijos aukštesnį valdininką Niemczynskį rūpintis iš to kuratoriaus gauti leidimą naudotis stipendija vienus metus, jau pabaigus medicinos mokslą, kad būtų man kiek lengviau pragyventi pirmuoju laiku, laisva praktika Maskvoje užsiimant. Bet buvo su atsaku iš Varšavos vilkinta, regis, todėl gegužės 3/15 d. mano knygutėje užrašyta: „Dotychczas własnych siłach — chciałem spróbować ucieć się do protektorów, lecz — nie warto więcej robić prob w tym kierunku. Sądzono mi widocznie iść całe życie o własnych siłach — bardzo rad jestem i będę z tego!! Najlepiej nikomu niebyć obowiązany“. Gegužės 22 (birželio 3) d., išdavęs kvotimus iš syphilidologijos ir dermatologijos, padaviau to laiko universito rektoriui N. Tichomirovui prašymą, kad mane paliktų prie universiteto medicinos fakulteto chirurgijos katedros dėlei pasitobulinimo moksle, o drauge su tuo prašiau, kad išrūpintų iš Varšavos kuratoriaus ir ministerijos, idant man paliktų stipendiją kokiems metams, pabaigus mokslą, nes prie medicinos fakulteto nebuvo laisvos apmokamos vietos, kurią galima būtų buvę gauti. Turiu čia pridurti, kad už mano palikimą prie universito daugiausia rūpesnio padėjo minėtoji p.

Ciechanskienė ir prof. Gust. Braunas, jos geras prietelius.

Vislab tai atlikęs, birželio 15/27 d. apleidau Maskvą, atostogoms namon išvažiuodamas. Pakeliui apsilankiau Kaune, Garliavoje pas vaitą Nikolai, Myk. Aglinską ir kleboną Pruselaitį, iš čia atsidūriau Prienuose pas kun. Endrukaitį, kurs Andrzejewskiu rašėsi; birželio 20 (liepos 2) dieną jau buvau Marijampolėje, kur pas mylimą mokytoją kun. Čėsna, Rutkauską, Staniškį apsilankiau. Iš Marijampolės per Vilkaviškį grįžau į Ožkabalius. Čia dabar pradėjau užsiiminėti praktika. Bartininkų dvaro arendatoriaus Gerlacho šeimynoje pas kokių 7 metų vaiką atsirado „croup’as“ (krokulys); tuomet dar seroterapijos nežinant, ligonio išgelbėti nepasisėkė: „croup’as“ jį užsmaugė. Laikiniai persikėlęs į Vilkaviškį, gyvenau pas Mošinskį ir gydžiau p. Jastrzębskiene; liepos 29 d. p. Kaz. Jagniatkowska, rodos, iš delno pranašavo man „švietną przyszłość“. Liepos 29 d. su Ant. Gelgaudu antrą kartą savo gyvastyje peržengiau Lietuvos sieną ir atsilankiau Prūsų Eitkūnuose. Rugpjūčio 4-16 d. buvau pas kun. Bakuną Vištytyje ir mačiau už versto nuo miestelio ant sienos Vištyčio su Nebutkiemio lauku milžiniško didumo akmenį, ant kurio, sako, sėdėjęs Perkūnas. Gavęs iš Myk. Aglinsko pakvietimą, rugpjūčio 8/20 d. jau buvau Aleksote, kur gana ilgai gydžiau vietos vaitą Vlad. Nikolai, sergantį šiltine (typhus abdominalis). Jam pasitaisius, važinėjova su juo į Pažaislio kamendulų — tuomet rusų popų valdžioje — vienuolyną ant „Napoleono kalno“ pas Nemuną, už Fredos dvaro, į Garliavą ir k. Iš Kauno sugrįžus į Vilkaviškį, pažinstamų lydymas lankiausi Paežeriuose, Dabravalskio girioje ir rugpjūčio 27 (rugsėjo 8) d. iš Dubėnų su Grybausku ir panelėmis važiovome į P. Marijos užgimimo atlaidus Alvite. Rugpjūčio 28 d. per Bartininkus ir Ožkabalius rusų kariuomenės dalis, regis, Vištyčio link ėjo. Rugsėjo 1-2 (13-14) d. drauge su Petru Kraučūnu važiovova per Gražiškius, Vištytį į Petro tėviškę — Papečkius; Kaupiškiuose, prie pat Prūsų sienos, apžiūrėjau piliakalnį ir per Virbalį, Vilkaviškį to mėnesio 5 d. jau buvau Dubėnuose pas Step. Grybauską. Rugsėjo 11/23 d., palikęs tėvą sergantį (tuberculosis pulm.), išvažiovau iš namų į Vilkaviškį, iš kur ant rytojaus per Mauručių stotį nuvykau į Garliavą ir 13 d. dalyvavau pirmą kartą medžioklėje Puslaukio girioje; 14/26 d. buvau Girininkų Aglinskuose ir Pakuonyje pas gimnazijos kolegą kun. Pr. Bučį, dabartinį Gelgaudiškio kleboną, ir su vizita pas arti Pakuonio gyvenusią p. Leonienę Šukštienę. Rugsėjo 15/27 d. atvažiovęs į Aleksotą pas Nikolai, kitą dieną lankiausi Kaime pas seminarijos prof. kun. A. Baranauską ir Jaunių. Praleidęs čia tris dienas, 18/30 d. iš Kauno išvažiovau Vilniun ir, Minske pemačiojęs, rugsėjo 20 (spalių 2) d. atvykau Maskvon. Ant rytojaus gavau iš prof. J. Kleino žinią, kad fakulto nutarimu aš esąs prie universito paliktas. Neilgai trukus, spalių 3/15 d. gauta žinia iš Varšavos nuo Niemczynskio, kad prašymas dėlei stipendijos kuratoriaus neigiamai išrištas, nes stipendijos esą skiriama tik mokslą einantiems studentams.

Nors tokiu būdu buvo man prižadėta asistento (ordinatoriaus) vieta prof. Basovo klinikoje, bet jai užimtai esant reikėjo jos apie 1 1/2 metų laukti, o tuo tarpu, universitą baigiant, pasibaigė ir stipendija, todėl ir užsilaikymas Maskvoje labai sunkus buvo, ypač kad, daktarų daug esant, labai lėtai ir vargingai praktika ėjo. Spalių 8/20 d. apsilankiau pas prof. Basovą, prie kurio katedros buvau priskirtas, ir patyriau čia paduotąją žinią. Spalių 27 (lapkričio 8) d. persikėliau į Bučumovo namus prie Did. Dimitrovkos gatvės ir paskelbiau laikraščiuose užsiimamą gydytojo praktika, bet praktika nesisekė, o kadangi pragyvenimui pinigų neturėjau, tai iš gero pažinstamo D. Smietanko pasiskoliniau pradžiai 300 rub. Tik lapkričio 1/13 d. gavau pirmas mokamas vizitas iš p. Kašnikovos, ponios Savenko ir Šalinovos.

Taip mano dalykams stovint ir mano tėvo padėtis namieje vis blogyn ėjo. Kiek anksčiau, iš Ant. Gelgaudo spalių 2/14 d. gavęs žinią apie sunkią tėvo ligą, kreipiausi į Bartininkų kleboną Joną Burdulį, tėvo prietelių, laišku prašydamas apsilankyt pas ligonį; jis neilgai trukus pranešė, kad tėvas spalių 8/12 d. jau pasimiręs.

Tarytum iš aukšto pramatydamas menką praktikoje pasisekimą, aš jau pirmiau ėmiau rūpintis gauti vietą kur kitur ir iš Maskvos ištrūkti — būtent maniau apie Bulgariją. Prie to reikėtų pridurti, kad ir mano sveikata studijų laiku nuo menko maisto buvo susilpnėjęs, buvo

nekokia. Dar neseniai, nes spalio 25 (lapkričio 6) d. aš buvau įgijęs pleuritis sicca sinistra ir kelias dienas sirgau, todėli dabar, pasirodęs prof. Černovui, kurs rado silpną dešiniojo plaučio viršūnę, gavau patarimą iš Maskvos išsikraustyti kur į šiltesnes padanges.

Tuomi tarpu rusų-turkų karui pasibaigus, kaip žinoma, tapo Bulgarija sutverta ir naujas rėdas ten įvesta. Mano gerai pažinstami kolegai bulgarai Mačev, Drumov (Bamov), Zolotovič ir k., sugrižę į savo naujai atvaduotąją tėvynę, gavo geras vietas, nes vakantinių buvo tuomet dar labai daug. Su bulgarais sėbraudamas, aš biskelį jau buvau apsipažinęs su Balkanų pusiasaliu ir jo gyventojais. Ilgai nesulaukdamas iš Varšavos atsako ir neturėdamas uždarbio, aš jau rugsėjo 29 (spalio 11) d. buvau laišku kreipėsis į d-rą Dim. Mollova, pažįstamą man kaip buvusį Basovo klinikos ordinatorių, dabar tapusį medikų tarybos pirmininku Sofijoje, paklausdamas apie vietas ir lapkričio 9/21 d. gavau iš vidaus reikalų ministerijos pakvietimą Bulgarijon atvykti ir, iš bulgarų valdžios gavęs 400 frankų auksu kelionei, atsisveikinęs su pažinstamais, gruodžio 10/22 d. naktį Maskvą apleidau, duodamas žodį už kokių metų kitų vėl grįžti atgalios. Mat tuomet ir manyte nemaniau, jog man senovės trakų, arba trakiečių, žemėje teks ir ilgesniam laikui apsigyventi. Gruodžio 12/24 d. apie 1 1/2 v. po pietų atvykau į Vilkaviškį, o jau 6 buvau Ožkabaliuose ir vakare su šeimyna drauge valgiau kūčią. Po Kalėdų 15/27 d. su A. Gelgaudu buvova Vikaviškio baliuje, o 18/30 d. rašiau į d-rą Mollovą, kad jau rengiuosi kelionėn. Bartininkuose ir apylinkėje su pažinstamais atsisveikinęs, pasiėmęs Vilkaviškyje reikalingą liudymą užsienio pasui Suvalkuose gauti, atsisveikinęs taipogi su motina ir tėvo kapu, sausio 4/16 d. 1880 m., Ant. Gelgaudo iki Kalvarijos lydimas, į Suvalkus pas gubernatorių išvažiavau, o ant rytojaus, iš gubernatoriaus Golovino pasą gavęs, per Grajevą nuvykau Varšavon, kur pas karininką Joną Kraučūną, Petro brolių, rodos, dvi dieni pragyvenęs ir apžiūrėjęs tūlas Varšavos vietas, leidausi tolyn kelionėn per Radzivilovą-Brody Rumunijon. Pro Černovicus pravažiuodamas, pirmą kartą pastebėjau baltuojant Karpatų kalnus, iš dešinės geležinkelio pusės stūksančius, kurie visą mano domėsi saviepi pritraukė: iki šiolei aš nebuvo matęs tokių milžiniškų, tokių dailių kalnų. Įdėmiausiu dalyku man pasirodė ta kalnų ypatybė, jog jų viršūnės iš tolo — ar tai iš Rumunijos tyrų, ar nuo Dunojaus krantų į jas žiūrėsi — atrodo tarytum iš mažesnių, smailesnių ir bukesnių *karpų* suaugę. Jau kelionės laiku šito kalno vardas man visai rodėsi lietuvišką etimologiją turis.

Sausio 10 d. jau buvau Bukarestė ir, viešbutyje „Dacia“ pernakvojęs, kitą dieną nuvažiavau į Džiurdževą (Giurgiu), kur teipogi „hotelyje de S. Pétersbourg“ teko nakvoti. Sekančią dieną anksti rytą leidausi tolyn. Mano bagažą vienam turkui ant rogelių Dunojaus ledu už 16 frankų bepervežant — kitokios komunikacijos tarp Giurgiu ir Rusės (Ruščuko) Bulgarijoj žiemos laiku nėra — man teko *per pedes* eiti ir beinant atsiminti lietuviškųjų dainų Dunojaus. Jau tada aš patsai savęs klausiau: argi *šitą* tad platuji Dunojų mūsų dainos taip dažnai mini, ir jeigu *taip*, tai *kada* mūsų senoviškos dainos su šita milžiniška upe susipažinti galėjo? — Pragyvenęs „Grand hotelyje Islah Hane“ Rusėje kelias dienas ir susitikęs su universito kolega Zolotovičium, per jį susipažinau su įžymesniais bulgarų šviesuoliais: Jurgiu Živkovu, buvusiu vėliau Bulgarijos regentu, su ligoninės direktorium d-ru Radoslavovu, prefektu Valčanovu, tūlais rusų karininkais ir k.; apsilankęs rusų konsulate ir susipažinęs su Bielocerkovec’u, konsulu, sausio 15/27 d. drauge su Teodorovu iš Tulčios, vidaus reikalų ministerio broliu, nusiėmęs „faetoną“ su ketvertu arklių leidomės tolimesnėn kelionėn Sofijos linkui. Pakelėje iš Rusės į Bielą ir šitos apylinkėje aš labiausiai įsitėmijau didelius aukštus kapus ant kalnuoto upės Jantros dešinio kranto: didžiausi jų — visa grupa — kiek šiaurės link nuo Bielos iš labai toli matomi; kokio didumo tie kapai, iš to galima spręsti, kad ant vieno jų viršaus pastatyta gana didelė trobelė, kitas, aukščiausias, su augančiu ant jo medžiu į kokius 6 kilometrus iš tolo pastebimas. Mažesni ir didesni kapai yra supilstyti ypač ant kalnų ir kalvų; kartais jų vienoje vietoje daugybę užtinki. Šitoki milžinkapiai, turkiškai *tepeh*, bulgariškai *mogilki* vadinami, traukiasi per visą Balkanų pusiasalį, pietinę Rusiją, mažąją Aziją, Persiją, Rumuniją, Vengriją, Austriją ir pietinę Vokietiją; jie randama taipogi

Prūsuoje ir Lietuvoje. Žinoma, kad dar Gediminui mirus supilta buvę toksai kapas. Nors aš jau žinojau Lietuvoje tokius didžiavyrių milžinkapius esant, bet tik kelionės laiku per Bulgariją aš su jais susipažinau ir ne be dyvų į juos žiūrėjau, pats savęs klausdamas: kokia tauta būtų kavojusi po tokiomis aukštais kapais savo mirėlius? Iš Herodoto raštų jau man tuomet buvo žinoma, jog senovėje visą Balkanų pusiasalį buvo apgyvenusi didelė trakų tauta, į daugybę mažesnių genčių pasklidusi. Iš Herodoto tad liudymo man buvo žinoma, jog tai šitie trakai čia gyvendami tokiu pat būdu, kaip ir senovės lietuviai, savo didžiūnams, jų lavonus sudeginę arba šiaip ant žemės palaidoję, didžius kapus supilti buvo ėmę. Be to, jau iš M. Praetoriaus „Orbis Gothicus“ man buvo žinoma, jog šis vyras vardą vieno trakų getų dievo lietuvišku žodžiu „gyveleidis“ (gyvi, gyvybę leidžias, duodas) išaiškino, o vėliau S. Daukantas — nors nesiremdamas tvirtais pamatais — dakus ir getus lietuvių sentėviais buvo pripažinęs. Toki vardai, kaip Θροαχεζ, Γετοι, Δαχοι ir k., man jau ir seniau atrodė lietuviški esą. Tą dieną vėlai atvykę į Bielos miestelį čia ir nakvojome tūlame „hane“ (viešbutyje) su daugybe blakių, nuo kurių negavome ramiai miegoti. Sausio 16/28 d. 8 val. iš ryto iš čia išvažiavę, Gornij Studen'o kaime pietus valgėme: čia turėjau progos pirmą kartą susipažinti su žaliais raugintais tošpipiriais (Fructus capsici annui), bulgariškai „čuški“, kurių bulgarai — kaipo stomachicum — valgyje labai daug vartoja. Šitų čušų esama dvejopos rūšies: vienos jų su bukais galais nekarčios ir gana skanios valgant, kitos smailiagalės (capsicum longum), ilgesnės už pirmąsias — labai karčios, burnoje deginančios. Teodorovas, norėdamas mane supažindinti su bulgarų tautos skanėsiu, iš paduotų ant stalo čušų tyčia išrinkęs kuo karčiausią, man, nieko nežinančiam, pasiūlė paragauti: tik įkandus biskelį čuškos, kad ėmė man deginti liežuvį kokį pusvalandį! Mat bulgarai prie tokio valgio pripratę ir noriai jas vartoja kaip raugintas, žalias, taip ir nunokusias, sausas, kurias, sutrynę ir su druska sumaišę, su duona arba kukurūzų miltų viryta „mamaliga“ (turk. „kačamak“) sūdydamiesi valgo. Pavakare atvykome į Ledženi, bulgarų katalikų kaimą su katalikų bažnyčia ir italų kunigu. Šitas kaimas kaip kokia sala guli bulgarų stačiatikių tarpe. Vakare, ant „ave Maria“ varpams sugaudus, ypatingas, graudus manyje kilo jausmas; nuėjęs bažnyčion, radau keletą moterų su kunigu drauge litaniją bulgariškai kalbant. Čia pernakvoję, sausio 17/29 d. anksti rytą išvažiavę per Bulgarenį, pro Grivicos rusų-turkų karo laiku taisytą redutą į Plevną atvykome gana anksti apie 1 1/2 val. po pietų ir turėjome „Odesos viešbutyje“ nakvoti. Vakara čia praleidome vietiniame „Café chantant“, kur buvo daug rusų oficerių susirinkusių, ir gana linksmi laiką praleidom. Ant rytojaus 8 1/2 val. — iš Plevnos per tiltą ant Vido upės, per rusų ir turkų kovų lauką, pro apkasus, pro Gornij ir Dolnij Dąbniak'ą su rusų kariuomenės kapais ir pavakare atvykome į Lukovit'o kaimą, kur sutikome tūlą Stieglitz'ą iš Darmstado, keliaujantį iš Sofijos, ir čia radome „chane“ menką nakvynę. Keliavome tad tuomi pat keliu, ant kurio taip gausiai pralieta buvo kraujas ir ne vieno lietuvio, už svetimą laisvę rusų kariuomenėje kariaujančio; visur pakelėje dar buvo švieži paminklai kovų matomi. Sekančią sausio 19/31 d. iš Lukovit'o 6 val. rytą išvažiavę pro Jablanicą kalnais su gražiais reginiais, val. 5 po pietų miestelyje Orchanie atsidūrėme ir čia „Makedonijos viešbutyje“ apsinakvojome. Ant rytojaus 8 val. išvažiavę, lygiai 12 valandų keliavome į Sofiją daugiausiai lygumomis ir tik šeštos kelionės dienos vakare į Bulgarijos sostinę atvykome. Aš apsistojaus viešbutyje „Hotel de S. Pétersbourg“. Tai buvo sausio 20 (vasario 1) diena.

Dar šalčio žiemoje iš Lietuvos išvažiavus, po keleto dienų radau jau Bulgarijoj pavasario pradžia. Ant viso lygumų ir terasų ploto tarp Dunojaus upės ir Balkanų kalnų sniegas jau buvo nutirpęs ir tik iš tolo kalnyno viršūnės atrodė sniegu apklotos. Nors naktimis ir šaltoka dar buvo, ale dienomis taip jau smarkiai kaitino saulė, kad aš šitų kelių kelionės dienų tarpe taip labai nuo jos apdegiau, kaip Lietuvoje tik vidurvasaryje galėjo atsiti. Jau tuomet man į akį krito ta nesutarmė tarp Lietuvos klimato ir mėnesio „vasario“ vardo ir man dingojo, kad šisai vardas iš kito, daug šiltesnio žemės krašto, kur jis tinkamai metų skyrių ženklino, turėjo būti šios dienos Lietuvon įgabentas. Ir Rumunijos bei Bulgarijos gamtai kelionės laiku aš akylai prisiziūrėti neužmiršau, kaip ir gyventojų būdai ir kalbai.

Jau kelionės laiku per didelį Pridunojinės Bulgarijos plotą man teko išgirsti ir įsitęmyti keli lietuviški žodžiai sloveniškųjų bulgarų kalboje, toki žodžiai, kurių veltui kitose slovenų tarmėse ieškotumei. Pirmasis lietuviškas žodis, kurį iš bulgarų kalbos išgirdau, buvo klausime: „Kakavo sakai' = ką sakai, nori"; vėliau aš tokių žodžių ir daugiau sumedžiojau. Šitas dalykas jau tuomet mano smagenysna taip įsiknytėjo, jog aš kiek vėliau pradėjau iš palengvo tyrinėti lietuvių giminystę su senovės trakais, kurių žemes šios dienos bulgarai apgyvena.

Negana to, ir Balkanų gamtos dailumas mano širdį prie savęs pritraukė, ypačiai to kalnyno „šukės" (Gebirgspass) Orchanijės ir Berkovicos Balkane, per kurias man teko keliauti. Vėliau aš keliones ilgesnes ir trumpesnes Balkane ir ant viso pusiasalio atlikau, jojo grožybėmis stebėdamasis, bulgarų tautą ir jos ypatybes pažinti norėdamas ir rinkdamas etnologiškas ir kalbiškas trakų tautos liekanas tarp šios dienos gyventojų.

Prabuves kelias dienas Sofijoje, kuri trakiškai *Sardika* vadinosi — Sardokai yra Vilkaviškio pavieta kaimas — pasimatęs su sanitarinės direkcijos viršininku ir mediciniškos tarybos pirmininku d-ru Dimitru Mollovu, su d-rais Bradel, Mirkov ir k., apsilankęs ligoninėje, pas Karastojanovą nusifotografavęs, gavęs paskyrimą į Lom-Palankos departamento gydytojo ir ligoninės direktoriaus vietą, sausio 24 d. nusišamdęs pašto stotyje arklius ir užmokėjęs 42 franku už 71 verstą kelio per Balkaną iki Berkovicos, 25 d. išvažiavau į Lompalanką, kuri yra nuo Sofijos atstu 138 1/2 verstai. Kelias tarp stacijos Ginci ir Berkovicos eina per pačią Balkanų nugarą ir nuo Belidichan prasideda aukštyn kilti; aukščiausia šukės vieta pas Petrochan'o staciją, kuri guli 1508 metrų aukštumoje ir nuo čia leidžiasi vingiais žemyn tarp medžiais apaugusių ir uoluotų pakrausių ir šlaitų. Po pietų apie 1 val. iš Sofijos išvažiavęs, į Gincijų staciją Balkanų pietų šone apie 11 val. naktį atvykęs, turėjau nakvoti; sekančią dieną nuo 9 ryto iki 4-os po pietų važiavau kalnu ir nusileidau žemyn šiaurės Balkano šone į pavieto apačioje gulintį miestą Berkovicą, kur teko taipogi nakvoti. Tik sausio 26 (vasario 7) d. pasisekė, 67 1/2 versto pravažiavus, Lom-Palanką pasiekti ir čia apsigyventi. Jau sekančią dieną apžiūrėjau ligoninę, stovėjusią ant pat Dunojaus kranto namuose, kur pirmiau Benarojo viešbutis buvo, susipažinau su aukštesniaisiais departamento valdininkais, tarp kitų su 8 Vracos „družinos" gydytoju žydeliu Gelberiu, kurs iki šiol prižiūrėjo ligoninę su keletu tik ligonių, daugiausia kareivių, ir veik ėmiau ligoninę ir departamento sanitarius reikalus tvarkyti. Pirmininiu mano darbu buvo rūpesnis, kad pritraukus kuo daugiau kaimo gyventojų ligonių lankytis ligoninėj ir joje gydytis, nes dar nuo turkų laikų buvo likęs žmonėse įsitikinimas, jog ligoninėn einama tik ten numirti. Todėl, įtaisęs ambulatoriją, per administracijos organus paskelbiau gyventojams pakvietimą naudotis gydytojo pagelba tam paskirtomis valandomis. Drauge su ligoninės tvarkymu josios lovų skaičių pakėliau iki 50 ir joms patalpinti reikėjo nusamdyti dar kitus artybėje namus. Paskui, išrinkęs ant kalno ties miestu sode gražią vietą, pradėjau rūpintis iš valdžios gauti leidimą statyti naują ligoninę, kuri vėliau šitoje vietoje ir buvo pastatyta: bloko sistemos dideli namai, kuriuose tilpo 50-60 ir daugiau lovų. Mano atsišaukimai į gyventojus susilaukė gerų pasekmių, nes pirmaisiais 1880 mano veikimo metais ligoninėj jau gydėsi 522 ligonių ir ambulatorijoje apsilankė 144, kuomet pirmiau, 1879 m., buvo gydoma tik 19 žmonių.

Lom-Palanka guli prie Lom'o upės santakos su Dunojumi. Lom'o vardas yra padirbtas iš trakiško „Almus", kurį galima išvesti iš lietuviško: „almuti — lamsam fliessen", o Palanka paeina iš rymėnų-graikų laiko nuo $\pi\sigma\lambda\iota\zeta$ — pilis. Miestas turėjo tuomet su viršum 8000 gyventojų, kurių didesnė dalis buvo bulgarai, bet ir turkų, totorių, hispaniškų žydų (hispanolių), rumunų, cigonų dar gana daug buvo. Turėjo gražią realę gimnaziją, 3 cerkves, 1 žydų synagogą, 3 turkų ir totorių džamijas (mečetus) su dailiais, laibais, aukštais minarėtais, maitinę, hamam'ą (rymiškai turkišką pirtį), „šadravan'ą" (fontaną), ligoninę, prefektūrą ir kitas valdžios įstaigas. Austrų Vienos draugija „k.k. priv. Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft" prilaiko čia ypatingą agentūrą, nes Lom-Palanka, kaip uostas ant Dunojaus, nuo senovės laiko buvo labai svarbi vieta, per kurią, tuomet dar geležinkelio tarp Belgrado ir

Sofijos neesant, kelias iš visos Europos Bulgarijos sostinėn ėjo ir juo visos iš užsienio prekes buvo Sofijon gabenama.

Miestas guli dailioje, romantiškai ramioje vietoje. Nuo skarduoto gana aukšto bulgariško Dunojaus kranto prieš žiūrėtojo akis už upės šiaurėje tęsiasi begalinės Rumunijos tyrų lygumos, tik kur ne kur kaimais išmargintos ir aukštais senovės dakų kapais. Toli šiaurėje, Lietuvos linkui žiūrėdamas, giedruotu laiku matai aukščiau minėtus Karpatų kalnus, kurie ir čia rodosi iš karpų suaugę. Patsai Dunojus vieno versto pločio su viena vidurupyje didele ilga sala, medžiais apžėlusia, neišpasakytinai dailiai atrodo, ypač saulei nusileidžiant, kada į jo melynokus vandenį saulelė savo rausvai auksuotus spindulius žeria. Anapus Almo upės aukštos Dunojaus krašto kalvos yra plačiai apdengtos vynosodžiais, kurie vasarą gražiai žaliuoja, ir mažesniais bei didesniais miestelėnų vasarnamiais (villomis). Pietų šone regračio kraštą užstoja Balkanų kalnai, kurių kraikai vasaros laiku nuo sniego baltuoja. Čia, palei Dunojų, vaikščiodamas ir ant šitos upės aukšto kranto stovėdamas ir per Karpatus siekdamas akimis pamatyti savo numylėtą tėvynę, ne kartą ir ne vieną valandą praleidau, apie lietuvius ir senovės trakus mąstydamas.

Iki balandžio 5/17 d. pragyvenęs viešbutyje, aš tą dieną nusisamdžiau butą, bet, tuščią butą gavęs, turėjau daug sunkenybių, pakol suradau lovą, stalą, kėdes ir k. rakandus, nes visame mieste vargu jų galima buvo rast pirkti, nes turkų laikais, kurie neseniai buvo Bulgarijoj pasibaigę, beveik nė kokių rakandų naminių neturėta, nes visi turkai ir kiti Turkijos gyventojai ant aslų ir grindų naktį gulėdavo, ragazes, kaurus pasitiesę, ant vilnomis arba šiaudais prikimštų pagalvių po galvomis, „čergomis" — ypatingomis kaldromis užsiklodami, ant grindų susirietę sėdėdavo ir ant žemutėlių „sofrų" (apskričių stalelių) valgydavo: kėdės, lovos, aukštesni stalai jiems buvo nepažįstami.

Sutvarkęs ligonbutį ir turėdamas jame daug ligonių, pasinaudojau jais mokslo žvilgsniu ir porą kazuistikos atsitikimų praktikoje po to laiko rusų medicinos laikraščiuose apskelbiau. Lom-Palankoje apsisėdęs neužmiršau ir Lietuvos. Rusijoje gyvenant sunku buvo su užsienio — prūsų lietuvininkais susisiekti ir sužinoti, kaip stovi Prūsijoje lietuviški reikalai, todėl dabar, Bulgarijoj man esant, iš galvos negalėjo dingti mintis susirašyti su lietuvių laikraščiu, ten einančių redakcijomis, būtent su seniausia tuomet „Keleivio" Karaliaučiuje redakcija. Vasario 9/21 d. nuleidus į prof. d-rą Fr. Kuršatį, to laikraščio redaktorių, laišką su užklausu apie patį jojo tą organą ir, aplamai imant, apie lietuvių padėtį Prūsijoje, jis, neilgai trukus, atsakė, jog dėl savo senatvės ir kitų priežasčių negalės „Keleivio" tolyn leisti, todėl jis jį pavedęs leisti mokytojui Einariui, kursai ir pradėjo Tilžėje leisti „Naujajį Keleivį". Šis pastarasis, apsiėmęs „Keleivį" leisti, kreipėsi į mane laišku, kurs Lom-Palankon atvyko balandžio 28 d., kviesdamas bendradarbiauti, todėl gegužės 10/22 d. raštu atsiliėpdamas aš kalbėjau apie laikraščio pakraipą, kad būtų jis lietuviškesnis, ir nusiunčiau jam kun. S. Norkaus eiles: „Lietuva, mano žeme numylėta", o laiške į „N. keleivio" leidėją Reyländer'į padaviau jam sumanymą, kad išleistų Duonelaičio raštus, kad padidintų laikraščio formatą ir leidžiamose „Kalendrose" mano Einariui siunčiamas eiles kad patalpintų. Gegužės 17/29 d. Smiotankai Maskvoje skolos 37 pusimperiolus, arba 760 frankų 20 centimų, išsiunčiau. Gavęs birželio 9/21 d. iš pastoriaus Jakoby pakvietimą į „Lietuv. literar. drangiją" Tilžėje įstoti, sekančią dieną rašiau draugijos valdybai, kad ji užsiimtų populiarių — ypač Duonelaičio, Daukanto ir k. raštų išleidimu, o Jakoby'ui Klaipėdoje išsiunčiau 11 dainų. Man pradėjus į lietuviškus laikraščius rašinėti, 1880 m. „Nauj. Keleivyje" apskelbta mano straipsniai: „Atsiminkim!", „Rubežiai ir skaitlius Lietuvos tautos", „Kam teks tėvynė mūsų" ir k. Birželio 16/28 d. išsiunčiau Einariui Klaipėdoje Norkaus „Dama apie arielką", „Kur dingo, Lietuva, tavo didybė" ir k. ir viskas tame laikraštyje buvo atspausdinta. 1881 m. „N. Keleivyje" patalpinta mano rašiniai: „Apie kryžiuokus", „Apie įsteigimą Ragainės pylies", o M. Šerniaus „Lietuv. Ceitungoje" — „Byrutė". Toje pat „Liet. Ceitungoje" 1882 — straipsniai: „Apie lietuvišką mokslo draugystę", „Vai pabuskie, o Lietuva!", „Apie senovės Lietuvos pylis", kursai raštas vėliau „Auszroje" visas atspausdintas tapo. Šitie raštai drauge

su d-ro Jurgio Sauerveino straipsniais ir dainelėmis įgabeno tuomet kiek lietuviškos dvasios į Prūsų lietuviškus tik iš vardo laikraščius ir tūli jų, kaip „Apie įsteigimą mokslo draugystės“, buvo labai meilingai ir Lietuvoje priimti. Kiti vėl raštai, kad „Apie senovės Lietuvos pylis“, negalėję būt spausdinami iš tos priežasties, kad jie per daug aštriai kryžiuočius užkabinėję, o tuomi pat ir tūlus laikraščio skaitytojų ir paties redaktoriaus Šerniaus užgaulioję jausmus. Ne tik Šernius, bet ir Einaris tuo laiku prisidingėjo kryžiuočius užkabinėti — dėlei vokiečių baimės...

Lankydamasis sanitarijos reikalais bulgarų kaimuose visados atkreipdavau atidą į jų kalbą, būdą ir papročius, kaip ir vietomis likusius rymėnų laiko pilių griuvėsius — kaip Kutlavicoje ir kitur. Taip, pav., birželio 25 (liepos 7) d. lankydamasis dėlei siaučiančios skarlatinės (tymų) Tolovicos kaime, podraug apsilankiau ir apžiūrėjau netoli nuo ten gulinčią Arčarpalanką, kuri yra užėmus senovės rymėnų prie pat Dunojaus miesto Ratiaria vietą, nuo kurios yra daug griuvėsių, sarkofagų ir k. likę ir kur randama žemėje dar gana dažnai rymėnų pinigai. Liepos 27 (rugpjūčio 8) padariau ligoninėj pirmą akių operaciją „extractio cataractae“. Iki tos dienos buvo jau mano išmokėta skolų 1066 rub., kuriuos buvau kaltas įvairiems žmonėms. Rugpjūčio 22 (rugsėjo 3) d. valdžios buvau siųstas į Rachovo (Oriechovo) miestą ant Dunojaus kranto, kad padaryčiau tenai ligoninėj didelę operaciją, kurią tenykštis d-ras Stankevičius neapsiėmė daryti: kitą dieną, laivu nuvažiuavęs, pasekmingai padariau *amputatio cruris dextri*. To pat rugpjūčio ir rugsėjo mėnesį dėlei pasirodžiusio tūlose vietose kriokulio (croup) ir dysenterijos aplankiau drauge su felšeriu kaimus: Labec, Dolne Linevo, Karabadžak, Kule-machla, Kaluger ir Raxgrad-machla, Mithovec, Topolovec, Asanova-Dąba ir Tatar-machla ir suteikiau medicinos pagelbą. Du kartu važinėjau į Vidiną. Apie ligoninės tvarkymą tuo laiku reiškia jos tarybos, man pirmininkaujant, darbai: naujas kontraktas su Benaroju dėlei namų samdos, įstatymas antrųjų langų, padarytų rakandų peržiūrėjimas, pargabenimas iš Vienos chirurgijos instrumentų ir vaistų, elektros aparatų, varguolių nuo mokesčių už gydymą paliuosavimas ir k. Lapkričio 2/14 d. išsiunčiau į „Медицинское обозрѣніе“ Maskvoje aprašymą „Случай перемежающейся лихорадки съ температурой иъ 46°C“, kurią buvau tėjijęs pas vieną bulgarą kareivį ir kur aprašyta prie drugio (tebris intermittens) tokia aukšta temperatūra, kokios iki tam laikui medicinos literatūroje nebuvo niekur minėta, nė regėta. Šitas straipsnis, pasirodęs spaudoje, buvo ir Europos mediciniškuose laikraščiuose referuotas. Pastarąjį gruodžio 31 dienos vakarą praleidau rusų ir bulgarų karininkų kliubo baliuje. Tais pirmaisiais savistovio gyvenimo metais algos gavau 4400 ir iš praktikos turėjau 3424 frankus, viso labo 7824 fr.; išlaidas pragyvenimui, skolų gražinimą ir paskolas kitiems atskaičius, grynų liko 3649 fr.

Užstojus 1881 metams mano veiklumas nė kiek nesumažėjo. Šiais metais, tarp kitų straipsnių į laikraščius, pagaminau platesnius rašinius „Apie kryžiuokus“, „Apie senovės Lietuvos pylis“ ir k. Spalių m. rašyta Jurgiui Mikšui, užklausiant, ar daug esama Prūsuoje lietuviškųjų laikraščių, skaitytojų ir ar negalima būtų išleisti mano veikalėlį „Iš Lietuvos senovės“. Šiais metais užmezgta korespondencijos ryšiai su J.A. Višteliausku ir J. Mikšu, su kuriais kiek vėliau sutarėme įsteigti laikraštį „Auszrą“. Apie įvairius reikalus ir įvairiems žmonėms parašyta metų bėgyje 118 laiškų. Pildydamas departamento gydytojo pareigas, turėjau ligonbutyje 644 ligonius, kurių 598 pasveiko ir 46 mirė, ambulatorijoj daviau pagelbą 1492 ligoniams. Mano kasos stovis metų gale buvo 13 216 frankų, atmetus išlaidas, liko grynų 9 846 fr.

Kovo 1/13 d. carą Aleksandrą II nužudžius, 9 d. turėjau prisieką duoti naujam carui Aleksandru III-jam per Vidino rusų konsulą Maksimovą, kursai buvo Lom-Palankon atvykęs, kad prisiekdinus rusų pavaldinius, rusų karininkus, papulkin. Popovą, kapitonus Naperstkovą ir Kurhanavičių, mane ir k.

Su caro mirtimi tuomet buvo susirišęs ir Bulgarijos likimas. Mirus carui Aleksandru II-jam, kursai dabojo, kad atvaduotoje jojo kariuomenės Bulgarijoj priimtoji Tirnove liberalė

konstitucija būtų pilnai pildoma, ir užžengus Rusijos sostan Aleksandrui III, rusų reakcinės diplomatijos sugalvota, pritariant bulgarų konservatorių (čorbadžijų) partijai, tą konstituciją pakeisti, aprėžyti. Bulgarijos kunigaikštis Aleksandras Batenbergas, kursai buvo nuvykęs Peterburge dalyvautų caro šermentyse, iš ten sugrįžęs sumanė tą rusų ir bulgarų konservatorių planą įvykdinti. Sugrįžęs Sofijon ir turėdamas savo sumanymui čorbadžijų užuojautą dėl konstitucijos pakeitimo, kunigaikštis balandžio 27 (gegužės 9) d. išleido proklamaciją, kurioje buvo pasakyta, kad jis dviejų metų tarpe išbandęs kraštą valdyti ir nusivylęs, dabar sumanęs savo vainiką (karūną) ir Bulgarijos likimą sudėti Didžiojo tautos seimo rankosna; likti jis gali tik tame atvejuje, jeigu tūlos sąlygos bus priimtose. Drauge su proklamacijos paskelbimu paleido liberali ministerių kabineta, kursai nuo lapkričio 28 d. turėjo valdžią savo rankose ir kuriame pirmininku buvo Petko Karavelov. Naujo ministerių kabineto pirmininku buvo paskirtas karo ministeris finlandietis Ehrenroth. Gegužės 13/25 d. buvo paskelbta aukščiau minėtosios sąlygos: 1) nepaprastas 7 metų įgaliojimas kunigaikščiui, kad galėtų įvesti reformas krašto valdyme ir prirengtų naujas įstaigas, ypač iš pačių bulgarų sudarytą valstybės tarybą; 2) panaikinimas pripuolamo tais metais seimo ir pratęsimas biudžeto ir kitiems metams; 3) sušaukimas Didžiojo tautos seimo prieš 7 metams pasibaigiant, kad atliktų konstitucijos peržiūrėjimą. Rinkimai į Did. seimą buvo birželio 14/26 d.; konservatoriai, laikinosios valdžios šelpiami, taip stipriai savo naudai agitaciją varė rinkimuose, kad iš 319 išrinktų atstovų tik 4 liberalai, būtent buvusieji ministrai Karavelov, Cankov, Sarafov ir Slaveikov, buvo Tirnove išrinkti; visi kiti — konservatoriai, jų tarpe dauguma kaimiečiai. Tasai didysis seimas susirinko liepos 1 (13) d. Svištove ant Dunojaus kranto; posėdis vienintelis buvo trumpas: kunigaikščiui perskaičius sosto kalbą, seimo atstovai ėmė rekti: „Lai gyvuoja kunigaikštis Aleksandras“, ir tuo seimo posėdis pasibaigė; liberalai atstovai jame nedalyvavo. Čia jau Svištove ant greitųjų buvo sudaryta naujas ministerių kabinetas, daugiausia iš konservatorių. Dabar prasidėjo dar uolesnis liberalų opozicionierių persekiojimas, kurių vieni kiti, kaip, pav., P. Karavelov ir k., turėjo net už sienos į Rytų Rumeliją persikelti, o opozicijos laikraščiai, valdžios spaudžiami, žlugo.

Būdamas rusų aplamai ir ypač jų politikos priešas, aš buvau prisiglaudęs prie rusofobų-karavelistų partijos, kuri, būdama prieš kun. Aleksandro pagamintą *coup d'état'a* valdžioje, vedė kovą su rusų diplomatija, kuri norėjo Bulgariją paversti rusų provincija, todėl, ją nuo valdžios atstačius ir jai opozicija tapus, aš tos karavelistų partijos organe „Независимость“ rašinėjau. Taip birželio m. pasirodžius šiaurėje kometai, aš, ją 12/24 d. aprašydamas, pranašavau sunkų Bulgarijai politikos likimą. Konservatorių vidaus reikalų ministerija rinkimams rengti buvo paskyrus savo agentus-emisarus įvairiose vietose, apie jų vardus iš rusų karininko pulk. Remlingen'o patyręs, birželio 21 (liepos 3) d. pranešiau laikraščiu. Tam pat laikraščiu suteikiau žinių apie rinkimus Lom-Palankos ir Berkovicos pavietai į tą didįjį seimą. Galop aprašiau, koku būdu konservatorių valdžia laivu „Tegetthoff“ pro Lom-Palanką gabeno iš Vidino ir kitur surengtas deputacijas į did. seimą Svištove. Taipogi rašinėjau korespondencijas į dienraštį „Gołos“ Peterburge apie bulgarų dalykus ir jų politiką.

Tuo tarpu Lom-Palankoje aš buvau į artimus draugiškus santykius suėjęs su d-ru Filipovičium, juodkalniečiu, universito kolega, kurs tuomet buvo bulgarų kariuomenės gydytoju, ir su karininku rusų kapitonu Naperstkovu, labai sympatingu liberalių pažvalgų žmogumi. Dažnai būdavo tai pas vieną, tai pas kitą susirenkame pasikalbėti apie bulgarų dalykus. Tai buvo žinoma, rods, neskaitlingiems miesto konservatyvams, kurie ir pradėjo mus įtarti neprielankius esant rusų varomai politikai Bulgarijoje. O tuo tarpu Lom-Palankos departamento prefektu buvo tūlas Anev, buvęs vaisbius, bjaurus konservatorius, antipatingas vyras, kursai, sužinojęs apie mūsų draugystę, pradėjo ant mūsų, kaip „trifolium“, kaip mus vadino, denunciacijas rašyti Sofijon. Pirmoji Anevo auka tapo d-ras Filipovičius, kurs, pasiliuosavęs iš kariuomenės, persikėlė Juodkalnijon, paskui jį sekė kap. Naperstkov, kurs, metęs tarnystę Bulgarijos armijoje, grįžo Rusijon ir atsidūrė net Kazaniuje. Be draugų likau aš

vienas Lom-Palankoje iki galo šių metų, nes turėjau įtekmingų pažįstamų, kaip d-ras Mollov'as, kurs už mane galvą guldė, todėl Anevo denunciacijos prieš mane kol kas savo tikslo pasiekti negalėjo. Bet visgi ėmiau rūpintis savo ateitimi ir maniau, prie to laiko politikos aplinkybių, ne anksčiau, tai vėliau reikėsia su Bulgarija atsiveikinti ir kur kitur vietos ieškoti. Turėdamas dabar gerą draugą Juodkalnijoje ir jo patariamą, jau rugpjūčio 17/29 d. kreipiausi laišku į vyriausį saniteto gydytoją Cetinieje d-rą Jovanovič-Batutą užklaudamas apie gavimo ten vietos išlygas. Gavau prielankų atsaką su pakvietimu ten atvykti, bet to daryti tuoju negalėjau.

Prisiartino nauji 1882 metai. Laikinais liekant Bulgarijoje tuomet dar manyta darbuotis pagal išgales literatūros srityje. Taip sausio 18/30 d. mano užrašų knygutėje pažymėta, kad tą dieną buvę į dienraščio „Порядокъ“ redakciją Peterburge rašyta apie Balabanovo propozicijas, regis, dėl ministerijos kabineto sudėties. Sekančią dieną įrašyta tie darbai, kuriuos atlikti ketinau. Čia juos paduodu toje pat kalboje, kaip jie paminėta: „Jeśli czas pozwoli napisac: 1) traktat o Geto-Dakach podług zebranych materjalów i badań własnych; 2) Литовский миеъ dla „Порядка“; 3) О санитарномъ состоянии Ломъ-Паланскаго округа въ 1880-81 г.; 4) Неравенства: объ улучшеніи врачебнаго быта; 5) О преобразовании медико — санитарной части; 6) Случай polyorchismi; 7) Случай febris intermittens epilepticae; 8) Случай alcoholismi acuti; 8) Обь основании климатологическихъ станцій. Kiek vėliau pažymėta aprašyt epidemiją Pneumoniae crouposae. Kovo 1/13 d. išsiųsta į laikraščio „Врачъ“ redaktorių prof. Manassein'ą „Caus polyorchismi“ aprašymas, kursai to laikraščio N. 12 buvo paskelbta. Prūsų lietuvių laikraštijoje taipogi rašinėju, daugiausiai „Lietuviškoje Ceitungoje“. Šito laikraščio N. 12-me d-rui Jurgiui Sauerveinui sumanymą padavus įsteigti prūsų lietuvininkams „mokslo draugystę“, aš ilgame straipsnyje, kovo 26 d. rašytame, karštai parėmiau jojo sumanymą, kviesdamas skaitytojus būtinai tokią draugiją įsteigti. Šitas mano straipsnis buvo N. 15 paskelbtas ir „Naujame Keleivyje“ pakartotas; baigdamas jį aš rašiau: „Trūskimės, broliai! Iš tos sėklos, kurią mes Lietuvoje išbarstysim, išaugs gražūs vaisiai. Kada jau mes į dulkes pavirsim, jei lietuviška kalba bus tvirta pastojus, jei per mūsų darbus Lietuvos dvasia atsikvošės, — tąsyk mums ir kapuose bus lengviau, smagiau ilsėtis, o mūsų dvasios gėrėsis savo darbu draugystėje mūsų prabočių, stiprių Lietuvos apgynėjų ir mylėtojų!“ Šitas straipsnis padaręs gilaus įspūdžio ir į jį tuoju atsiliepė — tarp kitų — Jonas Šliūpas.

Bulgarijoje 1880-1882 m. gyvendamas uoliai susirašinėju su prof. Kuršačiu Karaliaučiuje, Einariu, Šernium, Jakobu Klaipėdoje, prof. Völkeliu, Reyländeriu — Tilžėje, J. Mikšu — Virkytuose, J.A. Višteliu — Orlince, M. Akelaičiu — Paryžiuje, J. Miklaševičium — Heidelberge, vėliau Paryžiuje, Jasinskiu, Aglinskiu — Maskvoje, Petru Kraučūnu — Peterburge, vėliau Marijampolėje, Dagilium — Sumyje, Petru Vileišiu — Belgijoje, kun. S. Narkevičium — Gelgaudiškyje, vėliau Punske, Miliausku — Rygoje, karininku Smilgiu — Kaune, M. Davainiu-Silvestravičium — Davainavoje, d-ru V. Pietariu — Ustiužnoje, Kybelka ir k.

Tais laikais pragyvenimas Bulgarijoje buvo gana pigus, jei aš už maistą — pietus ir vakarienę — už 33 mėnesius, iki vasario 1 d. šių metų, užmokėjau „Belle vue“ viešbučio savininkui serbui Panto Velkovič'iu 1558 fr. 30 cent.

Bulgarų konservatyvams nesiliaujant persekioti savo priešus karavelistus, prie kurių ir aš prigulėjau, prisidingėdamas, kad nebūčiau išduotas rusų valdžiai, kaipo ėjęs drauge su Karavelovo liberale partija prieš rusų tikslus bulgarų politikoje, galop, kad atsikračius nuo įvairių nesmagumų su Lom-Palankos prefektu Anevu, tariau sau, kad geriausiai būsią pačiam iš Bulgarijos pasišalinus. Todėlei balandžio 25 (gegužės 6) d. pareikalavau iš sanitarės direkcijos direktoriaus d-ro Mollovo, kad 2 mėnesiams mane paleistų užsienin išvažiuoti, ką gegužės 3/15 d. ir gavau.

Turėdamas susitaupęs 12 356 fr. auksu, atsiveikinęs su Lom-Palanka, gegužės 17/29

d. išvažiavau, atgalios grįžti neketindamas.

Dunojaus laivu plaukdamas iki Vidino susipažinau su Atanasu Jovanovič'ium, gyvenusiu Belgrade ir keliavusiu ten pat laivu, buvusiu seniau serbų kunigaikščio Mykolo Obrenovičiaus dvaro maršalu. Šitas Atanas Ivanov, arba Jovanov gimęs, bulgaras iš Vrucos miesto, dar jaunas būdamas persikėlęs Belgradan ir ėmęs rašyti pagal serbų būdą Jovanovič, dar tuomet atkreipė savieį Serbų kunigaikščio Milošo akį, kurs jį nusiuntė mokytis Viennan, kur jis ir mokinosi litografijos, rinografijos ir fotografijos ir tą dailės šaką Belgradan įvesdino. Dar Viennoje būdamas jis buvo įtaises serbišką įstaigą, kurioje buvo daug serbų carų, atsižymėjusių kovose už serbų nepriklausomybę karžygių, dvasiškių ir svietiškių garsių vyrų, bažnyčių ir k. paveikslų pagaminta; išleido „Srbski spomenici“, kuriuose padavė litografuotus svarbesnius serbų istorijos atsitikimus. Tuomet jis grįžo iš Lom-Palankos, kur jojo sūnus Jovanovič, žinomas architektas ir pragarsėjęs Rymo šv. Petro bazilikos tyrinėjimais, 1881/2 metais statė Lom Palankoje gražią realę gimnaziją. Kitas asmuo, su kuriuomi garlaivyje susipažinti teko, buvo rusų dvasininkas, slavianofilas Teodoras Novikov'as, kursai keliavo tikslu susipažinti su pietų slavais ir jų kraštais. Pravažiavus Bulgarijos sieną, iš serbų miestelio Radujevac ant Dunojaus kranto, laivan įsėdo minios lydimas Negotino vyskupas Moisiejus, bebarzdis, kursai tuomet valdė Serbijos metropolijos sostą, kunigaikščio Milano valdžiai nuo jo pašalinus metropolitą Mykolą už jo rusofiliškumą. Ir su juomi, kaipo rusų auklėtiniu ir gerai rusų kalba kalbančiu, veik į pažintį suėjome. Atvykęs į Tumu Severiną Rumunijoje, pavakare laivas apsistojo nakvynei: čia yra rymėnų pilies, regis, nuo kaisaro Severo pramintos, griuvėsiai. Val. 5 iš ryto Tumu Severiną apleidę, plaukėme pro Kladovą ant serbų Dunojaus kranto: čia rymėnų imperatorius Nerva Trajanas buvo pastatydinęs 1024 metais per Dunojų tiltą, rengdamasis karan prieš dakus, Dekavaliui dakuose viešpataujant. Šito tilto galas galva dar dabar stovi ant Dunojaus kranto pas Kladovą, kitas tilto galas riogso dar ant kito Dunojaus kranto rumunų pusėje. Nuo čia maždaug prasideda vadinamieji „Geležiniai vartai“ — „Gierdap“, kur Dunojus kalnyno šuke — spraga — plaukia, kuri jį susiaurina iš 1000 iki 600 metrų; plaukia jis per rėvas, kurios visą kilometrą tęsiasi. Kadangi uolų rėvos upės lovyje guli labai paviršium, tai laivams yra labai pavojinga toje vietoje, kur vandens ošimas girdisi, plaukti, ypač vandeniui nusekus. Todėl dar rymėnų laikais buvo šalia lovio, palei dešinę kraštą, ypatingas iškasta kanalas laivams plaukioti. Palengvėle persiyrę per „Geležinius vartus“, atplaukėme pro Dunojaus salą, turkų apgyventą, Adakalė į Orsovą Vengrijoje, iš kur tolyn Belgrado linkui teko keliauti upe tarp labai aukštų skardžių kalnų, viršuje giriomis apžėlusiu su gražiausiais reginiais, kokių iki tol vargiai kur kitur buvo tekę matyti. Pas Golubinye Dunojus, tarp aukštų skardžių uolų plaukdamas, turi labai stačius krantus, kuriuose iš dešiniojo krašto regimas yra dar Trajano laiku uoloje iškaltas kelias pėstiams legionų kareiviams eiti ir vadinamoji „Tabula Trajani“ su lotynų kalbos įrašu akmenyje tam atliktam darbui minėti, o ant kairiojo Dunojaus kranto Vengrijoje yra tokias jau XIX šimtmetyje iškaltas kelias, Szechenyi'o keliu vadinamas. Dabar seka siauriausias, nes tik apie 180 metrų pločio turintis, Dunojus, kursai toje vietoje Kazan vadinasi ir tarp gražiausių aukštyn styrinčių uolų teka. Praplaukus pro Golubac su rymėnų pilių griuvėsiais, matosi Dunojaus viduryje riogsanti uola, Babakai vadinama (nuo turkiško baba — tėvas ir kaja — uola), prie kurios tinka vienoje lietuviškoje dainoje pasakymas: „Viduryj Dunojaus silsėsime ant akmenėlio, viduryj Dunojėlio“. Praplaukę pro Ramą su rymėnų pilies griuvėsiais, pro miestą Bazias Vengrų pusėje, pro Semendriją su serbų daugbokšte tvirtove, 12 val. naktį gegužės 18/30 d. atvykome į Belgradą ir „Europos viešbutyje“ apsistojome. Sekančią dieną drauge su Novikovu apžiūrėjova miestą, buvova Topčidėrėje kunigaikščio Milošo Obrenovičiaus parko ir namų apžiūrėtū. Kitą dieną pakartoję važinėjimą Topčidėrė, kur kunigaikščio polociuje kambarius ir paveikslų galeriją apžiūrėjova. Aš apsilankiau serbų opozicijos laikraščio „Borba“ redakcijoje, susipažinau su redaktoriais Nikola Nikolić, Ješa Kočović, Pašić, vėliau taip pagarsėjusiu Serbijos ministru ir k. Belgrade iki birželio 4/16 d. su Novikovu gyvendami, aplankėva „Aukštąją mokyklą“ su istorijos-archaiologijos muzejumi,

susipažinova su buvusiu švietimo ministru Vasilevičium, apsilankėva pas Atanasa Jovanovičių, kurio darže apžiūrėjova gražiai augančias įvairių rūšių radastas, paskui vyskupą Moisiejų, pas kurį valgėme pietų ir gėrėme 30-metinio Niegotino raudonojo vyno. Aš susipažinau su universito mano kolegos Kulakovskio broliu Platonu, buvusiu tuomet „Didž. mokyklos“ profesorium, su „skupštinos“ deputatu Miloševičium, Bulgarijos diplomatinu agentu d-ru Kirkovičium ir k. Vaikščiojome beveik kas vakaras į teatrą. Gegužės 29 d. buvova nuvažiavę į „Košutniaką“ pas Topčidérés girią, kur, dalyvaujant kunigaikščiui Milanui su savo dailia žmona, buvo pamaldos atlaikytos toje pat girios vietoje, kur kun. Mykolas Obrenavičius 1868 m. buvo nužudytas. Dviem dienom praėjus iš bulgarų diplomatinės agencijos sekretoriaus Černevo išgirde, kad serbų austrofiliškoji valdžia mane ir Novikovą įtarianti kaipo bulgariškus ir rusiškus serbų radikalės rusofilės partijos agentus, nutarėva Belgradą, kursai mums buvo labai sympatingu pasirodęs, aplesi, todėl po kelių dienų, būtent birželio 4/16 d. iš čia į Semliną Vengrijoj persikėlėva ir, „Europos viešbutyje“ pernakvoję, kitą dieną garlaiviu Dunojumi leidomės pro Karlovec'ą, Novi Sad'ą į Mohačą, kur 12 val. naktį atvykova. Sekančią dieną 4 val. ryto geležinkeliu per Zakany nuvykova į Agramą (Zagreba) ir Pruknerio viešbutyje apsistojova. Kitą dieną apvaikščioję miestą, apžiūrėję visas regėjimo vertas vietas ir paminklus, pasigėrėję gražiumi reginiu up. Savos linkui nuo Strosmajerio bulvaro, apsilankę Mokslų akademijoj ir apžiūrėję archaiologijos muzejų, kuriame buvo daug senovystės daiktų, susipažinę su archaiologijos profesorium Lubič'iu, prof. Geitleriu, kursai skaitė apie lietuvių kalbą ir k., birželio 10/22 d. išvažiavome Viennon. Kelias ėjo pro Steinbrück'ą į Triestą, kurį žiūrėję atgal per Laibach'ą į Steinbrück'ą, Römerbad'ą, labai gražią Pragerhofo apygardą, Marienburgą, Grazą, Judendorf'ą su gražia gotiko bažnyčia, Bruck'ą, palei upę Mur, Murzuschlag'ą, nuo kurio prasideda aukšti kalnai, per kuriuos daugybe tunelių geležinkelis sukiniėjasi su labai gražiais reginiais kalnų ir apielinkių apie Semmering'ą. Atvažiavom Viennon kitą dieną apie 10 val. vakare ir apsistojom „Meissl und Schadn'o viešbutyje“ prie Kärntnerstrasse. Apsilankęs regėtinose miesto vietose, muzejuose, dėlei kokio menkniekio — rusų valdžios kritikavimo — susipykęs su Novikovu, birželio 19 (liepos 1) d. persikėliau privatinin Alvinos Stampė butan prie Praterstrasse N. 13 ir pradėjau dirbti universiteto bibliotekoje ir lankytis klinikose. Šita kelionė, vieną mėnesį per slavų žemes dūruojanti, buvo man labai įdėmi: pažinti gavau ne tik Padunojį, Adrijos pamarį ir Alpių gamtą su jų grožybėmis, susipažinau, kaip aukščiau minėta, su tūlais mokslo vyrais ir muzejais, kur užtikau daug archaiologijos radinių iš trakiško ir rymėnų laiko Serbijoj ir Kroatijoj.

Tuo laiku „Lietuviškos Ceitungos“ N. 25 iš birželio 20 d. buvo atspausdinta mano priduotos A. Baranausko eilės: „Kogi spaudžia man širdelę?“ ir N. 28 kun. S. Narkevičiaus „Juokų juokai“.

Nenorėdamas daugiau Bulgarijoj tarnauti, aš liepos 13/25 d. laišku į d-rą Mollovą atsisakiau nuo tarnystės. Tuo tarpu tos pat liepos 30 d. d-ras Filipovič'ius telegrama iš Cetinės pranešė, kad aš Juodkalnijos valdžios esąs paskirtas gydytoju į Antivari'o miestą ant Adrijos krantų; o sekančią dieną gauta telegrama iš d-ro Mollovo Sofijoje, kad mane paskirta vyriausiu Vidino ligoninės gydytoju (kunigaikščio dekretas iš liepos 22 d.). Turėdamas omenyje tęsti dar toliau medicinos mokslą ir darbą bibliotekose, užsiimant senovės trakų tautystės tyrinėjimu, aš tuo tarpu atsisakiau kaip nuo vienos, taip ir nuo kitos man siūlomos vietos ir kol kas likau Viennoje.

Šiuo metu „Lietuv. Ceitunga“ N. 32 pradėjo spausdinti mano dar Lom-Palankoje rašytąjį veikalėlį „Apie senovės Lietuvos pylis“. Liepos, rugpjūčio ir rugsėjo m. Viennoje buvo parašyta: „Vai pabuskie, o Lietuva“, „Kaip stovi su įsteigimu lietuvių mokslo draugystės“, „Lietuvių mokslo draugystės įstatai“, kuriuos 6/18 rugpjūčio M. Šerniui išsiunčiau, „Lietuvių kunigas ir vokiečių König“, „Lietuvių Dunojus ir Rymionų Danubius“ ir keli kiti.

Tuo tarpu artinosi laikas mano broliui Vincui stoti į superreviziją Vilkaviškyje; jam

turint kitą — mane — brolių, grasino pavojus patekti į karuomenę. Todėl dar rugpjūčio 11/23 d. raštu buvau kreipėsi į d-rą Chlebinski, Vilkaviškio pavieto gydytoją, prašydamas jo pagalbos šiame reikale, bet nieko negalima buvo padaryti, todėl asmeniškai pasiryžau važiuoti jį gelbėti. Spalių 3/15 d. 8 val. vakare iš Viennos išvažiavęs, per Aderberg-Granica — kur muitinėje už 2 metus perlaikytą pašpartą 50 rub. užmokėjęs — pro Čenstakavą, Piotrkovą 9 val. vakare Varšavon atvykau ir čia, „Hôtel de Paris" pernakvojęs, kitą dieną 6 ¾ val. vakare išvažiavau Kaunan, kur spalių 6/18 d. 10 val. ryto atkeliavau ir „Europos" viešbutyje sustojau. Tą pat dieną apsilankiau seminarijoje pas kun. A. Baranauską, K. Jaunių ir Aleksotą pas d-rą J. Kudirką. Kitą dieną 6 val. pavakare iš Kauno išvažiavęs, 8 val. buvau Vilkaviškyje, o ant rytojaus Ožkabaliuose. Kadangi lapkričio 8/20 d. pasikalbant su d-ru Chlebinskiu ir pavieto viršininku Sviščovu paaiškėjo, jog brolio nė koku būdu negalima esą paliuosuoti, nes kaip jis, taip ir aš tuomet sveiki buvova, tai liko tik burto traukimo laimei pasiduoti; Vincas, stojęs superrevizijon, ištraukė, savo nelaimėi, žemą numerį, pateko rusų kariuomenėn ir buvo net į Helsingforsą nugabentas, paskui į Revelį, iš kur, trumpą laiką pratarnavęs, pasiliuosavo. Tokiu būdu, nieko gero neištaisęs, lapkričio 14/26 d. iš Ožkabilių su reikalu Kaunan išvažiavau ir iš ten sugrįžęs Bartininkuose pas A. Gelgaudą, valsčiaus vaitą, apsigyvenau iki gruodžio 5/17 d., kada, su juomi į Kybartus nuvažiavęs ir gavęs iš Savickio, stoties policijos prievaizdos, bilietą sieną peržengti, be pašparto į Eitkūnus nuvykau ir iš ten leidausi kelionėn užsienyje tolyn. Gruodžio 6/18 d. 2 1/2 val. po pietų jau buvau Breslau'e, kur pernakojęs sekančią dieną per Mittelwalde Vokietijos pervažiavau sieną į Čekiją ir pro Königrätz, Limburg, Lissą, Podebrad vakare atvykau Pragon ir hotelyje „Kaiser von Österreich" apsistojau. Gruodžio 9/21 d. nusiasamdžiau butą prie „Karls Platz" (Karlovo namėsti) N. 36, arti jezuitų bažnyčios, ir ten persikėlęs tą pat dieną, universito kvesturoje užmokėjęs 21 guldeną, įsirašiau pas prof. Eiselt'ą (medicina interna) ir prof. Breisky (ginaikologia). Nuo tos pat dienos pradėjau užsiiminėti universito bibliotekoje, dažnai imdamas knygas namon.

Apsigyvenimas Pragoje mano gyvenime turi didžiausią reikšmę, kuri ne tik man pačiam yra svarbi, bet iš dalies visai Lietuvai. Čia, neperdėjus galima būtų sakyti, stovėjo lietuvių atgimimo vygė, iš kurios sušvito „Ausra". Su Praga ir mano paties likimas yra stipriais ryšiais susirišęs.

Jau aukščiau minėta, kad 1881 metais d-ro Jurgio Sauerveino buvo sumanyta įsteigti „Lietuvių mokslo draugystė". Iš šitos priežasties daugiausia už jos įsteigimą buvo mano agituota, rašyta „Liet. Ceitungoje". Matant, kad Prūsų lietuvininkų laikraščių redaktoriai ne visados pritardavo mūsų sumanymams, dargi, kaip M. Šernius, kai kada atsisakydavo talpinti arba, pradėjus spausdinti kokį straipsnį — pav. „Apie senovės Lietuvos pylis" — nutraukdavo ir nebaigdavo dėlėi vokiečių prisidindėjimo, kilo mintis įsisteigti savą organą, kuriame galima būtų laisvai drąsiau ką rašyti apie lietuvių reikalus, nežiūrint tų redaktorių bailumo. Todėl dar 1881 m. buvau su spaustuviniu Žeinovu Rusėje (Rusčiuke) susirašęs, norėdamas ten pas jį lietuvišką laikraštį spausdinti. Bet, nekalbant jau apie politikos sąlygas — rusams tuomet dar *de facto* Bulgariją valdant — netikusias lietuviško laikraščio išleidinėjimui, sunku buvo ir su bendradarbiais, nes labai maža dar jų tuomet buvo. Iš mano Maskvos ir Peterburgo pažįstamų dar tuomet negalima buvo — išskyrus iš dalies Petras Vileišis ir d-ras V. Pietaris — nė vienas rasti, kursai būtų tikęs bendradarbiu laikraščiui; tik nuo vieno kun. S. Narkevičiaus, talentuoto Syrokomlės „Margio" ir k. vertėjo, su kuriuomi nuo kelių metų gerai pasipažinojau, galima buvo patogaus literariško laukti darbo. Kada, gegužės m. 1882 m. Belgrade apsilankant, vėl buvau bandęs draugijos „Obilicevienac" spaustuvėje derėtis apie lietuviško laikraščio spausdinimą, mano pažįstamieji serbai: Katić, vėliau „skupštinos" pirmininku buvęs, N. Nikolić, Ješa Kočović ir kt. patarė man mest šalin tokį nepraktišką užmanymą periodiško (lukiško) laikraščio leidimo taip toli nuo mano gyvenimo vietos ir Lietuvos sienų. Dabar Pragon persikėlęs aš tuoju apsilankiau Calvės knygyne, kursai Schleicher'io „Handbuch der litauischen Sprache" buvo išleidęs, kad

pasikalbėjus apie lietuviškų knygų, resp. laikraščio spausdinimo sąlygas. Tada mat norėjau Pragoje laikraščio leidimu užsiimti. Bendradarbių tuomet jau buvo galima daugiau surasti, kurių skaitliun galima buvo priskirti d-ras Sauerveinas, Višteliauskas, Dagilius, Narkevičius, J. Šliūpas ir k. Nors pažinčia su paminėtais vyrais remiantis jau galima buvo bandyt laikraštį steigti, bet visgi sunku buvo atsakyti į klausimus: 1) kur jis spausdinti, 2) kokiū būdu platinti ir 3) ar atsiras skaitytojų? Pragoje spausdinti ir man pačiam, daugybe kitų sunkių darbų apsikrovusiam, laikraščio išsiuntinėjimu užsiimti vargiai būtų galima buvę. Tiesa, kad Davainis Silvestravičius, Jonas Juškevičius ir k. buvo man atsiuntę po kelis adresus tūlų lietuvių, kuriems būtų reikėję laikraštį siuntinėti, bet siuntinėjimas iš Pragos uždengtuose konvertuose būtų labai brangiai atsiėjęs. Reikėjo todėl atrasti kitą kokią vietą arčiau Lietuvos sienos, iš kur galima būtų kontrabandos keliu laikraštį ir lietuviškas knygas platinti. Šiame dalyke labai naudinga buvo pažintis su Jurgiu Mikšu, be kurio pagalbos ir trūso negalima buvo išleidimu ir laikraščio platinimu užsiimti. Tuo tarpu kun. Narkevičius buvo jau man prisiuntęs eilių pluoštą. Višteliauskas — „Op, op, Nemunėli“, „Lietuviškąją kalbą“ ir prižadėjo daugiau rašyti. Dagilis, Šliūpas, Pietaris — po kokį straipsnį atsiųsti žadėjo: žodžiu sakant jau širdis ramesnė tapo. Todėlei laiškais, gruodžio 26 d. 1882 (sausio 7 d. 1883) m. į Višteliauską ir Mikšą rašytais, aš jiems dviem padaviau sumanymą įsteigti lietuvišką laikraštį Ragainėje po Mikšo priežiūra ir administracija ir, abiejų pritarimą apturėjęs, sausio 23 d. išsiunčiau Mikšui laikraščio „Auszros“ prospektą drauge su tūlais straipsniais, kaip „Skrudžių apsilankymas“ ir Baranausko eilėmis „Lietuvos senovės paminėjimas“. Laikraščiui programinę „prakalbą“, rodos, sausio 28 d. rašiau, nes, ją Mikšui prie laiško pridėjęs, kitą, 29 d., išsiunčiau. Noriu čia prie progos vieną tos prakalbos paminėti vietą, kuri mane labai sujudino. Parašęs ją, skaitydamas žodžius „Kaip aušrai auštant nyksta ant žemės nakties tamsybė, o kad taip jau prašvistų ir Lietuvos dvasia!“ gaudžiai apsiuverčiau ir iš akių byrančiomis ašaromis sušlapinau rankraštį. Tarytum aš tuomet prajaučiau, kad šitie iš gilumos širdies kilusieji žodžiai užgaus jautresnių lietuvių širdis ir sukels juose tėvynės ir savo kalbos meilę, be kurios nė koks tautos atsigaiveliavimas negalimas — taip ir atsitiko.

Dr. J. Šliūpas savo autobiografijoje („Lietuvos albumas“. Berlyne, 1921, pusl. 409), kalbėdamas apie „Auszros“ atsiradimą, sako: „Čia pastebėti reikia, kad toji varpstė, apie kurią visi „Aušros“ reikalai nuo pat jos leidimo pradžios sukosi, buvo tai jau minėtasis M. Šernius, kas lig šiol „Aušros“ periodo aprašinėtojų neteisingai buvo užtylėta ir kitaip nušviečiama. Tiek Basanavičius, tiek Mikšas, tiek Šliūpas buvo tik „Aušros“ redaktoriai“, bet „Aušros“ ir aušrininkų spiritus movens, tikras to laikraščio kūrėjas ir viso to veikimo centras buvo ne kas kitas, tik M. Šernius“. Šitoks Šliūpo išsitarimas apie pirmąsias „Auszros“ dienas yra per daug perdėtas Šerniaus naudai: jam trūksta tikrenybės pagrindo. Martynas Šernius tik tiek buvo „centru“, kiek jis, kaipo „Liet. Ceitungos“ redaktorius, turėjo darbo talpinti savo laikraštyje raštus „Liet. mokslo draugystės“ įsteigimo reikalui, daugiausiai mano rašytus; bet „Auszros“ ir aušrininkų spiritus movens, „Auszros“ įkūrėjas jisai nebuvo. Nors negalėdamas tūlų mano raštų, kur buvo apie vokiečius kalbama, savo „Liet. Ceitungoj“ skelbti, bet, būdamas tikras ir karštas Lietuvos patriotas, Šernius didžiausią užuojautą reiškė „Auszros“ įsteigimui ir jos pradžiai buvo paskyręs 149 markes, tuomet kaip Višteliauskas davė 100 m. ir aš tam tikslui galėjau duoti tik 100 frankų. Dargi patsai faktas, kad po mano programinio straipsnio visa kita „Auszros“ 1-jo numerio medega mano gaminta ir paduota, rodo, kas to laikraščio buvo iniciatorius. Apie laikraščio steigimą mano iniciatyva gali paliudyti ir d-ras Vincas Kudirka, kursai „Tėvynės varpuose“ („Varpas“, 1893. N. 3) pasakoja: „Parvažiavau iš universiteto ant vasaros į Lietuvą. Vienas kunigas — be abejo, Narkevičius — papasakojo man, kad išėsiąs lietuviškas laikraštis, parodė savo lietuviškai rašytas eileles ir Basanavičiaus laišką apie aną laikraštį“. Iš šitos žinios matoma, kad dar prieš atsirandant „Auszrai“ buvo to laiko žmonėms, su kuriais korespondavau, rašyta apie rengimąsi leisti lietuvių kalba laikraštį.

Iš priežasties 10 metų „Auszros“ sukaktuvių tas pats V. Kudirka, kalbėdamas kitame straipsnyje apie jos įsteigimą, rašo: „Pavasari 1883 m. Prūsuoje pasirodė pirmutinis numeris

„Aušros"... Šitie metai istorijoje lietuvių tautiško kilimo užims įžymią vietą. Garbė pirmutinio atviro ir tvirto žingsnio ant kelio tautiško atgijimo priguli daktarui Basanavičiui. Žinoma, tautiški jausmai pradėjo apsireikšti pas mus daug anksčiau paminėto laiko. Pats daktaras Basanavičius su savo „Aušra" buvo tikrai ypatingu reiškėju naujos idėjos".

Prie šito, apie „Auszros" pradžią kalbant, reikėtų dar pridurti, kad ir patsai J. Šliūpas, tokiu būdu netinkamai apibūdinamas „Auszros" kūrėjas, nebuvo *au courant* dalykų stovio. Reikia būtent pastebėti, kad apie aplinkybes, kuriose „Auszra" atsirado, Šliūpas, tuomet toli nuo jos būdamas, negalėjo turėti tikrų apie jas žinių, nes prie laikraščio „rediku" pristoję vėliau, kada jau buvo pirmieji „Auszros" 5 numeriai pasirodę, taigi, laikraščio steigime nedalyvaudamas, galėjo tik iš tolo apie tai girdėti.

Užkliudęs Šliūpą, aš kiek nuo savo tikslo nukrypau. Turiu čia grįždamas apie „Auszros" spausdinimą pasakyti, kad nors čia visa medega pirmajam jos numeriui prirengta ir išsiųsta buvo, tačiau jo spausdinimas Albano ir Kibelkos spaustuvėje Ragainėje gana ilgai tęsėsi ir „Auszros" 1 N. tikrai balandžio 13 d. Pragon atvyko, kada aš jau buvau to mėnesio 6 d. persikėlęs gyventi į miesto dalį „Kralevské Vinohrady" Palackého trida 15 Balbinova N. 22 (529) pas Marę Mikuškovíc. Tokiu būdu, kaip aukščiau parodyta, man su Višteliausku, kaipo literatams, ir su J. Mikšu, apsiėmusiu laikraščio spausdinimą ir platinimą prižiūrėti, susitelkus mums trims teko prie gemančios „Auszros" stovėti, kurios įsteigimas mano rūpesniu atlikta.

„Auszros" programa, kaip aš ją tuomet supratau, patilpusi yra „prakalboje", kuri spausdinantės į „priekalbą" pavirto. Kaip jau iš motto: „Homines historiarum ignari semper sunt pueri", matoma, mūsų „Auszra", Lietuvon savo spindulius leisdama ir pagal ano laiko išgalę apšviesti žmones geisdama, ketino, ant istoriškai tautiško pamato stovėdama, suteikti skaitytojams tūlų žinių, iš kurių lietuviai garbingesnę savo senovę, praeitį, kurios jie gėdytis neprivalo, pažinti galėtų. Be to, dar jau tuomet norėta kiek galint vesti kovą prieš tuos nelemtus, barbariškus gaivalus, kurie mūsų tautą ir jos gražią kalbą slogino. Lietuvių kalbos užtarimas bažnyčioje, mokykloje jau tuomet mums atrodė kaipo tautiška pareiga. Palikdami, kaip iki tol kad buvo, kunigijai rūpesnį apie dvasišką mūsų žmonių švietimą, o Prūsų lietuviškiems ano laiko laikraščiams dvasiško mokslo platinimą per spausdinamus pamokslus, mes jau tuomet sakėme: „Laikraštis mūsų bus tik svietiškas ir pagal išteklių ir mūsų pajiegas atgabęs žinias tik iš visatinio mokslo, kurio — nota bene! — kaip dabar, taip ir tada mums labai trūko. Ir šitos užduoties mes laikėmės, iki gyva buvo „Auszra". Ale — jau čia tuojau reikia prisipažinti — kaip manyje, taip ir kituose ano laiko lietuviuose dar kita mintis buvo kilusi; bandyta dar kitą siekinį siekti, daryti eksperimentą: argi negalima būtų su laiku, ilgainiui ir mūsų tautą iš tos prapulties, kurion ją istorija buvo pastūmėjus, išvaduoti ir jai jos individuališkumą atitaisyti. Jau jeigu, kaip aš tuomet žinojau, daugelis kitų tautų, kaip graikai, rumunai, bulgarai, serbai, čekai, su kurių atgijimo procesu man buvo tekę ant vietos labai iš arti susipažinti, iš sunkesnių vargų, nelaimių išbrido, atsigaiveliavo ir šiandien, kaipo tautos, įėjusios turi joms prideramas vietas, tai argi jau būtų, tarėme, lemta mūsų rasi seniausiai ant žemės tautai pražūti, jokio pėdsakio kultūroje ir žmonijos omenyje nepalikus? Man jau ir tuomet iš galvos ieseit nenorėjo pranašystė kun. Krausės, kursai, kaip matoma, dar 1834 metais kalbėdamas apie graikų iš po turkų jungo išsiliuosinimą, su atžvilgiu į ano laiko lietuvius buvo išsitaręs: negalima esą užginčyti, jog ilgainiui lietuvių tauta susivienijus, tūlo išmintingo vadovo vedama, rasi dar ji įgysianti naują gyvastį, naują garbę... Ar šituo žvilgsniu „Auszra" ką gero ištaisė, lietuvius vienybėn šaukdama, ne čia vieta apie tatau kalbėti.

Tuo tarpu naujam laikraščiui pasirodžius ir jį vienur kitur išsiuntinėjus — jį žmonės su dideliu entuziazmu priėmė. Taip, tarp kitų, Jonas Juškevičius iš Kazaniaus rašė: „Ačiu, šimtąsyk ačiu už žodžius, parašytus tokiu gražum liežuvio lietuvišku, kokį skaityti ir sapnyj nesapnavau... Ačiu Viešpačiui, kad man nusidavė ant pabaigos mano gyvenimo regėti „Auszros" prabudimą iš miego, arba letargiško sapno, Lietuvos ir lietuvių. Galiu mirt pamatęs aušrą mūsų atsigaivinimo, apie kurį aš per 25 metus dūmojau" ir t. t. Taipogi M. Akelaitis iš Paryžiaus, Petras Vileišis iš Belgijos, kur jis tuomet darbavosi, Gorodeckis,

Dagilis ir k. rašė su pasigėrėjimu laikraštį skaityt ir velijo jam geriausio pasisekimo. D-ras V. Kudirka savo „Tėvynės varpuose“ kiek vėliau pranešė apie išpūdį, kokį į jį padaręs pirmasis „Auszros“ numeris: „Po tam — pasikalbėjimo su kun. Narkevičium — ar į pusmetį gavau N. 1 „Aušros“. Žiūrau, ant pirmutinio puslapio stovi Basanavičius. „Pranašas“ — pamislį jau tada apie Basanavičių *jau lietuviškai*. Ėmiau skubiai vartyti „Ausrą“... ir neprimenu jau visko, kas su manim paskui darėsi... Tiek pamenu, kad atsistojau, nuleidau galvą, nedrįsdamas pakelti akių ant sienų mano kambarėlio... rodos, girdėjau Lietuvos balsą, sykiu apkaltinantį, sykiu ir atleidžiantį: O tu, paklydėli, kur ikšiol buvai? Paskui pasidarė man taip graudu, kad, apsikniaubęs ant stalo, apsiverkiau. Gaila man buvo tų valandų, kurios nesugrįžtamai išbrauktos tapo iš mano gyvenimo, kaipo lietuvio, ir gėda, kad taip ilgai buvau apgailėtiniu pagedėliu... Potam pripildė mano krūtinę rami, smagi šiluma ir, rodos, naujos pajiegos pradėjo rasti. Rodos, užaugau išsyk, ir ta pasaulė jau man per ankšta... Pajutau save didžiu, galingu: *pasijutau lietuviu esąs*. Ta valanda antrojo užgimimo per daug yra svarbi mano gyvenime, kad galėčiau ją užmiršti. Negaliu taipogi užmiršti, kad ir nepripažinti, kad už tą valandą esu kaltas *Basanavičiui*. Neužilgo susiziedavau su Lietuvos literatūra ir iki šiai dienai savo sužiedotinės neapleidžiu“.

Iš visų „Auszrai“ pagirti raštų įdėmesiausias buvo M. Davainio-Silvestravičiaus atsiųstas laiškas su kelių pasirašiusių ūkininkų pavardėmis iš Raseinių pavieta, kurie meldė Dievo palaiminimo mūsų darbui, ragino tolyn jų grovei trūstis prašydami, idant „Auszros“ išleistuvę Kaunan ar Vilniun perkeltumem. Iš šito rašto priežasties, o rasi dar labiau iš savo to metinio nayviškumo, aš balandžio 22 d. išsiunčiau Peterburgan gr. Tolstojui, vidaus reikalų ministeriui, raštą, kuriame, plačiai išdėstęs „Auszros“ įsteigimo ir leidimo priežastį ir motyvus, o norėdamas, kad lietuviškas laikraštis, legaliu tapęs, nereikalautų kontrabanda šelptis, prašiau jo, idant leistų 1) aplamai imant spausdinti lietuviškus raštus lotynų raidėmis ir 2) perkelti „Auszros“ redakciją į Kauną. Atsako, kaip *a priori* tikėtis reikėjo, nesulaukta.

Prie šito *fiasco* veik prisidėjo dar kitas.

Kaip jau minėta, mūsų neutralėje programoje nė žodelio neminėta apie kokias ir nebūtų kovas su mūsų tautos luomais. Ypač mes tuomet dargi neturėjom nė priežasties, nė noro užkabinti kunigiją, nė su jaja kariauti; atpenč — mes geidėme su jaja ramiai gyventi, turėdami jos tarpe vieną kitą gerą draugą ir bendradarbį. Tačiau visai kitaip atsitiko ir visiškai prieš mūsų norą.

Nors visa raštų medega ėjo per mano rankas bei redakciją, suvis be mano žinios pirmame „Auszros“ numeryje patalpinta tūlas straipsnis, kursai sukirkino kunigiją. Mat J. Mikšas, tarytum norėdamas išbandyti savo plunksną, patalpino laikraštyje niekam netikusią neseniai išėjusią Kraševskio „Witolo raudos“, Višteliausko verstos, recenzijukę, kur jis parašė: „Kas Grikonams Odiseja su Ilijada, Rimijonams Enejida, Židams senasis testamentas, krikščionims naujasis testamentas — tai mums, kaipo lietuviams, šita giesmė Witolo rauda pirmoji dalis anos didžios epopejos, vardu „Anapielas“ ir t.t. Cituoti čia žodžiai, be takto, be gilesnės dalykų pažinties parašyti, suerzino kunigiją ir kun. A. Baranauskas, iš kurio tokio elgėsio nebuvau laukęs, pasiskubino per „Przegląd Katolicki“, kuri tuomet visi Lietuvos kunigai skaitydavo, su protestu ne tik prieš tai, kad jo nesiklauses patalpinau „Auszroje“ jo rašytą vieną dainą, bet ir prieš tą Mikšo nelemtą Witolo raudos su Naujuoju Testamentu palyginimą. Rods, aš, radęs tą jojo recenziją, uždraudžiau tokius niekniekius daugiau „Auszron“ be mano žinios kaišioti, bet jau buvo per vėlu: ir tie kunigai, ką „Auszros“ nė akyse nebuvo matę, pradėjo į mūsų darbą šnairai žiūrėt ir atsisakė nuo jos skaitymo ir skleidimo. Prie šito dar ir keli ginčų straipsniai su lenkais ir sulenkėjusiais Lietuvos bajorais dalinai užkenkė mūsų laikraščiu, neminint jau to, kad rusų policija, gaudydama ir degindama sugautą „Ausrą“ tarpais neleido jai Lietuvoje platintis.

Prie vislab šito prisidėjo dar ir kitos nelaimės: nereguliaris laikraščio spausdinimas, jo leidimo suvilkinimas iš tūlos man dabar nežinomos priežasties, kuri privertė patį Mikšą iš savo krašto bėgti ir gana ilgą laiką Žemaitijoj pas Davainį-Silvestravičių Davainavo dvare,

kur jis slapstydamasis gyveno. Tai atsitiko, kiek atsimenu, rugsėjo mėnesyje. Rankraščius, kurie pas jį buvo likę, padavė jis išbėgdamas Martynui Jankui iš Bitėnų, jaunam labai mažo mokslo vaikinui, per tai 5-jo numerio spausdinimas labai pasivėlino, nes kaip Jankus pranešė, nė kokių „Auszros“ pinigų Mikšas nepalikęs. Taip dalykams stovint, Jankaus buvo klausta, kas daryti, ir tuo pat laiku lapkričio pradžioje iš Jono Šliūpo Genevoj (Šveicarijoj) gauta buvo laiškas, kuriuomi jis manęs prašė leisti jam apimti „Auszros“ redaktoriaus vietą. Nors man asmeniškai Šliūpas nebuvo žinomas, lapkričio 6 d. atsakiau jam, jog jei nori, gali apimti redakciją, apie ką laišku tą pat dieną pranešiau ir Jankui. Kelioms dienoms praėjus, sulaukiau ir patį J. Šliūpą Pragoje, kur jis, pas mane ar 3 dienas pragyvenęs, leidosi tolyn Tilžen ir į Bitėnų kaimą pas Jankų. Šliūpai pas mane esant, „Auszros“ reikalai ir k. buvo labai plačiai svarstoma iš visų pusių, ir tarp sąlygų, kuriomis sutikau, kad jis redaguotų, buvo *conditio sine qua non*, idant visi „Auszroje“ talpinami rankraščiai eitų per mano rankas ir priežiūrą, ko reikalavo ir J.A. Višteliauskas.

Kada Šliūpas, laikraščio redakciją apėmęs, apie šitą sąlygą užmiršo ar pildyt negalėjo, Višteliauskas keliuose savo laiškuose, veik su jo vedimu nesutikdamas, ant manęs barėsi, būk aš „Auszrą“ Šliūpai padovanojęs. „Auszros“ numerių nuo 1 iki 7 rankraščiai redaguoti; penktame numeryje jau buvau įvedęs č, š, kurių pirmiau neturėta ir „Auszroje“ nevartota. Šliūpai redakciją nuo 6 numerio apėmus, šituodu ženklų, kaip ir ilgasis y, tapo išmesti. Tai buvo pirmoji reforma, kurią jis nieko nesiklauses laikraštį įvedė. Apie tolimesnį savo trūšą prie „Auszros“ jisai „Apšvietoje“ (1803, N. 14, 15, pusl. 831-840) aprašė. Man todėl liekti tikrai kelis žodžius pridėti, kad paaiškinus tūlus dalykus, kurie kitiems rasi nežinomi.

Kada Šliūpas prie „Auszros“ pristoję, nė man, nė kam kitam dar nebuvo žinoma, jog, jam tūlą laiką Kaune begyvenant, buvo tekę su kunigais ginčytis dėl visokių tikėjimiškų menkniekių. Šitos priežasties dėl Žemaitijos kunigai, kurie, regis, apie Šliūpo dievotumą ir jo disputus buvo girdėję, dabar, patyrę, jog jis „Auszros“ „rėdiku“ pasirašo — o tai buvo viena iš didžiausių jo klaidų — pradėjo, kiek atsimenu, mūsų laikraščio dar labiau neužkėsti. Nors „Auszroje“ per visą jos trumpą gyvenimo laiką ateizmo ir su žiburiu vidurdienyj atrast negalėtum ir tik vietomis, Šliūpai redaguojant, jauti menką socializmo kvapą, tačiau į ją pradėta kaip į kokį bedievišką laišką žiūrėti ir iš ambonų nuo jos skaitymo drausti. Rods, šitoksai kunigijos pasielgimas nebuvo racionalis, labai neteisingas, laikraščio ir bendradarbių garbę skriaudžiantis, tačiau jis tuomi buvo naudingas, jog kunigija, iš snaudulio pabudinta, pasirūpino veik įsisteigti savo tyrai katalikiškus laikraščius: „Šviesą“, „Apžvalgą“ ir k., kuriuosna jau nė socializmas, nė ateizmas įsiskverbt negalėjo, — o tai buvo dalinai Šliūpo nuopelnas ir jam lietuviai katalikai turėtų ne vieną ačiu ištart ir rasi ilgainiui kokį pastatyt paminklą...

Savo trumpo „Auszros“ rėdymo laiku — nuo lapkričio 1883 iki kovo 13 d. 1884 m., kada Šliūpą vokiečių valdžia iš Prūsų išvijo — jisai spėjo padirbti dar kelias klaidas, kurios ne tik lietuvių dalykams kiek užkenkė, bet ir jam pačiam atgabeno negeistinių pasekmių. Kad pasirašymas „rėdiku“ buvo nemenka klaida — jau minėjau: praktiškiau ir naudingiau būtų buvę anonimiškai laikraštį vedant už tūlo prūsų lietuvio, resp. M. Jankaus, vardo pasislėpus. Antra, „Auszros“ dalykus savistoviai valdyt pradėjęs, Šliūpas tuojau, kaip „redaktor“, kreipėsi į „Dziennik Poznański“, kursai buvo šuns balsu „Auszros“ pasirodymą apskelbęs, ir platokai apie santykius tarp lenkų ir lietuvių kalbėdamas, rodos, per daug lenkams sympatijų išreiškė. Dargi korespondenciją su tuomi lenkų laikraščiu jisai ir „Auszroje“ (1884. N. 13) paskelbė. Sužinoję apie „Auszros“ „rėdiko“ fratemizaciją su lenkais, tūli vokiečiai, o gal ir patys ištautėję „lietuvininkai“, anot d-ro Sauerveino nomenklaturės „sopagų laižytojai“, apskundė valdžiai Šliūpą, būk jis prūsiškųjų lietuvių tarpe platinęs „panslavizmą“, ir šito begėdiško skundo užteko, idant jį vokiečių valdžia, kaip „panslavistą“, iš savo išguitų žemės.

Apie „Auszros“ atsiradimą kiek plačiau bekalbant užmiršta tapo paminėti kitos mano Pragoje veiklumo išdavos. Ilgai belaukdamas „Auszros“ iš spaudos pasirodant, aš vasario 17

d. išsiunčiau į dienraščio „Новое Время“ redakciją I-jį, kovo 15 d. — II-jį ir kovo 29 d. III-jį straipsnį „По поводу польскихъ радостей“; vėliau gegužės 10 d. į „СПетербургския вѣдомости“ straipsnį „Изъ Жмуди“, o birželio 22 d. į „Новое Время“ — „Поляки въ Литвѣ“. Visi šitie straipsniai buvo apskelbti. Dar anksčiau vasario 19 d. buvau išsiuntęs Volkel'ui Tilžėje „Fragmenta mythologiae“, kurie laikraštyje „Mitteilungen der litau. literar. Gesellschaft“ atspausdinta. Gegužės 16 d. padaviau Mikšui sumanymą išleisti pirmąjį „Auszros“ kalendorių. Kaip intensyvus buvo mano 1883 m. veikimas Pragoje, galima suprasti iš to, jog iš ten rašiau 181 įvairiems žmonėms laišką, dažniausiai tarp jų J. Mikšui „su rankraščiais“. Vasaros laiku važinėju kelis kartus Pragos apilinkėse pasižiūrėti, kaip Kuchelbad'e, Baumgarten'e, Beraun'e, Karlstein'e, Dobrzichovice ir k.

1882 metų vasaros dalį ir rudenį, visus 1883 metus praleidau Viennoje ir Pragoje, trūsdamasi klinikose ir bibliotekose. Viennoje aplankydavau prof. Billroth'o (chirurgia), Braun'o (gynaikologia) ir k. lekcijas; Pragoje — prof. Breisky'o, Eiselt'o, Gussenbauer'o, Weiss'o, Chiari'o ir k. Pragos klinikose besilankydamas, buvau susipažinęs ir susidraugavęs su rusų daktarais: žydais Ostry ir Leventon ir su Lietuvos lenku Juozu Ziemackiu, kurs tuomet darbavosi tūloje laboratorijoje ir rašė disertaciją. Pastarasis buvo tapęs prie didž. kunigaikštienės Elenos Paulovnos klinikos Peterburge profesorium, o dabar yra prie Vilniaus universito topografinės anatomijos ir operacinės chirurgijos profesorius medicinos fakulte. Visą tačiau atliekamą nuo medicinos laiką pašvenčiau darbui bibliotekose. „Bibliotheca Academiae Vindabonensis“ — universito ir „K. k. Hof-Bibliothek“ Viennoje, universito ir Čekų muzėjaus bibliotekose Pragoje. Gyvenimas Pragoje man buvo naudingas ir todėl, kad čia įgijau tūlas iš čekų patriotų veikimo pažintis jų tautos atgaivinimo dalykuose. Čia tai Pragoje ir Viennoje dabartės gerai susipažinau su senovės trakais — su literatūra apie juos — ir surinkau reikalingos medegos mano veikalui apie jų tautystę — darbui, kursai tik 1921 m. pasirodė „Lietuvių Tautoje“ (kn. III, dalis 1) ir kuriame aš prirodau, jog toji didi senovės tauta buvo ta pati, kaip ir lietuviai, ir jog mes šiandien esame tik menka liekana, gyva, žalia atauga nuo prasenoviško trakų kamieno. Pragoje, Viennoje, vėliau Buda-Pešte aš turėjau progos arčiau susipažinti muzejuose su archaiologijos radiniais tarp kitų ir iš Trakijos ir Dakijos.

Persikeldamas iš Karoliaus aikštės į Vynasodų Palackio gatvę aš nė manyti nemaniau, kad čia mano širdžiai teks pergyventi vieną svarbiausių momentų visame mano gyvenime karštą meilę. Beveik prieš namus, kuriuose aš gyvenau, kitoje gatvės pusėje, trečiojo aukšto lange kartą pastebėjau dailią merginą, kuri su kanarka žaidė: prijaukintas paukštukas tai jai ant galvos, peties, ant rankos pirštų šokinėjo ir tupėjo. Syki atkreipęs į ją atidą, aš interesuotis pradėjau ją arčiau pažinti. Dažnai mačiau ją gedulos juoduose rūbuose ir juodu šydu apsirėdžiusią einant pro mano langus — kaip vėliau patyriau, eidavo į Olšanų (Volšany) kapines pas savo neseniai mirusią motiną lankyti. Buvo tai labai daili mergina: vidutinio ūgio, gražios vopios figūros su puikumi biustu, tamsios spalvos labai ilgais plaukais, žalsvomis akimis ir išblyškusiu labai liūdnu veidu, kursai ją darė be galo interesinga. Ją galima buvo tuomet priskirti prie gražiausių, interesingiausių Pragos merginų. Kaip iš namų sargo patyriau, jį vadinosi Gabriela Eleonora Mohl, čekų vokietaitė — Böhmin. Užsiinteresavęs tokia dailia mergina, pradėjau ją sekioti einant į kapines ir iš ten grįžtant. Kartą — tai buvo jau rudenyje — vaikščiodamas pavakare sode „Kanalischer Garten“, pamačiau ją grįžtant alėja iš kapinių; pasveikinau — užsnekinau. Pasirodė, kad jau ir ji mane ne kartą prie lango stovint pastebėjus, ir pasisakius, kad jai labai malonu mane pažinti, ėmė noriai kalbėti. Pasirodė labai meili, sympatinga mergina. Palydėjęs iki namų, atsisveikinau. Tokia tai buvo pirmoji pažintis su taj dailia mergina, kurios nemylėti buvo negalima. Ir aš labai ją pamilau. Pirmas jos laiškas, kuriuomi ji skiria man *rendez vous*, buvo gruodžio 7 d. 1883 m. rašytas. Nuo to laiko suėjova į artimesnę pažintį ir dažnai susitikdavova. Pasirodė, kad jos šeimynoje buvo dar 5 seserys. [Vyriausia Ona rengė tekėt už tūlo čeko Doležal, laikė moteriškų parėdų krautuvę ir visas seseris globojo; kita sesuo Fanny buvo susižiedavus su

čeku Myslik; Marija vėliau ištekėjo už cukraus fabrikos direktoriaus vokiečio Proske Eidlitz'e; Kamilla turėjo tuomet pažintį su valdininku Lorentz'u, vokiečiu, bet vėliau ištekėjo už tūlo mokytojo; Karla, kaipo liguista, buvo liuosa]. Gabrielė arba kaip ją visi vadino Ellė šeimynoje buvo jauniausia ir mylimiausia motinos duktė; tėvas tuomet buvo Amerikoje, o motina buvo balandžio 2 d. 1883 m. mirusi — kaip kur kas vėliau sužinojau — plaučių džiova. Pati Gabrielė, gimusi gruodžio 7 d. 1861 m., buvo duktė vaisbiaus Ferdinando Mohl ir jojo pačios Marijos. Spalių m. 1880 išlaikius kvotimus iš prancūzų ir vokiečių kalbos, pavidagogikos ir praktikos, buvo įgijus teisę mokyti prancūzų kalbos mokyklose: Bürgerschulen, Lehrerinnen-Bildungsanstalten ir Privatanstalten, ir spalių 15 d. tą pat metų gavo tam tikrą liūdymą. Pas prof. Burgsdorfą mokinosi anglų kalbos, kuria labai gerai kalbėjo.

Savo įdėmiame dienyne, kursai pradėta rašyt sausio 2 d. ir pertraukta verbų nedėlioj balandžio 6 d. 1884 m. ir apima Ellės karštos meilės laikotarpio beveik iki jos ištekėjimo aprašymą [ji čia tarp kitų paduoda tūlas apie save žinias, iš kurių galima spręsti apie jos asmenį. Taip, pav., ji pasakoja, kad kartą ji parodžius prof. Burgsdorfui savo fotografiją, tas jai pasakęs, „kad kiekvienas turįs mane įsimylėti, nes aš esanti mišlinga ir žavi“, o kitą kartą ji sako apie profesorių: „Jam aš atrodau daili, ypač jam patinka mano stotas, jis vadina jį karališku. Ir turiu pasakyti, kad jau šimtą kartų esu girdėjusi, daugiausia iš vyrų, jog mano figūra ir mano akys esančios žavios. Aš tuo netikiu, tačiau tą man tvirtina iš visų pusių, ir jeigu norėčiau, galėčiau turėti daugiau gerbėjų nei bet kuri tikrai puiki mergina.“ Tūlas Laniė tvirtinęs, „kad aš kas dieną vis gražėju, kad esanti panaši į gluosnį svyruoklį ir todėl esanti elegantiška ir kad mano akys kaip Nyčės, į kurias vien pažvelgęs netenki galvos.“ Kovo 19 d. ji pati apie save rašo: „Kokiomis akimis žiūri į mane žmonės? Kiekvienas vyras tvirtina, kad aš ir ypač mano akys kasdien darosi vis įdomesnės, tačiau pasižiūrėjusi į veidrodį, aš tematau tik pailgą išblyškusį veidą šaltomis pilkai mėlynomis akimis ir tamsiais plaukais. Ir apskritai iš mano išorės nematyti, kiek daug aistros, svajonių ir jausmų slypi manyje.“ Toliau randame tame jos dienyne josios būdo charakteristiką: „Aš buvau gabi, stropi mokinė, motinos ir mokytojos pasididžiavimas, ir vienintelė mano aistra buvo knygos. Taip palengva manyje susikūrė savas keistas pasaulis, pilnas įmanomų aprėpti rašytojų minčių ir mano pačios lakios fantazijos vaizdinių. Tai sukėlė pašėlusį chaosą, ir stengdamasi jį bent kiek sutramdyti pasidariau ne pagal amžių rimta ir tyli. Anksčiau buvau labai šneki ir atvira, bet kai mano seserims vadinamosios jaunystės fantazijos ėmė atrodyti esančios kenksmingos, įpratau gyventi viena su savo mintimis ir tik retkarčiais atsiverdavau, kad leisčiau kam nors pažvelgti į tą svajonių pasaulį. Mano charakteriu nusivylė jau daugelis žmonių ir nuo pat mano vaikystės daug kas išblyškusią, rimtą, iš pažiūros šaltą mergaitę laikė esant savotišką. Aš šneku, juokuosi, išdykauju visai kaip kiti: tačiau koks paviršutinis stebėtojas, nieko nenutuokiantis apie mano nematomą paslaptinę pasaulį, galėtų lengvai palaikyti lengvabūdė ir priskirti prie tų, kurias linkstama vadinti — „mūsų jaunosios damos“, t.y. lengvabūdiškumo, pasipūtimo, išsiblašymo, dabitiškumo etc. junginys. Kaip aš pati sau kartais atrodau? Tarsi lango vitražas. Jei pasaulis rūškanas, matai dėmėtą stiklo gabalą; bet jei šviečia saulė, pasirodo aiškus, ryškus, draugiškas paveikslas. Tas pat su manimi. Įstumk mane į kasdienybės aplinką, pasielk su manimi nedraugiškai, įsakmiai, būk man negailestingas, ir tu pamatysi pilną klaidų ir silpnybių charakterį. Tačiau parodyk šiltą, tikrą susidomėjimą manimi, būk man mielas ir geras, apšviesk meilės šviesa negražų, pilką paveikslą ir žiūrėk! Dėmės ištirpsta harmoningoje visybėje, klaidos pasitraukia ir geriausia mano būdo pusė išryškėja. Aš turėjau tokį anglų kalbos profesorių, garbingą seną poną, didelį pasaulio ir žmonių žinovą, jis mane ypač pamėgo ir todėl stengėsi pažinti mano charakterį. Ilgai jam nesisekė, nes aš, kaip įprasta, su tais, kurių gerai nepažįstu, esu nešneki ir užsislendusi. Tačiau kai jis ėmė atverti gražiosios anglų literatūros lobius, kai aš jo rankos vedama įžengiau į puikius, plačius laukus, ten taip man padvelkė savo kraštu, vėl atsidūriau savo numylėtame idealiame pasaulyje, kur man nereikėjo bijotis jokių patyčių, jokio atstūmio, ir štai — burtai

atkerėti, mano charakterio raktas surastas."

Apie mane ir savo meilę jos parašyta:„mano ilgesys, mano sapnas išsipildė: aš suradau vyrą, kuriam visą savo širdį galiu atiduoti visai nebijodama būti išjuokta... Jis čia, mano širdyje, mano kilnūs, numylėtasis, ikūnytasis idealas; kai jo nėra, žodžiai putodami liejasi per kraštus iš meilės, kurią nešioju širdyje, ir — kai jis yra, esu tokia nekalbi ir šalta, kad kartais pati savęs nekenčiu. Neseniai jis man pasakė, kad gamtą aš labiau mylinti negu jį! Taip, aš myliu gamtą, myliu ją aistringai ir jau nuo vaikystės buvau imli jos grožiui. Gražūs debesys, paprasta gėlytė, bet pirmiausia mane gali pakerėti mano mielasis, brangusis mėnulis. Jo garbinimas primena kone senolių stambeldystę, bet tiesiogiai aš jam nesimeldžiu. Tačiau nuo seno jis buvo mano draugas ir tikriausiai liks juo. Miškas, žavi vietovė gali man sukelti gyvą, ilgalaikį įspūdį; betgi kas visa tai, palyginti su jausmu, traukiančiu mane prie mylimojo. Ketvirtis valandos su juo bjauriausiame žemės kampelyje man brangesnis už valandas, praleistas su kitu puikiausioje vietoje. Šiandien (sausio 2) ir vakar mačiau jį tik pro langą; jis žaidė su kanarėle ir aš pavydėjau mažam kvailam paukšteliiui. Gal jis mielesnis jam negu aš? O Dieve, jeigu jam į rankas patektų ši knygelė, ką jis pagalvotų apie mane? Jis, rimtas, mąstantis, kilnus vyras, visų vyrų geriausias, prieš kurį mano būsimasis svainis ir visi kiti vyrai išnyksta kaip ūkana prieš saulę!..” „Šiandien sapnavau keistą sapną, nors beveik visą naktį nemiegojau. Buvau didelėje tamsioje bažnyčioje; šalia manęs stovėjo dr. Basanavičius ir Kamilė, priešais — kunigas, mes turėjome būti sutuokti, t.y. aš ir dr. B. Niekur nedegė šviesa, buvome paprastais drabužiais, ir kunigas vilkėjo tik savo luomo drabužį ir turėjo užsidėjęs stulą. Man buvo nepaprastai baugu. Kunigas paėmė mano ranką, apvyniojo ją stula, aš netekau sąmonės ir parkritau. Karla, ką reiškia sapnuoti sutuoktuves? — Mirtį. — Labai ačiū! Geriau aš viena mirsiu, bet ne jis, kuris gali būti dar labai naudingas žmonijai. Vakar vakare su savo gerąja, taip pat jau sunkiai kontroliuojama Kamile turėjau savotišką pokalbį. Aš visai atvirai pasakiau, kad stipriausias ryšys, kuris sieja mane su gyvenimu, yra meilė Dr." Toliau vienoje vietoje Ėllė sako:„Užvis labiausiai man terūpi viena, mano meilė, tik viena tobula būtybė duoda tai man, ir tai yra jis. Ne kaip blykstelėjęs žaibas kilo ši meilė manyje, ne! Lėtai, bet neišraunamai suleido ji šaknis, kol užpildė visą mano būtį. Mintis, kad aš vieną kartą, galbūt netrukus, turėsiu su juo išsiskirti, kankina mane. Apskritai dažnos bemiegės naktys, nuolatiniai apmąstymai įvairūs man plaučių ligą. Pati mirtis būtų saldi šalia jo, tačiau gyvenimas ir mirtis be jo — didžiausia kančia. Aš pavydėjau visko, kas jam gražu ir patinka. O! Aš norėjau būti graži, tik jam graži, kad amžinai traukčiau jo žvilgsnį.”

Baigiantis mano užsiėmimui Pragoje, artinosi laikas, kada reikėjo šitą gražų, neužmirštamą miestą, o drauge su juomi — bent laikinai — ir mano mylimą Elę, su kuria tiek mielų valandų pragyventa, apleisti. Tuo tarpu pastaruoju laiku buvo likę dar svarbių dalykų atlikti — pirmučiausiai, kaip mūsų jungtuvės įvykinti. Apie tai savo dienyne sausio 5 d. ir kituose neaiškiai užsimindama, rašo: „Vakar man buvo liūdna diena, kai jis pasakė, kad mėnesio pabaigoje išvyks iš Prahos. Kanalo sode mes atsisveikinome toje vietoje, kur pradžioje kalbėjomės. Apglėbęs mane savo rankomis, jis pasakė, kad reikia skirtis. Aš negalėjau to suvokti. Ką toliau šnekėjome, amžinai liks mudviejų paslaptis, aš niekad to neužrašysiu, jokia akis neturi perskaityti, ką jo brangios lūpos kalbėjo šia proga, man šis vakaras liks neužmirštamasis. Su skaudančia galva atsiguliau ir nemiegojau visą naktį, nes mintys kaip padūkusios blaškėsi galvoje. Man atrodė, kad širdis turėtų iššokti, tačiau turėjau atrodyti rami. Kamilė pastebėjo mano būseną, ir aš prasitariau, kad jis išvyksta. Ji tvirtina, esą jis neturėjęs teisės pradėti su manimi draugystės žinodamas, kad vargu ar iš to kas išeis. Aš negalėjau su ja sutikti. Kad ir ką jis darytų, mano akyse jis visados teisus, nes aš jį myliu.

Mano sapnas nebuvo bereikšmis. Aš nepaprastai bijojau atsisveikinimo su juo. Pirmąkart susiejau savo širdį su vyru ir štai turiu nutraukti, turiu išleisti jį į platųjį pasaulį. Dieve, pasigailėk manęs, mano drąsa mažėja. Taip ilgai dar žinojau, kad aš jį turiu šalia ir galiu su juo kalbėti, galėjau jį mylėti, bet paskui, o Dieve, kaip paskui? Sausio 6 d. dienyne užrašyta: „Vakar su Dr. B. buvau Altštedlerio rotušėje pasižiūrėti didžiojo Brožiko paveikslo (paskaita apie Jano Huso mirties nuosprendį). Paveikslas nuostabus, ir malonumas buvo dvigubas, nes galėjau kartu su juo apžiūrėti. Kokia neapykanta atsispindi kunigų veiduose! Janas Husas nukreipęs išblyškusį, sielvartingą, įkvėpimo ir rezignacijos nušviestą veidą į dangų. Vėliau mudu apžiūrėjome kitus eksponuojamus paveikslius ir per miesto parką patraukėme namo. Koks puikus buvo kelias ir kaip dažnai jis mane bučiavo. Aš buvau liūdna, nes artėjantis jo išvykimas neišaina man iš galvos, bet buvau ir laiminga, nes jis pasakė, kad aš buvau miela ir jam sunku būti išvažiuoti iš Prahos.“ Sausio 8 d. pažymėta: „Dieną galvoju apie jį, naktį sapnuoju jį. Ar jis irgi mane taip dažnai atsimena? Vargu! Vyrai nėra tokie atsidavę. Popiet stovėjau prie lango: jis taip pat priėjo prie lango, bet tiktai valandėlei, pasiuntė man bučinį, aš jam taip pat.“ Sausio 9 d. dienyne užrašyta: „Puikus šiltas oras ir mėnesiena. Dr. B. buvo bibliotekoje, aš pasiryžau eiti jam priešpriešais ir, jeigu kartais jo nesutikčiau, užsukti pas Tesarz. Bet sutikau jį Vencelio aikštėje. Kaip buvo puiku! Iš pradžių nuėjome į miesto parką, paskui ant filosofų tiltelio. Malonus oras, mėnesiena ir mielas jo buvimas! O, kad taip būtų visados! Mesėjome už parankės, kalbėjomės, bučiavomės ir t.t. Jis vėl man uždavė tą patį klausimą, kurį jau dažnai užduodavo. Ar juokais, ar rimtai? Aš to nežinojau. Padėjusi galvą ant jo krūtinės jaučiausi tokia laiminga ir taip puikiai apsaugota nuo viso pasaulio, o jis mane taip greitai paliks!“ — „Penktadienį, 11 [sausio], ašėjau Dr. B. priešais ir tada mudu nuėjome ant mūsų filosofų tiltelio. Buvo nešalta, švietė mėnuo, bet buvo labai vėjuota. Dr. B. du kartus turėjo vytis savo skrybėlę, ir mano ji buvo ištrūkusi. Mudu valgėme ledinukus, dėl to labai saldžiai bučiavomės, priešinomės vėjui ir aš buvau, kaip visada šalia jo, rami ir laiminga. Jis man pasakė, kad negalėtų mylėti, bet Ella jam labai patinkanti. Ella, Ella! tavo mylimasis savo genialioje galvoje turi porciją užsispyrimo“. Sausio 14 d. dienyne stovi: „Vakar buvo puikus, nuostabus oras. Vakare nepaprastai graži mėnesiena. Aš džiaugiausi mūsų pasimatymu, bet jis neatėjo. Tikriausiai, be abejonės, jis serga. Jau trečia diena nuleista naktinė užuolaida. Aš jo laukiau nuo 4 iki 15 po penkių, paskui grįžau namo. Kas akimirkaėjau žiūrėti, ar jo langas dar uždengtas. Buvau tokia nerami ir nelaiminga, kad negaliu apsaityti. Laikas toks brangus, jau tik 16 dienų jis bebus čia ir dabar dar serga.“ „Trečiadienis, 16. Vakar vakare išėjau iš namų norėdama sutikti Dr. B. ir sutikau jį. Muduėjome į miesto parką ir bučiavomės, šnekėjomės ir po 3 dienų išsiskyrimo buvome neapsakomai laimingi. Jis iš tikrųjų sirgo, mano mielas Hanušas, ir laukė mano laiško, bet aš nenorėjau rašyti dėl ponios M[ikuškovič]. Jis paklausė mane, už ko aš tekėčiau? Atsakaiu, kad už nieko. Ar už jo taip pat ne? Arba už tavęs, mano vienintelis numylėtasis, arba už nieko!“

„Buvo purvina, be perstojo lijo, bet vis tiek mudu susitikome ir krantine nuėjome namo. Prie Jakšteino namo ilgai stovėjome. Jis buvo mielas kaip visuomet ir paklausė mane, kas iš mudviejų išeitų? Aš pasakiau, kad dulkės ir pelenai. Taip esti su visais žmonėmis, bet kas iš Ellos ir Dr.? Vakar visą dieną ir naktį sirgau ir turėjau pasninkauti.“ „Šeštadienis, 19. Vakar vakare sutikau jį Rossmarkte ir mudu nuėjome į miesto parką. Jis pasiteiravo apie mano sunegalavimą, aš pasakiau, kad dėl F[anny]. Jis paklausė, iš kur ji žinanti, kad aš jam nepatinkanti. Mano mylimasis buvo nekaip nusiteikęs, jam skaudėjo galvą. Ko čia stebėtis, kai jis kiaurą dieną sėdi bjaurioje bibliotekoje. Man taip pat ne viskas gerai!.. Visą mielą dieną su ilgesiu laukiau vakaro, atnešančio man jo buvimą. Mano siela prislėgta ir sveikata prastėja. Argi galėtų būti kitaip? Po dvylikos dienų iškeliauja iš Prahos tas, kuriam priklauso mano širdis. Ella pasilieka viena su savo ilgesiu ir skausmu, nes visa jos gyvenimo šviesa dingsta drauge su mylimu vyru. Aš vos įstengiu ramiai galvoti, širdis suspausta ir vis dėlto turiu atrodyti rami. Kiekvienas jausmingas žmogus mane suprastų. Aš atidaviau savo širdį, ir šis vyras tapo man mieliausias ir brangiausias. Mano laimė jo žvilgsnyje, jo buvime, jo

bučiniuose ir kiekvieniame jo žodyje. Ir dabar, kai visa mano laimė telkiasi jame, aš turiu išleisti jį už šimtų mylių su karčiomis mintimis, kad galbūt niekados jo daugiau nepamatysiu. Meilė — nuoširdūs, bet baisūs momentai." „Sekmadienį, 20, išėjome penkiolika po trijų, ilgai ir puikiai pasivaikščiujome per Nuslę ir Vršovicą. Oras buvo malonus kaip pavasari. Pavasaris! Metų laikas, kurį aš taip mėgstu, jis jau beveik beldžiasi į duris, bet manęs nė kiek nežavi, nes Jis išvažiuoja. Kaip būtų buvę puiku, jei gamtos atbudimą būčiau galėjusi stebėti drauge su juo. Tačiau to nebus. Pakeliui į namus mudu susitarėme, kad jis turi būti mano gydytojas." Sausio 22 dienyne tarp kito ko pasakojama: „Vis dėlto nuėjome šiek tiek į Kanalo sodą pasivaikščioti. Jis stipriai mane apkabino, pabučiavo ir vėl paklausė, kas išeitų iš mūsų kelionės? Atsakiau, kad kol jis bus Balkanuose, aš būčiau jo pacientė. Jis atsakė, kad tada Ellos niekados daugiau nuo savęs nebepaleistų. Paklausė, ar aš žinanti, kas yra žvaigždės? Jis man taip pat žvaigždė, mano puikioji, švytinčioji, aiškioji žvaigždė!" Sausio 23 d. rašo: „Mano galva apsunkusi nuo minčių. Neturėčiau šeimos, būčiau viena, sekčiau jį iki pasaulio krašto, per džiaugsmus ir vargus, nepaisydama pasaulio nuomonės, bet turiu atsižvelgti į savo šeimą. Tačiau neprarandu vilties vis dėlto vienąkart jam priklausyti. Aš galiu, noriu ir niekada jos neatsisakysiu, nes ji mano vienintelė paguoda. „Oh my love, my darling, why must we part? Will it be forever? No, I shall hope against hope". O sausio 24 d. pasakyta: „Šiandien po savaitės mano Hanušas paliks Prahą. O kad galėčiau vykti su juo! Mano tėvynė jo širdyje. Kai jis per pietus ėjo į miestą, atsidariau priekinį langą ir žiūrėjau į jį. Jis pasisveikino ir pasiuntė man bučinį, aš jam taip pat. Eik, mano mylimasis, Dieve, saugok jį!"

Padavus šitas iš Ellės dienyne ištraukas apie mūsų romaną, liekti dar paskutinių dienų prieš mano išvažiavimą iš Pragos susitikimų su jaja aprašymą sunaudoti, kad gavus dar aiškesnį jos meilės vaizdą. Ir taip sausio 25 d. ji rašo: „Penktadienį, 25, aš jį pasitikau ir tada [nuėjome] į K[analo] sodą. Buvo nuostabus vakaras, pro aukštas, nuogas medžių viršūnes mirgėjo nesuskaičiuojamos žvaigždės tamsiame skliaute ir aukštai šakose melodingai švilpavo vėjas. Mano Hanušas buvo labai rimtas ir tylus, o aš todėl nerami ir nepatenkinta. Tik nutiko taip, kad atsidūriau jo glėbyje, jis prispaudė mane prie krūtinės, pabučiavo ir paragino mane sakyti jam *tu*. Iš pradžių nesisekė, bet jis padaršino mane, ir pavyko. Ir čia po spindinčiu žvaigždėtu dangumi jis priėmė mano pažadą. Paklausė, kaip aš jį myliu, atsakiau, kad lygiai taip pat nelabai galėčiau nusakyti, kaip skaičiuoti žvaigždes. Mes kūrėme ateities planus, dar jis paklausė, ar aš norėčiau ir ar galėčiau su juo nueiti į teatrą. Atsakiau „taip". Jis pasakė mėgstas Kamilę, ji esanti miela, simpatinga mergaitė, bet jis norėtų su manimi viena būti... Sekmadienį, 27, penktą valandą nuėjome į K[analo] sodą. Buvo labai vėjuota, ir mums einant namo ėmė smarkiai lyti. Mudu įsitaisėme po stogu prie restorano, aptarinėjome ateitį pamiršę vėją ir lietų. Kai nustojo liję, grįžome namo... Antradienį, 29, ėjome į teatrą. Rūbinėje nusirengėme, atsisėdome parteryje. Teatras puikus, elektrinis apšvietimas jaukus, patogios sėdynės. Jis buvo šalia, puiki muzika pakerėjo klausą, Emilija Turola dainavo nuostabiai, kaip Lukrecija Borgia, tai buvo puikus sapnas, tiktai laukė kartus nubudimas, nes kai mudu atsisveikinome, jį pasakė, kad greičiausiai matomės paskutinį kartą. Jaučiausi, tartum kraujas gyslose būtų sustingęs. Bet mes dar pasimatėme 30, trečiadienį, ir nuėjome į „Kuhstall" („Karvių tvartą") pasivaikščioti. Pūtė šaltas vėjas, tikras pavasario vėjas. Buvo taip miela ir gera, apmetėme mūsų ateities planą. Koks naujas pasaulis atsivėrė man šį vakarą! Jis davė man savo naują fotografiją (pirmoji nuotrauka), bet aš gražinau, prašiau ką nors įrašyti, tą, ką jis buvo pažadėjęs. Ketvirtadienį, 31, turėjau užėiti pas jį į biblioteką ir mudu nuėjome pasivaikščioti krantine prie Rudolfinos. Jis pabučiavo mane, paklausė, ar man patinka, ir įdavė savo fotografiją. Apačioje buvo įrašytas jo vardas, o kitoje pusėje: „Mano mylimai Ellai". Jis palydėjo mane į anglų kalbos pamoką ir prie mano Prof(esoriaus) namų atsisveikinome. O skaudus žodis! Dukart mane pabučiavo ir suspaudė ranką. Jaučiuosi, lyg mano širdis prievarta norėtų ištrūkti, kad iškeliautų su juo."

Tokiu būdu su Elle atsisveikinęs, aš ant rytojaus, vasario 1 d., Pragą apleidau, Viennon vykdamas. Čion atvažiavęs aš tęsiau varomąjį darbą bibliotekoje tolyn.

Koki įspūdį į Ellę mano išvažiavimas padarė, patiriame iš jos dienyno vasario 1 d. užrašo ir josios laiško. [Penktadienį, vasario 1 rytą, priėjau prie lango ir pažvelgiau. Langai buvo plačiai atverti, ir jo jau nebebuvo. Atrodė, kad man širdis sustojo, ir pasidarė taip baugu. Grižk, mano mylimasis, tegul Dievas tave saugo kelionėje!" Jos laiškas, vasario 2 d. rašytas, sako: „Mano vienintelis mylimasis! Mano širdis ilgisi tavęs, todėl griebiuosi plunksnos, nors man skauda galvą ir dreba rankos. Vakar priėjau prie lango ir pažvelgiau tavo pusėn; langai buvo plačiai atverti, o tavęs nebebuvo. Rodėsi, tartum širdis man būtų sustojusi, turėjau sukaupti visą savo energiją, kad atrodyčiau rami. O mano Hanušai, man neapsakomai baugu dėl tavęs, ir labai aiškiai jaučiu, kad nepajėgsiu ilgai be tavęs gyventi. Būna akimirku, kai negaliu patikėti, kad tu taip toli nuo manęs esi; tačiau kai staiga tą prisimenu arba pažvelgiu į tavo langą, mane apima begalinis ilgesys ir neramumas, ir aš noriu ruoštis į kelionę ir skubėti pas tave. Vienintelė mano paguoda — prisiminimai ir viltis vėl susitikti. Būsiu stropi, labai stropi, stengsiuosi tapti tikrai puiki ir gera, „visiškai paklusnus tavo vaikas". Kai liūdėjau tau išvažiavus, dangus nusišypsojo, ir aš apsidžiaugiau, kad tau kelionėje bus geras oras. Ar tu nuvažiavai sveikas ir laimingas? Be galo tave branginu, aš bijau dėl tavęs. Tu su savimi pasiėmei visą mano gyvenimo saulės šviesą, ir aš likau tamsoje. Mano širdis ir mintys nesitraukia nuo tavęs. Aš atrodau šalta ir rami, bet vakare patikiu žvaigždėms ir mėnuliui savo sielvartą ir siunčiu tau per juos nesuskaičiuojamus linkėjimus ir bučinius; nes laimė yra pajusti, kad kažkieno akys taip pat žiūri į juos. Nepyk, mano mylimasis, kad esu tokia vaikiška. Mano meilė tau rimta ir gili, ir aš esu tavo su kūnu ir siela, ir kaip didžiuojuosi, kad priklausau rimtam, garbingam vyrui. Mirštu iš baimės, kad likimas neišterptų tarp mūsų, nes negaliu ir nenoriu be tavęs gyventi. Mes su seserimis rengiame ateities planus, ir aš visiškai tvirtai pasakiau, kad vasarą paliksiu namus. Iš visos širdies dėkoju už tris meilūs žodžius, pridėtus prie tavo fotografijos; ji man dėl to šimtą kartų dar brangesnė, aš ją stropiai apžiūrinėju ir bučiuoju. Šiandien šventė ir puikus pavasario oras. Kas man iš to, kai nebeturiu tavęs? Nepamiršk manęs ir greit parašyk. Viršuj, Rozėje savo Hanušui aš palieku nesuskaičiuojamus bučinius. Kamilė siunčia tau linkėjimų. Lik sveikas! Su linkėjimais ir bučiniiais tavo ištikimoji Ella."

Tolimesni dienyne užrašai iki balandžio 6 d., kada nustota savo mintis ir rūpesnius užrašinėti, dažnai atsiduoda didžiausiu ilgėsiu dėlei asmeniškų pasimatymų nutrūkimo ir giliausia meile ir sielvartu. Vasario 13 d. rašo, kad „13 dieną, trečiadienį, laiškanešys atnešė pirmąjį laišką nuo Hanušo. Kokia aš buvau laiminga ir linksma, ir vis dėlto rankos man taip virpėjo, kad vos begalėjau atplėšti laišką. Jis buvo neilgas, bet man buvo daug vertingesnis už visas pasaulio brangenybes. Dieve, laimink ir jį, mano mylimąjį, kurs yra toli nuo manęs, ir išsaugok man jo tikrą ir tyrą meilę, ir aš pulsiu į dulkes prieš jo šventą veidą ir šlovinsiu Jį amžinai!" Kartą, vasario 24 d., apie apsilankymą ant motinos kapo ji rašo: „Po pietų aš su Karla ėjau į Olšaną pas mamą. Mudvi atnešėme jai puokštelę našlaičių ir ilgokai užtrukome kapinėse. Negaliu atsitraukti nuo kapo, ten taip ramu ir gera, ir jaučiu, kad širdis, kuri ten po žeme dūla, neapsakomai mane mylėjo. Kelias per Kanalo sodą sužadina man tūkstančius malonių ir liūdnų prisiminimų. Ten pirmą kartą susitikau su savo Hanušu ir ten taip dažnai žingsniuodavau greta jo. Ir kapinėse taip pat dažnai būdavau su juo, ir todėl kiekvienas medis ir kiekvienas kelias primena jį." Tuo tarpu gavęs iš Pragos, rodos, nuo kokios Ellei neprielankios moteriškės denunciacijos laišką ant jos, aš buvau jį Ellei nusiuntęs, kad ji žinotų, ką apie ją man rašyta. Ji, apturėjus laišką, savo dienyne tēmija: „Laiškas buvo toks nedoras ir vulgarus, kad aš drebėjau iš piktumo ir jaudulio. Tuoj pat atsisėdau ir parašiau jam keturių puslapių laišką. Virpu iš nekantrumo, kad tik jis man greičiau atsakytų! Kodėl kažkas nori mane jam apjuodinti? Aš nieko neįskaudinau ir gyvenau užsisklendusi ir rimta." Ellės laiške, man atsiųstame, išaiškinus incidentą ir tūlų žmonių, kurie buvo norėję mudu suerzinti, intrigas, mūsų santykiai ne tik nepablogėjo, bet dar širdingesni tapo].

O tuo tarpu vesti Ellę užsimanius, reikėjo pamąstyti ir apie vietą, kur galima būtų su savo jauna žmona apsigyventi, nes mano iš Bulgarijos išgabendų pinigų išteklius jau galop

artinosi. „Auszrą” įsteigęs ir apie tai davęs žinią vidaus reikalų ministeriui gr. Tolstojui prašymu dėl redakcijos Kaunan perkėlimo, rusų valdžiai draudžiant lietuvių spaudą ir „Auszrą” jau persekioti pradėjus, grįžimas Rusijon man atrodė pavojingas, nebegalimas: peržengus rusų sieną galima buvo atsidurti tuojau kalėjime ir ištėmime. Todėl nors aš Bulgariją apleisdamas buvau pasiryžęs ten daugiau nebegrįžti, dabar volens nolens priverstas buvau vėl apie Bulgariją grįžimą pamislyti, ypač kad dabar šitame krašte politikos sąlygos buvo pakitėjusios. Kunigaikščio Aleksandro 1881 metais suspenduotoji Timovo konstitucija buvo vėl gražinta ir veikė visoje pilnumoje, o koalicijos ministerių kabinete švietimo ministeriu buvo tapęs mano geras draugas d-ras D. Mollov'as. Prie šito viso reikėtų dar pridurti, kad aš ir savo karjeros tikslą medicinos srityje prie universito Maskvoje buvau jau kiek pakeitęs, ilgą laiką trakologija bibliotekose užsiiminėdamas, kita — būtent trakų ieškojimo uždaviniu, ko dėl reikalinga buvo gyventi buvusioje senovės trakų tautos žemėje. Šitais motyvais vadovaudamasis kreipiausi į Sofiją ir tuojau gavau iš d-ro Bradel'io, kursai buvo Mollov'o vietoje sanitarės direkcijos viršininku tapęs, vasario 20 (kovo 4) d. 1884 m. rašytą laišką su pakvietimu užimti Elenoje gydytojaus vietą, nes Lom Palanka turėjo savo daktarą.

Sužinojus iš mano laiško apie mano rūpinimąsi gauti vietą Bulgarijoj, Ellė savo dienyne kovo 3 d. rašo: „... aš paėmiau į rankas geografijos vadovėlį ir atlasą ir tyrinėjau Bulgariją. Sofija yra puikioje vietoje prie aukštųjų Balkanų, turi 20 000 gyventojų, šiltųjų šaltinių, fabriku, didelę pramonę ir yra bulgarų kunigaikščių sostinė. Su koku susidomėjimu aš visa tai tyrinėjau!” Kovo 7 d. užrašyta: „O, koks džiaugsmas! Pagaliau laiškas iš Vienos nuo mano mylimojo. Virpančiom rankom aš jį atplėšiau. Jis buvo trumpas, bet koks mielas! — ir svarbus. Mano gyvenime artėja persilaužimas. Į gera ar į bloga? Kas gali žinoti?”

Gavęs paskyrimą Elenon, aš pranešiau Ellei, paduodamas ištrauką iš Kanitz'o miestelio ir apylinkės aprašymo, kuri jį savo dienyne kovo 19 d. pakartojo pridurdama: „Koks vaizdas! Kaip ištersiu išsiskyrimą su juo?” Nes aš jai buvau rašęs, kad jeigu ji nesutiktų į tokią Eleną drauge vykti, jog aš viens priverstas būsiu tenai važiuoti. Todėl ji toliau sako: „Ar iš viso aš dar galėsiu nuo jo atsiskirti savo gyvenimo nepavertusi karčiu skausmu? Kai šis mano vienintelis, dievinamas, meiliai sergstimas vilties žydėjimas suduš, tada pasaulis, žmonės, gyvenimas praras vertę mano akyse, ir aš galėsiu, nepaisydama savo jaunystės, gyventi tik kartėliu ir sielvartu. O, koks kankinantis laukimo ir nežinios laikas! Akimirkos virsta valandomis, o valandos dienomis! Ir kai ateis jo laiškas, kaipgi galėsiu jį atplėšti, juk žinau, kad jis neša man arba gyvenimą, arba mirtį. Ir vis dėlto daug geriau karčiausias tikrumas negu šis kamuojantis, marinantis laukimas. Dabar galiu suprasti, kaip baisu yra vargšui nusikaltėliui, kai laukia nuosprendžio įvykdymo! Aš tučtuoj atsakiau į jo laišką ir prašiau neišsiskirti, taip pat prašiau nekreipti į mane dėmesio ir eiti tik paskui savo laimę. Sudiev!” Savo varduvių kovo 24 d. ji rašo tarp kito ko: „Kai mums padeda maldos, tai turi man manoji padėti; visą dieną aš meldžiau vėl pasimatyti su juo!” Kovo 25 d. parašyta: „Man neapsakomai baisu. Ką jis dabar beveikia? Ar taip pat apie mane galvoja? Kad dabar galėčiau klausytis puikios, liūdnos muzikos! Kaip lyg malonūs, švelnūs akordai (įsismelktų į mano širdies gilumą, kaip gaidinantis balzamas jie apglobtų sergančią, drovią sielą ir iš mano degančių akių išspautų geras ašaras. Man muzika — nuostabus dalykas. Ji — svaigulys, ji — žavesys, pasaulis, kuriame gyveni, kovoji, ilsiesi — skausminga palaimos jūra, neaprepiama ir beribė kaip amžinybė. Kai liejasi akordai, mano viduje rimsta audra, rimsta mano siela, išsisklaido visi disonansai, visi skausmai atslūgsta ir dieviškos meilės bei vilties figūros kyta spindėdamos virš nurimusios jausmų jūros. Dėl blogo oro popiet nuėjau į jėzuitų bažnyčią į palaiminimą. Negaliu išverti namie, turiu eiti į lauką. Čia, bažnyčioje, yra Dievo Motinos statula, jai aš ypač mielai meldžiuosi. Bažnyčia buvo pilna, gaudė vargonai, žmonės giedojo paprastą, graudulingai liūdną giesmę, aš stovėjau prieš tviskantį altorių ir meldžiau Dievo Motiną sujungti mane su juo. Marija juk taip pat moteris, ji supras balsa, aistringą mano širdies kalbą.” Kovo 26 d. užrašė tarp kita ko sako: „Lemiamasis laiškas vis dar

neateina. Ar turiu aš jam rašyti, ar ne? Mano prislėgta širdis taip palengvėtų, bet aš dar palauksiu, nes nenoriu daryti įtakos jo apsisprendimui. Mintis apie išsiskyrimą su juo gali atvesti mane į neviltį. O, jūs šaltakraujės skaistybės didvyrės! Kaip jūs mane prakeiktumėte! Aš turiu melstis, kad jis negautų jokios vietos? Ar išsiskyrimas su juo būtų ne mano pareiga? Ne, tūkstantį kartų ne! Aš nepaisau jūsų, nepaisau pasaulio ir jo nuomonės ir noriu tiktai jam ir su juo gyventi!" Kovo 27 d. yra įdėmus pastebėjimas įtraukta: „Visi mano norai telkiasi ties Hanušu. Tiesa, kad meilė daro stebuklus. Aš beveik nepažįstu jo charakterio, nežinau principų, pažiūrų; man jis — užversta knyga, kurios vos titulinį puslapį bepažįstu; apie jo šeimą ir visuomeninę padėtį žinau daugiau negu nieko, tačiau man niekada nebuvo atėję į galvą juo abejoti, nes aš juo akiai pasitikiu. Nemaniau, kad jis gali nedorai pasielgti, ir galvodama apie jungtuves su juo, neturėjau galvoje nieko apie materialinį pranašumą. Ar kunigaikščio sūnus, ar elgeta, jis lieka man toks pat mielas ir brangus. Išdidumo, kurį vyrai man taip dažnai prikaišioja, aš dėl jo atsisakiau. Koks jis bus, gali tik mano būsimasis gyvenimas atskleisti, jei aš būčiau šalia jo. Kad tik ateitų tas jo laiškas ir išvadotų mane iš šitos baisios nežinomybės." Kitoje savo dienyno vietoje Ellė rašo: „Dar vakar tvirtinau, kad aš jį turėčiau mylėti, nors jisai plėšikų vadas, nihilistas ar nežinau kas kitas būtų. Kodėl jis man leidžia degti tokioje nežinioje?" Balandžio 4 dieną gavusi mano laišką, Ellė rašo: „Po pietų atėjo laiškanėšys ir atnešė man laišką nuo jo. Karla turėjo jį priimti, nes man taip drebėjo rankos, kad aš vos galėjau jį atplėšti. Nuojauda vis dėlto išsipildė; mano vargšas Hanušas sirgo ir dar serga. Laiškas buvo trumpas, be jokios paguodos man, ir aš vėl esu tokioje pat nežinomybėje kaip ir anksčiau. Gavusi laišką tuoj pat sėdau ir parašiau jam atsakymą. Mano vargše mylimasis, kad galėčiau būti su tavimi! Aš bučiniiais ir meiliais žodžiais nuvaryčiau visą skausmą nuo tavo puikios, idealios kaktos, nuvyčiau jį savo meile. Meilė! ar jis mane iš tikrųjų myli? Aš nežinau; kartais tikiu, kad taip, kartais abejoju. Juk myliu jį taip karštai ir giliai, myliu jį taip, kad dėl jo galėčiau viską paaukoti." Dienyno pastarosios 6 d., būtent verbų nedeldienio užrašė, tarp kito ko, skaitome: „Popiet visi išėjo, namie likau visiškai viena! Viena — su savo ilgesiu ir jo nuotrauka. Po penktos valandos nuėjau į kapines viena, svetima ir šalta per margą vilnijančią minią. Man priartėjus prie kapinių, pasigirdo Ave Maria. Įėjau į tamsią bažnytėlę ir vėl meldžiausi už jį. Prie savo motinos kapo išbuvau visą pusvalandį. Kokia brangi man ši vieta. Nuojauda man sako, kad jei jis mane paliks, aš taip pat greitai čia ilsėsiuosi. Pamažu grįžau atgal. Kanalo sodas buvo jau beveik apleistas ir nykus, mėnuo palengva liejo savo šviesą virš medžių ir paukštis giedojo taip jautriai ir viliojamai, tarytum jo mažoje krūtinėje taip pat būtų pabudęs ilgesys. Visi kampeliai, kur mudu būdavome, taip puikiai atrodė stebuklingoje mėnulio šviesoje, trūko tik jo!"

Tuo tarpu savo laiškuose, pilnuose meilės ir atsidavimo, Ellė, atsisakius nuo gyvenimo patogumų dideliame mieste, jau išreiškė sutinkanti su manim apsigyventi tokiame Balkanų užkampyje, kaip Elena, kur buvau paskirtas gydytoju nuo balandžio 1 d.; todėl, gavusi iš manęs pakvietimą atvykti Viennon, ilgai nelaukdama, balandžio 10 d. ji padavė šitokią maniep telegramą: „Penktadienį 11 važiuoju iš F(ranco) J(osefo) stoties greituoju traukiniu. Vienoje būsiu 8 val. 52 min. Ella."

Sutikta geležinkelio stotyje su didžiausiu džiaugsmu, jį hotelyje apsigyveno. Velykų šventę drauge praleidę, pasirūpinę kelionei ir šiaip reikalingų daiktų ir trečią Velykų šventės dieną, balandžio 15, atlikę vestuvių formališkus, kitą dieną išvažiuojame į Budapeštą, kur, vieną dieną praleidę, leidomės tolyn per Szegedina, Temesvar'ą į Orsovą ant Dunojaus kranto, iš kur garlaiviu pro Vidiną, Lom-Palanką, rodos, balandžio 20 d. atvykome į Rusę (Ruščuką) Bulgarijoj. Apžiūrėję miestą, leidomės tolyn kelionėn, geležinkelio neesant, arkliais per Bielą, Timovą Elenon. Pakeliui pirmą nakvynę turėjome Bielos miestelyje palei Jantros upę. [Viename „chane" (viešbutyje) apsinakvojus, užgesinus žiburį, atsigulus — kad apspito mus blakės! Užžibinus žiburį, pamatėme ant sienų, lubų ir lovų rėpliojant daugybę blakių, kurios į Ellę, niekad dar nemačiusią šitų bjauriai smirdančių vabzdžių, padarė tokį išpūdį, kad ji,

išgaščio pilna, norėjo bėgt iš kambario. Nebeliko man ką kitą veikti, kaip pincetu gaudyti blakes ir žvakės liepsnoje jas deginti. Šitą medžioklę aš variau kokias 2 valandi, pakol, kaip rodėsi, visos regimos tapo išnaikintos. Kiek nusiraminę, sumigome, bet iš ryto visgi ant rankų ir kaktų buvo patėmyta gana daug raudonų dėmučių nuo blakių įkandimo. Tai buvo pirmutinis nemalonus surprizas Bulgarijoj.]

Pakelėj tarp Rusės ir Tirnovo, ypač palei upę Jantrą ir Rusicą, pradėjus nuo Bielos, regima daugybė aukštų trakų kapų, į kuriuos Ellė stebėdamasi žiūrėjo. Didžiausi jų — visa grupa — guli kiek šiaurėje nuo Bielos ir yra iš tolo matomi. Kokio didumo tie kapai, iš to galima spręsti, kad ant vieno jų viršaus pastatyta gana didelė trobelė. Toliau Timovo linkui prie kiekvieno kaimo matoma po kelis aukštus kapus. Taip prie k. Odalar stovi 3, prie kaimo Kucina šiaupus vienoje eilėje — 9, kiek toliau — dar 4 dideli. Už Kucinos kaimo ant Rusicos kranto pas naują tiltą — apie 40 aukštų kapų.

Antrą nakvynę turėjome jau ramesnę europiškai įtaisytame Tirnovo viešbutyje. Prisižiūrėję labai įdėmiai ir dailiai šitos seniausios bulgarų sostinės pozicijai, išvažiavome į paskirtąją man Eleną. Kokių 20 kilometrų atstume nuo Tirnovo pietų rytų linkui guli Elenos miestelis su savo 5600 gyventojų, beveik išimtinai bulgarų, kurių tarpe yra gana daug visiškai subulgarėjusių cigonų. Tiek jau tolumo nuo Elenos iki Balkanų kalnų, kurie pietų šone guli. Miestelis stovi palei Drenską upę, kuri į Jantrą teka ir turi inėmus klonyje tarp aukštųjų Balkanų kalno šakų gana gražią vietą. Jis yra administracijos centras pavietai, prie Tirnovo departamento prigulinčiam, turi mažą ligoninę, aptieką, 2 cerkvi ir kareivių kazarmas. Gyventojai dalinasi: į „čorbadžijus“ — sui generis aristokracija, ir demokratus, kurie vieni kitų neapkenčia. Pavieta, kursai apima kalnuotą žemės plotą, yra labai maža didelių kaimų; žmonės gyvena daugiausiai viensėdžiais kalnuose arba mažomis grupėmis ūkininkų namų, taip vadinamuose „kolibose“.

Pragyvenimas mieste tuomet buvo labai pigus, tik žmogui, pripratusiam prie Europos gyvenimo patogumų — labai nesmagus, nes nė kokios liuonos nebuvo, todėl ir Ellei labai sunku buvo prie jo priprasti, ypač pirmuoju laiku, bulgarų kalbos nemokant. Gerai dar, kad atsirado čia Ellės viena kompatriotė čekė, Elenoje stovinčios kariuomenės kapelmeisterio Dalibos žmona, gana inteligentiška Valentina, su kuria susipažinus, į artimesnius santykius sueiti teko.

Man prisiėjo tuojau pradėti tvarkyti, kaip ir Lom-Palankoje anais metais, ligoninę, kuri tik iš vardo buvo įsteigta, bet tarnavo beveik išimtinai tik vietos kareiviams gydyti, be kokios nors naudos apskričio gyventojams, kurie ligoninės vengdavo ir gydydavosi pas įvairios rūšies burtininkus, užžadėtojus ir k. raganius ir raganes. Sutvarkęs ligoninę ir iš palengvo pritraukęs gydytis kaimiečius, aš rūpinausi susipažinti su jų gyvenimo Balkanų „kolibose“ sąlygomis ir būdu, todėl jau pirmaisiais mėnesiais ėmiau jose lankytis. Bet tai nebuvo lengvas dalykas. Per Elenos pavieta išilgai į rytus eina vienas ir iš miesto pietų link per Tverdicos šukę Balkane kitas kelias, kuriuo galima liuonai vežime keliauti; šiaip tarp išsisklaidusių kalnuose „kolibų“ beveik nėra nė kokių geresnių kelių, kuriais galima būtų ratais važinėti, todėl visas tarp „kolibų“ keliones turėjau raitais atlikti. Taip birželio mėn. man teko apkeliauti: kaimų Ravną ir kolibas: Mariovc, Šaitanci, Dragalevci, Mečkobievci, Bagalevci, Todiuvci, Sultanite Liepos 13/25 d. su Elle buvova nuvažiavę į k. Konstantin'ą prisižiūrėti bulgarų bažnytiniams atleidams ir mugei (panair). Rugpjūčio 17 d. dariau Šaitančių kolibose operaciją: extractio foetus pas Mariją Petkovą. Tame pat rugpjūčio mėn. apsilankiau Balkanų kolibose: Jakovci, Jokovci, Razvalovci, Krstevci, Karadžovci, Šilkovci, Bajevci, Gerdevci, Zengievci, Rajevci, Dirikotkovci, Farvalovci, Berkovci, Ilievci, Todiuvci, Karandili, Sultanovci, Kirovci, Papratlevo, Beikovci, Dukovci; kiek vėliau Buinovci, Marian, Odalar, Kiokudovci ir k. Visos šitos Elenos Balkane vietos trakų laikais turėjo būti tankiomis giriomis apdengtos ir menkai apgyventos, nes didelių trakų kapų yra randama keli tik pas Marian'o kaimą ir dar kai kur kitur.

Šitose mažose „kolibų“ sodybose apsilankant kai kada tekdavo nakvoti ant grindų

gryčiose, pastatytose viršuj tvartų, kuriuose apačioje buvo laikomi būbaliai (bivol) galvijai ir k. gyvuliai ir iš kur per plyšius grindyse ėjo vidun mėšlų smarvė, prie kurios dar prisidėdavo nuo padžiautų ant virvelių vyrų prakaituotų autų kvapsnys ir tokiu smirdančiu oru reikėdavo kvėpuoti; kai kada tekdavo gulėti ant grynos suolo lentos. Nežiūrint visų tų nepatogumų, šitos kelionės po Balkanų girias su tyru kalnų oru turėjo didžiai gelbstančią įtaką ir mano nuo nuolatinio dviejų metų darbo bibliotekose sumenkėjusią sveikatą, ir aš veik pasitaisiau. Ne taip gerai sekėsi mano mylimai Ellei. Praėjus kokiam mėnesiui kitam, kartą ji užsikosėjo ir, pažiūrėjus į skreplį, nusigandusi pamatė biskelį kraujo. Tai davė progos pirmą kartą išstardyti jos krūtinę. Konstatavęs dešiniojo plaučio viršūnėje katarą (Spitzenkatharr), aš pradėjau teirautis apie jos motinos ligą ir mirtį. Pasirodė, kad jos motina, su kuria Ellė taip arti laikėsi ir ją ilgai ligoje slaugino, buvo mirusi plaučių džiova (tuberculosis pulmonum). Neteko abejoti, kad Ellė galėjo užsikrėsti nuo savo velionės motinos ta pačia liga. Šita mintis suteikė man didžiausią dorišką smūgį, kursai nuo to laiko liko neišdildomas mano omenyje ir su pasekmėmis ėmė mane persekioti. Kaip tolimesnis ligos išsirutuliojimas parodė, toks spėliojimas turėjo tvirtą tikrąją pagrindą...

Šalia Ellės mokymo lietuvių kalbos, kurią ji visa širdimi buvo pamilusi ir uoliai darbavosi, kad jos pramokus, ir buvo jau mėginus dainas versti į vokiečių kalbą, aš pats, nors labai nuliūdęs ir nusiminęs dėlei jos sveikatos, ėmiausi čia gyvendamas rūpintis ir lietuvių reikalais. Pirmučiausiai prirengiau spaudon keletą „Ožkabalių dainų“, kurios tais pat 1884 m. Tilžėje išėjo, parašiau du veikalėlius: „Žirgas ir vaikas“ ir „Žiponė bei žiponas“, už kurių atspausdinimą Tilžėje 1885 m. Mauderodei užmokėta 183,50 mark. Noriu čia prie progos paminėti vieną nuotyki, kurio Elenoje gyvenant teko man būti liūdytoju, o tai iš trakų-lietuvių laikų pas šios dienos bulgarus dainų gaidos užsilikimą konstatuoti. Kadangi pietų link nuo Balkanų, tikrojoj Trakijoje, javai visu mėnesiu anksčiau nunoksta nekaip kalnyno daubose ir kloniuose, todėl kalnuotojo krašto gyventojai, savo naminius darbus atlikę, pulkais eina per Balkanų šukes Elenos srityje per Tverdicą iš šiaurės į Trakiją ir ten, parsisamdydami ant darbo pjūmenės metu, užsidirba kasmet gerą skatiką. Ar toksai paprotys tarp Balkanų gyventojų jau buvo ir trakams čia gyvenant nežinoma; gana tik tiek, jog šios dienos bulgarų merginos ir moterys, su vyrais eidamos Trakijon ir iš ten, darbą atlikusios, namon atgal grįždamos su kviečių vainikais, ypatingas daineles tai pat gaida dainuoja, kaip ir lietuvių „Vai, tu rugeli“ rugiapjūtės daina. Pirmą kartą išgirsti man teko šitą melodiją čia gyvenant vasaros metu. Dainininkėms pro mano namus einant tai buvo prieš Jonines — anksti rytą pašokau iš miego, išgirdęs tą taip gerai man pažįstamą gaidą, stebėdamasis, iš kurgi pas mano langus atsirado lietuviškos dainos aidas... Langą pravėręs, pamačiau tik krūvą bulgarų merginų, dainuojančių ir einančių su keliais vyrais ir 4-5 asilais, sunkiai drabužiais ir kitais kelionei reikalingais daiktais apkrautais, kuriuos šita keliauninkų kompanija drauge vedėsi.

Praleidus gana vargingai žiemą Elenoje, kada Ellė jau pradėjo sirguliuoti, 1885 m. pradžioje jau aš pradėjau Sofijoje rūpintis, kad gavus kokią patogesnę, labiau civilizuotą vietą negu Balkanų kolibų kraštas. Iš d-ro Bradelio gavau prižadėjimą, kad kaip tik pasitaikys kokia geresnė vieta, aš būsiąs perkeltas. Tuo tarpu buvo bulgarų rengiama Rytų Rumelijoj, arba pietų Trakijoje, kuri buvo po turkų suverene valdžia autonominė Turkijos provincija, slaptai revoliucija tikslu susivienyti su Bulgarijos kunigaikštyste po Aleksandro Battenbergo vadovystės; revoliucija Filipopolyje rugsėjo 6/18 d. įvyko, maištininkams suėmus ir išgabus provincijos valdytoją Krstevičių... Taigi prieš patį šitą įvykį kunigaikščio Aleksandro dekretu iš 7/21 d. rugpjūčio aš nuo 1/12 rugsėjo buvau perkeltas vėl į Lompalanką. Rugsėjo 8/20 d. — Bulgarijos su Rumelija susivienijimo paskelbimo dienoje Timove, kaip senovės bulgarų viešpatystės sostinėje — Eleną apleidę, mes per Tirnovą, Rusę užsukome Bukareštan, kur atlikę tūlus reikalus, iš Džiurdževo laivu leidomės į Lompalanką, kur rugsėjo 16/28 d. atvykome.

Be kraujo praliejimo bulgarams revoliuciją padarius ir Rumeliją prie savęs prijungus, tačiau pačiai Bulgarijai teko patirti konfliktus su Turkija, kuriai šita, bent *de nomine*,

provincija prigulėjo; todėl bulgarų valdžia iš pradžių manė, kad su jai reikės grumtis. Bet kitaip atsitiko. Graikija, o ypač serbų karalius Milanus, manydamas, kad dabar padidėjusi Bulgarija galėtų ateityje Serbrijai pavojinga tapti, kad lygybę įvykdinus, sumanė nuo Bulgarijos gauti kompensatą. Jis mat buvo užsimanęs užimti vakarų Bulgarijos dalį ir su savo kraštu suvienyti. Tuo tikslu jisai lapkričio 2/14 d. 1885 m. paskelbė Bulgarijai karą, kurs, rods, tęsėsi tik 14 dienų, nes pas Slivnicą ir Pirotų bulgarų kariuomenės sumušė serbus ir ėmėjuos vytis. Austrijos diplomacija, kuri Milaną globojo, kad pertraukti kovas ir išgelbėti serbų armiją nuo galutinio žlugimo, įsikišo į kovojančių tarpą ir pertraukė karą, o vasario 19 (kovo 3) d. 1886 m. Bukarešte padaryta tapo taika tarp bulgarų ir serbų.

Patekus tokiu neramiu laiku į Lom-Palanką ne per toli nuo karo lauko, aš atsidūriau gana keblioje padėtyje, nes, be biskio, galėjau būti pašauktas kariuomenėje tamauti karo metu. Tačiau serbams peržengus Bulgarijos vakarų sieną iš Vidino pusės ir kovoms tame fronte einant, nuspręsta tapo kareivius ligonius ir sužeistuosius evakuoti į artimąją Lom-Palanką, kur buvo įtaisyta didesnė ligoninė. Tokiu būdu ir aš patekau į karo sferą.

Ruduo ir žiema 1885-86 metų praėjo man sunkiais darbais užsiėmus serbų-bulgarų kare. Lom-Palankos ligoninė, keliuose namuose patalpinta, buvo pripildyta daugybe ligonių ne tik iš tų pulkų, kurie tuomet šiame krašte stovėjo, bet ir sužeistais kareiviais iš Vidino, Biogradčiko, Kulos, Sofijos; kasdien po du ir daugiau šimtų ligonių man vienam apžiūrėti tekdavo, gydytojų užtektinai neesant. Negana to, Slivno pulkas, jau karui pasibaigus, pereidamas per Lom-Palanką, užnešė čion dėmėtąją šiltinę (typhus exanthematicus), palikdamas daugelį sergančių kareivių ligoninėje. Prieš tai jau nuo vasario 18 iki 29 d. 1886 m. aš buvau sunkokai sirgęs plaučių uždegimu (pneumonia crouposa dextra), kurią ligą, be abejo, ligoninėj buvau laimėjęs. Vos iš tos ligos pasikėlęs, po kelių dienų užsikrėčiau nuo gydomų kareivių šiltine ir nuo kovo 29 d. iki gegužės 13, taigi beveik pusantro mėnesio, vėl man labai sunkiai teko sirgti, apie 20 dienų be žado (in delirio) gulint. Šitą visą ilgą ligos laiką, ypač kada aš, dideliame karštyje klajodamas, norėjęs bėgti, per langą gatvėn šokti, Ellė vienintelė buvo mano slaugintoja ir saugotoja su d-ro Slavkovo pagelba. Jiji sakyta man dieną ir naktį be miego prie manęs budėjus, ypač kolei buvau be sąmonės. Užtatai, kada delirium išnyko ir aš, atvėręs akis, susipratęs ir ją pažinęs, užkalbinau, ji su didžiausiu džiaugsmu mano žodžius sutiko ir ėmė mane nuoširdžiai glamonėti ir bučiuoti, nes buvo įsitikinusi, kad jau pasveikšias, kad iš pavojaus išgelbėtas, jai man pasiaukavus. Čia tai ir išsipildė jos žodžiai, kuriuos ji kovo 4 d. 1884 m. buvo man rašius: „Glaube mir, Geliebter, meine Liebe ist nicht die Liebe gevohnlicher Frauen, nicht nur eine Wirtschafts Lampe, eine matte, unsichere Flamme, welche nur in einem dicht versperren und wohl verwahrten Zimmer zu brermen vermag und kein Opfer bringen kann. Nein, das ist sie nicht"! Išgelbėjus tokiu būdu mane nuo pražūties, kada aš pradėjau taisyti, Ellė iš nuovargio ir susilpnėjimo ėmė pastirusi į katalepsijos padėtį, kuri gana ilgai tęsėsi ir jai pakirto ir be to josios silpną sveikatą ir nuo ko ji ilgai atsigausti negalėjo.

Aukščiau čia paminėti dvi ligi taip ir mano sveikatą pakirto, kad ilgam laikui praeiti reikėjo, iki aš vėl biskelį pasitaisiau, bet ir vėliau man sunku buvo intensyviu smegenų darbu užsiimti.

Tuo tarpu lietuvių reikalai, kiek jie buvo su „Auszros" leidimu susimezge, Tilžėje pakrypo labai blogon pusėn. Šliūpui nuo „Auszros" atsitraukus ir Amerikon iškeliavus, o man dar anksčiau Viennon, o paskui pietų link net už Dunojaus atsidūrus, negalima buvo apie „Auszros" redagavimą nė mislyti: ji pateko į M. Jankaus rankas, kursai ją nuo gegužės 1884 m. iki rugpjūčio 1885 m. gana gerai vedė ir dalimi prisidėjo prie jos išplatavimo. Nuo aukščiau minėtojo mėnesio 1885 m. iki „Auszros" žuvimo birželyje 1886 m. jau savistoviai redagavo J. Mikšas, iš Žemaitijos sugrįžęs ir savą įsitaisęs spaustuve. Jankui ir Mikšui „Auszra" vedant, iš palengvo laikui bėgant, kaip rodėsi, laikraštis vis geryn ėjo: raštai tobulingosi, bendradarbių ir skaitytojų skaitlius didinosi. Aš neabejoju, kad ir „Auszra", kaip vėliau, pav., „Varpas" ir k., nors vargingai, skurdžiai, bet visgi tolyn eiti būtų galėjus, jei

nebūtų vėl nelaimė patį Mikšą kirtus. Dėlei „Auszros“ faktino redagavimo tarp M. Jankaus su d-ru Bruožiu iš vienos ir Jurgio Mikšo iš kitos pusės nesandorai kilus, nes pastarasis, spaustuve savą įsteigęs, ne tik „Auszrą“ ėmė spausdinti, bet ir kitais spaudos darbais užsiiminėti daugiau, negu pinigų apyvartai turėjo, per tat susibankrutijo ir drauge su savo spaustuve ir „Auszrą“ prapuldė. Tai atsitiko maždaug mano sunkios ligos ir rekonvalescencijos metu, kada aš neįstengiau materiališkai Mikšą sušelpiti. Tai taip pasibaigė brangios „Auszros“ dieneles...

Nuo šiltinės pasveikęs 1886 metais gana pasekmingai savo speciališkumo srityje darbavau. Tais metais, be gydymo vidurių ligomis sergančių, kurių turėjau ligoninėj 732 ir kurių 609 pagijo visiškai, 87 kiek pasveiko ir 36 mirė [buvo padaryta šitos operacijos: extractio „galagani“ (moneta) ex oesophago, extirpatio papillomatis cutis; excisio adenomatis sacci lacrymalis; exarticulatio digiti manus dex; 2 extractiones cataractae ocul.; 2 amputationes brachil; 3 punctiones abdominis propter ascitidem; 1 thoracopunctio proper pleuritidem exsudativam; 3 applicationes forcipum; 1 extractio foetus ad pedes, 1 kephalotomia].

Vasario mėnesį būdamas kelias dienas Kutlavicos miestelyje, kopijavau kelis rymėnų laikų ant akmenų įrašus, tarp jų vieną, iš kurio sužinota rymėnų duotas šios dienos Kutlovicai vardas „Castra et civitas Montanensium“, ką aš vėliau švietimo ministerijos organe ir apskelbiau.

Tai metais pajamų turėjau 10 017 frankų. Bet ir su šitomis ligomis ir „Auszros“ žlugimu dar nebuvo nelaimėms galas atėjęs. Kada aš, jau biskelį pasitaisęs, pradėjau apie mano mylimus literatūros darbus trūstis, kaip rodėsi su atnaujėjusiomis pajiegomis, kaip štai liepos 26 (rugpjūčio 7) d. 1887 m. vėl mane nelaimė aplankė.

Mat tą dieną vakare apie 10 val. atėjo pas manę vienas jaunas pažįstamas bulgaras, Aleksandras Manoilovas, mane neva pas savo sergančią seserį kviesdamas. Nieko pikto nemanydamas, apsirengęs išėjau. Pakelėje man teko pirma eiti, jis gi biskelį užpakalyje atsiliko. Netoli nuo namų paėjęjus, tik išgirdau urmu šūvį ir pajutau skausmą pečiuose; vos tik spėjus atsižiūrėti atgal, jis vėl šovė iš revolverio antrą kartą ir pataikė į kairiąją ranką (antibrachium), šovė dar ir trečią sykį, bet, man jau bėgant, pataikyti nebegalėjo ir tik ilgą galą vijosi. Ant mano riksmo žmonėms iš kaimynystės susibėgus, jis nukūrė namon ir pasislėpė. Policijai jo namus perieškant ir jį į areštą imant, buvo rasta pas jį ant stalo gulint du aštri turkišku dideliu peiliu („jatagan“), kuriuos, kaip manoma, buvęs man prirengęs, jeigu būtų mane namon parsivedęs. Sesuo negyveno pas jį ir buvo sveika. To atentato priežastis paslapytiko, nes nors liūdytojų buvo gana, jissai neprisipažino tą atentatą ištaisęs. Spėliojama visgi, kad pasikėsinimo pagrinde buvę politikos motyvai.

Dėlei susivienijimo su Rumelija tūlose bulgarų partijų sferose buvo kilęs neužganėdinimas kunigaikščiu, todėl Sofijoje rugpjūčio 8/20 d. 1886 m. įvyko maža revoliucija, kurios auka buvo pats kunigaikštis Aleksandras: joje dalyvavo tik kelios dešimtys karininkų, kurie, suėmę kunigaikštį, nugabeno jį iš sostinės į Rachovą ir čia, pasodinę jį garlaivin, išsiuntė jį Dunojumi į ant rusų sienos gulintį Renį. Tuo tarpu Tirnove susiorganizavo kontrrevoliucininkų partija, kuri su kariuomene apėmė sostinę Sofiją, pasiryžus gražinti kunigaikštį, kursai ir sugrižo. Bet jo santykiai su rusų diplomatija, Aleksandrui III-jam rusuose viešpataujant, buvo labai įtempti ir pablogėję: dėl įvairių priežasčių Battenbergas buvo pražudęs caro malonę, ypač už Rumelijos prijungimą, todėl, Bulgarijon sugrižęs, jis veik priverstas buvo pats atsisakyti nuo savo sosto, ką jis ir įvykdė rugpjūčio 26 (rugsėjo 7) d. 1886 m. Susitvėrė laikina regencija iš trijų asmenų: Stambulovo, Mutkurovo ir Karavelovo, kuriam, vėliau atsisakius, jo vieton priimta Jurgis Živkov. Regencijos sušauktasis Tirnove spalio 29 (lapkričio 10) d. Didysis seimas išrinko Bulgarijos kunigaikščiu Danijos prinčą Valdemarą, rusų carienės brolių, bet tas po įtekme caro ant bulgarų pykčio nuo išrinkimo atsisakė. Tuojuo po tam caras Aleksandras III-sis visiškai nutraukė su Bulgarija ryšius, atšaukdamas atgal savo diplomatijos atstovą. To tik ir reikėjo,

kad prasidėtų Bulgarijой žiaurios kovos tarp rusofilų ir rusofobų partijų ir persekiojimai. Tūli rusofilai — ypač daug karininkų — priversti buvo emigruoti į Rusiją ir jie iš čia agitavo prieš regentų valdžią, kurie buvo susidėję iš žmonių, kaip Stambulovas, neapkenčiančių rusus ir jų politiką Bulgarijой. Prasidėjo dabar su rusų ir emigrantų pagelba vietomis Bulgarijойe nors menki sukilimai, maištai, kuriuos tačiau regencijos kariuomenei pasisėkė numalšinti. Taip tęsėsi bulgarų reikalai iki birželio 1887 m. regencijai valdant. Galop birželio 25 (liepos 7) d. sušaukta tapo Tirnove Didysis seimas, kurs ir išrinko Austrijos politikos šalininką prinčą Ferdinandą Koburg-Kohary Bulgarijойos kunigaikščiu. — Čia trumpai aprašomųjų nuotykių laiku Lom-Palankoje buvo gana daug ginčų kelta tarp vienos ir kitos — rusofilų ir rusofobų — partijos šalininkų. Rusofobų vadu mieste buvo mano nevidonas tūlas Kantardžijev, kursai mane — nors visiems buvo žinoma, kad aš ne rusas — rodos, rusų politikos šalininku skaitė ir, regis, tokį silpnąprotį Manoilovą suagitavo prieš mane ir jį panaudojo mane, kaipo manomąjį politikos priešininką, persekioti. Manoilov'o motina ir vyresnėji sesuo nuo apopleksijos (haemorrhagia cerebri) mirė; patsai A. Manoilov'as atrodė biskelį melancholijos turįs, nesveiko proto esąs ir, regimai, tūlos klaidžios idėjos vedamas, norėjo mane užmušti. Teismo 15-ai metų kalėti buvo nuteistas. Mane sužeistą gulint aplankė regentai draugingi Stambulovas, Živkovas ir k., kurie tuo laiku buvo Lom-Palankon atvykę.

Man gyvam dar likus, apie 2 mėnesiu teko Viennoje vėl gydytis. Iš rankos kulka, kuri buvo alkūnkaulį (os ulnae) sutruškinusi, prof. dr. Ad. Lorentz'as rugpjūčio 22 d. išpjovė, ir kaulas, nors palengva, vėl sugijo; bet kitą kulka, kuri į pečius (kuprą) įlindo, negalima buvo surasti: ji iki šiai dienai kur nors palei nugarkaulį tūno. Viennoje besigydant teko ir man būti VI-me „Internationaler Congress für Hygiene und Demographie zu Wien 1887“, kurs tęsėsi nuo rugsėjo 26 d. iki spalio 2 d. ir vėl biskelį „polyklinikoje“ užsiimti. Kiek pasveikęs nusipirkau Viennoje: 20 Serben-Lose, 11 — 3% Oesterreich-Boden-Credit-Lose ir 45 — 4% Ungarische Hypotheken-Lose; pirmieji po 20 frankų, antrieji ir tretieji po 100 guldenų. Nusipirkęs dar stiprią lazda su ilgu aštrumi štiletu viduryj, kad gintis nuo nevidonų, ir didelį dogų veislės šunį, kaipo sargą, kurį tačiau vėliau, jau Ellei mirus, nežinia kas arseniku nunuodijo, grįžau su žmona Lom-Palankon. 1887 m. bėgyje ligoninėje ligonių gydžiau 607 ir ambulatorijoj — 1102.

Tais metais buvo pajamų 11 906 fr.

Šekančiais 1888 m. liepos mėn. buvau valdžios siųstas Rachovo departamentan ištyrinėti syphilio gyventojų tarpe prasiplatinimą, todėli nuo liepos 14/26 iki rugpjūčio 4/16 d. apvažiavau, žmonos lydimas, kaimus: Knaža, Lukovit, Brenica, Glava, Koiriare, Čumakovci, Gorniak, Suchatče, Vraniak, Barkačevo, Popica, Bie—a Slatina, Leskovica, Ostrov ir suradau labai daug syphilitikų, daugiausiai antraeilėj ir trečiaeilėje formoje sergančių. Syphilis buvo išsiplatinęs dar turkų viešpatavimo laiku nuo kaimuose stovinčių kareivių. Apie savo kelionės rezultatus pranešiau bulgarų valdžiai. Kaime Čumakovci yra ant upės Iskar kairiojo kranto rymėnų tvirtovės griuvėsiai, kuriuose radau akmenų plytų su įrašais, kur yra toki trakų vardai, kaip DIZIAS, DEIVSILA DRVENT(I), BITUS ir k.

Spalio mėn. buvau pasiųstas valdžios reikalais del superrevizijos į Vidiną, Bielogradčiką labai gražioje Balkanų kalnų vietoje ir Kulą su rymėnų tvirtovės aukštais mūrais ir bokštu. Žmonos lydimas, nuo spalio 14 iki lapkričio 20 d. čia užtrukau ir surinkau daug bulgarų tautiškių vardų. Ligonijų ligoninėj gydyta 770, o ambulatorijoj — 1471.

Metų gale pajamų šiais metais turėta 10 313 fr.

Šitos visos ligos ne tik sunaikino mano ir žmonos sveikatą, sutrukdė darbo laiką; gydymasis ir kelionės prarijo man daug pinigų ir mane kuone invalidu pavertė. Todėl šiais metais beveik nieko negalėjau parašyti, o dar mažiau atspausdinti; tik „Niamuno Sarge" (1887. N. 22, 23) ir „Garse" (1887. N. 5, 6, 7) galima buvo kelis seniau parašytus straipsnius paleisti. Be to, dar bulgarų laikraštyje „Трудъ, литературнонаучно списание" (Търново, 1887, кн. IX, стр. 543 sek.) paskelbta tapo „Малка коментария за кравай за Господя", o laikraštyje, prof. J. Ranke Münche redaguojame: „Correspondenz-

Blatt der deutsch. Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte" atspausdinta „Ueber die Bedeutung der Wörter „Germania" und „Germani") (1887. N. 6) ir „Ueber die Bestimmung der Schaafschaere in litauischen Gräbern" (1888. N. 1).

Prisiartino 1889 metai. Ellės sveikata buvo nekokia: kosulys, nors nedidelis, dūravo, kūno pajiegos buvo sumenkėjusios, vakarais kai kada — nors ne kas dieną — turėdavo jau karščio. Per kalėdų balių, o ypač naujųjų metų sutikti vakare šaltoje, menkai apkūrytoje salėj būdama, persišaldė ir ėmė labiau karščiauoti. Nuo sausio s.s. 10 d. 1889 m. josios liga labai pakrypo blogon pusėn. Kūno temperatūra pradėjo svyruoti tarp 36-37° C rytais ir 39-40° su prakaitu vakarais, kosulys pasididino, pasirodė dieglys (pleuritis sicca) ir nemiga, nuo kurių tik morphijaus injectijos šiek tiek nuraminti galėjo. Jau sausio 10-20 d. pasirodė delirium su hallucinacijomis; kiek vėliau, ypač vasario m., prisitelkė dar diarrhoea, nuo kurios labai nusilpnėjo. Vasario 8 d. pasirodė laryngitis, 10 — aphtae burnoje. 13 d. iš ryto, turėdama karščio 39°, bet būdama kiek aiškesnės sąmonės, ji išsitarė: „Nur bis Abends bin bei dir"; tą pat dieną apie 4 val. po pietų pasirodė Choyne-Stocke's kvėpavimas. Vasario 16 d. iš ryto prie karščio 38,5° respiracijų turėjo 65-80 minutėje ir po pietų val. 1 1/4 mano glėbyje pasimirė, pragyvenusi 26 metus, 2 mėnesiu ir 23 dienas. Quiesce in pace, carissima mea! taip aš užrašiau, mylimai mano Ellei akeles užmerkus. Jai persikėlus į kitą, rasi laimingesnį gyvenimą, baisus peršulis, liūdnumas ir nusiminimas mane visą apėmė, nuo kurių aš ilgai, labai ilgai pasiliuosuoti negalėjau ir mano omenyje liko ant visados neužmirštinoji, idealė Ellės esybė ir meilė. Išsipildė jos spėjimas, ką ji savo dienyne buvo rašius: jog pas savo motiną į kapus neilgai trukus iškeliausianti. Tik gaila, kad negalėjo pilnoje to žodžio prasmėje savo tikslo pasiekti — atsigulti šalia motinos neteko jai, nes ji liko svetimoje jai bulgarų žemėje: vasario 17 (kovo 1 d.) apie 4 val. po pietų ji tapo palaidota Lom-Palankos bulgarų kapinėse. Kadangi katalikų dvasiškio neturėta, tai laidotuvės su bulgarų popais ir jų būdu atlikta: ant duobės kranto karstą užvožiant, iš užpakalio stovėdamas vienas bulgaras atkreipė mano atidą į reikalą įdėti karstan kokį pinigą, nes pas bulgarus yra dar likęs labai gilios senovės paprotys, kad lavonams, juos laidojant, duodama drauge pinigai — ką aš ir padariau.

Dabar liko vėlionei, dainos žodžiais tariant, įtaisyti namelius „be langelių, be durelių" ir pastatyti jos atminčiai tinkamą ant kapo paminklą. Gegužės 6 d. pradėta mūryti Ellės kūnui dviem aukštais „sklepas": žemutinis ruimas jai, aukštutinis — man. Gegužės 23 (birželio 4) d. buvo padaryta exhumacija: iškastas iš pirmojo kapo Ellės karstas įstumta po apatiniu skliautu, užmūryta ir užkasta žemėmis, o rugsėjo n.s. 3 d. italas Clementi Vigazzi, iš Oršovos atgabėjęs laivu paminklą, jį pastatė galvogalyj. Šitas paminklas, neturįs sau lygaus Lom-Palankos kapinėse, yra padarytas iš juodo trachyto, obelisko pavidalu 4 metrų aukščio, su vėlionės paveikslu laurų vainike obelisko priesakyje. Iš priesakio paausintomis raidėmis yra parašas:

GABRIELAE • ELEONORAE •
NAR • MOHL
CONJUGI • CARISSIMAE •
AMICAEQVE • BENEMERENTI •
DR J • BASSANAVITIVS •
POSVIT •

Iš dešinio paminklo šono yra pačios Ellės balandžio 2 d. 1884 m. dienyno žodžiai, apsilankius ant motinos kapo, parašyti: „Wie fürchtbar es ist, wenn wir uns auf immer von dem trennen müssen, was wir so sehr lieben"; iš kairiojo šono bulgarų kalba: Gabrielė Eleonora Basanavičienė gim. gruodžio 6 d. 1861 m. Prahoje, mir. vasario 16/28 d. 1889. Paminklas aptverta žalvario spalvos geležine tvorele.

Balandžio m. buvau su reikalu Berkovicoje, kur suradau akmenį su įrašu graikų kalba, bet tūlo trako Makoporio padėtu

ΔΙΖ ΒΕΛΘΙΟΥΠΑ

ΜΟΚΑΠΟΡΙΣ ΔΡΟΝ.

Rugsėjo mėn. superrevizijos komisija, kurioje ir aš dalyvavau, pradėjo savo darbą nuo Berkovicos, iš kur aš apsilankiau Klisūroje ir šiltų vandenų maudykloje Veršec; Kutlovicoje darbą atlikę, sugrįžome į Lom-Palanką, kad čia naujokų peržiūrėjimą pabaigti.

Tais metais ligoninėj gydžiau 890 ir ambulatorijoje 1949 žmones; pajamų turėjau 9 737 fr., nes Ellės ligos laiku praktika neužsiiminėjau, niekur iš namų neišeidamas.

1890 metų svarbiausias mano gyvenime nuotykis buvo mano dalyvavimas vasarą viršiausioje komisijoje skundams neteisėtai paimitųjų kariuomenėn naujokų peržiūrėti. Šita komisija nuo birželio 30 d. iki rugpjūčio 17 d. veikė ir apkeliauvo Vidiną, gub. Rahovą, Svištovą, Lovečą, Trojaną, Sevlievą, Gabrovą, Tirmovą, Turtukiją, Balbunarą, Rusę (Rusčuką), Silistrą, visur skundus peržiūrėdama ir su skundais kreipusius naujokus kontroliuodama. Šita ilgai dūruojanti kelionė buvo ne tik mano sveikatai naudinga bet ir tuo žvilgsniu, kad aš gavau progos susipažinti iš arto su rytų krašto Bulgarija ir josios gyventojais.

Kad nuo to smūgio, kurį man buvo suteikus Ellės mirtis, nors kiek nusiraminus, jį užmiršus ir liūdnumą pravarius, aš dar rudenį 1889 m. pradėjau rašyti monografiją apie Lom-Palankos departamento sanitarę padėtį 10 metų tarpe su bulgarų etnografija, kurią buvau gerai pažinęs, ir kelių mėnesių tarpe parašiau „Матерриали за санитарната етнография на България“, kuri tik 1891 m. atspausdinta tapo. Šitą rankraštį į švietimo ministerijos leidžiamą „Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина“ redakciją nusiuntus, redaktorius d-r. Iv. Šišmanov, tuometinis vyriausias ministerijos inspektorius, vėliau ministeris, laišku iš lapkričio 5 d. 1890 m. man rašė, kad šitas mano „puikus veikalas“ esąs kaip vienintelis bulgarų mokslo žinių turtingumu ir išdėstymo systemiškumu. Jis nelaukęs iš Lom-Palankos gauti tokį gražų indėlį į bulgarų etnografiją. Jis stebisi, kaip aš užsiganėdinęs tamsia gydytojo vieta dar tamsesniame departamento centre, kokius galys įgyti paraginimus tokioje draugystėje, kuri gyvena tik smulkiais ir bjauriais kankanais, kurioje masto visuomenės dorai nėra, kur garbingumas ir šlykštumas klampoja tame pat purvyne. „Daug — girdi — prisiklausiau įvairių Lom-Palankos istorijų, tuo labiau stebiuosi, kad nuo 10 metų galėjote iškęsti tame užkaboryje („Krähwinkel“).“

Šitas veikalas, už kurį aš iki šiol didžiausį, nes 2000 frankų honorarą iš švietimo ministerijos esmi gavęs, spaudoje pasirodęs, susilaukė kaip bulgarų, taip ir kitų tautų literatūroje daug pagyrimų ir buvo sunaudotas kitų mokslininkų, apie Bulgariją ir bulgarus rašiusių. Taip, pav., d-r Orachovec laikraštyje „Медицина“ (Jювечь, 1894, kn. V, p. 101), baigdamas savo recenziją sako: „d-ro Basanavičiaus veikalas nedaugeliui pažįstamas, tuo tarpu jis užsipelno didesnio išplatavimo ne tik tarp gydytojų, bet aplamai tarp inteligentijos. Autorius suvartojo labai daug laiko ir darbo, kad parašius tą veikalą, kurs suteikia jam garbę“. Kitas bulgarų recenzentas, d-ras Vitan'as, laikraštyje „Медицинска Бесѣда“ (Видинь, 1896, kn. VVI, p. 347), kalbėdamas apie mane, rašo: „D-ras Basanavičius vienas iš tų svetimtaučių gydytojų, kursai atvyko pas mus ne tik pasipelninti, bet kursai išleido tokį milžinišką veikalą „Матерриали за санитарната етнография на България“ — veikalą, kursai kol kas yra vienintelis mūsų medicinos literatūroje ir kursai sudarytų turtą ir pasididžiavimą kur kas didesnei negu bulgarų literatūrai“. Pragos universito profesorius d-r Konst. Jireček'as, buvęs švietimo ministeris Bulgarijoj ir pats daug Bulgariją tardęs ir apie ją rašęs (Cesty po Bulharsku. V Praze, 1888, Das Fürstenthum Bulgarien. Wien, 1891 ir k.) viename laiške iš balandžio 19 d. 1892 m. man rašė: „Teikės priimti mano širdingiausią ačiu už Jūsų brangius „Матерриали за санитарната етнография на България“, kuriuos su džiaugsmu gavau ir su dideliu interesu perskaičiau; jie aprašo dalykus apie kraštą, gulintį prie pat Dunojaus didžupio, kuris tačiau sulig šiol moksle buvo mažai žinomas“. D-r Hovorka Edler von Zderas laikraštyje „Centralblatt für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte“ (1897. S. 36-7) apie mano veikalą, kurį jis „Materialen zur Sanitatsethnographie Bulgariens“ vadina, rašydamas sako: „Unter diesem bescheidenem,

wenn auch etwas ungewöhnlichen Titel ist em vom bulgarischen Kultusministerium herausgegebenes Werk erschienen, welches wohl für die Bulgarische Anthropologie als grundlegend angesehen werden darf, da ähnliches in diesem Lande noch nicht vorliegt. Mit einem grossen Fleisse ist hier ein umfassendes Material zusammengetragen das m sieben Abschnitten unter dem Gesamtbegriffe „Sanität“ alles Wissenswerte analysiert.

„Pasirodė Bulgarijos kultūros ministerijos išleistas kukliu, kiek neįprastu pavadinimu veikalas, kuris, gali sakyti, yra pagrindinis Bulgarijos antropologijos veikalas, nes panašaus šioje šalyje dar nėra. Itin stropiai surinkta gausi medžiaga čia įdomiai analizuojama septyniuose skyriuose bendru pavadinimu „Sanitarija“.

Bulgarai yra klasikinis mišrios tautos, etnologiškai susidedančios pirmiausia iš trakų, romėnų, sarmatų ir turonų, pavyzdys. Senieji trakai buvo aukštaūgė, šviesi, dažniau pailgos kaukolės tauta, o dabartiniai bulgarai daugiausia yra vidutinio ar žemo ūgio ir trumpos kaukolės. Iš 1955 kareivių 561 vyras buvo 160-165 cm. ir 529 vyrai — 165-170 cm. ūgio. Taip pat buvo išmatuota 2116 vyriškos ir 167 moteriškos gyvų asmenų kaukolės; iš jų 1078 vyrų galvos dydis buvo 80-84,9 cm, o 71 moters — 75-79,9 cm. Iš to, kad moterų kaukolės dažniau būna pailgos, autorius daro keletą drąsių išvadų apie „majčino pravo“ (matriarchatą), kurio liekanų, turint galvoje anksčiau buvusią ginekokratinę padėtį, dar ir šiandien yra išlikusių daugelyje esamų ir jau išnykusių pavardžių. 4 skyrius, kur aptariami daugiausia prietaringi papročiai ir tradicijos, liaudies medicina bei jos šalininkai, etnografams yra tikras įdomių detalių lobynas.“

D-r J. Deniker Paryžiuje savo rašinyje „Les races de l'Europe“ (Paris, 1899, p. 69-70), kalbėdamas apie bulgarų antropologijos ypatybes, sako, kad pirmieji darbai apie antropometriją tai esąs Ginkulovo, o ypač mano veikalas, ir toliau rašo: Daktaro Basanovičiaus darbas buvo daug platesnio masto. Jis išmatavo 2 116 vyrus ir 167 moteris iš Lom-Palankos apylinkės, esančios Bulgarijos šiaurės vakarų kampe prie serbų-rumunų sienos. Šis puikus stebėtojas nustatė, kad kaukolių tipai labai skiriasi pagal lytis. Vyrų dauguma yra *brachycéphales* (85; iš jų 19,9 procentų yra *dolichocéphales*), o moterų — *sous-dolichocéphales* (79,7; iš jų 67 procentai yra *dolichocéphales*). Abiejų eilių vidurkis yra 84,7 procentai. Tai patvirtina, kad egzistuoja du bulgarų tipai. Jeigu manytume, kad moterų šeimos yra kilusios iš rytinės Bulgarijos dalies, kur, kaip aš jau sakiau, dominuoja *dolichocéphales* tipas, tai tada vien tik vyrai atstovautų tikrajam šiaurės vakarų Bulgarijos kaukolės tipui ir būtų artimi Makedonijos (Debr, Veles, Bitolia, Kostour) bulgarams. Juk nepublikuoti 45 šio regiono vyrų tyrimų rezultatai, kuriuos maloniai man patikėjo ponas Basanovičius, rodo, kad šie „Makedoniečiai“ yra *sous-brachycéphales* (apytiksliai 82,9 procentai), kas yra labai reta šiose vietose ir kaimyniniame Bulgarijai regione. Tačiau ar negalima būtų įtarti, kad vietos gyventojai susimaišė su serbais, kurie visi yra *branchycéphales*?

Bulgarų *dolichocéphalie* patvirtina Ginkulovas, ištyręs 51 vyrą iš Marfovkos kolonijos (Krymas, Feodosijos apygarda), kurią įkūrė bulgarai, XIX amžiuje emigravę iš „Bulgarie danubienne“. 47 iš jų buvo įvairaus laipsnio *dolicéphales*, ir šios grupės cefalinio indekso vidurkis yra apie 75.

Taigi aš nemanau, kad suklysiu savo žemėlapyje pažymėjęs Lom-Palankos ir tris kaimynines apylinkes, rytuose siekiančias Istros upę, kaip *brachycéphale* regioną (84,7); Makedonijos dalį, kurioje daugumą gyventojų sudaro bulgarai — kaip *sous-brachycéphale* regioną (82,83), o rytinę Roumelie dalį — kaip *sous-dolichocéphale* regioną (78,7); na o rytinę Bulgarijos dalį (į rytus nuo Istros upės) ir turbūt Roumelie centrą — kaip *dolichocéphale* centrą (77,9)“.

W. Ripley savo veikale „The races of Europa. A sociological study“ (London, 1900, p. 425-427), kalbėdamas apie bulgarus, cituoja ir mane, kaip jų tardytoją, ir sunaudoja mano surastus antropometrijos davinius savo tikslams.

Be to, dar pasinaudojo mano raštais J. Grzegorzewski savo knygoje „Za Dunajem“ (Lwów, 1904) ir Adolfas Strausz, kursai savo veikale „Die Bulgaren. Ethnographische Studien“ (Leipzig, 1897) pilna sauja nesąžiningai sėmė etnografijos žinias apie bulgarus, užsimiršdamas paminėti, iš kur jas ima.

1891 m. vasarą gavęs iš valdžios leidimą dviem mėnesiams pasiilsėti užsienyje, gegužės 28 d. išvažiavau į Orsovą laivu, iš kur geležinkeliu nuvykau į Budapeštą ir čia kelių dienų tarpe studijavau muzėjuje archaiologijos rinkinius, rastus senovės Pannonijoje ir Dakijoje; paskui nuvykęs Viennon tuo pat užsiiminėjau „Hofmuseum'e". Apsilankęs dar Pragos muzejuje, per Dresdeną nuvykau į Berlyną, kur pas skulptorių E. Müller'į (Dorotheenster. 85) ilgesniam laikui apsigyvenau, kad padirbėjus „Karališkoje" bibliotekoje. Kartą bibliotekoje dirbant, prieš mane prie stalo atsisėdo žemo ūgio lėšas, senyvas, pražilusiais ant pečių užpakalyje karančiais ilgais plaukais, nuskustais ūsais ir barzda žmogus, kuriame, atsiminęs Lenbacho pieštąjį portretą, nesunku buvo pažinti Berlyno universito garsaus vardo istoriką Teodorą Mommsen'ą, kursai, pasiemęs nuo lentynos jo paties išleistą „Corpus inscriptionum latinarum" ir kitas knygas, ėmė vartyti, kokių žinių ieškodamas. Pasidarbavęs kokias 2 ar 3 valandas, apleido skaityklos salę. Tuomet man buvo kaip ir garbė dalin tekus su tokiu garsum žmogumi prie vieno stalo sėdėjus. Čia būdamas, tarp kito ko, parašiau „Vienybei Lietuv." apie Berlyno dailės parodą ir joje dalyvavusį skulptorių Veliuoniškį, kurs buvo išstatęs savo darbo statujas „Gladiator" ir „Servus saltans". Rugsjūčio 1 d. išvažiavau į Leipzigą, 3 ir 4 d. praleidau Dresdene, kad susipažinus su paveikslų galerija; 5 d. iš Viennos leidausi garlaiviu Dunojumi net iki Lom-Palankos. Rudenį VI-sis paprastasis bulgarų seimas lapkričio 16 d. s.s. (protokolo N. 17) priėmė mane Bulgarijos pavaldiniu, ką kunigaikštis dekretu lapkričio 30 d. patvirtino.

1892 m. rugsėjo 24 d. dekretu buvau paskirtas į Varną, tad likvidavęs savo tarnystę Lom-Palankoje spalio s.s. 20 d. apleidau miestą, Sofijon išvažiudamas. Prefektas Doganov'as išreiškė man departamento vardu padėką už energiją ir nepailstamąjį darbą, kurį aš kelių metų tarpe padėjęs, sanitarisus gyventojų reikalus betvarkant, o miesto piliečiai, sužinoję, kad mane iškeliamą iš Lom-Palankos, padavė su skaitlingais parašais į ministeriją peticiją, prašydami, kad mane vietoj paliktų. D-r Ml. Pančev laišku spalio 22 d. man apie tai pranešdamas priduria: „Tegul tai bus Tau dovana už Tavo uolų patarnavimą miestui, kursai labai Tavęs gailestauja".

Sofijon keliaujant, nedavažiuojant Kutlovicos, sutikau grįžtant jau iš kalėjimo paleistą Aleksandrą Manoilovą, kursai su revolveriu rankoje buvo pasikesinęs man gyvastį atimti. Iš paniūrų debterėjęs į mane, pravažiavo. Pabuvęs 2-3 dienas Sofijoje, nuvykau į Filipopolį, kad pažiūrėti 1-sios bulgarų įtaisytos visuotinosios parodos ir čia jau esančio archaiologijos muzejaus. Spalio 28 d. jau buvau Burgase ant Juodmarių kranto, iš kur laivu nukeliavau į Varną, kur buvau paskirtas ligoninės vidurių ligų skyriaus vyriausiu gydytoju ir apsigyvenau d-ro Golubovo dideliuose namuose. Gruodžio m. pradžioje kartą vidurnaktyje atsitiko ar antrą kartą bjauri širdies aritmija, kuri buvo tik pradžia visos ilgų metų dažnai atsikartojančios aritmijų eilės. Ilgai širdžiai nenusiraminant — mane apėmė baimė: maniau, kad su šiuomi pasauliu reikės atsiskirti. Tik atėjus d-ruvi Železkovui ir iš vaistinės parnešus *Tinctura strophanti*, išgėrus vaistų, širdis nurimo. Nuo to laiko visose mano kelionėse bonkutė su ta tinctura kišeniuje visados mane lydėjo ir prie lovos iki šiol ant stalelio stovi.

Dar Lom-Palankoje būdamas, rugsjūčio s.s. 23 d. buvau apsidraudęs gyvenimą 10-čiai metų Bukaresto draugijoje „Societate generala de asigurare Nationala" už 26 000 levų (frankų); vėliau, įsisteigus apdraudimo draugijai „Balkan" Rusėje, buvau josios perimtas.

Varna guli prie Juodmarių įlankos krašto gana gražioje vietoje, nors lygumoje, kuri iš tolo yra apsiaupta aukštųjų kalvų; turi gerai įtaisytą uostą, laivams prielauką. Gilios senovės laikais toje vietoje stovėjo trakiškųjų getų, vėliau ir graikų gyvenama pilis *Odessos* arba *Odyssos*, *Odyssopolis*; iš čia tas vardas tapo nugabentas Rusijon ir 1794 m. rusų valdžios miestas prie Juodmario kranto praminta *Odessa*. Žemėn įsikišusią įlanką, prie kurios guli

miestas, pietų šone apriboja Galata-burun uoluotas kalnas su laivams naktį rodančiu kelią žibintu; vakarų šone ją atidalina neplatus pelkėtas pievų plotas nuo Devnės didelio ežero, kuris gilioje senovėje, be abejo, turėjo būti tos pat marių įlankos tąsa. Tolyne tame pat šone už miesto tęsiasi platoka lyguma, daugeliu trakų aukštų kapų apsėta, ant kurios 1444 m. buvo tarp turkų ir krikščionių Vladislavo Jagelaičio vadovaujamos kariuomenės mūšis, kuriame tas Lietuvos sūnus galvą paguldė. Šiaurėje už lygumos tęsiasi kiek iškilęs nuožiulnus palei marių kraštą kalnuotas plotas, ilgais, kelis kilometrus traukiančiais vynosodais apdengtas. Šituose vynosoduose už kokių 5 kilometrų nuo miesto, ant marių kranto, labai gražioje vietoje, stovi kunigaikščio Aleksandro įsteigtasis palacius „Sandrovo“, kurį kun. Ferdinandas praminė „Euxinogradu“ — nuo Juodmarių graikiško vardo „Pontus Euxinus“.

Miesto gyventojų tautystės žvilgsniu sudėtis yra labai įvairi: 1891 m. iš 25 256 gyventojų skaičiaus 8449 buvo bulgarai, 6287 — turkai, 5473 — graikai, 1282 armėnai, 618 cigonų, 585 žydų hispanolių; prie tam dar buvo totorių ir ne po daug rusų, vokiečių, prancūzų, italų ir anglų. Rusija, Vokietija, Austro-Vengrija, Prancūzija, Anglija, Italija, Turkija, Graikija ir Rumunija turėjo čia savo konsulus. Varna yra didelio departamento centras su įvairiomis administracijos įstaigomis, teismu, vyrų ir mergaičių gražiomis gimnazijomis, kariuomenės didelėmis kazarmėmis, bulgarų ir graikų vyskupų sostine ir gražia katedros cerkve, 3 aptiekomis ir didele nauja 120 lovų ligonine, kuri dalinas į 2 skyrius: terapijos ir chirurgijos; aš buvau paskirtas vyresniuoju terapijos skyriaus gydytoju, prie kurio buvo dar 2 asistentu-ordinatoriu. Mieste yra dar karantina ir jos valdyba. Už miesto prie marių kranto yra didelis sodas su marių maudyklomis, į kurias vasaros metu suvažiuoja daug žmonių iš visų Bulgarijos kraštų, kad pasimaudžius ir pasigydytus nuo įvairių silpnubių.

Aukščiau minėtoji, kaip tuojau matysim, antrą kartą pasirodžiusi smarki arytmija buvo, taip sakant, tik įžanga į veik įvyksiančią sunkią nervų ligą sąryšyje su kulipka, kuri po atentato buvo kūne likusi. Šita kulipka drauge su kitomis nelaimėmis, apie kurias jau aukščiau kalbėta, davė pradžia sunkiai *neurastenijai*, kuri, kaip toliau matysime, ilgus metus tęsėsi ir dabar dar mane vargina. O kad tai neurastenijai jau nuo pat gimimo buvo dirva dalinai prirengta, kaip iš hysteriškos motinos ir džiovininko tėvo gimusiam, galima prirodyti dar ir kitais faktais, jog mano nervų sistemoj buvo jau tam tikra praedispozicija. Turint nuo mažumens labai jautrius nervus, ypač širdies neurosį, aš jau nuo mažų dienų buvau labai išpūdingas ir lengvai reagavau į įvairius veiksnius. Čia turiu paminėti tūlus mano idiosinkrazijos apsimėsimus, kurie gali paaiškinti šituos žodžius. Mūsų kaime buvo ūkininkas Anupras Simanavičius, kursai dėlei kolonijos bylą vedė su Urbu Vaitkevičium ir tuo tikslu lankėsi Varšavoje, kur jis pas savo švogerį kun. Veliuoniškį iš Kumalionių pas Marijampolę, brolių vėliau pragarsėjusio skulptoriaus Pijaus Veliuoniškio, gyvendavo. Vieną kartą mažas, kokių 7-8 metų būdamas, gavau iš Anupro cigarą, kurį jis iš Varšavos buvo parsinešęs. Išėjęs į laukus, ėmiau rūkyti ir dalį cigaro nurūkęs kad pradėjau vėmti! Nuo to laiko įgijau tabako idiosinkraziją ir visą gyvenimą nerūkiu, net anatomijos mokindamasis prismirdusiame lavonais anatomijos teatre iš visų studentų, rodos, aš vienas likau, kurs tabako nerūkė. Kitą kartą, Vilkaviškyje su tėvuku būdamas, apsigėriau, namon važiuojant išsivėmiau, nuo to laiko retai ką ir kada gėriau ir niekados girtas nebuvau; nuo 1899 metų nustojau visiškai dargi gerą bulgarų vyną gėręs. Kitą kartą Lukšiuose mokinantis teko man virtų žirnių valgyt; negardu pasidarius vėl ėmiau vėmti ir nuo to laiko rasit kokius 20 metų ne tik negalėdavau jų valgyt, bet dargi į juos, kitiems valgant, žiūrėti. Kelis kartus dar mažas būdamas pastebėjau, kad pienas man vidurius tarytum oleum ricini paliuosuodavo, ilgas metų eiles negalėjau pieno valgyt ir tik pastaraisiais Bulgarijoj buvimo metais volens nolens dėlei dietos turėjau per necessitatem prie pieno priprasti. Gimnazijoje būdamas norėjau mokytis šokt, bet bešokant, tik kelis kartus apsisukus, pradėdavo širdis plakti ir aš turėdavau liautis šokęs, šokių neišmokau ir visą savo gyvenimą negalėjau Terpsykorai tarnauti. 1899 metais teko man kartą apsilankyti turkų gyvenamame miestelyje Cibar-Palankoje, ant Dunojaus kranto, su reikalu. Pernakvojus iš ryto turkų „muktaras“ (šaltyšius) pasivadino mane prie

juodos „kaavės" (Mokka kavos), kurią iki tol, būdavo, turkų kavinėse gerdavau. Išgėrus ant „tuščios dūšios" turkų stiprios kavos diktoką „filidžę", prasidėjo baisi širdies aritmija, labai ilgai dūravusi, ir nuo tos dienos nustojau kavą gėręs, tik vokiečių okupacijos laiku pradėjau jų ersatz-kavą — kurioje nė kokio kofeino nėra — gerti.

Bet reikia grįžti atgalios ir, metų — chronologiškos — eilės laikantis, tęsti gyvenimo aprašymą tolyn, jau dabar savo liga beužsiimant.

1893 metų vasarą Varnos karantinos gydytojui išstojus, rudenio laikinai buvau paskirtas jai prižiūrėti. Turint daug darbo ir vaikščiojimo, pas mane pasirodė pirmučiausiai neuralgia intercostalis kairiame krūtinės šone, taigi toje pusėje, kur buvo likusi kūne kulipka; tūlam laikui praėjus sekė paraestezija formikacijos pavidale kairėjėj kulšyje, kiek vėliau — po kelių dienų — apsiereiškė ir dešinėjėj, paskui nusileido iš kulšio ir į blauzdas: kiek dūravusi paraestezija galop virto hemianaestezija, ir kojos tarytum medinės tapo. Pastatytos palei nugarkaulį dielės nė kokio pagerėjimo neatgabeno. Gruodžio m. išvažiavau į Vienną pas prof. d-rą Moricą Benediktą, kursai, mane apžiūrėjęs, išsiuntė mane į Meran'ą Alpuose pas d-rą von Kaan Edl. von Albert, kur gruodžio 24 d. atvykau ir 26 d. persikėliau įjojo sanatoriją Martinsbrunn'e už 2 kilometrų nuo miesto. Meranas yra oru gydymo vieta (klimato kurortas); prie jo priguli dar kaimai — dabar miesto dalys — Ober ir Untermais, taipogi Gratsch, guli Tiroliaus Alpų pietų pakraštyje, 320 metrų aukštumoje ties Adrijos marių paviršiumi labai graziame, gamtos reginiais gausingame klonyje palei upę Etsch ir Passer, nuo šiaurės pusės 2226 metrų aukštu kalnu Mutt ir kitu — 2994 m. Tchigat ir Zielspitze, kurie sudaro sieną prieš šiaurės šaltus vėjus; iš šiaurėtų ir rytų tęsiasi 2600 m. kalnas Ifinger, kuris nuo rytų vėjų užstoja; iš vakarų pusės miestą apsiaupia 1819 m. aukštas Merlingerberg, tik iš pietų šono liekti kalnų tarpe atvira spraga gaivinanti ir žiemos laiku saulės šilumai ineiti. Meranas turi žiemą daug giedrių, šiltokų dienų; vasario pradžioje jau pradėjo tūli medžiai sprogti ir žydėti. Meranas yra gausingai apdovanotas ir pietų krašto augalija vegetacija: čia auga migdolų, persikų ir kitų vaisių medžiai, kaip vynmedžiai, daug amžinai žaliuojančių medelių, palmių ir kėrų. Merano labai malonus, šiltokas žiemą, sveikas oras yra labai tinkamas tūloms — ypač plaučių ir nervų — ligoms gydyti. Patsai miestas su savo 6000 gyventojų turi daug viešbučių, villių ligoniams gyventi su visokiais patogumais. Tais metais buvo jau čia apie 10 000 ligonių ir pasilsio ieškančių.

Gratsch, kur buvo Martinsbrunn'o villa su gydykla, guli kaip ir patsai Meran'as įsanlyje palei Mutt'o kalnyną. Pati villa guli viduryj vynamedžių sodo prie pat aukšto kalno; reginys miesto linkui ir į Etsch'o upės klonį, ypač pavakare, labai gražus. Pačioje villoje buvo tuomet apie 40 kambarių ligoniams gyventi. Sanatorijon įstojimo dieną svėriau 70 kilogramų. Elektros srovės aparatu nervus tardant, tuomet nervorum peroneorum reakcija buvo 10 Milliamperes; urinoje rasta tik padaugėjusį indikatą, šiaip normalę. Gydymo įmonės buvo: kasdien paskirtomis valandomis elektrizacija, vannos, masažas ir ant nugarkaulio laikymas „Kühlapparato", vidun imdavau ergotiną ir argentum nitricum. Kad per daug kojų nervų neerzintus, beveik kasdien mažais rateliais mane vežiota vaikštynių į Meraną ir atgalios. Turėdamas labai gerą maistą ir po 5 kartus kasdien valgydamas, aš sausio 25 d. 1894 m. jau svėriau 75,900, o vasario 10 d. — 77,650 k.; o n. peronejų reakcija krito ant 3 1/2 Mamperes. Prabuves sanatorijoje iki vasario 10 d., išsikėliau į Meraną ir villoje „Aurora" gyvenau ir lankydavausi pas d-rą Kaan'ą vaikščiodamas. Paraestezijos buvo žymiai sumažėjusios.

Pabaigęs gydymąsi Martinsbrunno sanatorijoje vasario 25 d. Meraną apleidau ir iškeliavau į Rivą prie ežero Lago di Garda prie Italijos sienos. Apsilankiau Arco, pasivažinėjau laivu Gardos ežeru iki Gardone Riviera, apsilankiau Salo, Desenzano ir Peschiera Italijoje. Kovo 1 d. jau buvau Münchene, tik 5-6 d. buvau Heidelberge dėlei konsultacijos pas prof. d-rą Wilh. Erb'ą, garsų nervų ligų specialistą, o München'an sugrįžęs 7 d. — pas prof. von Ziemssen'ą. Šitame mieste užtrukau iki kovo 13 d. ir dirbau bibliotekoje. Čia tuomet jau gavau progos susipažinti su Pr. Žitkevičium, kursai Dailės Akademijoje priešimo mokinosi, ir jį sušėliau pinigais.

Nors Merane paraestezijos buvo sumažėjusios, bet, Varnon sugrižus, jau balandžio m. vėl daug jų apsireiškė, taipogi ir sekančiais mėnesiais dūravo. Todėlei sumaniau parsiisųsdinti iš Genevos nuo Perrotet'o tuomet giriamo „sequardin'o" — pagal Brown-Sequard'o metoda pagamintų gyvulių pautų syvų, kurių vieton vėliau prof. Pöhl įvedė „sperminą" — ir birželio 17 d. mėginau išbandyti: įsičirškinau po oda ir ant rytojaus jaučiausi geriau, tarytum paraestezijos buvo pragaišę — bet tai buvo autosuggestija, apgaulingas jausmas. Birželio 27 d. antrą kartą po oda įčirškinus, sukietėjo oda aplink įdurtą vietą ir pasirodė *erythema*, todėli turėjau liautis tuos vaistus vartojęs, nė kokių rezultatų nepasiekęs. Ypač apie birželio 28-30 d. buvo daug paraestezijų. Pabandžius marių maudyklų liepos 20-28 d. paraestezijos padaugėjo. Nuo galo rugpjūčio m. atsisakiau nuo tarnystės prie ligoninės ir kunigaikščio dekretu iš rugsėjo 4 d. buvau paliuosuotas, nes turėjau mieste labai gerą privačią praktiką, kuria, nors nervais sirgdamas, užsiiminėjau. Kadangi daug vaikščiojimo turėjau vengti, tai iš Merano sugrižęs pirkau švarų faetoną ir porą dailių juodžių, kad galėčiau vizitas važinėdamas atlikti. Šitas faetonas ir arkliai sukėlė tūlų kolegų tarpe pavydą. Vyrų gimnazijos direkcijai prašant, nuo gruodžio 1 d. apsiėmiau būti gimnazistų gydytoju, tuo pat beveik laiku buvau paskirtas gydytoju prie kunigaikščio Ferdinando palociaus (dvaro) Varnoje — Euxinograde.

1894-1895 metų žiemą praleidau su daugybe paraestezijų kojose, ypač šaltas kojas ir pasturgalį (nates) turėdamas. Sausio 4 d. 1895 m. iš Varnos buvau išsiuntęs į Vidaus reikalų ministerį Peterburge prašymą, remdamasis aukščiausio manifesto lapkričio 14 d. 1894 m. straipsniu XI § 5, išleisto dėlei užžengimo sostan caro Mikalojaus II-jo — prašiau amnestijos ir leidimo grįžti Lietuvon — bet nieko nelaimėjau. Kadangi rusų caro valdžia buvo nutraukusi diplomatijos ryšius su Bulgarija ir atšaukusi savo atstovus, pavesdama vokiečių konsulams globoti rusų pavaldinius, tai Vidaus reikalų ministerio paliepinu vokiečių konsulas Varnoje baronas von Wangenheim nota iš birželio 11 d. 1895 m. N. 102 man pranešė, kad toji rusų ministerija negalinti duoti man leidimą peržengti sieną ir grįžti Rusijon, todėli mano prašymą paliekanti be pasekmės.

Praleidęs maudyklų sezoną Varnoje, praktika užsiiminėdamas, rugpjūčio 23 d. išvažiavau per Bukarestą, Budapeštą, Vienną į Pragę, kur rugsėjo 7-9 d. lankiausi čekų įtaisytoje „Narodopisna vystava českoslovanska", apžiūrėjau tas visas vietas, kuriose su neužmirštamąja Elle tiek kartų vaikščiota, apsilankiau Berlyne ir iš čia nuvykau į Bad-Gastein'ą, kursai guli Salzburgo srityje 1012 m. aukščiau marių paviršiaus stebuklingai gražioje palei aukštus Tauern kalnus vietoje su dideliu vandens kriokliu, turi daug akrototermų nuo 26 iki 49° C vandens šilumos su daug radium'o ir labai tinka įvairioms nervų ligoms, reumatizmui ir k. gydyti, kaip senatvės silpnumui ir po ligų rekonvalescencijai. Čia kasmetais suvažiuoja į šituos šiltus vandenis po 8-9000 ir daugiau visokių ligonių. Man čia prabuvus iki rugsėjo 29 d. ir naudojantis maudykla ir tyru, gaivinančiu aukštų kalnų oru ir sveiku maistu, nervai apsiraminę; svėriau 87 1/2 kilogr. Iš čia grįždamas atgal per Isch'ių, nukeliavau Viennon pas prof. d-rą Chiarį, kurs išrovė iš kairės nosies šnirpšlės diktoką polypą, kursai neleisdavo man laisvai kvėpuoti. Per Belgradą, Sofiją geležinkeliu ir laivu sugrižau Varnon. 1896 metai praėjo man su paraestezijoms bekovojant, bet jau šiek tiek pagerėjus. Kadangi jau buvo įsitikinta, kad tos visos kojų paraestezijos neturi kitos priežasties kaip esančioji kūne kulipka, kuri, palei nugarkaulį žemyn krisdama, arzino odos jauslius nervus, tai Viennoje man patarta josios ieškoti. Žinoma yra, kad 1895 metais Würzburgo profesorius Röntgen buvo atradęs ypatingos rūšies nematomus spindulius, kuriuos jis X spinduliais pavadino, o dabar jie jojo paties vardu vadinami. Kadangi tais spinduliais galima peršviesti žmogaus kūną ir surasti jame kitus kietus kūnus, pav., kaulus, švino, geležies ir kitų metalų dalis, tai tuomet man buvo patarta pamėginti tuos spindulius pritaikyti, ieškant tos kulipkos. Rugsėjo 7 d. aš kreipiausi į d-ro Eder'o ir Valentos vedamąją įstaigą: „K. k. Lehr-uns Versuchanstalt für Photographie und Reproductionsverfahren" Viennoje, kurie su Röntgeno aparatu bandė kulipkos ieškoti, bet jos, kaipo mažos, už nugarkaulio pasislėpusios, rasti negalėjo. Iš Vienos nuvykau į Ischl'ių, paskui į Hallstatt'ą, kur visą mėnesį

praleidau kalnų oru besigydydamas ir nervus bestiprindamas. Atgalios grįžtant užsukau į Budapeštą, kur tuomet buvo magyarų tūkstantmetiniam krašto užėmimui ir valstybės įkūrimui paminėti jubilejaus paroda (Milleniumsausstellung) įtaisyta. Šių metų vasarą bulgarų švietimo ministerijai prašant parašiau „Инструкция на събиране антропометрически материали във България“, kuria vadovaujantis kiek vėliau pradėta tas antropometrijos žinias rinkti kareivių, mokinių ir k. tarpe.

Atėjo 1897 metai, bet mano liga nepagerėjo. Ir šiais metais daug nuo paraestezijų, prie kurių dabar dar prisitelkė dažnai atsikartojančios aritmijos, teko kentėti. Sausio 24 d. s.s. buvau šauktas į Razgrado miestą prie panelės Dečovos, 21 m. amžiaus, kuri dėlei nenusisekusios meilės — jos mylimasis buvo vedęs kitą merginą — labai susirūpinusi ir nuliūdusi būdama, atsisakė nuo valgio, kurio inėmimas kiek vėliau visados vėmimu baigdavosi. Mergina jau buvo labai sumenkėjusi, susilpusi, suliesėjusi, sudžiūvusi ir gulėte lovoj gulėjo, paeiti negalėdama. Iškamantinėjęs ligos atsiradimą ir neradęs nė kokios organiškos priežasties, negut histeriją ir nervų suirimą, aš, suggestija naudodamasis, įkalbėjau jai, kad ji pasveiksianti, ir varu priverčiau išgerti stiklą pieno — ir žiūrėk, verčiama išgėrė ir neišvėmė ir nuo tos valandos pradėjo valgyti; aš, kitą dieną apleisdamas ligonę, galėjau tik džiaugtis psichiško gydymo pasekmėmis. Paskui ji visiškai pasveiko ir buvo man labai dėkinga už pagelbą, o šitas įvykis mano reputacijai, kaipo gero gydytojo, buvo labai naudingas. Nuo rugsėjo 1 iki 30 d. pasilsio dėlei buvau Austrijoj, kur laiką Gmauden'e, Ebense, Hallstatte, Ischliuje praleidau, kalnų oru savo sveikatą stiprindamas.

Dabar reikėtų paminėti vieną stebūklą, kursai su mano neregulariais širdies plakimais — aritmijomis vieną kartą atsitiko.

Ant viso ploto tarp marių ir Varnos rytuose, Devnios ežero pietuose ir kalnų vynamedžiais apsodintų šiaurėje randasi kaip jau minėta — daugybė ir gana aukštų kapų, kuriuose silsisi trakų didvyriai, senovės Odesso ir jo apygardos gyventojai. Yra tai tyras dirvonas, kuriuo Varnos gyventojai kaipo ganyklomis naudojasi, kur lapkričio 10 d. 1444 m. Jagėlaitis Vladislovas kovoje su turkais žuvo. Per šitą dirvoną eina iš Varnos plentas Dobričo linkui. Nuo Varnos miesto vakarų linkui kokius 3 kilometrus pro kelis kapus pravažiavus, atsiduriame prie vienos „češmės“ (fontanos), kurią kairėje kelio palikę, atvažiuojam pas akmeninį tiltą, rodos, tarp 3 ir 4 kilometro, už kurio kelias biskį aukštyn kyła ir čia, kur plentas į dvi šaki — Dobričo ir Šumnos link — dalinasi, guli tūlam varniečiui Paskalevui prigulintis didokas „Čatark-chanas“ (smuklė). Prie pat akmeninio tilto iš kairės pusės nuo plento randasi žagarais aptvertas keturkampis plotas, medžiais apaugęs, su vadinama „Pašababa tekėsi“ arba „Kesik-baš tekėsi“. Prie vartų tuomet buvo maža grintelė, kurioje gyveno „tekės“ sargas, o viduj to aptvėto darželio — akmenimis apmūrytas koki metrą aukštas pailgas kapas (mezara), kalkėmis išbaltytas. Ties numirėlio galva buvo pastatyta skardinė liktarna, kurioje naktimis žvakė žibėjo; iš tiesės nuo liktarnos pusės gulėjo iš marmuro padirbta viršutinė žmogaus galvos dalis turkų „čalmos“ pavidale: iš kairės pusės ties numirėlio krūtine buvo padėta skardinaitė aukoms dėti, kurias sargas žiburiui įgyti sunaudodavo. Patsai kapas už kokio žingsnio kito dar akmenine tvorele buvo aptvertas ir aplinkui medeliais apsodintas, ant kurių šakų — ypač iš kairės šalies — kabojo ir ore plėvėsavo daugybė įvairių spalvų mažesnių ir didesnių skarmalėlių, nuplėštų nuo rūbų maldininkų, kurie, melsdamiesi prie čia gulinčio žemėje šventojo, užkabinėdami ant medelių tuos skarmalus, tikėjo ir savo ligas palieka. Šita vieta yra šventa ne tik turkams, bet ir krikščionims, kur jie atsilankydami dėdavo menkas aukas (5-10 parà), prašydami Paša babos — tėvo Pašos — pagelbos įvairiose ligose ir silpnybėse. Ypač gaudavę pagelbą sergantieji „satmà“ (drugiu) ir k. ligomis. Kas gi tai buvo per viens tas Šventasis ir kada jis gyveno — nieks tikrai nežinojo. Sargas Ali Hussein, senis susikūprinęs, 80 metų, žila barzda ir jau žlibas (turėjo kataraktą) ir kurčias turkas man pasakojo apie Paša-babą, kad jis būk gyvenęs labai seniai, prieš kokius 2-3 šimtus metų, ir nurodydamas į Pašakioj (=Pašos kaimas), kursai netoli nuo čia šiaurės link guli, tarytum manė, kad jis iš to kaimo buvęs. Toje vietoje, kur

dabar yra Čatar-chan, buvus didelė kova (kavgà), kurioje Paša-baba kritęs — jam galvą nukirte. Nukirstąją savo galvą jis, po pažaste pasiėmęs, dar keliu nuo mūšio vietos iki čion, kur dabar „tekė“ guli, atėjęs ir parpuolęs: čia jis ir palaidota. Naktyje ties jo galva atsiradęs žiburys, ir nuo to laiko, jį palaidojus, ties jojo kapu sargas vakarais uždega žvakę. Naktyje tačiau numirėlis vaidinąs ir tiems, kurie prie jojo kapo prisiartiną, ką bloga padaręs, apleisdamas kokia neišgydoma liga. Vieną kartą tūlas žmogus apsinakvojęs pas jojo kapą; naktį pakilus vėtra, išgąsdinus jį ir jį šalin nuvijus. Pavasarį — per Jurgines ir k. dienomis — čia būna labai linksma, kada Varnos turkai čia susirenka ir visą dieną linksminasi, dainuoja. Anot K. Jireček'o spėliojimo (Cesty po Bulharsku, p. 623), palaidotojo čia žmogaus lavonas buvęs tai Karadža-pašos, Anatolijos beglerbeg'o, kurs vedęs turkų kariuomenės kairųjį sparną ir kovoje su vengru Hunyadi buvęs užmuštas.

Ne kartą aš, būdavo, lankausi pas šitą kapą, keliu pravažiuodamas. Šių metų rudeniop vieną sykį man atsitiko su ponia Künstler'iene važiuojant užsukti čion ir apsilankyti šitame darželyje. Tuomet aš turėdavau labai dažnai širdies aritmiją. Nusikalbėjęs apie stebūklus, toji ponija sako į mane: „Padėk čia, tamista, kokią auką, o pamatysi, kad pagelbės“. Juokų dėlei, jos paklausęs, į skardinę įmečiau sidabrinę 50 centimų monetą — ir iš tikrųjų kokį mėnesį laiko buvau visiškai liuosas nuo tų aritmijų, širdis buvo rami. Ir kaip netikėti stebūklams!..

Kiek vėliau, jau Bulgariją apleidus, būdamas vasarą 1909 m. Karlsbade, iš mano gero pažįstamo lenko Jono Grzegorzewskio straipsnių laikraščiuose „Słowo Polskie“ ir „Kurjer Warszawski“ sužinojau, kad Varnos gyventojai tūlai Teodorai Ilijevai birželio pabaigoje pasirodęs sapne stebuklingas vaizdas, dėlei kurio ji manius, kad tame Paša-babos kape turįs būti palaidotas krikščionių šventasis, todėl, susitarus su kitais bulgarais, naktyje birželio 28 d. ėmus kasti jame, kad suradus relikviją ir ją išgelbėjus nuo turkų. Tokiu būdu jie išgrobstė rastuosius kape kaulus ir k. Kilus dėlei šio įvykio bylai, jon įsikišo ir J. Grzegorzewskis, kursai, išardęs visą dalykų stovį, savo studijoje „Grób Warneńczyka. Badania autentyczności grobu przy 4-tym kilometrze pobojowiska Warneńskiego z d. 10-go listopada 1444 r.“ (Kraków, 1911), yra įsitikinęs, kad toje „tekėje“ buvęs palaidotas ne kas kitas, tik Jagėlos sūnus Vladislovas, kurį lenkų istorininkai „Warnencyku“ vadina, kursai čia kovoje su turkais lapkričio 10 d. 1444 m., vadovaudamas krikščionių kariuomenei, buvo užmuštas — nukirsta jam galva. Dėlei ištyrinėjimo šito išgrobtos karsto J. Grzegorzewskis, apsilankydamas Varnoje, iš priežasties to kapo rašo: „D-ras Basanavičius, kurį taip labai gerbiu, lietuvis, lenkų auklėjimo ir apšvietimo, pabaigęs Maskvos universitą, apsigyveno Bulgarijoj, kur buvo valdišku gydytoju, o šalia to užsiiminėjo mokslo darbais. Iš jo folkloro tyrinėjimų daug naudojosi vokiečių rašytojai apie Bulgariją ir mes veikale „Za Dunajem“ išnaudojom. Gausiai išleido savo rūpesniu lietuviškų pasakų. Labai teisus būdo ir lietuvių patriotas, dabar grįžęs Lietuvon. Būdamas etnologas ir įžymus kraniologas, aplamai osteologas, dabartės jei jis čia (Varnoje) būtų, galėtų suteikti neapkainojamą patarnavimą dalykuose karsto likučių suieškojimo pas Varną“ (Kurjer Warszawski z d. 12 września, 1909. N. 252). O tų „likučių“, dar neišgrobstyti, rasta žemėse, šalia karsto išmestose, tiktai mažas misinginis byzantiško stiliaus signosėlis, supuvusio medžio gabalėlis ir trijų žmogaus kaulų dalys: vienas sprandukaulis, vienas aplaužytas blazdukaulis ir dalis peties kaulo; visi kiti Teodoros Ilijevos ir jos sėbrų, kaipo relikvijos, buvo išgrobstyta ir paslėpta.

Ir 1897-98 metų žiema perėjo, man su nervų suerzinimu bekovojant. Balandžio m. 1898 m. valdžios buvau paskirtas, jeigu atsitiktų mobilizacija, kariuomenės gydytoju į I-ją pionierių „družiną“. Gegužės 28 d. iš Varnos išvažiuavęs, per Bukarestą nuvykau į Lvovą, kur Ossolinskių muzejuje ir bibliotekoje apsilankiau. Krokuvoje „Sukiennicų“ muzėjų su lietuviu Pijaus Veliuoniškio „Gladiator“, „Servus saltans“ statujas ir Mateikos pieštus paveikslus apžiūrėjau ir per Breslavą ir Poznanių, kur aš po kelias dienas užtrukau, birželio 20 d. atvykau Tilžėn, kur aš tuomet radau rengimąsi į rinkimus Vokietijos seiman. Iš lietuvių pusės buvo pastatyta net 4 kandidatai: d-ras Jurgis Sauerveinas, didelis lietuvių bičiulis, nuo Tilžės ir

Pakalnės pavietų, Jonas Smalakys — nuo Klaipėdos ir Šilutės, arba Šilokarčemos, Dovas Zaunius — nuo Ragainės ir Pilkalnio ir Mikelis Juška — nuo Labguvos ir Vėliavos pavietų. Rinkimų agitacija visame prūsų Lietuvos krašte tuomet virė virė ir man kartą teko vokiečių susirinkime „Bürgerhallėje“ dalyvauti ir prisiklausyti agitacijos kalboms. Tuoju susipažinau su lietuvių pastatytais kandidatais: d-ru Sauerveinu, žinomu lietuvių veikėju, su Jonu Smalaku ir Dovu Zauniumi, su vėliau pagarsėjusiu literatūroje V. Storosta-Vydūnu, Morta Raišukyte („Rūta“), Jurg Lapinu ir k. Įdėmiausia pažintis buvo su kalbų geniumi d-ru Sauerveinu, kurs tuomet viešbutyje „Deutscher Kaiser“ gyveno. Aš pas jį birželio 21 d. apsilankiau, Jono Smalakio lydimas. Sauerveinas, tuomet turėdamas 67 metus, atrodė daug jaunesniu, nes nuplikusią galvą turėjo apdengęs peruka iš tamsiai geltonų rudokų plaukų, o kiek pražilusią barzdą, taj pat spalva dažytą, buvo labai gyvo temperamento ir labai mandagus. Jis mane sutiko dideliu džiaugsmu ir malone, ilgai su manimi kalbėjo apie Prūsų lietuvių reikalus, apie rinkimus į Vokietijos seimą, kurie tuomet turėjo būt atlikti ir t.t. Birželio 22 d. buvova su juomi pakviesti pas J. Smalakį ir čia gausiai privaišinti. Birželio 23 d. anksti rytą drauge su Smalakio šeimyna, Raišukyte Morta ir jos motina, Jurgiu Lapinu, V. Storostos šeimyna buvome išvažiavę geležinkeliu Klaipėdos linkui į Dingių girią, kur visą dieną praleidome linksmi dainuodami, šnekučiuodami, alų, kurio buvom nusigabėję, gerdami, užkandžiaudami. Sauerveinas turėjo drauge pasiėmęs su savimi hexametrais rašytą poemą — rodos, „Nemunyčius“, ir tarpais skaitydavo. Birželio 24 ar 25 d. drauge su Lapinu ir Voska buvau laiva nuplaukęs į Bitėnus, kur, pas M. Jankų apsilankydamas, rūgštaus pieno su musėmis ragavęs, nuėjau apžiūrėti netoli nuo ten Rambyno kalną ant Nemuno su daugybe aukštų senovės lietuvių kapų. Tilžėn sugrįžęs, pavakariais su d-ru Sauerveinu, V. Storosta, Lapinu, M. Raišukyte buvau vaikštynių Jokūbynės (Jakobsruh) sode. Birželio 26 d., sekmadienį, susitikova su d-ru Sauerveinu Tilžės lietuvių bažnyčioje, kur, žmonėms šventas giesmes giedant, jis mano atidą atkreipė į giedojimo gražumą ir jo ypatingumą, būtent — prygiškus, lydiškus ir doriškus giesmių tonus. Birželio 27 d., man pas jį priešpiet sėdint, užėjo vienas lietuvis studentas iš Didž. Lietuvos, kurtka apsirėdęs ir diržu apsijuosęs, ir besikalbant, žiurėdamas į daktarą, nayviai išsitarė: „Tai koks senelis“. Sauerveinas nuraudęs nutylėjo, bet, studentui išėjus, jis man sako: „Tai koks nemandagus vyrukas — aš ir pats žinau savo metus, bet nekenčiu, kad man kas prikaišiotų“. Pasikalbėjimuose su d-ru Sauerveinu dažnai galima buvo išgirsti ir jausti jo didelę meilę į mūsų kalbą ir pačius lietuvius: ypač jam, sakė, lietuviškos — moterys ir merginos — daugiau patikdavusios už kitų tautų moteris. Jeigu, girdi, būčiau jaunesnis, tai nieko nelaukdamas vesčiau žiuponaitę M. Raišukytę, kuri man labai patinka. Birželio 28 d. jis ar antrą kartą pas mane „Peterburgo“ viešbutyje apsilankė ir nulydėjo į geležinkelio stotį, kur buvo daug Tilžės lietuvių susirinkę mane išleisti, jų tarpe buvo ir kun. Jurkšatis, su kuriuomi tuomet pirmą kartą susipažinti teko, o kursai man įteikė savo spausdinamųjų pasakų rinkinio pirmąjį lanką. Nuo šios Tilžėje asmeninės pažinties su Sauerveinu užsimezgė stiprūs draugiški su juomi ryšiai, kurie iki jam 1904 m. mirsiant dūravo ir apsiereiškė skaitlinguose laiškuose. Iš Tilžės per Klaipėdą, Karaliaučių, Dancigą, Berlyną, Vienną, Orsovą sugrįžau namon.

Čia noriu paduoti vieną atsitikimą, apibūdinantį vokiečių santykius su lietuviais, kurio liūdytoju pats buvau Tilžėje. Man kartą po Schenkendorfo aikštę pas Tilžės rotušę tarp pardavėjų įvairių daiktų bevaikščiojant ir besidairant teko pamatyti kokią pavargėlę lietuvę, kuri skujų šakeles pardavinėjo. Nusipirkęs iš jos vieną skujos šakelę, užkalbinau ją lietuviškai. Žmona nusistebėjo tą kalbą viešoje aikštėje išgirdus ir ištarus: „Tai koks ponas, Dievuliau, ir lietuviškai kalba“, kuo neapsiverkė. Taip buvo užuita lietuvių kalba Prūsijoje!..

Lapkričio s.s. 10 d. „Bulgarų literatiškos draugijos“ buvau išrinktas nariu korespondentu, o gruodžio 14 d. pirkau iš graikės Margaritos Staurou už 19 000 levų (frankų) auksu namus prie Panagiurskos gatvės N. 14 (naujas 2) ir juose apsigyvenau. Varnoje gyvendamas nuo nieko neprigulinčiu gyvenimu aš buvau įstojęs į bulgarų demokratų partiją, kuri savo principais man labai patiko, ir joje, kaip ir jos presoje, aktyviai dalyvavau. 1899 m.

gegužės 9 d. rinkimuose į Varnos miesto tarybą, kaip tos partijos atstovas, buvau išrinktas patarėju ir tokiu buvau iki 1903 metų, kada rinkimuose vad. liberalai, Radoslavo pakalikai, laimėjo.

Čia turiu paminėti, kad šių metų marių maudyklų sezone vieną dieną labai daug ligonių stetoskopu turėjau auskultuoti; nuvargę nuo klausymo ausų nervai (nervi acustici) išsyk apkurto — kokias 20 sekundų nieko negirdėjau.

Šiais metais pusantrą mėnesio, būtent rugsėjo ir spalio, praleidau kelionėje po senovės Dakiją — Transsilvaniją, Vienną ir ilgesnį laiką darbavau bibliotekoje München'e; gydytis — nesigydyčiau, nes jau buvo mano nervai šiek tiek sustiprėję.

Nors šiek tiek, kaip rodėsi, buvau pasitaisęs, bet, darbuotis smegenų darbu nesiliaujant, vasario s.s. 26 d. 1900 m. atsitiko bjauri hyperaemia cerebri — maniau iš baimės, kad jau bus gyvenimo galas. Nuo šaltų kompresų ant galvos ir paskui prie kaktos ir už ausų pastatytųjų dielių kraujo telkimasis galvon sumažėjo, praėjo, bet užtat paraestezijos labai sustiprėjo ir pasirodė neurasthenia cerebri. Gegužės m. pradžioje jau buvau Viennoje ir, pas draugingą prof. d-ą Ad. Lorentz'ą gegužės 11 d. pasiteiravęs apie kulipkos nervų arzinimą, gavau patarimą duotis dar kartą Röntgeno spinduliais perieškoti josios guolį kūne ir jeigu būsianti surasta, prižadėjo operaciją padaryti. Todėlei kitą dieną apsilankiau pas specialistą, rontgenologą d-ą Kaiser'į, kurio nutrauktoje fotografijoje buvo, nors nelabai aiškiai, kulipka matoma. Pasirodė, kad ta maža kulipka nuo tos vietos, kur ji m *regione scapulae sinistrae* kūnan buvo įlindusi, dabar jau žemyn iš kairės nugarkaulio (*columna vertebrarum*) šalies buvo nukritusi ir ties V *vertebra lumbalis* raumenyse (*musculi dorsi*) tūnojo. Puldama žemyn ji pirmučiausiai arzino *rami cutanei laterales nervosum intercostalium*, todėl nervų liga 1893 m. prasidėjo — *neuralgia intercostalis sinistra*; paskui, dar vis žemyn krisdama, suarzino *rami cutanei dorsales et lumbales*, perduodama iritaciją ir kitiems, būtent kojų odos nervams, kas apsirėškė formikacija (jausmas skruzdėlių bėgiojimo), hemianaestezija ir k. paraestezijomis. Kadangi dėlei neaiškaus kulipkos paveikslo ant fotografijos būtų reikėję didesnę operaciją daryti, kuri odos nervus būtų taipogi suarzinus, tai nutarta jos nedaryti, manant, kad kulipka jau ant vietos apsisistojus ir įsikapsulavus bus.

Kadangi mano neurastenija — *neurasthenia cerebri* — jau gana aukšto laipsnio buvo pasiekus, tai ją gydyti reikėjo, todėl, pasitaręs su prof. Benediktu, nuvykau į d-ro Rudiger'io sanatoriją Purkersdorfe, už 12 kilometrų nuo Viennos, prie vakarų geležinkelio (Westbahn), gražioje su gausiomis giriomis kalnuotoje šalyje. Sanatorijoje esant tardyta mano urina, kurios sudėtinėse dalyse nieko ypatingo nerasta, tik *acidum uricum* buvo kiek daugiau ir indoxylis labai padaugėjęs; daug sedimento ir labai skaitlingų uratų ir *acidi urici* paplokščių kristalų ir budės pavidalu, atskirų epitelijų iš pūslės ir leukocytų. Turėjau kasdien užsiiminėt gimnastika Zander'io aparatais, po pietų — viso kūno masažas, 2 kartu savaitėje angliarūgšties vannos, kitomis dienomis pusiau vannos 24-22° šilumos ir 2 kartu savaitėje 16° *Facherdouche* į nugarą ir kojas. Šita hidroterapija ir elektra, geru maistu ir tyru girių oru besigydydamas, šiek tiek veik pasitaisiau.

Inėjau artimon draugiškon pažmtin su magyaru kollega d-ru Antanu de Valics, kardinolo Haynald'o sesers sūnumi, daugybės kalbų žinovu, kursai visoje eilėje veikalų „Ueber die Urquelle aller Sprachen“ (Leipzig, 1900), „Ueber die Einheit der Sprachen“ (Budapest, 1902), „Ueber Ursprung und Urbedeutung der Wörter“ (Budapest, 1904), „Onomatopöie und Algebra“ (Budapest, 1909), „Un nouveau système de linguistique“ (Davos-Platz, 1909) ir k. prirodinėja, kad visos žmonių kalbos paeina iš pradžių pradžios iš vienos ir tos pat kalbos, kuri buvus vienasylabė, kurios pavyzdys yra likęs kinų kalboje, kurią jis laiko surrogatu tos pirmosios pražuvusios kalbos, iš kurios ilgainiui — tūkstančių ir tūkstančių metų bėgyje — visos kitos kalbos išsirutuliavo.

Tuo tarpu iš Purkersdorfo atvažiuavęs kartą Viennon buvau pas jaunąjį d-ą Herm. Benediktą dėlei röntgenizacijos, kad aiškesnį vaizdą kulipkos guolio susekus, bet rezultatas buvo dar menkesnis negu ant d-ro Kaiser'io fotografijos. Pasigydęs iki birželio 14 d. d-ro

Rudigerio sanatorijoje, išvažiavau į Zell am See, kur pabuvęs porą dienų, per Lend'ą nuvykau į žinomą Bad-Gastein'ą radioaktyvių šiltų vandenių maudyklomis naudotis ir Alpų tyru oru pakvėpuoti; čia išbuvau iki pastarųjų birželio dienų ir nervus šiek tiek sustiprinęs atgalios Varnon grįžau.

Pradžioje rugpjūčio mėnesio gavau iš d-ro D. Mollov'o Sofijoje pakvietimą užimti direktoriaus vietą prie bulgarų didelės liginės Konstantinopolyje, bet dėlėi menkos sveikatos, dėja, turėjau nuo tos man bulgarų išreikštos garbės atsisakyti.

Kad užbaigus XIX ir pradėjus XX šimtmetį, 1900 m. buvo prirengta Paryžiuje visapasaulinė paroda, kurioje išstatyta buvo įvairūs ir įvairių tautų dailės, industrijos ir k. daiktai ir dirbiniai. Trocadero rūmuose tuomet rado prieglaudą ir mažutis lietuvių etnografijos skyrius, kurį taisyti buvau kviečiamas aš, bet, man dėlėi sveikatos atsisakius, jį sutvarkė d-ras J. Bagdonas ir kun. J. Žilius. „G—ios Wolny" (Paryž 5 września, 1900 N. 17) apgarsino straipsnį: „Litwini na międzynarodowym etnograficznym kongresie w Paryżu", kuriame rugpjūčio 27 d. St. Gierszyński skaitęs referatą „O pochodzeniu narodu litewskiego" pagal mano teoriją — nuo trakų.

Šiais metais Amerikos lietuviai Lawrence Mass. įsitausė knygyną mano vardan („Vienybė Liet.", 1900. N. 41), o Chicagoje susitvėrė nauja „d-ro J. Basanavičiaus draugystė" („Lietuva", N. 50).

Juodmarių pakraštys, kur guli Varna, Balčik'as, Kavarna ir k. miestai nuo gilios senovės yra žemės drebėjimo šalis. Taip dar prieš Kristaus gimimą, kaip rašo Strabonas, vienas Trakijos miestelis Bizonė, kur dabar guli Kavarna, buvęs marių dugnan įgriuvęs žemės drebėjimo laiku. Menkesni žemės drebėjimai Varnoje — ne retenybė, kaip ir Balčiuke, kur senesniais dar laikais drebėjimas dažnai būdavęs ir kur šiaurės link už miestelio dar ir dabar kranto griuvėsius prie pat marių krašto galima matyti. Kovo m. 1901 m. — nepamenu katrą dieną — atsitiko vietinis Bulgarijos Juodmarių pakraščių žemės drebėjimas, kurio centras buvo įsikišęs marėn ragas Kaliakra (gražus, geras kyšulys, ragas), šiaurės link už kokių 3 kilometrų nuo Kavarnos, ant kurio trakų laikais buvo pastatyta tvirtovė, kurioje karalius Lysimachas savo sukrautus turtus saugojęs ir kur dabar buvo marėmis plaukiantiems laivams rodyklė — žibintas — įtaisytas. Prie pilies vartų sienoje dar ir šiandien yra likęs ant sienoje įmūrytos akmens plytos iškaltas trakų žemės ženklas — kaip ir Lietuvos — ant žirgo vytis ant raudona spalva buvusio dugno. Nuo žemės drebėjimo labai susprogo ir išgriuvo žibinto sienos, taipogi ir kitos trobos sugriuvo. Pas Balčiką, kuris guli kelis kilometrus nuo Kaliakros ir Kavarnos pietų link, visas žemės pakraštys palei marias vynmedžiais apšodintas, nuslinkęs vandenin, o kalno dalis atskilo, padarydama platų plyšį. Šitas žemės drebėjimas buvo jaučiamas visoje Bulgarijoje, bet smarkiausiai apsireiškė rytuose. Varnoje tą dieną — o tai atsitiko prieš pačius pietus — aš buvau namieje, užsiėmęs darbu — rašymu. Tik išsyk trinktelėjus sudrebėjo visi namai, pradėjo svyruoti, traškėti, braškėti. Išsigandęs, kad namai neužgriūtų, pasiskubinau laukan išbėgti; nulipęs skubotai nuo antrojo aukšto gatvėn, žiūrau prie gatvės trobos siūbuoja, svyruoja drauge su žeme po kojomis, kuriomis vos galėjau pastovėti. Drebėjimas tęsėsi kokias 20-30 sekundų. Pasibaigus užlipęs ant namų aukšto, kursai pavidale didelės salės turėjo tinkuotas lubas, radau jas sutrūkusias, suaižėjusias. Tai buvo didžiausias žemės drebėjimas, kurį Varnoje pergyventi teko; menkesnių gana dažnai jautėme.

Besikankydamas su savo neurastenija ištisą pereiną rudenį ir žiemą, ypač kad dar prisidėjo *hyperosmia* ir *porosmia* — visas oras tabako dūmais smirdėjo, taipogi *paragensia* — vario skonis ant liežuvio, gegužės m. 1901 m. išvažiavau vėl į Vienną, tuo kartu pas garsų universito profesorių d-rą Nothnagelį pasitarti, nes prie visos nervų ligos buvo prisitelkusi dar *diathesis urica* (Harnsaure Diathese) su šlapimo rūgšties sedimentais. Gegužės 21 ir 22 d. profesoriaus klinikoje man apsilankius ir mano sveikatos padėtį nuodugnai ištyręs, prof. Nothnagelis patarė važiuoti į Karlsbadą. Šitas miestas-kurortas guli Čekijos vakarų krašte gana aukštų kalnų tarpe palei upę Tepl ir pramintas čekų karaliaus Karoliaus IV-jo vardan,

pušių ir eglių giriomis iš visų pusių apsuptas, turi labai sveiką tyrą orą. Apie 1900 m. mieste buvo 15 000 gyventojų, o atvykstančių čion gydytis asmenų tuomet siekdavo skaičius 50 000 metuose. Čionykščių 18 versmių vandenys yra šilti, dargi karšti — nuo 10° iki 73° C šilumos; jie naudojami gėrimui ir maudyklėms, daugumoj turėdami Glauberio druskos (natrium sulfuricum) su valgomąja druska (natr. Chloratum) ir kitų mineralų, kaip lithium, angliarūgštis ir k. priemaišų, jie yra vyriausiai purgatyvai. Garsiausias ir daugiausiai gydymui vartojamas Mühlbrunn'o ir Sprudel'io versmių vanduo, pirmasis 44°, antrasis 73° C. Sprudelis yra tai labai gausiai kelis metrus aukštyn trykštantis vanduo. Čia gydoma įvairios pilvelio, žarnų, kepenų, inkstų ligos, kvėpavimo organų, nervų ir daugel kitų kūno ligų. Ne tik vandenų gėrimu ir maudyklėmis čia gydoma, bet dar ir girių oras, gimnastika ir vaikštynės gražiais apylinkės kalnuose takais prisideda prie taisymo ligonių sveikatos.

Čion man atvykus, d-ras Herzka įsakė iš pradžių gerti iš ryto 2 stiklu Kaiser Karls versmės vandens, kiek vėliau iš ryto gerti to pat vandens po 3 stiklus ir pavakare 1-2 stiklu atšaldinto Felsenquellės vandens. Gavau „Kaiserbade“ imti vandens 24-21° R, vėliau pridėta kūno aplaistymas 18° vandeniui. Užsiiminėjau gimnastika Zander'io aparatais. Čion atvažiavęs svėriau 85 300 klg; kuraciją pabaigęs — 81,610, ačiu vandens gėrimui ir ilgoms vaikštynėms. Pakeliui iš čia į Bad-Gastein'ą užsukau į kurortą Aussee, apsilankiau pas labai gražų Alpų ežerą Grundlsee ir per Salzburgą nuvykau Gasteinan, kur paprastu būdu maudydamasis ir kalnyuose vaikščiodamas praleidau birželio mėnesį iki galo.

Dar iš Karlsbado važinėju susipažint su artimai gulinčiais kurortais: Franzensbad, Marienbad ir Krondorf. Gydymo Karlsbade ir Gasteine pasekmės buvo, kad iš urinos išnyko uratų sedimentas ir galvos paraestezijos kiek sumenkėjo.

Aukščiau jau minėjau, kad aš buvau Varnos miesto tarybon išrinktas. Dabar noriu pridurti, kad kovo m. 1902 m. posėdyje buvau įnešęs ir tarybos priimta mano projektą paversti Varną su jos maudyklomis marėse į kurortą ir pakelti ją kultūros žvilgsniu: pagerinti sanitarės gyventojų sąlygas, miesto assanizaciją patobulinti, praplėsti primarinį sodą iki kapinių ir t.t. Taipogi mano paduota sumanymas įsteigti miesto muzėjų, kuris tarybos priimta ir sulig projekto nutarta: I) Įsteigti muzejų, kuriame būtų renkama: a) archaiologijos daiktai (pinigai, įrašai, statujos ir k.) trakų, graikų ir rymėnų periodo; b) antropologijos ir etnografijos medega šio laiko gyventojų. II) Išrinkta archaiologijos komisija, kurion paskirta mane ir gimnazijos mokytoją čeką Karolių Škorpil'ą; III) Esamasis miesto valdyboje archaiologijos daiktų rinkinys padedamas muzejaus pagrindan.

Kaip ir praėjusią žiemą pragyvenus, šiais metais pasirodė galvos kvaitulys (vertigo), ypač buvo baisus rugpjūčio 6 d. ir gruodžio 27 d., kada, kaip maniau, reikėsią su šiuo pasauliu atsiskirti. Marių maudymosi sezoną praleidęs Varnoje, kur daug atvykdavo iš kitų miestų pacientų dėlei maudyklių, užtrukęs kelias dienas Viennoje, rugsėjo 6 d. jau buvau Karlsbade ir šį kartą gėriau Mühlbrunn'o vandenį, maudžiausi ir Zanderio aparatais mediko-mechaniškame institute gimnastika užsiiminėjau. Atvažiavęs svėriau 76,300 kil. ir po trijų savaičių tiek pat. Čia būdamas, gavęs pakvietimą, dalyvavau „Vokiečių gamtos tyrinėtojų ir gydytojų kongrese“, kurs Karlsbade tęsėsi nuo 21 iki 27 rugsėjo. Varnon, rodos, sugrįžau apie spalį 10 d.

1903 metais, kaip ir kitais, užsiiminėdamas gydymo praktika ir raštų darbais, praleidęs Varnoje maudyklių sezoną, kurs daugiausiai man pajamų duodavo, rugsėjo m. s.s. išvažiavau ir 10 d. jau buvau Karlsbade, svėriau 81,900 kil.; urinos analysis parodė padaugėjimą šlapimo rūgšties su sedimentais: specifiskas svoris 1,026, labai daug sedimento, susidedančio iš daugybės smulkių *acidi urici* kristalų, nedaug epitelijų, leukocytų ir hyalinių cilindrių; urina koncentruota ir labai indikanu turtinga. Dėlei šitos diathesis urica turėjau tuomet *arthralgija* dešinio peties ir kairiojo kelio. Be Mühlbrunn'o vandens gėrimo, ėmiau *citariną*; arthralgija pragaišo; vaikščiojau į maudykles (vannas) ir Zander'io institute gimnastika užsiiminėjau; rugsėjo 25 d. svėriau 80 kil. Spalių 4 d. jau buvau Viennoje, iš kur apsilankiau Purkersdorf'e, o 7 d. išvažiavau namon. Kad galutinai išsigelbėjus nuo artritizmo, sugrįžęs Varnon metęs

mėsos valgi, pradėjau vegetarianų būdu maitintis, kad išsisaugojus nuo Harnsaure Diathese ir smilčių urinoje rodymosi. Kiek laiko tačiau praėjus po sugrįžimo, pasirodė vėl kojose paraestezijos ir širdies aritmijos, kurios baisiausios buvo lapkričio 7 d., kada jos nuo 4 val. ryto iki 1 val. po pietų dūravo ir rodėsi, kad seks paralysis cordis. Bet vėliau širdis nusiramino, tik kartas nuo karto širdies nereguliaris plakimas atsikartodavo. Gruodžio pradžioje buvau nuo demokratų partijos Varnoje išrinktas atstovu į partijos kongresą Sofijoje ir 58 d. ten jame dalyvavau. Drauge su d-ru Orachovac'u, juodkalniečiu, mudu tuomet sutaisėva Demokratų partijos išdirbtosios programos skyrių apie „tautos sveikatą“. Kaip jau mano kūnas buvo apimtas diatėzos, galima matyti ir iš to, jog, tik vieną dieną nesilaikant vegetarismo, tuojau jos simptomai apsiereiškė, kaip, pav., gruodžio 18/31 d. vakare svečiuose mėsos užvalgius, sekančią dieną jau buvo sutinęs nykštys dešinės ir mažasis pirštas kairės kijos.

Čia dabar savo gyvenimo kroniką, arba, geriau sakant, „historiam morbi“, berašydamas, priėjau prie 1904 metų, kada širdies aritmijos vis dažniau ėmė rodytis, ir tai labai smarkios. Vasario mėnesį buvau bandęs spermio (Pöhl) injectijas, bet be matomos naudos. Bijodamasis arterijų sklerozo, nuo kovo pradžios pradėjau vartoti *antisclerosiną*. Kovo 10 d. naktį po baisaus sapno pabudus — bairi *tachycardia* (Herzjagen), taipogi ir 26 dieną naktį pabudau su *tachycardia*: sapnavau, rodos, kokia žvėris (katė) ar moteriškė su ilgais nagais draskė man kūną, nuo ko labai skaudėjo, ir iš baimės prabudau — kūne paraestezijos peršėjimo formoje. Balandžio 16 ir gegužės 1 d. po sapno — bjaurios širdies palpitacijos. Gegužės 3 d. buvo hyperaemia cerebri, o 17 d. — bjaurios aritmijos vaikščiojant už miesto su graiku d-ru Tranos; namon sugrįžus dar labiau pasididino: turėjau 2 valandas gulėti. Gegužės 21 d. naktį sapne rodėsi, kad labai bėgau, net pailsau; pabudau su tachycardia; 30 d. pasirodė galvos kvaitulys, dažnai atsikartojęs; vakare pastatyta 3 dielės už ausų. Birželio 5 dieną iš ryto draugui D. Račevui pas mane apsilankius, aš jam ilgai pasakojau apie senovės trakus ir jų su lietuviais giminytę; jam išėjus pasirodė galvos hyperaestezijos su parosmia ir kvaitulys, kursai ir sekančią dieną rodėsi; turėjau gulti ir ramiai gulėti. Nors laikiausi vegetarianės dietos, bet urinoje dar vis buvo uratų sedimento. Gegužės 20 d. svėriau 78 kil. Kadangi, kaip rodėsi, nuo vegetarianų maisto buvo įvykęs kraujo neišteklius galvos smegenyse (anaemia cerebri), tai nuo birželio pradžios vėl pradėjau mėsos valgyti, nes ūmai pasikėlus ėmė rodytis kvaitulys. Birželio 13 d. buvo pasirodžiusi *hemicrania*. 15 to mėnesio s.s. dieną išvažiavau iš Varnos Viennon pas prof. Benediktą. Atvažiavęs buvau labai pailsęs; naktį po baisaus sapno — didi tachycardia. Prof. Benediktas, konstatavęs anaemiam cerebri, patarė 4 savaites Franzensbade gerti Salzquellės ir Franzensquellės vandenį ir imti angliarūgšties vannas, o čia gydymąsi pabaigus vykti į St. Beatenberg pas Thunersee Šveicarijoj ir, ten gydantis, gerti vin Bravais.

Franzensbad'as guli šiaurės link nuo m. Eger vakariniame Čekijos krašte, netoli nuo Bavarijos sienos, 450 metrų aukščiau marių paviršiaus, iš tolo šiaurėje ir šiaurvakaruose Erzgebirge, vakaruose, pietų ir rytų šone Fichtelgebirge kalnynų apsiauptas. Patsai kurortas su savo nuolatinių 2000 gyventojų guli lygumoje, kuri yra didesne dalimi pasidariusi iš užslinkusios, užžėlusios čia buvusio ežero balos — durpyno, per kurią teka menkas upeliukas Šlada. Durpynas esąs storio iki 5 metrų ir iškastas, išdžiovintas ir sumaltas naudojamas tynėse (vannose) maudynėms, o gaunamas iš pūvančios durpyne organiškios medegos, angliarūgšties gazas taipogi vartojama angliarūgšties maudyklose. Yra čia taipogi net 12 mineralių vandenų versmes, kurių vienos, kaip, pav., Franzensquelle, Stahlquelle ir Neuquelle, turi daug geležies, kitos, kaip Salzquelle, turi Glauberio su priemaiša prastos valgomos druskos ir yra purgatyvai. Maudyklės pirtyse puikiai su didžiausiu komfortu įtaisytos ir vartojamos įvairiausių ligų gydymui. Gausingi versmių vandenys yra šaltoki (10-12° C); jie vartojama gėrimui ir maudyklėms tynėse prie įvairių ligų. Netoli nuo Franzensbado pietų linkui guli 30 metrų aukštas kalnas Kammerbühl, kurs yra jau išgesęs vulkanas. Franzensbadan atvykęs kreipiausi į d-rą L. Tellnerį, iš kurio gavau, kaip paprasta yra kurortuose, ypatingą

„Ordination" arba „ärztliche Verordnung" su pažymėjimu, kokios versmės vandenį kokiomis dienomis ir valandomis gerti, kokiomis maudytis, silsėtis ar mediko-mechaniškame institute Zanderio aparatais gimnastika užsiiminėti. Pirmomis dienomis man buvo įsakyta: iš ryto apie 7 val. gerti stiklą Salzquellės vandens, $\frac{1}{3}$ dalį šildyto, ir po 20 min. vaikštynių — $\frac{1}{2}$ stiklo Franzensquellės, su $\frac{1}{4}$ dalimi šildyto, paskui $\frac{1}{2}$ val. vaikštinėti iki pusryčių, kuriuos valgydavau „Kafegarten'e"; apie 10-11 imti Franz-Joseph-Bade mineralinių vandenų vanną 27° R. 12 minutų ilgai; po pietų $\frac{1}{2}$ 5 vėl gerti $\frac{1}{2}$ stiklo Franzensquellės, pusiau sušildytą. Pirmąją dieną svėriau 83 $\frac{1}{2}$ kil., dynamometras dešine ranka — 45 kil. Po kelių dienų Frarzensquellės vandens ėmiau gerti po pilną stiklą ir gavau vannas su geležies vandeniu, o nuo 10 dienos — angliarūgšties vandens vannas 26° R. 10 minučių ir ėmiau pas d-ą Vohritek'ą mediko-mechaniškame institute gimnastikuotis. Liepos 15 d. naktį po baisaus sapno atsikartojo tachycardia. 21 d. buvau Eger'io mieste apžiūrėti „Wallenstein'o muzejų".

Pabaigęs Franzensbade kuraciją liepos 30 d. išvažiavau į Nürnbergą, kur sekančią dieną apsilankiau „Germanisches Nationalmuseum'e" ir per Stuttgart'ą, Basel'į, Bern'ą nuvykau laivu per Thun'o ežerą į St. Beatenberg'ą, kur Blümlisalp'o viešbutyje apsistojau, rugpjūčio 3-23 d. gyvenau. Viešbučio dependente „Waldheim" ties pat pačio ežero krantu aukštai apsigyvenęs turėjau, iš balkono žiūrint, puikiausį, kokį tik išmanyti galima, gamtos reginį ir tyriausį Alpų orą. Prieš akis apačioje mėlynavo ežero vanduo, už kurio pietų link dangų rėmė tarytum ranka pasiekiami aukščiausi Alpų kraikai: Jung-frau, Mönch, Eiger ir Schreckhom. Pats Beatenberg guli ties ežeru 1150 metrų aukštumoje su labai gražiomis giriose vaikštynėmis, turi labai sveiką orą ir puikiausį reginį Thuno ežero linkui ir milžiniškų amžinu sniegu ir glečeriais apdengtų Alpų kalnų grupėje, aukščiau minėtų: Eiger (3619 metrų aukščio), Monch (4105 m.) ir Jungfrau (4167 m.). Turėdamas prof. Benedikto rekomenduotą čia gydytoją d-ą B. Členov'ą, rusų žydėlį, Berno universito privatdocentą, pas jį apsilankiau ir gavau vannas 25° R. Rugpjūčio 5 d. naktį kilus smarkiam vėjui, man atsikėlus, kad uždaryti balkono duris, atsitiko kvaitulys — vos neparpuoliau. Aplamai imant man čia ne geriausiai sekėsi: prie šveicarų skanaus pieno, kursai kaip ol. ricini veikė, negalėjau priprasti; rugpjūčio 12 d. naktį atsitiko bjauri tachycardia, o nuo arbatos vakare — nemiga ir po jos kitą dieną galvos paraestezijos, kurios jau buvo pragaišusios, vėl pasirodė; 16 d. vėl atsikartojo aritmijos ir hyperosmia. Pablogėjus, atšalus orui ir pradėjus lyti, 23 d. išvažiavau Interlakēn, kur apsistojus ir po pietų išgėrus du mažu arbatos stiklu, praėjus vos $\frac{1}{2}$ valandos, pasirodė bjaurios galvos paraestezijos. Apsilankiau ant kranto keturių kantonų ežero (Der Vierwalstattersee) Lucerne, apžiūrėjau „Kriegs- und Friedens-Museum" ir kitas regėtinas vietas; laivu nuvykau į Flüelen, iš kur kalnų geležinkeliu (Zahnradbahn) — į Rigi Kulm 1800 m. aukštumoje. Važiuojant ir ant paties kalno buvo šalta, nušalau kojas; grįžtant pasirodė kojose paraestezijos, kurių ilgą laiką nebuvo buvę; ant paties kalno esant kilo aritmijos. Kitą dieną pajutau skausmą in regione gluteorum sinistra, netoli tos vietos, kur kulipka guli. Iš čia nuvažiavau į Zürich'ą, kur lankiausi „Schweizer National Muzeum'e" ir universite ir 28 d. buvau Rapperswil'io lenkų tautos muzėjuje. Vėliau apžiūrėjau Remo upės krioklį Schaffhausen'e, apsilankiau Konstancijoje, kur apžiūrėjau 1414-1418 m. vyskupų concilijaus salę (Concilium-Gebäude), kuriame ir lietuviai, Vytauto pasiuntiniai, dalyvavo, ir per Bregenz'ą ir Salzburgą grįžau Viennon, kur buvau pasitarti pas prof. L. Königsteina.

Iš Viennos per Budapeštą nuvažiavau į Orsovą ant Dunojaus kranto, iš kur rugsėjo 6 d. leidausi laivu į Rusę (Rusčuką). Čia 7 d. atvykus, naktį po baisaus sapno pabudus — smarki tachycardia; 9 d. sugrįžau Varnon, nieko sveikatos žvilgsniu užsienyje kurortuose nelaimėjęs: 12 d. vėl buvo tachycardia. Vėl, neilgai trukus, ėmė reikštis galvoje ir kojose paraetezijos su hyperosmia ir kvaituliu (vertigo).

Varnon sugrįžus rugsėjo 9 (22) d. buvau pakviestas į Balčiką, kurs šiaurės link nuo Varnos pamarėje guli, pas ligonį su *carcinoma pylori ventriculi*. Kitą dieną namon grįžtant, iš pakalnės išvažiavus aukštyn ant marių kranto paviršiaus, kur netoli stūkso daug didelių trakų kapų, pas miesto „chan'ą" (karčema) prisitelkė prie mano faetono pulkas kregždžių,

grįžtančių iš šiaurės, rasi kur iš Lietuvos, pietų link į šiltesnius kraštus. Man rodėsi, kad jos man atnešė labų dienų iš tolimos tėvynės ir, čiulbėdamos savo nesuprantama kalba, mane pakeliui lydėjo, lėkdamos vis žemai iš kairės pusės užvėjyje nuo faetono ir arklių ir skraidydamos apie mano galvą. Man buvo labai graudu, jų čiulbesio tarmės nesuprantant. Daugiau 10 kilometrų mane palydėjusios vis pačioje vežimo ir arklių artybėje, jos pas kaimą Teke su turkų šventojo Akizyly-baby karstu giraitėje nuo manęs atsiskyrė, pasukdamos Juodmarių linkui, kurių pakraščių jos, regis, laikėsi pietų kraštan keliaudamos.

Dabartės Varnoje gyvenant tęsėsi tolyn nervų žaislas. Užsiiminėjant raštų darbais, atsitikdavo gana ramių arba vidutinių dienų, kurios be jokios matomos priežasties pasikeisdavo, pasiūvairindavo paraestezijomis, ypač galvos-nosies kakosmia: rodėsi, kad visas oras tabako dūmais pasmirdęs, dargi tyriausias vynmedžių soduose — ir dažnai naktimis agrypnia ir tachycardia, kai kada kvaituliu. Dažniausiai be sulfonalio miegot negalėjau nemiga kankino. Kai kada rodėsi, tarytum kas spaudė viršugalvį, veržė smegenis, degė oda, raudonavo veidas. Tarpais pasirodydavo neuralgia nervi supraorbitalis sinistri, urina spastica (po 2 kilogramu).

Iš Šveicarijos sugrįžęs, dažnai bromo preparatus vartočiau ir gėriau liquor ferri albuminati (Hell), bet, pasirodžius sunkumui pilvelyje ir raugčiojimui (ructus) su daugybe gazų (oro), lapkričio pradžioje nustojau gėręs ir turėjau pradėti vartoti *aquam chloroformatam saturatam cum aqua carvi*. Literatiškas darbas, kurį atlikt turėjau, buvo d-ro V. Pietario raštų „Iš mano atsiminimų“ tvarkymas, ką lapkričio 20 d. pabaigiau. Spalių 2/15 d. svėriau 81 kil. Gruodžio 12 d. 1904 m. ant mano fotografijos užrašyta: „Palvais plaukais apdengetoji mano galva turi 1K 60 $\frac{1}{2}$ centimetrų storio (Umfang); josios ilgasis diametras (diam. longitudinalis) tur 20 $\frac{1}{2}$ cent., o skersasis (diam. transversalis) — 16 centim. Tokiu būdu mano galva turi index'ą 78.04, taigi, anot vokiškosios klasifikacijos, jiji yra mesokephališka, anot prancūziškosios — subdolikephališka. Mano veidas yra orthoprosopiškas ir leptordhiniškas; akys mėlynos, barzda po smakru ir ant žandų pražilus“.

Taip tai kankinausi iki galo metų.

Tuo tarpu dar vis tęsėsi rusų-japonų karas, kurs, kaip žinoma, buvo vasario 8 d. 1904 m. prasidėjęs. Varnos piliečiai pasidalinę į dvi grupi savo pažiūromis į tą karą: vieni — tai buvo dauguma — užujautė rusams ir gailestavo jų nelaimingo sekimosi tame kare, kiti — rods, mažuma — džiaugėsi japonų laimėjimais: jų tarpe buvau ir aš. Kada sausio 2 d. 1905 m. puolė, kapituliavo Port-Arturo tvirtovė ir pateko į japonų rankas, man padarė didelį išpūdį ir džiaugsma, kad aš tą datą įtraukiau į savo dienyną. Man jau tuomet rodėsi — kas vėliau ir pasitvirtino — kad pralaimėtasis karas neliks be įtekmės į rusų tautų politinį padėtį, o drauge ir mano likimą, jog man palengvės grįžimas Lietuvon, kurios taip buvau išsiilgęs.

Būdamas Varnoje, sausio 6/19 d. 1905 m. išsiunčiau į Vidaus reikalų ministerį kunigaikštį Sviatopolk-Mirski šitokią raštą: „Pone ministre! Apskelbus manifestą iš lapkričio 14 d. 1894 m., aš pradžioje sekančių metų buvau padavęs vienam tamistos pirmatakiui prašymą, idant man, remiantis to pat manifesto straipsniu X1.5, būtų leista grįžti Rusijon, ir ne be dyvų, praėjus 5 mėnesiams, gavau atsaką, jog mano prašymas palikta be pasekmės.

Kaip iš minėtojo, turbūt likusio ministerijos archyve mano prašymo matoma, sulig anų laikų supratimo, mano nusižengimas buvo tame, kad aš dar 1883 metų pradžioje buvau įsteigęs Prūsiose lietuvių kalba, kuri tuomet Rusijoje buvo persekiojama, pirmąjį laikraštį „Auszra“, kursai davė pradžią šio laiko lietuvių laikraštijai užsienyje ir naujalietuviškam judėjimui. Tačiau, sumanęs steigti šitą laikraštį, aš norėjau padaryti jį legaliu ir prašiau tamistos pirmatakių gr. Tolstojaus leist jį spausdinti Vilniuje arba Kaune, bet kadangi lietuvių raidžių persekiojimas, sulig ano laiko Lietuvos valdytojų supratimo, buvo alfa ir omega jų politikos išminties, tai man nebesuteikta nė atsakas. Tuo tarpu mano įsteigtasis laikraštis rado lietuvių tautoje didelę užuojautą, sklido, nežiūrint policijos persekiojimo, kontrabandos keliu ir atidengė Lietuvai naują kultūros žvilgsniu erą. Patekęs tokiu būdu dėlei to laikraščio į „index'ą nominum prohibitorum“ Rusų krašte ir vengdamas, progai pasitaikius, patekti į rusų

policijos rankas, aš nuo 1880 m. ir iki šio laiko nuolatos gyvenau užsienyje. Pertraukęs gyvą ryšį su savo tauta ir būdamas ilgą laiką bulgarų tarnystėje, aš priverstas buvau dėlei nepalankių politikos aplinkybių mano tėvynėje Lietuvoje ir bulgarų tarnystės sąlygų ir netekęs vilties laisvai grįžti gimtąjį šalį priimti bulgarų pavaldinystę. Kaip iš aukščiau išdėstyto tamista, pone ministre, matai, mano „nusidėjimas“ gali suvesti prie to, kad 1) aš, kaip ir daug kitų mano tautiečių, emigravau užsienin, čia užsiiminėjau lietuvių literatūra, kuri nuo Muravievo laikų iki pastarųjų dienų buvo uždrausta rusų Lietuvoje ir 2) kad aš, dėlei to veikimo tapęs rusų valdžiai „neištikimas“ ir verčiamas politikos sąlygų, iš to draudimo įvykstančių, ir dėlei tos pačios rusų administracijos, ginančios visokią legalų veikimą Lietuvoje, priverstas buvau naturalizuotis Bulgarijoje.

Nūnai, pakitėjus nors šiek tiek aplinkybėms, kada rusų valdžia, praėjus 40 metų, pati suprato, kad draudimui lietuviškai-lotyniškų raidžių lietuvių literatūroje nėra kokio teisės pagrindo nebuvo ir kad jis buvo paremtas tik administracijos savavale, kuri, ačiu tamistos įtakai ir veikimui, Lietuvoje kaip *summa injuria* pašalinta, pirmasis mano veikimas ir kova prieš bulgarų-rusų kirilicą vargiai galima bus skaityti nusidėjimu. Liekti antrasis, kursai paeina iš pirmojo — priėmimas be rusų valdžios leidimo svetimos pavaldinystės. Šiuo žvilgsniu tamistos, gerbiamasis kunigaikšti, prašau pritaikyti prie manęs aukščiausio rugpjūčio 11 d. 1904 m. manifesto straipsnį XXIX, 3.9 ir leisti man grįžti tėvynėn ir rusų pavaldinystėn, nuo kurios aš niekados formaliai nebuvo atsisakęs. P.S. 1895 metais, kiek man yra žinoma, ministerijai liepus, mano tėviškėje buvo policijos daryta tardymas apie mane ir mano veikimą dargi bibliografijos žvilgsniu. Norėdamas papildyti turimas apie mane žinias ministerijoj, skaitau reikalingu pranešti, kad pastarųjų 10 metų tarpe aš užsiiminėjau išimtinai mokslu: bulgarų ir lietuvių antropologija, etnologija ir etnografija. Išskyrus straipsnius, tilpusius įvairiuose specialiuose organuose, kaip „Сборникъ за народни умотворенияб наука и книжнина“, leidžiamas švietimo ministerijos Sofijoje, „Трудъ“, „Correspondenz-Blatt für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte“, „Mitteilungen der Litauischen literarischen Gesellschaft in Tilsit“ ir k., aš apskelbiau šiuos atskirus veikalus etnografijos turiniu (čia paduota išleistų knygų titulai). — Aukščiau minėtasis manifestas buvo caro Mikalojaus II išleistas dėlei gimimo sosto paveldėtojo Aleksiaus, kurs buvo gimęs liepos 30 d. 1904 m.

Koks buvo šito prašymo likimas — neteko sužinoti. Kadangi mano prašymas buvo gautas Peterburgo ministerijoj sausio 13/25 d. 1905 m., o jau 19/31 d. Sviatopolk-Mirskis iš tarnystės išstojo ir jo vietą, kaip ministeris, apėmė buvęs Maskvos gubernatorius Bulyginas, tai galima buvo manyti, kad Mirskis jau neatspėjo mano reikalu užsiimti ir kad jis teko gvaldyti jo pasekėjui, iš kurio tačiau nėra kokios žinios iki gegužės m., kada iš Bulgarijos išsikrausčiau, nebuvo gauta.

Kas dėl mano nervų ligos, tai šių metų pradžia ir pavasaris buvo nekoki, dargi blogesni negu pereitų metų. Mano dienyne prie kiekvienos beveik dienos yra pažymėta aritmijos, kurios pasirodydavo ypač valgant ir geriant; bjaurios galvos paraestezijos, liežuvio, gomurio ir stemplės (*paraesthesia gustatoria seu parageusia*) su bjaurum skoniu (*Metall-u. Kupfergeschmack*), nuolatinis sunkumas pilvelyje, raugsėjimu tyru oru (*aerophagia?*), kai kada „globulus“, nemiga, menkas miegas, be sulfonalio dažnai užmigti negalėjau. Aritmijos kai kada visą dieną dūravusios, todėl dažnai imta tra *strophanti*, *kal. bromatum*; ilgiau dūruojančias aritmijas *nervum vagum dextrum* spausdamas raminau. Žodžiu sakant, įvyko dėl tos menkos kulipkos toks suerzintų nervų žaislas, kokio blogesnio išgalvoti negalima.

Vasario 20 (kovo 5 d.) dienyne užrašyta: „Vakar ir šiandien mačiau pirmą kartą šiaurės link grįžtančias gerves; kaip gaila draug su jomis Lietuvon grįžti negalint“. O už dviejų dienų vėl parašyta: „Gervių dideli pulkai Lietuvos link traukia“.

Vasario 23 (kovo 8) d. iš ryto atsitiko vėl *hyperaemia cerebri* ir kvaitulys; svėriau 84 $\frac{1}{2}$ kilogr. Nors su sukliurusiais nervais, darbu dar vis užsiiminėjau, bet, rengdamasis apleisti

Bulgariją ir grįžti Lietuvon, kovo 19 (balandžio 1) d. už 20 000 frankų pardaviau savo namus armeniui Parsek Essapašian. Balandžio 15/28 d. Varnos demokratų partija išrinko mane delegatu į demokratų kongresą Sofijoje, kur aš balandžio 20 (gegužės 3) d. išvažiavau tuojau po stačiatikių velykų.

Vėšiai dar iš Varnos išvažiavus, apie Šumną, o ypač apie Plevną radome didelį karštį (t^0 vagone 24-25°), taip kad labai nesmagią turėjom kelionę. Visą laiką dažnai rodėsi aritmijos ir parageusia (Metallgeschmack) didelė. Tris valandas pasivėlinę, Sofijon atvykome apie 12 val. naktyje. Ant rytojaus po pietų sode „Дѣябокль зимникъ“ buvo kongreso pirmoji sesija. Apsilankiau „Tautos muzejuje“, kur yra daug surinkta paminklų su išreikštu trakų vyčiu (cavalier thrace), kad juos aprašius. Kitą dieną su archaiologijos muzejaus direktorium Dobruskiu ir etnografijos skyriaus direktorium Mitko Marinovu turėjau daug diskusijų apie senovės trakus; vakare 8-12 val. buvau puotoje „Hotel'j royal“; visą tą laiką, kaip ir vakare atsigulus — daug aritmijų. Apsilankęs Filipopolyje, Adrianopolyje ir Konstantinopolyje, Varnon sugrįžau balandžio 30 (gegužės 13) dieną. Kitą dieną išsiunčiau K. Būgai Peterburge telegramą, kad pasiteirautų ministerijoj dėlei mano prašymo; po 3 d. jis atsakė, kad nieko gero nesužinojės. — Pasiryžęs a *tout prix* atsisveikinti su Bulgarija, kurioje savo gyvasties geriausius metus praleidau ir sveikatą pražudžiau, o taipogi tikėdamasis savo tėvynėje dar nors kiek sustiprėt ir pasveikt, gegužės 14/27 d. galop pardaviau faetoną ir juodžius ir, savo biblioteką ir kitus daiktus supakuotus pas vieną pažįstamą palikęs, gegužės 17/30 d. Varną ant visados apleidau.

Čia dar vieta nors trumpai žvilgterėti į tą mano 25 metų gyvenimo tarpą, daugiausia Bulgarijoj praleistą, ir nuveiktus darbus.

Po atvadavimo iš po turkų jungo Bulgarija pirmaisiais metais, kada man buvo tekę ten apsigyventi, buvo tai didžios nekultūros kraštas, kuriame gyvenimui nebuvo beveik nė kokių, dargi elementarinių patogumų: butuose nebuvo reikalingiausių Europos komforto rakandų, susisiekimas, geležinkelių nebesant — buvo tik vienas geležinkelis tarp Rusės ir Varnos — buvo labai sunkus: iš Rusės į Sofiją reikėjo beveik visą savaitę arkliais važiuoti. Trobos miestuose iš turkų laiko likusios buvo labai menkos: pačioje Lom-Palankoje kaip ir josios paviete, dar daug žmonių žemėje iškastuose butuose (bordei) gyveno; liaudies mokyklų buvo maža, taipogi ir vidutinių: dargi 1888 m. Lom-Palankos departamente buvo rasta mokančių skaityti tik 6,4%, taigi analfabetų būta 93,6%! Tų 25 metų mano Bulgarijoj buvimo laiku šitas kraštas ir gyventojai labai pakitėjo: Bulgarija virto beveik tikros kultūros šalimi: pridirbta daug geležinkelių, Varnoje įtaisyta geras laivams uostas, miestuose pristatyta daug europiškai įtaisytų namų, pristeigta kaimuose liaudies mokyklų, miestuose gimnazijų, dargi universitatas Sofijoje, departamentų ir pavietų centruose — ligoninės; atsirado teatrai, bibliotekos, muzejai, bankai, įvairios draugijos ir įstaigos. Dargi kaimuose pastatyta daug geresnių gyvenimui patogesnių namų, o pačioje Lom-Palankoje ir jos paviete žemėje įtaisyti butai beveik išnyko. Palikau, su Bulgarija atsisveikindamas, tą kraštą pradendant žydėti. Prie pakėlimo kultūros Lom-Palankoje ir kitur ir man šiek tiek teko prisidėti. Esmi patenkintas, kad nebuvau bulgarams parazitui... Patys bulgarai mano spėkas ir darbuotę, galiu sakyti, brangino; turėjau jų tarpe daug gerų pažįstamų ir draugų, ypač inteligentijoje ir demokratų partijoje, prie kurios prigulėjau, ką rodo manęs Varnos miesto tarybon ir kongresan atstovu rinkimas. Bet, partijoje ir jos presoje aktyviai dalyvaujant, man pačiam medegos žvilgsniu ne per daug buvo naudinga, nes kitų, priešingų, partijų žmonės — dargi ligoniai, ėmė mane, kaip priešingos jiems partijos gydytoją, kai kada boikotuoti — pas kitus gydytojus lankytis. Už mano mokslo darbus „Bulgarų literatūros draugija“, kuri 1912 m. tapo „Bulgarų Mokslo Akademija“, išrinko mane savo nariu korespondentu, taipogi „Bulgarijos gamtos tyrinėjimo draugija“, toliau „Varnos gydytojų draugija“, „Bulgarijos medikų sąjunga“ ir „Bulgarų raudonojo kryžiaus draugija“. Po kunigaikščio Ferdinando protektoratu esąs veikalo „Bulgarų tėvynė“ redakcijos komitetas 1897 metais mane kvietė dalyvauti tos monografijos IV dalyje, „Gyventojai antropologijos žvilgsniu“ ir „Tautos sveikata“ kad aprašyčiau. Pagal mano

įteiktą, kaip jau minėjau, švietimo ministerijai instrukciją pradėta rinkti antropometrijos žinios kariuomenėje, mokyklose, kalėjimuose ir t.t. Iš kitų mokslo draugijų, kuriosna buvau išrinktas, galima čia paminėti: „Litauische literarische Gesellschaft" Tilžėje, „Anthropologische Gesellschaft" ir „K. k. Geographische Gesellschaft" Viennoje, taipogi „Deutsche Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte" Berlyne.

Rašinėjau bendradarbiauau įvairiais laikais Varnoje leidžiamuose demokratų partijų organuose: „Народна Сила", „Свободенъ Гражданинъ", taipogi kituose, kaip „Потихъ", „Изъстникъ", „Странджа".

Kaipo gydytojas, turėjau gyventojų tarpe labai gerą reputaciją kaip Lom-Palankoje, Elenoje, taip ir Varnoje ir jos apielinkėje. Varnoje didžiausią praktiką turėjau tarp bulgarų, bet ir turkų ir graikų — nestigo. Čia esant ne kartą buvau šaukiamas į konsultacijas pas ligonius į Provadiją, Balčiką, Kavarną, Dobričą, net į tolimąją Šumną ir Razgradą. Būdamas dabar nors našlys, bet gana švarus kavalierius, buvau Varnos moterų mylimas gydytojas: buvo dargi čia kandidačių — ir tai ne viena — kurią būčiau galėjęs vesti, jei nebūtų Ellės atmintis dar taip gyva likusi ir jeigu būčiau sveikesnis. Ypač žydų hispanolių tarpe kaipo gydytojas buvau populiarus ir mylimas kaip Lom-Palankoje, taip ir čia, Varnoje, net buvau šiek tiek pramokęs jų hispanų kalbamo žargonu. Varnoje buvo net pasklidęs gandas, būk aš pats esąs ispaniolis, tik nenorįs prisipažinti prie jų tautos. Mat senovės Palaistinoje būta galvijais turtingo krašto, kursai Basan vadinosi, kaip ir hispanolių žydų tarpe Varnoje tuo laiku buvo vienas mokytojas, Bassan pravarde — šitie tai vardai ir vertė juos taip manyti, palyginus juos su mano pavarde. Naudodamasis hispanolių sympatijomis aš visados kaip Lom-Palankoje, taip ir Varnoje buvau jų „komunistų" vargdienių gydytoju. Iš konsulų — Austrijos ir Vokietijos buvau nuolatinis gydytoju, kai kada ir italų.

Buvau tapęs igaliočiu ekspertu — Vertrauensarzt arba Agenturarzt — asekuracijos draugijų: „The Gresham Life Assurance Society Lurt", „Assicurazioni generali" Trieste, „Der Anker. Lebensund Rentenversicherungs-Gesellschaft" Viennoje ir bulgarų apdraudimo draugijos „Balkan" Sofijoje.

Būdamas dar prie ligoninės tarnystėje Varnoje, mėnesinės algos gaudavau tuomet 500 frankų, įvairiais laikais iš privatinės praktikos turėdavau nuo 1000 iki 1500 ir net 2000 fr. To užtekdavo geram pragyvenimui, arklių ir vežiko laikymui ir skaitlingoms užsienin kelionėms su didelėmis išlaidomis po sanatorijas ir kurortus, kur labai daug pinigų išleisti reikėdavo.

Laikydamas arklius, priešpiet ir pavakariais, atlikęs vizitas pas ligonius ir namieje priėmęs, beveik kasdien, koks nebūtų oras buvęs, išvažiuodavau į tyrą orą už miesto, daugiausia priešpiet į miesto „prie marių sodu" vaikštynių, o po pietų pavakare — į vynasodus arba Dobričo plentu į Pašakioi, Adžemleri ir k. Tarp šitų dviejų kaimų tarpukalnyje yra „ajasma" (agiasma — šventa versmė), ties kuria pirmojo kaimo gyventojų rūpesniu 1893 m. buvo pastatyta vardan šv. Konstantino ir Elenos koplytėlė, kur bulgarai iš apielinkės kaimų tų šventųjų dieną susirenka pamaldoms ir pasilinksminimui. Ant kalvos už kokių 100 žingsnių nuo „ajasmos" yra labai didelis, aukštas trakų kapas ir ant jo viršaus jau sugriauta turkų „tekė". Kapas aplinkui turi apie 215 žingsnių; jo viršus nukastas, sulygintas; tekės mūrinės sienos turi ilgio 10, pločio 8 žingsnius. Tekės stogas nuplėštas, viduryj po plynu dangumi matoma tik iškilęs karsto pailgas kapas (tumba). Šitame trakų kapo šiaurės ir rytų šone jau bulgarų „skarbu" ieškotojų (maldži) išraustos gilios duobės. Turkų laikais, kada šita tekė (koplytėlė su šventojo kapu) dar buvo sveika, Varnos ir apielinkės turkai čia per Jurgines rinkdavosi, prie karsto meldėsi, žibindami žvakes, o paskui pasipjovę avinus (kurban) vaišes kėlę, linksmindamiesi kaip dabar bulgarai pas savo „ajasma". Tais pat laikais ir dar iki 1901-2 metų tarp šito kapo ir versmės klonyje stūksojo didelės aukštos uolos ir daugybė mažesnių ir didesnių urvų smiltakmenyje (Sandstein), kuri 1903 metais suplaišyta ir plento darymui suvartota, taip kad toji yra tik akmens skeveldroms apsėta. Nuo šito milžiniško didumo kapo puikus reginys į kalnus, žaliais kerais ir vynasodais šiaurėje ir rytuose apdengtus, Juodmarių su Varnos miestu ir Devnės ežeru rytų ir pietų krašte. Tarp šito

kapo ir Varnos lygumoje riogso daug kitų didelių kapų, kurių du aukščiausiu ties Paskalevo „chanu“ stūkso. Šitie nežinomo vardo trakų didvyrių kapai mane visados saviepi traukte traukė, kaip senovės lietuvių tautos pranokėjų, ir aš pas juos dažnai lankydavausi, progos gaudamas seniai praėjusio laiko atsitikimus šiame krašte graudžiai apmąstyti. Sic transit gloria mundi!

Kitas mano ekskursijų kelias vedavo į tęsiančiuosius palei marias vynosodus su Euxinogradu ir šv. Konstantino ir Elenos apytuščiu graikų vienuolynu ant pat marių kranto su gražumi reginiu marių ir Galatos rago pietuose ir Kaliakra — toli šiaurėje. Taip pat apsilankydavau ir Kestričio kaime vakarų link nuo Euxinogrado ir Varnos vynosodų. Kai kada būdavau ir Galatoje su turkų kaimu to pat vardo ir marių žibintu, kaip ir pas Devnės ežerą.

Būdamas gamtos mylėtojas, aš ilgą laiką laikiau prie namų kieme dideliame narve mažą menažeriją: lapę, vilką, kursai pabėgo, keletą paukščių: gulbę, arelį, pelėdą ir dainose minėtą sakalą, tik gulbę labai trumpą laiką — ji buvo pagauta ant marių kranto po didelės audros. Paleidus kieme laisvai pasivaikščioti vieną kitą dieną, svyruodama ji vaikštinėjo, bet kartą, man nematant, tik ėmus tiesti — taisyti sparnus, pasišokėjus, suplesdenus jais, pakilus aukštyn, marių link per miestą nulėkus. Įdomesnė pelėdos istorija. Iš mažų dienų prie žmogaus pripratus ir prijunkusi, iš narvo išleista ji ir liko laisvai namuose gyventi, dažniausiai tupėdama dieną ažmerktomis akimis ant vieno ar kito balkono arba ant mažos kieme trobelės stogo. Pripratusi ryti plaučius arba kepenis, kuriais buvo maitinama, tik ranka parodžius mėsos gabalą, atlėkdavo ir rėkaudama bu bu! kojų ilgais nagais griebdavo, o atlikusią nuo pusryčių mėsą, užlėkus, pvz., kambaryje ant spintos pasidėdavo — kavodavo. Buvo taip prie namų ir manęs pripratusi, kad, radusi uždarytas duris, rėkaudama savo bu bu, krapštydavo, snapu į duris barškindavo, kad ją vidun įleidotų; į mano rašomąjį kambarį inėjus užlėkdavo ant stalo ir žiūrindavo, ką aš dirbu. Taip jai ramiai gyvenant praėjo kokiu du metu, bet, rodos, jai ėmė toks ramumas nusibosti ir rasi atgriso vienodas maistas: instinkto vedama prasimanė pati medžioklę varyti. Vieną kitą kartą buvo pastebėta ant balkonų ir stogų vištų plunksnos ir kaulai, iš to suprasta, kad ji naktį pradėjo mieste medžioti. Kaipogi vieną gražų rytą rasta ji negyva gulint šalia kraujo klanelio pas namų duris su peršauta krūtine. Regimai, imta daboti vištų vagilka ir vakare kur ją pamačius nušauta. Bet ji ir sužeista žinojo, kad reik grįžti, ir, parlėkus namon, kur taip ilgai pragyveno, čia savo dvasele išleido. Ištikimas buvo paukštis — labai buvo gaila! Šitos didžiosios pelėdos rūšis *Bubo strix*, nuo jų riksmo bu bu bulgarai jas „buchat“ vadina. Iškimštą ir konservuotą jos kūną su įdėtomis stiklo akimis aš persigabenu Vilniun, kurji Mokslo Draugijoj stovi, tik pastarojo Draugijos kėlimosi iš vienu namų į kitus, dėja, jos gražiosios didelės stiklo akys sumušta.

Apie savo darbuotę literatūros srityje Lom-Palankos laiku buvo jau kiek aukščiau minėta; dabar liekti dar pridurti žinių apie tuos veikalus, kuriuos pagaminau Varnoje gyvendamas. Ir taip: 1893 m. išleidau „Etnologiškas smulkmenas“, 1898 — „Lietuviškai-trakiškas studijas“ ir „Medegą mūsų tautiškai vaistininkystai“, 1899 — „Prie istorijos mūsų rašybos“ ir „Lietuviškas pasakas mytologiškas“ I-jį tomą; 1900 — „Grovo Kyburgo kelionė“; 1902 — „Ožkabalių dainas“ (2 tomu) ir II-jį tomą „Liet. pasakų mytologiškų“; 1903-05 — „Lietuviškos pasakos yvairios“, „Iš gyvenimo vėlių bei velnių“, „Lenkai Lietuvoje“, „Priedelis prie lietuviško klausimo“ ir „Pietario. Iš mano atsiminimų“. Bulgarijoj esant, mane, kaip iš Rusijos ateivį, dažnai „rusnak'u“ vadinta, bet aš prie kiekvienos progos save lietuviu vadinau. Lietuvių kalbą vartoti visą čia gyvenimo laiką tik vieną kartą buvo pasitaikius proga, rodos, 1881 metais, kada, Lom-Palankoj esant, kartą pas mane užėjo tūlas apiplūšęs žemaitis pagelbos prašydamas savo tolimesnei kelionei, kurią jis iš Konstantinopolio, pinigų neturėdamas, pėsčias ėjo, o į Konstantinopolį buvo atvykęs tūlame garlaivyje, kuriame jis neatsimenu iš kur keliaudamas — „pečkuru“ buvęs.

Tokio kankynių baisiai neramaus gyvenimo Varnoje atgrisęs ir beveik įgijęs *taedium vitae*, nostalgijos genamas, aš, kaip jau minėjau, gegužės 17/30 d. iš Varnos Rusėn

išvažiavau, iš kur kitą dieną garlaiviu „Ferdinand Max“ Dunojumi, pastarąjį kartą prieš vandenį, leidausi Orsovos linkui; visą šitą kelionės laiką širdis buvo rami, be aritmijų. Sekančią dieną, birželio 1, 3 val. ryto iš Orsovos iškeliavęs, 6 $\frac{1}{2}$ pavakare Viennoje atsidūriau. Pasitaręs dėlei nervų su prof. Benediktu ir vidurių ligos su prof. Oser'iu, birželio 4 d. išvažiavau Franzensbadan, kur, anot prof. Benedikto, kuraciją atlikus, reikėję dar vykti į Schöneck Šveicarijoj dėlei hydroterapijos. Franzensbade svėriau 82 $\frac{1}{2}$ kilogr., dynamometras dešine ranka — 42-50 k., kraujo spaudimas (Blutdruck) 100-105; dažnai retas pulsas (pulsus rarus) 56-60. Pas d-rą Fellnerį apsilankęs, gavau ordinaciją: iš ryto gert $\frac{1}{2}$ stiklo Karlsbader Schlossbrunn sušildyto, po 20 min. $\frac{1}{2}$ stiklo Salzquelle; po $\frac{1}{2}$ val. pusryčiai, po 2 val. maudykla (Mineralbad 26° R. 12 min.); po pietų $\frac{1}{2}$ 5 pusstiklį šaltos Salzquellės ir kasdien 3 kartus po valgio gerti po šaukštą syrupo colae compositi. Kiek vėliau gavau tynes su angliarūgšties vandeniu ir durpių tešla (Moorbad). Eidavau į medico-mechanišką Zanderio institutą gimnastikuotis. Birželio 8 d., atsigėrus pas Salzquelle vandens ir pasiklausius gražios muzikos, grįžtant Morgenzellės parku atsitiko širdies silpnumas — collapsus: labai silpnas arytmiškas pulsas, daugiau $\frac{1}{2}$ val. dūravęs. Aplamai imant ir šį kartą visą kuracijos laiką Franzensbade kiekvieną dieną jaučiau paraesthezijas ir sunkumą pilvelyje — aritmijos nė kiek nesumažėjo.

Liepos 9 d. iš Franzensbado išvažiavau į Leipzigą; Hallėje pernakvojęs, apžiūrėjau universitą, muzejų ir zoologijos sodą ir val. 1.41 išvažiavau per Goslar'ą, Hildesheimą į Gronau, kur viešbutyje „Zur Krone“ apsistojęs susipažinau su p. Dörrie ir kitais asmenimis, kad surinkus kiek daugiau žinių apie vėlionį d-rą Jurgį Sauerveiną, didelį mano bičiulį, kursai buvo miręs Kristianijoj gruodžio 16 d. 1904 m. ir čia Gronau kapinėse palaidotas. Apsilankiau kaime Eime pas vėlionio seserėną pastorių Georg Bauer'į, kad peržiūrėjus Sauerveino raštų palikimą, ir, trijų dienų tarpe tą darbą atlikęs, išsirinkau visus jo tuos rankraščius, kuriuose buvo nors kiek lietuvių kalba tekstų. Liepos 14 ir 15 d. apsilankiau kaime Banteln, kur Sauerveino ilgai gyventa, kad surinkus iš jo pažįstamų biografijai žinių, o sekančią dieną buvau ant Gronau'o kapinių ir padėjau ant Sauerveino kapo rožių (radastų) su palmos šaka vainiką ir išvažiavau per Hannover'ą į Bremen. Čia apžiūrėjęs miestą, iškeliavau į Hamburgą, kur būdamas ilgai svarsčiau klausimą, ar neplaukti man garlaiviu Amerikon. Liepos 18 d. vakare jau buvau Berlyne, kur iki 21 d. darbavausi karališkoje bibliotekoje, lankiausi muzejuose (Für Volkerkunde, Kaiser Friedrich's, Pergamon-), 23 d. atvykau į Karaliaučių, apžiūrėjau „Prussia-Museum“; „Königliche Staatsarchive“, nutraukiau fotografiją prūsų kalbos Grunau'o paduotąjį įrašą ir pavakare 25 d. atkeliavau Tilžen, kur pasimačiau su J. Lapinu, J. Vanagaičiu, V. Storosta, M. Zaunyte, V. Kalvaičiu, M. Raišukyte, pas kurią palikau d-ro Sauerveino rankraščius, apsilankiau Jokūbynės sode amatų parodoje (Ostpreussische Gewerbe-Austellung).

Pernai ir šįmet japonams apkūlus rusus ir šiek tiek pakitėjus jų viduje politikai, dabar man psiroduė galima per Rusijos sieną grįžti Lietuvon, todėl 29 d. atvykus Tilžen Garliavos aptiekininkui Kaziui Aglinskui, kurs buvo apsiėmęs mane lydėti laive Nemunu Kaunan plaukiant, liepos 31 d. išplaukėva. Per Jurbarko rusų muitinę laimingai perėjęs, leidausi Kauno link, kur tą dieną apie 12 val. naktį atvykau. Ant rytojaus liepos 20 (rugpjūčio 1) d. išvažiavau Vilniun ir popiet 6 $\frac{1}{4}$ čion atvykau. Tą pačią dieną neiškenčiau neapsilankęs ant Gedimino pilies kalno.

Ant rytojaus tuojau apsilankiau „Vilniaus Žinių“ redakcijoj ir susipažinau su G. Landsbergiu, J. Kriaučiūnu ir k. 3 d. apsilankiau Vilniaus viešoje bibliotekoje ir muzejuje ir pasipažinau su D. Daugėla ir Dobrianskiu, bibliotekos direktoriais, o pietus valgiau su Petru Vileišiu, Puida ir Kriaučiūnu bojų vasaros kliube; 4 d. persikėliau iš neramaus „Belle vue“ hotelio į Niškovskio viešbutį, kuriame man vėliau ilgai gyventi teko; tą pat dieną buvau su vizita pas P. Vileišį Antakalnyje ir Žvėryne — vaikštynių. Nuo 5 d. pradėjau darbuotis viešoje bibliotekoje. 7 d. vakare pas mane pirmą kartą M Davainis Silvestravičius, vienas „aušrininkų“, apsilankė. 8 d., suvalgius vieną grūšią (kriaušę), pasirodė dysenterija, kuri tik

17 d. visiškai pragaišo, ir mano viekos susilpnėjo. 11 d. buvo pasirodžius smarki neuralgia toje vietoje, kur kulipka šalia nugarkaulio guli; 13 d. atėjus Dav.-Silvestravičiui susitarėva leidinėt „Lietuvių Tautą“. Rugpjūčio 17 d., iš ryto iš Vilniaus Kaunan išvažiavęs, apie 2 val. po pietų atvykau Garliavon pas draugą K. Aglinską. Visą šitą laiką buvo bjaurios paraestezijos galvoje ir burnoje ir arhythmijos, ypač valgant. Garliavoje būdamas po du kartu kasdien vaikštinėjau artimoje girioje; 19 d., suvalgius vieną grūšią, pasirodė bjauri diarrhoea, kuri iki 21 d. tęsėsi ir mane nusilpnino; 19 d. pavakare girioje sugylė vuodai, o jau 22 d. pasirodė drugys (febris intermittens), kurį chininu pašalinta, bet užtat 24 d. vėl pasirodė urticaria ex usu chmini ir tęsėsi iki rugsėjo 7 dienos. Apsilankęs pas girininką Jakubčionį ir ūkin. Beirūną Pajesyje, 26 d. išvažiavau Marijampolėn, kur apsilankiau pas Petrą Kraučūną, susipažinau su kun. d-ru M. Gustaičiu, d-ru K. Grinium, kanonyku K. Prapuolėniu ir k. Čion 27 d. atvyko pas mane brolis Vincas su žmona ir sūnumi, kurį aš buvau apsiėmęs leisti į mokslą.

Prabuvęs Marijampolėje iki rugpjūčio 30 d., grįžau į Garliavą ir, čia iki 7 rugsėjo pas Aglinskį prabuvęs, grįžau Vilniun ir vėl ėmiau viešoje bibliotekoje darbuotis. Rugsėjo 10 d. miesto salėje buvo lietuvių vakaras — vaidinimas; čia tuomet susipažinau su Hipol. Gegužinskiu, advokatu iš Petrakovo, girininku Paulium Matulioniu, kun. d-ru J. Stankevičium iš Suvalkų, Jonu Jablonskiu ir kitais lietuvių inteligentais; vaidinimo pertraukų laiku turėjau su jais pasikalbėjimą apie Mokslo Draugijos įsteigimo reikalą. Sekančią dieną po pietų 4 val. advokato Jono Vileišio bute gana skaitlingame inteligentų susirinkime buvo svarstyta ir nutarta Mokslo Draugija steigti, buvo išrinktas komitetas įstatams taisyti. Šituos įstatus aš parašiau. Tą pat dieną gavau progos susipažinti su lietuvių beletriste „Lazdynų Pelėda“ (Zofija Pšibilauskienė). Rugsėjo 16 d., pavakare išėjus pasivaikščioti Didžiaja gatve, ties miesto namais, kur buvo P. Vileišio knygynas, pasirodė bjauri tachycardia ir kvaitulys; negalėdamas eiti, turėjau vežime sugrįžti viešbutin. 19 ir 20 d. rašiau minėtuosius Mokslo Draugijos įstatus; 21 d. parašiau į „Vilniaus Žinias“ straipsnį: „Apie įsteigimą lietuvių kliūbo Vilniuje“. Nuo laiko Vilniun atvažiavimo, kadangi daug užsiiminėdavau bibliotekoje ir namie raštų darbais ir mažai vaikščiojau tyrame ore, vėl pasirodė *urina saturata* su daugeliu kristalizuotų iš *acidi urici* smilties sedimentų (gravelle) ir gana ilgai dūravęs dešiniame petyje skaudėjimas (arthralgia). Rugsėjo 23 d. rašiau į advokatą D. Ralčevą Varnoje, kad pasirūpintų išsiųsti per Odesą mano likusią Varnoje biblioteką ir k. daiktus, ir spalio 8 d. gavau iš jo telegramą, kad vislab Odeson išsiųsta. Visą šį laiką buvo neramus miegas, dažnai nemiga (sulfonal), paraestezijos ir daug arhythmijų, ypač valgant pietus, kai kada net su galvos kvaituliu.

O tuo tarpu karo su japonais laiku ir jam pasibaigus pradėjo rusų visuomenėje reikštis neramumas ir bruzdėjimas prieš valdžią. Taip, pav., dar lapkričio 6/19 d. 1904 metais buvo Maskvoje rusų inteligentų suvažiavimas, kursai pranešė valdžiai savo nutarimą, kad Rusijoje reikią įsteigti žmonių atstovybė ir jiems suteikti politikos laisvę, būtent: nuomonių, žodžio, spaudos, susirinkimų, asmens neliečiamybę ir gyvenimo laisvę. Jau carui Mikalojui galutinai karą su japonais pralaimėjus, kad nuraminus rusų visuomenę, rugpjūčio 6/19 d. 1905 m. buvo caro manifestu paskelbta įvedimas valstybės Dūmos ir Tarybos; tada pradėta plačiai laikraščiuose rašyti apie atstovų rinkimus į tą Valstybės seimą. Todėlei rugpjūčio 12/25 d. tą pat metų Maskvoje buvo sušaukta pirmasis Visos Rusijos žemiečių ir miesto atstovų suvažiavimas apsvarstyti programą, kurios rinkimuose į Valstybės Dūmą reikės prisilaikyti. Šitame suvažiavime Vilniaus atstovas P. Vróblevskis prirodinėjo, kad visos tautos: lietuviai, latviai, lenkai, rusai, žydai, turi susivienyti, idant savo politiškias teises atgautų. Visų nuskriaustųjų tautų atstovai, patekę Dūmon, pasistengsį prirodyti, kaip jie myli liuosybę ir kaip neapkenčią biurokratų. Kunigaikštis Druckis-Lubeckis sakęs, kad visos nuskriaustos tautos, kaip lietuviai, žydai, lenkai, rūpinsisį patekti Dūmon ne todėl, jog jie nori savo politikos tikslus pasiekti, — ne — jų siekiniai esą aukštesni, platesni. Jie kartu su kitais geresniais atstovais rūpinsisį, idant visi Rusijos gyventojai žmoniškų teisių įgytų, nes be tų

teisių negalima ilgiau tverti.

Tuo tarpu dėlei kilusių visoje Rusijoje riaušių spalį 17/30 d. caro manifestu patvirtinta ir paskelbta, kad gyventojams dovanojama piliečių laisvės pagrindas: sąžinės, žodžio, susirinkimų ir sąjungų laisvė, rinkimai į Valstybės Dūmą ir Tarybą, kurios įstatymų pildymą turėsiančios prižiūrėti.

Šie visi suvažiavimai ir nutarimai, kaip ir patys manifestai, turėjo kiek įtekmės ir į pačius lietuvius. Taip susirinkimuose Vilniaus lietuvių „Vilniaus Žinių“ redakcijoje, kur tokie susirinkimai dažniausiai sušaukiami buvo, kuriuose aš, kaippo daugiau už kitus prityręs politikoje, turėjau nemenką įtekmę, pradėta ir apie tuos rusų susivažiavimus ir jų nutarimus debatuoti. Spalio 9/22 d. pavakare pas mane Niškovskio viešbutyje buvo „Vilniaus lietuvių organizacijų biuro“ susirinkimas: buvo surašytas protokolas apie lietuvių dalyvavimą Maskvos žemiečių suvažiavime, kursai, neilgai trukus, turėjo būti antru kartu sušauktas. Ant rytojaus man atėjo galvon idėja, ar nesusaukti Vilniuje lietuvių suvažiavimo panašiu būdu, kaip tai darydavo rusai; apie šitą mano sumanymą pasikalbėjus su Petru Vileišiu ir J. Kriaučiūnu, nutarta šaukti. 11 d. iš ryto po baisaus sapno pabudau su širdies nereguliariu plakimu, perėjusiu veik į tachycardia (strophantus, cognac, pressio n. vagi). 15 d. pas mane vakare buvo susirinkę: J. Vileišis, J. Jablonskis ir P. Matulionis Mokslo Draugijos įstatams redaguoti ir kitą dieną jie priimta. Spalio 21 d. išsiunčiau į finansų ministerį telegramą su prašymu, kad leistų iš Odesos muitinės, kur gulėjo mano iš Varnos išsiųstieji daiktai, juos be maito užmokesnio įgauti. Spalio 26 d. įvyko geležinkelio tarnautojų streikas, kelias dienas dūravęs; 28 d. vakare mieste — demonstracijos su šaudymu gatvėse, ant rytojaus — dar didesni Jurgio prospekte šaudymai ir daug žmonių sužeistų. 31 d. sumaniau sušaukti Vilniaus lietuvių kitai dienai susirinkimą „Viln. Žinių“ redakcijoje pasikalbėt apie tautos dalykus ir išleisti atsišaukimą — manifestą dėlei kongreso Vilniuje, kas ir įvyko lapkričio 1 d. toje dienraščio redakcijoje. Išrinkta komisija manifestui prirengti, o tuo tarpu revoliucija Vilniuje tęsėsi. Lapkričio 4 d. Komisija priėmė mano parašytąjį „Atsišaukimą į lietuvių tautą“, kuris buvo lapkričio 11 d. „Vilniaus Žiniose“ mano ir J. Kriaučiūno, kaipo sekretoriaus, parašais paskelbtas su pakvietimu skaitlingai susirinkti Vilniuje. Patsai suvažiavimas buvo paskirtas lapkričio 21-22 (gruodžio 4-5) dieną 1905. To pat lapkričio 15 dienos vakare mano parašytasis „memorandum'as“ dėlei Lietuvai plačios autonomijos lietuvių susirinkimo buvo svarstytas ir priimtas ir su parašais mano, Donato Malinausko, M. Davainio-Silvestravičiaus ir kun. J. Ambraziejaus buvo nutarta ministeriui pimininkui gr. Wittei įteikti. Buvo išrinkta deputacija tą memorandumą Peterburgan gauti: adv. St. Raila ir kun. J. Gediminas Beržanskis-Klausutis, bet dėlei pasikartojusio vėl geležinkeliečių streiko važiuoti Peterburgan negalint, tai susirinkime lapkričio 18 d. nutarta tą mūsų memorandumą paštu išsiųsti: Witte, memorandumą apturėjęs, jojo dalį valdžios organe „Pravitelstvennyj viestnik“ paskelbė, kas padarė Vilniuje didelę sensaciją gyventojų — ypač lenkų — tarpe.

Tuo tarpu mano nervų ligai nė kiek nepagerėjus, rašto darbais ir susirinkimuose užsiėmęs nė nepastebėjau, kaip atsirado in fossa iliaca dextra, in regione coeci et colonis ascendentis skaudėjimas ir tarytum sutinimas, podraug obstipatio alvi, kuriuos tik lapkričio 16 d. konstatavau. Iš pradžių, iki diagnozės nebuvo pastatyta, buvau labai susirūpinęs, ar nebus tai kokia neoplasma, tarp žarnų auganti, bet vėliau pasirodė, kad tai buvęs *paratyphlitis*, nuo kurio ilgainiui nė kokių kenksmingų organizmų pasekmių nebliko.

Prieš lietuvių suvažiavimą, sekmadienį gruodžio 3 d., buvo lietuvių vakaras; ant rytojaus, gruodžio 4, pirmoji kongreso diena. Nuo ginčo ir neramumo susirinkimo posėdyje, kaipo pirmininkui, ne kartą buvo sunku nerimaujančius ir įsikarščiavusius kalbėtojus suvaldyti, todėl vakare buvau labai nuvargęs, turėjau daug arytmijų ir paraestezijų. Gruodžio 5 d. vėlai vakare kongresas, kuriame 1500-2000 žmonių dalyvavo, pasibaigė, priimdamas žinomuosius nutarimus. Sekančią dieną buvo didis nuovargis ir pailsimas su nemiga naktįje ir daug arytmijų. Gruodžio 10 d. P. Vileišis darė man propoziciją pavesti man „Viln. Žinių“ redakciją, o vakare buvo steigiamasis „Tautiškos lietuvių demokratų partijos“ susirinkimas.

Sušauktas kitą dieną „Viln. Žinių“ redakcijoje susirinkimas dėl pasitarimo apie susivienijimą lietuvių partijų kovoje su valdžia — liko be pasekmės, socialdemokratų atstovams į tai nelinkstant. Gruodžio 12 d. vakare atėjo pas mane Kaz. Swiątecki ir Stan. Kognowicki iš Kauno, kviesdami lenkų susirinkimui Kaune atvykti, todėl 14 d., P. Vileišiui, Pr. Klimaičiui ir J. Kriaučiūnui pas mane susirinkus, nutarta programa, kurios reikėjo laikytis, dvarininkų susirinkime Klimaičiui ir Kriaučiūnui lietuvių vardu dalyvaujant. Dabar parūpo lenkams pas mane lankytis: 16 ir 17 d. buvo adv. Malinski iš Kauno, St. Lawrynowicz — nuo Eirogalos, Tadas Daugirdas ir k.

Skaudėjimui ir tinimui pilve vis didyn einant, 15 ir 18 d. buvo konsultacijos iš d-rų Domaševičiaus, A. Vileišio, Karoso ir Kohan'o, kurios nieko gero neatgabeno: 24 d. vakare pasirodė smarkus minėtoje vietoje skaudėjimas ir visą naktį dūravo.

Tą pačią dieną miesto darbininkai ir k. vėl sustreikavo, ir streikas tik gruodžio 30 d. pasibaigė. O lietuvių susivažiavimui laimingai, iš valdžios pusės nekliudant, pasibaigus, tik dabar pati rusų valdžia tarytum atsikvošėjęs ėmė ieškoti tų asmenų, kurie, josios žinia, buvę sušaukimo iniciatoriai. Nors d-ras A. Vileišis nieku nebuvo prie susivažiavimo sušaukimo prisidėjęs ir buvo visiškai nekaltas, tačiau gruodžio 24 d. buvo areštuotas, kvočiamas apie tą kongresą ir keletą dienų Lukiškių kalėjime laikomas; gruodžio gi 29 d. padaryta krata pas inž. Petrą ir adv. Joną Vileišius, taipogi „Vilniaus Žinių“ redakcijoje. Man gi kol kas sausu likti pasisekė, nes policija ar negalėjo susekti, kas aš buvęs ir ką veikęs, ar rasit į mane su bulgarų pasportu, kaip Bulgarijos pavaldinį, kibti nedrįso.

Sausio pirmomis dienomis dėl skaudėjimo in regione coeci daugiausia lovoj gulėjau: sausio 8 d. parašiau memorialą apie Suvalkų gubernijos priskyrimą prie autonominės Lietuvos. Kadangi tuo tarpu policijos pradėta uoliai ieškoti lietuvių seimo iniciatoriaus ir man buvo pranešta, jog mano pėdsakai susekta ar sekama, ir patarta, kad pasišalinčiau iš Vilniaus, tai aš sausio 12 d. išvažiavau Peterburgan, ypač kad turėjau tikslą pasitarti su profesoriais dėl mano ligos. 15 d. iš ryto buvau prof. Janovskio klinikoje duot apžiūrėti pilvo ligą ir išardyti pilvelio sunką, kuri pasirodė rūgščios reakcijos, bet be liuso acidi hydrochlorici (HCL). Tokiu būdu paaiškėjo, kad mano pilvelyje buvo *achlorhydria seu achylia gastrica*, nuo ko, rodos, iš didelės dalies, normaliai maisto virškinti neįstengiant, kildavo taip skaitlingos širdies aritmijos, ypač valgant, ir *paragensia*.

Tą pat dieną po pietų buvau pas muitų departamento direktorių Bieliostiną dėl Odesos muitinės esamų mano daiktų nuo muito paliuosavimo; tik kovo 2 dieną gauta iš ministerijos telegrama su žinia, kad jau paliuosuota, ir kovo 29 d. atgabenta Vilniun 30 skrynių su knygomis ir kitais daiktais — iš viso 153 pūdai; už transportą užmokėta 300 rub.

Tuo tarpu Peterburge būdamas susipažinau su dvas. akademijos profesoriais kun. A. Dambrausku, Maironiu, Būčiu, prof. Ed. Volteriu, Baudoin'u de Courtenay, A. Šachmatovu, Fortunatovu, stud. K. Būga, A. Voldemaru ir daugeliu kitų. Sausio 17 d. vakare iki vėlybai nakčiai buvome svečiuose pas prof. Volterį: aš, kun. Dambrauskas, Dubinskas, Voldemaras ir Būga. 18 d. buvau Mokslų Akademijoje pas akademiką Šachmatovą, su kuriu apie Lietuvos autonomiją buvo plačiai kalbėta, ir pas akademiką F. Fortunatovą — apie Lietuvos mokyklas. 19 d. Teniševo mokykloje konstitucinės demokratų partijos kongrese turėjau ilgą pasikalbėjimą su prof. N. Miliukovu apie Lietuvos autonomiją ir kitus reikalus, o vakare svečiuose pas Matulaitį drauge su Ed. Volteriu, Dubinskiu, Šliogieriu, Feterausku, Voldemaru. Sausio 7/20 d. buvo antras konst.demokratų partijos kongreso posėdis: Miliukovas man sakė pranešęs centraliam partijos biure apie Lietuvos autonomiją, tik, girdi, dar nenuspręsta, kaip bus priimta — dauguma partijos narių nepripažinstanti etnografinės autonomijos. Vakare pas Ed. Volterį susirinkime, dalyvaujant man, prof. K. Jauniui, Matulaičiui, Voldemarui, Būgai ir k., skaityta mūsų raštas centraliam konst.demokratų partijos komitetui apie Lietuvos autonomiją. 21 d. buvau trečią kartą demokratų partijos kongreso posėdyje, svarstant agrarių klausimą, o sekančią dieną nuo 24 ¹/₂ su Voldemaru ir Dubinskiu — konst.-demokratų partijos centro komiteto tam tikrame lietuvių reikalams

pavestame posėdyje: kalbėta apie Lietuvos autonomiją. Tarp kitų aš ilgai kalbėjau apie lietuvių atgimimą ir prietykius su kitomis Lietuvoj gyvenančiomis tautomis. Vienam iš komiteto narių prasitarus, kad lietuviams autonomija įvykdyti būtų labai sunku, o rasiť ir negalima, neturint užtektinai inteligentų, aš paaiškinau, kad visgi tai atlikti galima būtų, ir nurodžiau, kaip paveizdą, bulgarų valstybę, kuri prie panašių sąlygų įsigyveno, pradžioje būdama tokioje lygiai, kaip ir Lietuva, padėtyje inteligentų žvilgsniu. Šią dieną pirmą kartą vakare gulant pastebėjau subrinkusias kojas (oedema crurum), kas vėliau dažnai kartodavosi. Sausio 23 ir 24 apsilankiau pas neurologą prof. Bechterevo dėlėi mano ligos ir — demokratų kongrese; 25 d. buvau Ermitage'o muzejuje Bosporo archaiologijos studijuoti; 26 d. buvau svečiuose pas Maironį, „Liet. laikraščio“ leidėją Smilgą ir latvių folkloristą Wissendorfą ir vakare išvažiavau Vilniun. Čion sugrįžęs su tokiais pat sukliurusiais nervais, kaip ir prieš Peterburgan išvažiuosiant, sausio 30 d. pradėjau rašyt memorialą apie Vilniaus vyskupystės lietuvius. Bet jau sausio 31 ir vasario 3 d. policija, sužinojusi apie mano grįžimą, buvo šaukus mane pas policmeisterį Lietuvių susivažiavimo klausimu; manydamas, kad gali kilti audra, vasario 5 d. iš Vilniaus išvažiavau, ketindamas užsienin keliauti, ir pakeliui Kaune apsistojau. Bet nuo meškos bebėgdamas sutikau lokį. Kadangi mano bulgariškojo pasporto terminas buvo pasibaigęs, tai, jį į Kauno policiją nusiuntus, jis tapo areštuotas ir imta rankiot apie mane žinias, tokiu būdu užsienin išvažiuot negalėjau ir volens nolens turėjau Kaune likti, o čia likdamas ir nenorėdamas būti be darbo, pradėjau rašyti memorialą „Apie lenkų kalbą Lietuvos bažnyčiose“, kurį kun. A. Bajorynas vertė lotynų kalba, o S. Banaitis apsiėmė atspausdinti. Lietuvišką tekstą vasario 18 d. pabaigiau, o spausdinimas pabaigta gegužės 16 d. Baisiai ta visa spauda su korektūromis mane nuvargino.

Tuo tarpu kartą vasario 17 d. apsilankiau Aleksote valsčiaus kancelarijoj, kad patyrus apie rinkimus Dūmon Suvalkų gubernijoj ir apie paskirtą jiems laiką; kalbėjau ir klausinėjau lietuviškai. Pakol aš valandėlę užtrukau kancelarijoje, regimai, lenkutis raštinkas pranešė tuojau žandarams, kad čia, kancelarijoj, esama kokio nepažįstamo „litvomano“, nes per duris išeinant užstojo man kelią du žandaru ir ėmė klausinėti, kas aš per vienas, o, sužinoję mano pavardę ir gyvenimo vietą Kaune, paleido. Po kelių dienų Kauno policija apie mane teiravosi. Vasario 24 d. Kaune įsteigėme „Tautiškosios lietuvių demokratų partijos kuopą“, o 26 d. pradėjau rašyti plačią tos partijos programą, kurią tik kovo 2 d. pabaigiau. Mėnesiui su viršum praėjus mano pasportui gubernatoriaus kancelarijoj gulint, tik kovo 10 d. man jis gražinta su prisegtu prie jo popiergaliu — „bilietu“, kuriame su gubernatoriaus Veriovkino parašu man buvo leidžiama Rusijoj gyventi iki kovo 10 d. 1907 metų.

Kovo 10 ir 17 d. buvo Tilmanso salėje skaitlingas naujai įsteigtosios demokratų partijos kuopos susirinkimas, man jame dalyvaujant. Kovo 24 d. vietiniame Kauno dienraštyje „Ковенский телеграфъ“ Nr. 68 buvo apie mane rašyta. 26 d. tuomi man buvo žymi, kad tą dieną važiudamas į Garliavą pakelėj girdėjau Lietuvos vieversius čiulbant, ko 25 m. nebuvau girdėjęs. Kaip dienyne pastebėta, negalėjau atsigerėti. Kovo 28 d. buvo Kaune atstovų į Dūmą rinkimas, kurį aš „Vilniaus Žiniuose“ aprašiau.

Gegužės m. memorialą „Apie lenkų kalbą Lietuvos bažnyčiose“ — „De lingua polonica in ecclesiis Lithuaniae“ atspausdinus, reikėjo jį išsiuntinėti, kad pasiekus jo rašymo tikslą. Po pirmuoju egzemplorium, kuris iš Vilniaus gegužės 23 d. papai Pijui X-jam buvo išsiųsta, pasirašė, neminint manęs: St. Raila, adv. K. Samajauskas, d-ras R. Šliūpas, Pr. Klimaitis, Tomas Žilinskas, kunigaikštis J. Gediminas-Beržanskis-Klausutis, Kaz. Aglinskas, M. Davainis-Silvestravičius, G. Landsbergis ir P. Vileišis, o Kaunan sugrįžęs, iš čia 25 gegužės išsiunčiau 72 egzemplorū visiems kardinolams, žymesniems viso pasaulio archivykupams, vyskupams ir Rymo kongregacijoms; kiek vėliau dar išsiuntinėta daug egzemplorių svarbesnių įvairiausių tautų laikraščių redakcijoms, kurių daugelis tuomet tą memorialą plačiau ar trumpiau paminėjo.

Prasidėjus Dūmon rinkimų agitacijai Kauno gubernijoj, ne kartą buvo pasitarimų

vietinių lietuvių tarpe: su d-ru Šliūpu, kun. Januševičium, Raila, d-ru Jarašium, Ciemnolonskiu ir k., daug kartų su žydu atstovu, Peterburgo advokatu Bramson'u ir k.

Tuo tarpu prisistatė Dūmon nuo Kauno gubernijos atstovų rinkimo diena — balandžio 8 d. Prieš šituos rinkimus, balandžio 6 d. pavakare, atvyko pas mane lenkų dvarininkų kurijos atstovai: Swiątecki, Montwiłł, Babianški ir Wojtkiewicz, kurie, norėdami bloką su lietuvių rinkikais padaryti, reikalavo dviejų sau mandatų, su kuo sutikti nebuvo galima; pasitarimas dūravo nuo 6 ¹/₂ iki 9 ¹/₂. Pabaigęs nepavykusį su dvarininkais pasitarimą nuėjau į lietuvių rinkikų posėdį Daunaravičiaus viešbutyje ir čia iki 12 val. būdamas padėjau jiems susitvarkyti ir paskirti atstovystei kandidatus. Ant rytojaus, balandžio 7 d., priešpiet pas mane Peterburgo viešbutyje buvo Bramson'as, Finkelstein'as ir Honoch'as, su kuriais sutarta eiti bendrai rinkimuose, pavedant žydams nuo gubernijos vieną atstovą. Po pietų tą pat dieną pasikartojė derybos su vakarykščiu dvarininkų komitetu, bet ir šį kartą prie sutarties — dviejų jiems kandidatų — neprieita. Nuo 5 iki 12 val. priešrinkiniame lietuvių susirinkime pirmininkavau, jų kandidatūras tvarkant. Sekančią, balandžio 8 — rinkimų dieną iš ryto 8 val. vėl buvau rinkikų susirinkime, žadindamas visus laikytis rinkimuose nustatytos tvarkos. Po pietų apie 5 val. atėjo iš rinkimų salės žinia, kad tos dienos bendruose rinkimuose išrinkta tie lietuvių pastatytieji vakar kandidatai: Lopas, J. Kubilius, Sabalis, Milvydas, Bramsonas, o vieton kun. Bačkio kun. Jerulaitis. Sekančią dieną, balandžio 9, po pietų apsilankė pas mane visi vakar išrinktieji atstovai su Bramsonu drauge tarti man ačiu už rinkimų sutvarkymą ir jų kandidatūras pastatymą. Balandžio 11 d. pradėjau tuos rinkimus „Vilniaus Žinioms" aprašinėti ir 15 d. Garliavoj būdamas pabaigiau.

Kaunan iš Garliavos sugrįžęs 18 d. aprašiau „25-metines tautiško darbo sukaktuves" (Viln. Žin. Nr. 75), o 22 d. pas kun. Jarašiūną dalyvavau susirinkime dėl spaudos atgavimo šventės organizavimo. Balandžio 26 d. važinėju Vilniun, kad pas notarą sustačius aktą apie paskolinimą Petru Vileišiui 19 tūkstančių rublių 7%. Tą dalyką atlikęs, 29 d. grįžau Kaunan; tą dieną turėjo būt P. Višinskio laidotuvės Vilniuje. Rinkimuose į I-ją Valstybės Dūmą Suvalkų gubernijoje aš, neturėdamas turto cenzo, nedalyvavau, tik buvau jų tvarkymo dalyviu.

Iš Kauno gegužės 2 d. išvažiavau į atstovų rinkimus Suvalkuose, kur, rinkikų susirinkime kun. J. Stankevičiaus bute iki 2 val. naktį būdamas, ilgai kalbėjau, pastatant kandidatūras: Girniaus, kurs ant rytojaus gavo 18 ir inž. Vitkausko — 23 balsus ir tapo Dūmos atstovais nuo Suvalkų gubernijos išrinkti. Gegužės 7 d. Kaune pas Liorentą susirinkime spaudos iškovojimo šventę apvaikščiojant buvo kalbėta — gana ilgai — apie tos šventės reikšmę ir lenkystę Kaune. Gegužės 9 d. laivu, J. Kriaučiūno lydymas, iškeliavau Ilguvon, kad surinkus kiek žinių apie žynį Ilgį; 12 d. miesto teatre buvo lietuvių vakaras.

Atlikdamas tuomet dar baigiamojo spausdint memorialo korekturas, beveik kasdien vaikščiodavau, Samajausko, Žilinsko ir k. lydymas, po gražias Kauno apielinkes: Linksmąją, Aleksotą, Vilijampolį, Mickevičiaus daubą, Marvienką ir kitur. 19 d. išvažiavau Vilniun, kur tos dienos vakare buvo vaidinta „Pilėnų kunigaikštis". Gegužės 23 d. P. Matulionio bute susirinkime nutarta sušaukti 1/14 birželio dieną Lietuvių Mokslo Draugijos įsteigėjus. Naktį sugrįžau Kaunan. Tuo pat laiku, Gerbačiauskui prašant, prie jojo veikalo „Gabija" apie vyskupą A. Baranauską parašiau straipsnį „Prakalbos vieton". Gegužės 29 d. apsilankiau Zapyškyje, kad apžiūrėjus ten XV ar XVI šimtmečio bažnyčią. Birželio 3 d. laivu išvažiavom į Pavilkijos gegužinę, bet buvo labai nesmagu, nes labai lijo tą dieną ir vakarą. Birželio 6 d. išvažiavau į Garliavą pas K. Aglinską, kur, iki liepos 3 d. gyvendamas, užsiiminėjau žmonių gydymu, o liuosu laiku labai daug girioje vaikštinėjau; liepos 1 d. parašiau „Viln. Žinioms" „Nuo Garlevos padangės". 6 d. grįžau Vilniun, kur sekančią dieną kun. J. Ambraziejaus bute buvo susirinkimas steigti mano sumanytąją „Lietuvių sąjungą apgynimui lietuvių kalbos bažnyčioje", arba, kaip ji oficialiai užvardinta: „Sąjunga pagražinimui teisių lietuviškajai kalbai Rymo-katalikiškose bažnyčiose Lietuvoje". Šitai sąjungai buvo mano parašyti įstatai ir prie jų įžanga, kurie komiteto posėdyje liepos 13 d. buvo priimta. Bet čia reikia pridurti, kad su rusų valdžia — vidaus reikalų ministerija ir tikybų departamentu — traukėsi gana ilgą

laiką derybos dėl jų patvirtinimo. Į įstatus tapo ministerijos įbrukta tūlos sąjungai darbavimosi sąlygos, kurių pirmame įstatų projekte nebuvo, o kurias priversti buvom priimti, nes kitaip sąjunga nebūtų buvusi patvirtinta. Į steigiamąjį komitetą, be manęs, buvo inėję: kun. J. Ambraziejus, J. Kriaučiūnas, M. Davainis-Silvestravičius, G. Landsbergis, P. Vileišis ir k. Visą savo veikimo laiką sąjunga turėjo kovoti su Vilniaus kapituloje organizuotąja lenkininkų banda ir vyskupystės administracija, todėl įgijo Vilniaus polonomanų akyste blogą vardą, bet ir nemenkai josios prisidingėta, ypač po vysk. Ropp'o iš Vilniaus išvijimo, kas sąjungai daugiausiai buvo prikišama, nors ne visai teisėtai, nes ir pačios rusų valdžios griežta dantis ant Roppo už krikščionių demokratų partijos organizavimą Vilniaus vyskupystėje ir kitus jo darbelius.

Liepos 11 ir 12 d. susirinkime pas kun. Ambraziejų nutarta leisti Vilniaus gubernijos lietuviams laikraštis „Lietuvis“, man redaguojant. Iš Vilniaus liepos 15 d. išvažiavęs į Garliavą, čia gyvenau iki rugpjūčio 17 d. Čia būdamas su K. Aglinsku kartą apsilankėva „Petnyčios kopyčioje“ (Piątek), girioje tarp Padainupių ir Digrių kaimų, kur seniau augo „šventasis vuosis“. Liepos 18 d. jau buvau Ožkabaliuose, kurių nebuvo matęs nuo 1882 m. Čion atvykus ėmė pas mane plaukti daugybė ligonių iš tolimų kraštų. Apsilankiau pas teisėją A. Gelgaudą Vilkaviškyje ir kun. T. Žilinską, Kalvarijoj pas kun. Žaliauską, Pajevonyje pas kun. Staniulį, Keturvalakiuose pas K. Prapuolenį, Marijampolėje pas P. Kraučūną, M. Gustaitį, d-raž Grinių, iš čia nuvykau rugsėjo 6 d. į Garliavą ir, čia prabuvęs 3 dienas, nuvažiavau į Kauną, kur 9 d. buvo Prialgausko koncertas. Pernakvojęs kitą dieną išvažiavau Vilniun. Šiuo visu laiku mano nervai nė kiek nesusitvarkė. Rugsėjo 11 d. susirinkime pas kun. Ambraziejų buvo tvarkyta „sajungos“ reikalai; 18 d. buvau pas gubernatorių Liubimovą dėl „Lietuvio“ leidimo; 26 naktį po bjauraus sapno pabudus — smarki arytmija ir po kelių minučių tirpimas ir traukymas rankų pirštų ir tachycardia (strophantus, pressio n. vagi dextri), po 10 minučių ataka atsikartojo dar bjauriau ir iki pietų dūravo arytmijos. 28 d. P. Vileišis antrą kartą siūlė „Viln. Žinių“ redakciją apimti, todėl Klimaičiui pavedama sustatyti laikraščio programa. Spalių 2 d. su P. Vileišiu pasikalbėjus dėl redagavimo ir mano pastatytų sąlygų nepriėmus — baisi denervacija; 4 d. išvažiavau į Garliavą ir iš čia su Aglinsku apsilankiau Pakuonyje pas seną pažįstamą kun. Beirūną. 9 d. išvažiavęs Kaunan, čia pradėjau darbuotis miesto archyve dėl J. Godlevskio iš Kauno miesto dvarų pirkimo ir iki 13 d. darbavausi, esamus dokumentus peržiūrėdamas. Spalių 12 d. „Ковенский телеграфъ“ telegrama iš Peterburgo pranešė, kad rusų valdžia prielanki esanti lietuviams, žadanti šelpti juos kovoje su polonomanais, ketinanti duoti Vilniun vyskupą lietuvių ir t.t.; spalių 1/14 d. su dentiste Janulaičiūte-Biliūniene laivu važinėjau Kačerginėn pas josios vyrą J. Biliūną, beletristą, džiova sergantį; tą pat dieną 5 val. po pietų išvažiavau į Vilkaviškį, kad pasimatyti su broliu Vincu. Mat, carui Mikalojui dekretu liepos 9 d. pirmąją Dūmą ir jos atstovus už jų radikališkumą paleidus ir paskyrus sekančią Dūmą vasario 20 d. 1907 m. sušaukti, kilo dabar klausimas, ar man pačiam rinkimuose į šitą antrąją Dūmą nedalyvauti, o jeigu dalyvauti, tai reikėtų pasirūpinti įgyt cenzą, kad turėt teisę būti rinkiku ir renkamu. Todėl atvykęs dabar į Vilkaviškį ir sulaukęs brolių, nuėjau su juom pas notarą Jacyną, ir mano brolis užrašė man ar 10 margų lauko. Spalių 26 d. vėl sugrižau Kaunan ir ėmiau vėl archyve tęsti pradėtąjį darbą. Spalių 26 d. teko man pakelti sunkią valizą — tuojau pasirodė tachycardia (pressio n. vagi, strophantus), o 30 d., atidarant „Draugijos“ redakciją ir „Lietuvių viešąjį knygyną“ ir vyskupui Cirtautui pašventinant, tose apeigose dalyvavau. Lapkričio 4 d. išvažiavau Vilniun, kur 6 d. miesto salėje Landsbergio-Petrausko „Birutė“ vaidinta. Sugrižęs vėl pradėjau viešojoje bibliotekoje ir centro archyve darbuotis.

Spalių m. 1906 m. susitvėrė Vilniuje pirmajai Dailės Parodai taisyti komitetas. Šitą parodą rengiant, lapkričio 18 d. mane išrinkta parodos komiteto pirmininku, tą pat dieną nutarta lietuvių vardu paduoti Stolypinui protestas dėl Suvalkų gubernijos nepriskyrimo prie Lietuvos. Kitą dieną fotografijas prie atviro lango kopijuodamas, persišaldžiau ir tuojaus pasirodė kulipkos vietoje skaudėjimas, veik neuralgija lumbago virtęs: reikėjo taurės statyti ir

aspirino imti; skaudėjimas strėnose kelias dienas tedūravo. Dėlei rinkimų Dūmon Vilniaus gubernijoje susitvėrė lietuvių komitetas, kuriam parašiau atsišaukimą „į lietuvius" („Viln. Žin.". Nr. 255). Lenkų krikščionių demokratų atstovas, šv. Rapolo bažnyčios klebonas kun. Uszyłło 27 d. buvo pas mane atėjęs tartis, kad lietuviai dalyvautų rinkimuose, už lenkų kandidatus balsuotų. Nieko gero aš jam prižadėt negalėjau. 30 d. su L. Gira ir Pr. Klimaičiu sutarta „Lietuvi" leisti, kurio N. 1 gruodžio 25 d. pasirodė. To pat gruodžio 2 d. pas notarą Serdiukovą Lietuvių Mokslo Draugijos steigėjų parašai po įstatais patvirtinta; vakare buvau parodos komiteto posėdyje. Gruodžio 3 d., prieš pačią Vilniaus didžiojo seimo sukaktuvių dieną, naktį rusų policijos buvo padaryta krata „Vilniaus Žinių", „Ūkininko" ir „Šviesos" redakcijose, bet nieko įtariamo nerasta. 9, 10 ir 19 d. buvo prie šv. Mikalojaus bažnyčios susirinkimai dėlei mokyklos steigimo; 11 d. aš drauge su d-ru Vileišiu ir P. Matulioniu buvau su tuo reikalu pas kuratorių baroną Volfą: prašiau, kad leistų įsteigti dviklasę lietuvių mokyklą; 14 d. rašiau protestą prieš Roppą; 20 d. pradėjau rašyti apie baudžiamą Bartininkų krašte; 15, 23, 30 ir 31 d. dalyvavau parodos komiteto posėdžiuose. Dailės parodą buvo nutarta atidengti Petro Vileišio namuose Antakalnyje gruodžio 27 d. (sausio 9 1907 m.). Tą dieną aš, kaip komiteto pirmininkas, tą parodą ir atidariau prakalba rusiškai ir lietuviškai („Viln. Žin.", 1906. Nr. 289). Parodą atidarant buvo generalgubernatoriaus atstovas Andr. Stankevičius, Vilniaus gubernorius Liubimovas su žmona, vyskupas von der Ropp, dienraščio „Kurjer Litewski" redaktorius Č. Jankowski, Juozas Montviļl, Maironis, kun. A. Dambrauskas ir daugel kitų. Kadangi nebuvo prakalbos lenkų kalba, tai buvo lenkų laikraštyje užsipuldinėjimų ant parodos komiteto pirmininko, kam ir vienas kitas lietuvių — ypač dailininkų — pritarė. Todėlei sausio 11 d. 1907 m. aš nuo pirmininkavimo komitete atsisakiau ir visiškai iš jo išstojau. Prieš parodą atidarant, sausio 5 ir 6 d. buvau pas generalgubernatoriaus kancelarijos viršininką A. Stankevičių ir pas patį generalgubernatorių Krzywickį, komiteto vardu kviesdamas juos dailės parodoje apsilankyti. Su pirmuoju kalbėjova apie lietuvių mokyklas Vilniaus gubernijoje ir apie įvedimą gudų kalbos į gudų katalikų maldaknyges, kuo tuomet rusų valdžios buvo rūpinamasi; prie šitos progos jis man pranešė, kad vysk. Ropp'as su tos kalbos įvedimu nesutinkas.

Su Krzywickiu buvo ilgai kalbėta apie Bulgariją, kurioje jis karo laiku su turkais buvęs ir dabar interesavosi bulgarų valstybės ir tautos padėtimi. Sausio 5 d. pas kuratorių bar. Volfą drauge su Vileišiu ir Matulioniu apsilankydamas patyriau, kad lietuvių dviklasė mokykla jau leista Vilniuje steigti; 12 ir 13 d. lietuvių mokytojų sąjungos posėdžiuose pirmininkavau; 19 d. pradėjau rengti spaudon „Lietuvių Tautą". Sausio 24 d. su kun. K. Prapuolėniu ir kun. Laukaičiu buvo pasitarimas dėlei valsčionių — nepamenu kokio — nutarimų projekto, o 25 d. pas J. Vileišį Suvalkų gub. klausimas buvo svarstoma. 25 ir 26 d. su p. Bronislava Wolman'iene iš Varšavos buvo tartasi dėlei dailininko K. Čiurlionio ir jo likimo, o 26 d. — pasikalbėjimas su inž. Th. Fiedleriu — de rebus russicis Lietuvoje. 28 d. pas mane apsilankė žydų rinkimo komiteto narys Goldberg dėlei dalyvavimo rinkimuose; 30 d. rašiau memorialą apie Suvalkų gub. atskyrimą nuo Lenkijos; 31 d. susirinkime pas D. Malinauską nutarta rinkimuose stoti blokan su progresistais lenkais, rusais, gudais, žydais. Vasario 1 d. gavau iš Vaišnoro Suvalkuose telegramą, kad gubernijos rinkimų komisija pripažinus man teisę rinkimuose dalyvauti, kurie Vilkaiviškyje tą dieną turėję būt atlikti. Kadangi telegramą d-ras Vileišis gavęs pas save dvi dieni pralaukė, tai, rodėsi, kad, ją dabar taip vėlai gavęs, jau Vilkaiviškin nuvykti nebegalėsiu, todėl baisiai buvau denervuotas. 2 d. buvo pas mane rinkimų komiteto posėdis dalyvaujant d-rui Bagdonui, kun. Ambraziejui, Klimaičiui, Kubiliui, Smetonai, kun. Tumui, Senkevičiui, Malinauskui ir adv. Frumkin'ui iš Peterburgo. Tačiau 3 d. 1/2 11 val. gavęs telegramą iš A. Gelgaudo iš Vilkaiviškio apie rinkimus, aš val. 12 min. 15 graituoju traukiniu, kurs Vilkaiviškio stotyje nestojo, nuvažiavau į Virbalį 4.30 val. po pietų, iš kur rogėmis nuvažiavau Vilkaiviškin 7 val. ir pas teisėją Gelgaudą apsistojau. Nors prieš išvažiuosiant iš Vilniaus apie 11 val. buvo ilgai dūruojanti tachycardia ir leipothymia, nuo kurios gelbėjo gero koniako stiklėlis, kelionė buvo laiminga, nors tarp

Alvito ir Vilkaviškio rogėmis važiuojant buvo labai aštrus 7-8° R. šaltas vėjas, kursai ir kailinius perpūtė. Pasirodė, kad rinkimai Vilkaviškyje buvo vasario 8 d. paskirta. Iki šitų rinkimų laikas praėjo gana gerai: mano širdis buvo ramesnė, atlikdavau vaikštynes mieste ir už miesto, o 6 d. buvova su A. Gelgaudu nuvažiavę svečiuosna pas Lepšius Simanėliškių dvare ir iki 2 val. naktį ten užtrukova.

Rinkimuose Taikos teisme 8 d. 21 (iš 22) balsu buvau išrinktas nuo mažazemių rinkikų į gubernijos rinkimus Suvalkuose. Kitą dieną išvažiavau į Kauną ir čion atvykęs mačiausi su d-ru Šliūpu, Samajausku, P. Leonu, Raila, su kuriais buvo tartasi dėl rinkimų į Dūmą. 11 d., prieš išvažiuosiant iš Kauno Vilniun, smarki arhythmija, kuri kelionės laiku pragaišo, ir sekančiomis dienomis širdis buvo ramesnė; 15 d. pas mane rinkimų komiteto sueiga. 17 d. išvažiavau į Suvalkus, kur 7 1/2 val. vakare atvykau ir hotelyje „Paris“ apsistojau. Ant rytojaus visą dieną neramu, pilna pas mane žmonių, nuo 3-7 pas mane rinkikų sueiga: paskyrimas kandidatų A. Bulotos ir Petro Leono; vakare svečiuose pas Kasakaitį — bjauri parageusia burnoje ir nedaug arhythmijų; naktis labai nerami — nemiga. Vasario 19 d. iš ryto 10-11 1/2 v. pas mane — rinkikų sueiga; 12-2 val. teismo salėje rinkimuose Bulota ir Leonas gavo po 24 lietuvių ir 4 žydų balsus, ir tokiu būdu tapo išrinkti atstovai nuo Suvalkų gub.; lenkų mažuma atidavė balsus savo kandidatams. Nuo 3-4 buvome visi pas fotografą; vakare 8-1 val. „Europos hotelyje“ visi vakarieniavome. Mano širdis buvo ramesnė, bet bjaurios paraestezijos burnoje, liežuvyje. 21 d., J. Marčiukaičio ir Elviko lydimas į geležinkelio stotį, val. 11 išvažiavau iš Suvalkų per Varėną ir tik 10 vakare atvykau Vilniun. Čia reikia pridurti, kad rinkikai Suvalkuose, rašte išdėstę, kad Suvalkų gubernija nuo gilios senovės buvo visados, kaipo Sudavija Trakų vaivadytėje, integralė Didž. Lietuvos kunigaikštystės dalis, kad jos gyventojų dauguma apie 70% — lietuviai, o pietų Suvalkų ir Augustavo pavietai maišyti iš sumozūrėjusių lietuvių, mozūrų ir rusų — nenori prisidėti prie Lenkijos, įteikė savo atstovams Bulotai ir Leonui tokią rezoliuciją, reikalaudami, kad, progai pasitaikius, ineštų Dūmon projektą apie atskyrimą tos gubernijos nuo Lenkijos. Tuo tarpu, man po Vilkaviškį ir Suvalkus bevažinėjant, Vilniaus lietuviai miesto rinkimuose buvo pastatę ir mano kandidatūrą ir ilgai surašytu atsišaukimu gyventojams paskelbę; žinoma, balsų ši kandidatūra turbūt ne daugiausia laimėjo.

Vilniun sugrįžęs užsiiminėjau Vėliuonos istorija — Centro archyve; 25 vasario buvau pas P. Vileišį pasitarime dėl „Vilniaus Žinių“ reikalų, kurioms ne geriausiai sekėsi. Kovo 5 d. su Davainiu-Silvestravičium tarėmės dėl lenkų kalba lietuvių dvasioje laikraščio „Litwin“, vėliau „Litwa“ praminto, leidimo; tą pat dieną Kuktos spaustuvėje atidaviau „Lietuvių Tautą“ spausdinti; 6 d. vakare — pas D. Malinauską susirinkime, dalyvaujant Trakų pavieto bajorų vadui Karavajevui, kad susiartinus su rusais ir jų politika Lietuvoje; 9 d. pradėjau rašyti Bartininkų kroniką į „Lietuvių Tautą“; 10 d. — susirinkime prie š. Mikalojaus bažnyčios dėl protesto prieš kun. J. Kuklą už tariamą lietuvių skriaudimą. Visą dieną buvau labai denervuotas, galvos sopėjimas, arhythmijos. Kovo 13 d. buvau susirinkime pas D. Malinauską, kur nutarta važiuoti Trakuosna pasitarti su Karavajevu dėl politikos dalykų; 15 d. iš ryto apsilankius pas Joną Vileišį: paskirta diena „Lietuvių Mokslo Draugijos“ organizacijos komitetui susirinkti; 17 d., miesto salėje vaidinant „Ėglė žalcų karalienė“, su dvarininku St. Okuličium daug kalbėta apie lietuvių lenkų santykius; 20 d. — „Kanklių“ bute „Lietuvių Mokslo Draugijos“ įsteigėjų susirinkime, o 21 d. — švietimo draugijos „Vilniaus Aušra“ įsteigimo susirinkime. Kovo 22 d. — labai neramus miegas su bjauriais sapnais; naktį pabudus tachycardia, kuri nervi vagi spaudimu nuraminta; po pietų d-ras A. Domaševičius padavė sumanymą prie steigiamosios „Mokslo Draugijos“ organizuoti Lietuvos vaistyjų kuopą; 24 d. su D. Malinausku išvažiavova į Trakus pas bajorų vadą Karavajevą, kur po pietų nuo 4-8 Rachmanovo bute buvo konferencija, iš rusų pusės dalyvaujant inž. Matsohn'ui, Karavajevui, Nikiforovui ir k. Pasitarėme apie Lietuvos dalykus: rusai prisizadėjo remti lietuvių reikalavimus kovoje su lenkais. 25 d. su Davainiu-Silvestravičium vakare tvarkėme pakvietimus į „Lietuvių Mokslo Draugijos“ įsteigtuves; 26 d. priešpiet su kun. K. Alšausku ir

d-ru Stonkum iš Kauno buvome „Saulės" draugijos reikalais pas kuratorių bar. Volfą, o vakare d-ro A. Vileišio bute lietuvių gydytojų organizacijos reikalui.

Balandžio 7 (kovo 25) d. buvo viena svarbiausių lietuvių atgimimo istorijos diena — Lietuvių Mokslo draugijos įsteigimas Vilniuje. Į draugijos įkurtuves buvo susirinkus visa eilė lietuvių veikėjų, iš Vilniaus ir iš kitur suvažiavusių. Mane tuomet išrinkta draugijos komiteto pirmininku (Įsteigiamasis draugijos susirinkimas L. Gerulio-Giros aprašyta „Liet. Tautoje" I, p. 149-160).

Tuo tarpu laikraštį „Lietuvi" iki 5 N. išleidis — o tuo dalyku Pr. Klimaitis užsiiminėjo — pinigų iš prenumeratos, nors aš buvau apie 100 rub. prikišęs, neišteko tolyn leisti, todėl balandžio 6 ir 10 d buvo su juomi ir L. Gira tartasi dėlėi laikraščio tolimesnio leidimo, bet be gerų pasekmių. Visą balandžio mėnesį užsiiminėjau Centro archyve ir viešoje bibliotekoje. Gegužės 1, 10 ir 11 d. „Kanklių" bute buvo politiškąs susirinkimas dėlėi autonomijos Lietuvai; 7 d. kuratorius bar. Volfas raštu į mane pranešė, kad mokytojų konferencijon nutarta kviesti ir lietuvių mokytojus. Nors balandžio 16 d. buvo nutarta iki tol po mano redakcija leidžiamąjį laikraštį „Lietuvi" pavesti kun. Stakelei, kurisai rūpinosi leidimo teisę iš gubernatoriaus gauti, bet jis dabar gegužės 13 d. pranešė tos teisės iš valdžios negavęs. Gegužės 12 d. Vilniaus gydytojų draugija išrinko mane savo nariu.

„Vilniaus Žinioms" balandžio 7/20 d. nustojus ėjus, Ant. Smetona ir kun. J. Tumas pradėjo rūpintis kito dienraščio įsteigimu; tuo tikslu gegužės 16, 31 ir birželio 4 d. sušauktuose susirinkimuose, kuriuose nutarta „Viltį" leisti, ir aš dalyvavau. Gegužės 21 d. pas mane apsilankė karimų mokslininkas Moise Firkovič iš Melitopolio Krime, kad pasikalbėjus apie karimus Lietuvoje ir Krime. 28 d. atvyko pas mane adv. Narutavičius prašyti protekcijos pas kuratorių Volfą dėlėi išgavimo jojo pačiai leidimo steigti Telšiuose gimnaziją: daviau gerą rekomendaciją ir jis tą leidimą gavo. Tuo tarpu, kilus kivirčams tarp vysk. Roppo ir kun. Ambraziejaus dėlėi pastarojo kietsprandystės, birželio 2 d. man teko redaguoti atsako laiškas Roppui; 3 d., man pašte perkant markes, koks šalia stovėjęs žydukas ištraukė iš mano kešenius brangų auksinį laikroduką su reteželiu.

„Lietuvių Tautos" pirmąjį sąsiuvinį atspausdinus ir jį išsiuntinėjus, birželio 7 d. vakare išvažiavau Peterburgan, kur iš pradžių buvau apsigyvenęs mebliuotuose kambariuose prie Karavannaja — gatvės, po kelių dienų persikėliau į tūlos Gimbutienės butą prie tos pat gatvės. Atvykęs pradėjau darbuotis publiškoje bibliotekoje. Čia tuomet mačiausi su Maironiū, Ed. Volteriu, Baudoin'u de Courtenay, Bramsonu, Smilga, Bulota, P. Leonu, Būga, Gediminu-Beržanskiu-Klausučiu ir k., susipažinau su T. Volkovu, ukrainiečių veikėju, Šipila ir k. Be viešosios, dar užsiiminėjau tuomet Mokslų akademijos ir universiteto bibliotekose iki liepos 10 d., kada darbą pabaigiau. Birželio 16 d. buvau š. Katarinos bažnyčioje vysk. Karoso konsekracijoj; tą pat dieną ir II-ji Dūma caro Mikalojaus dekretu tapo išvaikyta ir jos narių dauguma, neilgai trukus, nuvyko į Viborgą, kad ten posėdžiavus. Birželio 23 d. su K. Būga garlaiviu nuplaukėva pas prof. kun. K. Jauinių, kursai gyveno tuomet Michailovkos kaime ant Nevos kranto, ir labai mielai drauge su juomi laiką iki 9 1/2 vakare praleidome. 28 d. priešpiet buvau — neatsimenu, kokių reikalų — vidaus reikalų ministerijoj, o po pietų 4-6 buvau pas dvasiškių reikalų departamento direktorių Vladimirovą, kursai labai maloniai mane priėmė ir ilgai kalbėjo apie bažnytinę Vilniaus vyskupystės Roppo politiką. Prie šio pasikalbėjimo patyriau, kad jau tuomet buvę rusų valdžios nuspręsta vysk. Roppas pašalinti iš Vilniaus, kas, man Vilniun grįžus, neilgai trukus, išpildyta.

Nuo uolaus bibliotekose darbo — rinkimo medegos, tarp kito ko, mano studijai apie levus — jau apie birželio 29 d. buvau labai nuvargęs. Liepos 7 d. su Smilga buvau išvažiavęs į Peterhofą; 8 d. iš ryto pagal A. Smilgos pasakojimą parašiau briošurukę: „Lietuvos lenkintojų kompanija"; po pietų buvau švietimo ministerijoj pas viceministerį Gerasimovą: kalbėta apie Lietuvių Mokslo Draugijos biblioteką, Lietuvos mokyklas ir t.t.; 9 d. lankiausi Aleksandro III-jo muzejuje ir 11 d. Petro Didžiojo nameliuose Vasaros sode.

Nepakenčiamiems karščiams mieste esant, liepos 12 d. išvažiavau Finlandijon; apie 1

val. po pietų į Viipurį (Viborgą) atvykau ir hotelyje Bellvedere, kur prieš kelias dienas Dūmos atstovų gyventa, apsistoja; naktį labai blogai miegojau. Kitą dieną iš ryto išvažiavau vandens krioklį Jamatroje apžiūrėti ir nuo 10 1/2 iki 4 po pietų čia užtrukau; vakare grįžau Viipurin, kur būdamas laivu lankiausi sode „Mon repos“. Liepos 14 d. išvažiavau į Helsinkį (Helsingforsą), kur atvykęs apsistoja hotelyje „Fennia“. Kitą dieną priešpiet buvau universite ir etnografijos muzejuje; susipažinau su muzejaus direktorium Axel Heickel'iu, anot kurio žodžių, Suomijoje, kaip ir Igaunijoje, tyro žalvario periodo kultūros nebūta, todėl muzejuje surinkta didi daugybė įvairių akmens periodo dirbinių, kurie liudija apie jojo ilgą čia viešpatavimą, po kuriu tuojau seka geležies periodo viešpatavimas, kuriuomi laiku randama vartojant ir žalvario papuošimo daiktai. Šitie žalvario daiktai tos pat geležies kultūros periodo esą rasta apie 15 vietose, daugiausia Finlandijos pamariais; jie esą čion įgabenti iš Baltijos krašto (Latvijos, Lietuvos, Prūsų), dalimis iš Žuvėdijos. 16 d. lankiausi „Atheneum'o" muzejų su paveikslų galerija. 17 d. gana ramiai miegojęs, 9 1/2 val. rytą garlaiviu „Linnea" išplaukėme pro Helsinkio scheras Tallino (Revelio) linkui: labai buvo smagu, vėsu Botnijos įlanka plaukti didelio karščio laiku. Po pietų 1 1/2 val. Tallinan atvykom; apžiūrėjęs miestą, Schlossberg'ą ir Domkirchę, vietinį muzejų ir t.t., 7 val. vakare iškeliavau Dorpatan ir naktį ten atvykau. Sekančią dieną po neramaus miego apžiūrėjau miestą: Schlossberg'ą, Domruine, Steinbrücke, universitetą, tik vietinio muzejaus, kurs vakacijų metu esąs uždarytas, neteko matyti. Liepos 19 d. iš vakaro atsigulęs, rytą išvažiavau Rygon ir 1/2 2 po pietų čion atvykau. Kitą dieną iš ryto apsilankiau pas inž. A. Maciejauską, paskui Dom-muzejuje, kur visos žalvario ir geležies rastos įkapės skiriama 6-8 iki 12 šimtmečio latviams ir lyvams; daug rasta sidabrinių fibulų, apikaklinių rinkių, taipogi karielių ir kt. — vėlesniems šimtmečiams. Po pietų pavakare su inž. Maciejausku išvažiavova geležinkeliu į Majorenhof'ą ant marių kranto, kur tuomet gydėsi inž. Otto Zaviša, lietuvių bičiulis, pas kurį apsilankiau; vėlai vakare Rygon sugrižova. Sekančią 21 d. priešpiet apsilankiau latvių muzejuje prie Pauluzzi'o gatvės; susipažinau su muzejaus konservatorium M. Silinu; muzejaus rinkiniuose nedaug akmens daiktų, daug žalvario, tarp kitų — iškasenose drabužių ornamentai žalvario gijomis įausti; pastebėjau prygiškos formos moterų kepurę ir labai senas su įrašais kankles. Pavakare pas mane Silinui apsilankius, ilgai kalbėta apie lietuvių ir latvių vienybę. Liepos 22 d. buvau pas adv. Fr. Grossvaldą, latvių veikėją, ir pas laikraštininką Fr. Albertą; su abiem kalbėta apie lietuvių ir latvių santykius; po pietų buvau darbininkų gyvenimo parodoje už rusų teatro. Pietujant ir vėliau vėl pasirodė daug arhythmijų, kurios buvo jau kartais pragaišusios; sunkumas pilvelyje ir bjauri skonis. Po pietų buvau Kymmelio knygyne teirautis apie „lituanica" ir „letica". Liepos 23 d. iš Rygos atvykau Mintaujon, kur nuo 12-2 po pietų provincijos muzejuje studijavau žalvario periodo daiktus; apžiūrėjau Kuršo kunigaikščių pilį ir 1/2 5 išvažiavau į Mažeikius, kurie tuomet oficialiai „Muravievo" vadinta; čia net dvi valandį reikėjo laukti Kauno traukinio; naktį atvykau Liepojun (Hotel de Rome). Naktį 1/2 2 atsigulus — nemiga (Sulfonal), neramus miegas; priešpiet 24 d. buvau nuėjęs pas gimnazijos direktorių Čepinską, kurio namie neradau. Val. 1/2 12-1/2 5 praleidau ant marių kranto, kurparke ir kurhaus'e, kur ir pietus valgiau; nuo 5-8 pramigęs, vakare vaikščiojau. Dieną arhythmijos kelis syk atsikartojo; ir sekančią dieną tokiu pat būdu palei marias praleidau, prisižiūrėjau latvių žvejams, vakare kurparko koncerte buvau. Liepos 26 d. praleidau kurparke, o pavakare tramvajumi buvau nuvažiavęs iki Aleksandro III-jo porto, bet, sužinojęs, kad ten uždrausta esą lankytis, turėjau atgalios grįžti. Šiandien smarkiai palijus ir orui atvėsus, ūkanota diena, o ties marėmis ir kitur tiršta migla. Liepos 27 d. 10 val. rytą iš Liepojaus per Mažeikius, Radviliškį, Kaišiadarius išvažiavau Vilniun, kur naktį atvykau. Sugrižus Vilniun ėmė pas mane dažniau lankytis: nemiga, arhythmijos ir paraestezijos, kurios jau tūlą laiką buvo pragaišusios. Rugsėjo 1 pradėjau ir 7 d. pabaigiau rašyti straipsnį: „Seniausia Lietuvos kultūra ir iš kur ji atsirado"? 12 d. greituoju traukiniu 12 val. išvažiavau Kaunan, kur pietų „Dainos" bute pavalgęs nuo 4-11 val. pirmininkavau „Saulės" draugijos visuotiniame susirinkime ir „Vilties" laikraščio įsteigimo

posėdyje. 13 d. apsilankęs pas pažįstamus Kaune ir atlikęs vaikštynes ant Nemuno kranto, kad juo pasigėrėjus, apie $1/2$ 12 val. išvažiavau Vilniun. 15 d. su D. Malinausku tarėmės dėlei memorialo projekto apie rinkimų sistemą. 16 d. pradėjau imti „bornyvalį“ ir pepsiną su acid. hydrochlorico, kad pataisius pilvelio virškinimo funkcijas. Rugsjūčio 18 d. buvo pirmutinis Mokslo Draugijos visuotinio susirinkimo posėdis — gana daug kalbėjau; pasirodė paraestezijos galvoje; sekančią dieną skaičiau referatą: „Apie senovės lietuvių kultūrą“ ir po paskaitos Vilniaus viešame muzejuje demonstravau tos kultūros daiktus; po trečiojo popietinio posėdžio nuo $10 1/2$ -2 val. buvo vakarienė „Grand hotel'io“ salėje. Susirinkimui pasibaigus kitą dieną drauge su prof. Ed. Volteriu, kun. J. Žilinsku, Voldemaru, Būga ir kun. J. Žiogu buvome ekskursija Verkuose. Sekančiomis 21 ir k. dienomis buvo bjaurios, nesmagios paraestezijos, ypač galvoje, sunkus miegas, arhythmijos. 23 d. Mokslo Draugijos vardu rašiau į švietimo ministeriją prašydamas, kad Draugijos bibliotekai būtų siuntinėta prigulinčių nuo ministerijos įstaigų periodiniai leidiniai. Rugsjūčio 28 d. išvažiavau į Vilkaviškį, kur pas A. Gelgaudą prabuvęs dvi dieni, 31 d. išvažiavau į Ožkabalius: po pastarųjų lytų labai bjaurus buvo kelias. Čion atvažiavus paraestezijos beveik pragaišo, širdis — rami. Rugsėjo 4 d. atvažiavo pas mane į svečius A. Gelgaudas, kurs, pabuvęs iki 12 d., grįžo Vilkaviškin. Čia jam esant atlikdavome vaikštynes laukuose, ant Kušliakalnio ir kitur, gražiam orui esant.

Rengiantis į naujus rinkimus III-jon Dūmon, Bartininkų ir Vaitkabalių valsčių mažlaukiai rinkimuose, man juose nedalyvaujant, rugsėjo 14 d. išrinko mane rinkiku į paviatą — Vilkaviškį. 16 d. pradėjau peržiūrėti Bartininkų bažnyčios archyvą ir daryti iš metrikų knygų ištraukas ir tą darbą 24 d. užbaigiau. 26 d. su broliu Vincu apsilankėva pas Piliakalnių kaimo gražųjį piliakalnį, taip man nuo mažų dienų ir mylimą, ir jį nufotografavau. 27 d. išvažiavau Vilkaviškin, kur pas A. Gelgaudą praleidęs kelias gražias dienas, apsilankęs pas M. Rudvalį Oranų kaime, spalį 2 d. iš ryto į Kauną išvažiavau ir čion atvykęs pavakare buvau vaikštynių Linksmojoj, neaprašomai gražioj rudens gamtoje. 3 d. 8 val. rytą garlaiviu išplaukiau į Ilguvą; ties Raudondvariu teko stovėti sėklėje Nemuno vietoj net dvi valandi, iki laivą „draga“ nuo smiltyno nepravarė. 3 val. po pietų atvykęs Ilguvon, apsistojau klebonijoj pas kun. Duobą; pavakare su Miliušiu apžiūrėjau girioj esantį apardyta ant upės Nykos kranto piliakalnį. Vakare vakarieniaujant Ilguvos dvaro užveizda Laurynaitis pasakojo apie senovėje čia gyvenusį lietuvių žynį Ilgį, nuo kurio vardo vieta praminta esanti. Sekančią dieną išklausinėjau bažnyčios zakristijoną Starkevičių apie tą Ilgį ir darbavausi bažnyčios archyve; 4 val. po pietų laivu nuplaukiau į Vėliuoną pas kleboną Tuomą; peržiūrėjau bažnyčios archyvą, apžiūrėjau miestelio poziciją, Gedimino kalną ir k. ir apsinakvojau. 5 d., iš ryto padirbėjęs archyve, po pietų klebono lydymas aplankiau piliakalnį žemiau Vėliuonos ant Nemuno kranto ir iš ten nuvažiavova į Seredžių pas kun. Rudoką: čia apžiūrėjau naujai statomąją bažnyčią ir aukštą Palemono piliakalnį ant Nemuno kranto; vakare su klebonu ilgai kalbėjau de variis rebus. Nemigoje praleidęs naktį, 6 d. anksti atsikėlęs nuvažiavau prie laivų stoties ant Nemuno kranto ir apžiūrėjau pilies griuvėsius prie Dubysos įtakos Nemunan; priešpiet, val. 11, sugrįžau Kaunan, kur nuo 3-7 $1/2$ buvau pirmajame Lietuvos moterų kongrese miesto teatre. Sekančią dieną dar kartą kongrese apsilankęs ir 8 d. iš ryto, puikiam orui esant, Nemuno krantais atlikęs smagias vaikštynes, po pietų val. 5 išvažiavau Vilniun. Sugrįžus 9 d. vėl prasidėjo dažniau arhythmijos. Spalį 12 d. pavakare apžiūrėjau tuomet „Kudikėlio Jezaus“ vaikų prieglaudos kieme prie „Bakštos“ gatvės po žeme neseniai atrastą senovės lietuvių tvirtovės vietoje išmūrytą didelį, aukštą tunelį — slapyklą, kurioje dabar yra iš viršaus prigriuvę daug žemių ir šulinys pilnas vandens. 13 d., atėjus Hahn'o viešbutin pietų valgyt, atsitiko bjauri tachycardia, kuri tik spaudžiant nervum vagum dextr. pragaišo, bet pavakare pasirodė daug arhythmijų. 14 d. pradėjau vėl užsiiminėti Veliuonos istorija sulig iš ten pargabentų dokumentų. 19 d. telegrama užklausiau A. Smilgą Peterburge, kad sužinotų iš Vladimirovo apie pašaukto ten vysk. Roppo likimą; sekančią dieną Smilga telegrafavo: „Ропъ административно высланъ“. Spalį 21 d. apsilankiau pas And. Stankevičių,

generalgubernatoriaus kancelarijos vedėją, kad sužinojus apie Roppą, „Sajungos išlaikymui liet. kalbos bažnyčiose" ir kitais reikalais. 22 d. „Vilties" redakcijoje tartasi apie Roppo pašalinimą ir k. 23 d. rašiau Vladimirovui ilgą laišką apie bažnytinių dalykų stovį, kad, renkant naują Vilniui vyskupą, būtų paskirta lietuvis. 25 d. išvažiavau per Varėną, Alytų Suvalkuosna, kur 7 val. atvykau ir sekančią dieną pradėjau darbuotis Hypotekos archyve pas Kasakaitį, rinkdamas medegą apie Garliauską (Godlevskį) ir jo darbus, įtaisant dvarus Garliauckynėje, atėmus iš žmonių laukus. 27 d., pavalgę pietų Kasakaičio šeimynoje, su juo ir Marčiukaičiu išvažiavome į Vygrius 10 verstų plentu iki „Stary folvark", iš kur luotu per ežerą nusiyrėm į pačius Vygrius. Apžiūrėjom komendulų vienuolių statytą gražią bažnyčią, kuri buvo vysk. M. Karpavičiaus laikais tapusi Vygrių vyskupystės katedros bažnyčia, apžiūrėjom kriptoje gulintį vysk. Karpavičiaus balsamuotąjį lavoną ir, gražiai sympatingo klebono Marmos priimti ir pavaišinti, sugrįžom į Suvalkus, kur vakare buvau lietuvių „Vienybės" draugijos susirinkime. 28 d., priešpiet padirbėjus archyve, pavakare pas mane buvo apsilankę: Marciukaitis, Grinkevičius, Stalioraitis ir gimnazijos mokytojas Matulevičius; vakare buvau svečiuose pas kun. d-rą J. Stankevičių ir apžiūrėjau jo įvairių daiktų rinkinius. Prisiartinant rinkimams į Valstybės Dūmą, kurie spalio 31 d. buvo paskirti, aš dar rytais darbavausi archyve. 30 d. po pietų rinkikams Suvalkuose susirinkus, Paryžiaus viešbutyje pirmininkavau jų susirinkime ir daviau direktyvas kandidatui rinkti. 31 d. parašiau rezoliuciją apie Suvalkų gubernijos atskyrimą; $\frac{1}{2}$ 11- $\frac{1}{2}$ 12 Paryžiaus viešbutyje rinkikų posėdyje; 12-2 val. — teismo bute rinkimuose: A. Bulota 27 lietuvių ir žydų balsais vieninteliu atstovu nuo Suvalkų gubernijos Valstybės Dūmon išrinkta; pietus totoriaus Karamišo restauracijoje pavalgęs, vakare buvau Suvalkų lietuvių draugijos „Vienybė" susirinkime. Lapkričio 1 d. priešpiet — Hypotekos archyve; po pietų — pas Marčiukaičių, Matulevičių ir Vaišnorą. Diena ūkanota, labai atvėsęs oras, šaltas vėjas; vakare grįžtant namon drebulys; namon sugrįžęs, karštos arbatos atsigėręs, sušilau ir anksti atsiguliau.

Dar iki 7 d. archyve besidarbuodamas ir kasdien susitikdamas su J. Marčiukaičiu, Vaišnoru, Elviku, Grinkevičium, pietus dažnai Kasakaičiuose ir pas Marčiukaičių valgydamas, praleidau laiką iki lapkričio 8 d., kada apsilankiau pas gubernatorių Stremouchov'ą, sympatingą vyrą ir lietuviams palankų žmogų, su kuriuomi ilgai kalbėjau apie Lietuvos reikalus. Tą pat 8 d. pietus valgiau ir arbatą vakare gėriau pas Juozą Marčiukaičių; jis, kaipo fotografas mėgėjas, nutraukė kelias mano fotografijas. 9 d. priešpiet darbavausi gubernijos archyve, kur yra daug medegos apie Bartininkų „ekonomiją" ir Garliauckynę. Pietus totorių restauracijoje valgant — daug arytmijų. Buvo su revizitu Stremouchov'as. 10 d. iš ryto geležinkelio stotin Marčiukaičio palydėtas išvažiavau Vilniun ir 9 val. vakare atvykau. Kitą dieną iš ryto apsižiūrėjau, kad iš kišenius pražuvęs portpapier su apie 50 rub., kuriuos, regis, Vilniaus geležinkelio stotyje man ištraukta. Visą dieną daug arytmijų. 15 d. naktį pabudus — smarki tachycardia (compressio n. vagi) ir 17 d., pradėjus pietus valgyt; šitą dieną daug arytmijų. Lapkričio 22 d. perkraustyta iš P. Vileišio namų Antakalnyje, kur sudėta buvo mano biblioteka, į š. Mikalojaus bažnyčios namus; nuo šios dienos pradėjau ją tvarkyti ir joje darbuotis. 25 d. išvažiavau Kaunan, kur vakare — susirinkime pas kun. A. Dambrauską; svarstyta mano sumanymas dėlei bažnytinių Lietuvos dalykų ir vyskupo Vilniun paskyrimo delegacija Ryman pas papą siųsti. Paskirta rezidentu prie Vatikano kun. kanon. Prapuolenis, o delegatais išrinkta: aš, K. Aglinskas, kunigaikštis Gediminas-Beržanskis-Klausutis, kun. Maironis, Valkininkų klebonas Racevičius ir D. Malinauskas. Kun. Dambrauskui Kaune pavesta memorandumas rašyti. 30 d. „Vilties" redakcijoje Vilniuje pas kun. Tumą buvo tartasi tos delegacijos reikalais.

Nuo gruodžio 1-7 d. dažnai mane nemiga kankino ir arytmijos; pastarąją dieną nuėjus Mokslo Draugijos bibliotekon ūmai — tachycardia; vakare „Muzikos mokykloje" — „d-ro Kudirkos" vakarėlyje. 8 d. priešpiet — pasikalbėjimas su kun. Nariausku iš Seinų delegacijos reikalais. 10 d. drauge su Nariausku nuvykau Kaunan, ir pas kun. Dambrauską susirinkime buvo svarstoma delegacijos Ryman reikalai. Iš Kauno nuvažiavau į Garliavą pas

K. Aglinską ir, pasikalbėjęs su juom delegacijos dalykuose, po poros dienų 13 d. grįžau Vilniun, kur geležinkelio stotyje vėl man iš kišenius ištraukta kokio vagiliaus, kurių ten niekados netrūko, 105 rubliai. Gruodžio 20 d. generalgubernatoriaus kancelarijoj J. Tatisčev'as, kurio žinioje buvo vyskupystės bažnyčių reikalai, man pranešė, kad jeigu Vilniaus kapitula, Ropą pašalinus, neišrinksianti generalio vikaro vyskupo vieton, tai valdžia mananti padalinti Vilniaus vyskupystę į dvi dali, kurių viena būsianti pavesta Žemaičių, kita Seinų vyskupui valdyti. 22 d. turėjau ilgą pasikalbėjimą su J. Daujotu (Dowiat), lietuvių orientacijos dvarininku, apie delegacijos dalykus; jisai pritarė ir reikiant prisižadėjo pats su delegacija Ryman vykti. 23 d. gautasis iš kun. Prapuolenio laiškas, nepritariąs delegacijos tikslui, labai suerzino nervus. Gruodžio 24 d., pasikalbėjęs su kun. A. Petruliu, nutarta Vilniaus diecezijos kunigams sausio 23 d. 1908 m. susirinkus pasitarti dēlei delegacijos reikalų. 25 d. su kun. Ribikausku iš Krivyčių kalbėta apie delegaciją. 28 d. rašiau kun. Prapuoleniui apie delegacijos atidėjimą. Galop gruodžio 30 d. lietuvių susirinkime svarstyta mano sumanymas „Tautos namus“ steigti Vilniuje — pritarta.

Iki šiol praėjo 2^{1/2} metų nuo sugrįžimo iš Bulgarijos, bet liguisti mano nervai beveik nė kiek nepagerėjo — nenusiramino. Iš širdies pusės dažnai būdavo arytmijos, ypač valgant, ant kairiojo šono gulint, kai kada ir nuo kvėpavimo (pulsus irregularis respiratorius), taipogi — ypač naktimis po baisių sapnų — tachycardia, kurią pasekdavo arytmijos ir kai kada bradycardia (su 50-60 pulsacijų minutėje). Dažnai nemiga (agrypnia) kankindavo naktimis, be hypnotikų negalėdavau užmigti, miegas su baisiais, bjauriais sapnais, galvos sopėjimas (cephalalgia), kvaitulys (vertigo), neramumas. Jauslumo nervai buvo dar vis suerzinti: bjaurios paraestezijos galvoje, burnoje ir stemplėje su bjaurumi skoniu (parageusia gustatoria). Kai kada vietoje, kur guli kulipka, kildavo neuralgia, kuri pareidavo į abiejų strėnų pusių lumbago ir po kelias dienas dūravo. Sunkumas pilvelyje su raugsėjimu (ructus), dargi skaudėjimu (gastralgia), kaipo kataro symptomai, prie kurių prisitelkdavo ir diarrhoea, bet sutinimas in regione coeci pastaruoju laiku išnyko. Urinoje dar dažnai būdavo uratų sedimentas.

Tokioje tat padėtyje sulaukiau naujų 1908 metų. Sausio 4 d. Vilniun atvažiavus viceministeriui Gerasimovui, „Europos“ viešbutyje buvau pas jį Mokslo Draugijos reikalais. 5 d. išvažiavau Kaunan, kur, su kun. Dambrausku pasimatęs, ^{1/2} 5 po pietų buvau jau Garliavoje ir, čia iki 9 d. pas Anglinską pabuvęs, šitą dieną jo lydymas išvažiavau pas girininką Jakubčionį, kur papietujęs, 5 val. išvažiavau į Mauručių geležinkelio stotį ir iš čia į Vilkaviškį bjauriai užpustytu keliu nuo stoties į miestą pas A. Gelgaudą. Sausio 12 d. jau buvau Ožkabaliuose, kur pabuvęs kelias dienas ir po sniegu apdengtus laukus iki Šulių ir Kušliakalnio pasivaikštinėjęs, 17 d. atgalios į Vilkaviškį grįžau, o sekančią dieną jau buvau Vilniuje. Šią visą dieną turėjau galvos skaudėjimą (neuralgia n. supraorbitalis sin.). 20 ir 21 d. bjaurios paraestezijos galvoje ir ta pati neuralgia dūravo. 22 d. su kun. Tumu, Mironu ir Petruliu — pasitarimas dēlei delegacijos Ryman, o 23 ir 24 tuo pat reikalu — su Valkininkų klebonu Racevičium. 25 d. Mokslo Draugijos komiteto posėdyje svarstyta „Tautų namų“ reikalas. Sausio 31 buvau pakviestas į generalgubernatorių, kurs manęs klausė, ar galima leisti įsteigt Kauno gubernijoj kooperacijos centralę ir, jei galima, tai kokiais motyvais. Nors aš buvau tos nuomonės, kad labai būtų naudinga tokią centralę įtaisius ir, kaip bus tuojau minėta, tuo reikalu parašiau gana platų memorialą, bet Krzywickis visgi tokios įstaigos neleido taisyti.

Vasario 1 d. lietuvių susirinkime vėl buvo svarstyta „Tautos namų“ klausimas, bet be konkrečių pasekmių. 3 d. po sunkių bjaurių sapnų pabudau su tachycardia (strophantus). Dieną buvau pas gubernatorių ir generalgubernatorių dēlei kun. Rucevičiui ir Švenčionių dekanui Burbai, kursai buvo sutikęs delegacijoj dalyvauti, pasportų išgavimo. Kauno kooperacijos draugijų man iš generalgubernatoriaus kancelarijos atsiųstuosius įstatus peržiūrėjau; 7 d. man Mokslo Draugijoje užsiiminėjant, pavakare iš prieškambario pavogta gražūs kailiniai, kepurė ir svetima brangi lazda su masyvia sidabro rankena. 8 d. buvau dar

užsiėmęs Kauno kooperacijos draugijų dalykais ir, pabaigęs rašyti apie tai memorialą, kitą dieną generalgubernatoriui įteikiau — bet be pageidaujamos pasekmės. 9, 14, 23 d. Mokslo Draugijos komiteto posėdžiuose svarstyta „Tautos namų“ klausimas. 18 ir 20 d. taisiau A. Bruožio apie Klaipėdą surinktas dainas spaudon, kurių redagavimą 22 d. pabaigiau. 24 d. buvau pas generalgubernatoriaus kancelarijos vedėją Stankevičių dėlei užsienin važiuoti pasportų sau, Racevičiui ir Burbai. 25 d. iš ryto išvažiavau į Valkininkus pas kun. Racevičių; nuo geležinkelio stoties rogėmis 8 varstus iki miestelio važiuojant, nors šalčio buvo vos 2°, bet rytų vėjui pučiant, buvo gana šalta. Kun. Racevičius apsiėmė važiuot Peterburgan vyskupystės reikalais pas tikybių departamento direktorių; parodė savo slapta laikomą vaikams mokyklėlę ir pavaišinę vakare išlydėjo mane iš miestelio; 9 1/2 val. jau buvau Vilniuje. 27 d. apsilankė pas mane iš Kauno kun. prof. Januševičius, kursai kvietė mane, kad iš higienos kurso referatus pagaminčiau į rengiamuosius sociologijos kursus Kaune. 29 d. apsilankė kun. Racevičius, kurs važiavo Švenčionysna pas dekaną Burbą ir su juimi Peterburgan vyskupystės lietuvių kunigų reikalais: jam įdaviau į direktorių Vladimirovą rekomendacijos laišką.

Kovo 1 d. Mokslo Draugijos komiteto posėdyje priimta mano įsteigtoji „Lietuvių Tauta“ Draugijos organu; nutarta pakviest prof. Fortunatovą, Baudoin de Courtenay, Lappą, Volterį ir k., kad parašytų ką nors Draugijos organui. — Apie mano nervų ligą galima buvo pastebėti: pilvelio sunkoje acidi hydrochlorici trūkumas, o todėli dyspepsija darė tai, kad valgant arba ir pavalgius buvo nenormaliai erzinamas nervas vagus, kas apsireikšdavo širdies aritmijomis. Todėl ir šiandien, pietų valgius „zrazų“ ir kompoto, vakare buvo sunku pilvelyje, daug raugsėjimo ir aritmijų. Tą pat dieną dienyne yra pažymėta: Kadangi jau nuo seniai valgant geriant pilvelin įeina daug oro (aerophagia), o tarp kitų priežasčių (achyilia gastrica) — nuo jo išsipučia patsai pilvelis, pakelia aukštyn diaphragmą ir irrituoja nervum vagum, kas taipogi ant širdies rytmo (arythmia) atsiliepia, tai jau nuo kokio mėnesio beveik reguliariai vakare atsigulęs pilvelio masažą darau, iki iš jo oras (kliuksėjimas) beveik visiškai išnyksta. Šita manipuliacija gana pasekmingai bjaurias aritmijas pašalina, kurios seniau taip dažnai — o ir dabar dar neretai — mane kankino. Kovo 2 d. buvo atvažiavęs kun. K. Alšauskas pasitarti dėlei Rokiškų „Saulės“ progimnazijos steigimo. Nuo kelių dienų bjaurus ausyse ošimas, kaip denervacijos symptomus. 3 d. kun. Racevičius, grįždamas iš Peterburgo, duoda reliaciją apie pasikalbėjimą su Vladimirovu, kurs prižadėjo išduoti užsienin važiuoti pasportus. Po pietų su kun. Alšausku — pas kuratoriaus pagelbininką Florovą dėlei Rokiškio progimnazijos, o 4 d. su d-ru Bagdonu ir kun. Alšausku pas kuratorių paduota prašymas dėlei minėtosios gimnazijos įsteigimo — be pozityvių pasekmių. 5 d. anksti rytą pabudęs po įtekme bausių sapnų su bjauriu ausyse ošimu ir tachycardia, išgėrus strophanto, nustojo širdis šuole plakus ir 8 d. tachycardia atsikartojo. 9 d. rašiau kun. Prapuoleniui ir kun. Aleksandravičiui Lomžoje apie delegacijos reikalus. Šią dieną mirė Peterburge prof. kun. K. Jaunius; 12 d. — ekzekvijos š. Mikalojaus bažnyčioje už vėlionį kun. Jaunių. 13 d. buvau Montvilo piešimo mokykloje Trutnevo ir k. paveikslų parodoje. Vakare — D. Malinauskas prieš išvažiuosiant Peterburgan dėlei vyskupystės reikalų pasikalbėti apie šitos politiškos kelionės tikslą. Visą dieną, kaip ir vakar, bjauri parageusia. Broliui Vincui išsiunčiau laišką, jog, negalint tuo tarpu pas jį parvažiuoti, idant būt krikštų tėvu jo gimusiam vaikui, užrašytų mane metrikoje krikštų tėvu, o vaikui duotų Vytauto Kazio vardą. 14 d. vidudienyje užpuolė mane ypatingas silpnumas (anaemia cerebri?); atsigulus palengvėjo. 15 d. L. Gira padavė sumanymą išleisti „Auszros“ 25 metų jubilėjui paminėti knygą. 16 d. išsiunčiau laišku kun. d-ru Totoraičiui sumanymą išversti į lietuvių kalbą Wigando kroniką; vakare pradėjau ir kitą dieną pabaigiau rašyt į „Viltį“ savo atsiminimus apie kun. Jaunių. 19 ir 20 d. daug laiškų rašyta įvairiems žmonėms Mokslo Draugijos ir politikos reikalais. 20 d. D. Malinauskas, sugrįžęs iš Peterburgo, vakare susirinkime duoda relaciją apie pasikalbėjimą su Vladimirovu apie Lietuvos reikalus Bažnyčios srityje. 23 telegrafavau Vladimirovui, kad duotų tuojau žinią, kaip tik bus duota kunigams leidimas

užsienin — Ryman važiuoti. Nuo šiandien pradėjau gerti „Fellows syrop ofhypophosphites“. 26 d. rašyta Ed. Volteriui, kad rinktų Lietuvos bibliografiją. 29 d. dienyne užrašyta: „Vilniaus Aušros“ draugijos susirinkime — daug arythmijų; gailiuosi tan susirinkiman nuėjęs, nes tokių fanatikų, kaip J....tis, P...nė ir J. V....šios be logiško nuoseklumo kalbos tik baisiai nervus suerzino. 30 d. naktį iš priežasties bausaus sapno (kova su koku nevidonu) pabudau su bjauria arythmija (pressio n. vagi, strophantus); visą dieną sunku galvoje, daug arythmijų ir eruktacijų kaip ir vakar.

Balandžio 1 d. atiduota spaudon Kuktos spaustuvėje Mokslo Draugijos organas „Lietuvių Tauta“. Vakare atnešta iš Vladimirovo telegrama, jog aukščiausiai leista kunigams užsienin važiuoti, apie ką esą pranešta generalgubernatoriui. Kaip rusų valdžios į tą delegaciją, kuri betarpiškai su papa turėjo susižinoti ir skųstis ant lenkų varomosios per bažnyčias Lietuvoje politikos, žiūrėta ir kokią svarbą jai skirta, matoma iš to, jog, prieš leidžiant delegacijos nariams kunigams išduoti užsienio pasportus, generalgubernatorius Krzywickis ir jo kancelarijos vedėjas Stankevičius važinėjo Peterburgan ir pirmasis jų 25 d. kovo turėjo audienciją pas carą, o antrasis, kovo 28 d. išvažiavęs, Vilniun sugrįžo balandžio 6 d.; jiedu, tarp kitų reikalų, turėjo pasikalbėjimus ir su svetimų tikybų departamento direktorium Vladimirovu dėl lietuvių rengiamos delegacijos. 4 d. mažame susirinkime nutarta ryt dieną susirinkti pas mane tiems žmonėms, kurie buvo apsiėmę delegacijoj dalyvauti. Paskirtą valandą susirinko Daujotas, kun. Racevičius, Petras Vileišis, d-ras Paškevičius, kursai atėjo nuo delegacijos atsakyti, o D. Malinauskas, kurs buvo į savo dvarą išvažiavęs, nepribuvo. Kalbėta apie memorialo formą; termino delegacijai siųsti nepaskirta. 6 d. pas mane Mokslo Draugijos bibliotekoje susirinkus teatrininkų kuopai: G. Landsbergiui, S. Kymantaitei, M. Putvinskaitei, Sleževičiui ir J. Strazdui, kurie rengėsi „Mindaugą“ vaidinti, dariau pranešimą apie senovės lietuvių drabužius. 7 d. parašiau straipsnį „Lietuvių Mokslo Draugija ir jos kritikai“. 8 d. užrašyta dienyne: Jau nuo kelių savaitių pastebėjau, kad valgant — ypač pietujant — ar tai iš priežasties bjaurių glosso-pharyngo paraestezijų įkrinta į valgio gerklę (larynx); taip ir šiandien atsitiko, todėl vakare teko daug kosėti. — 12 d., d-rui Rud. Meyer'ui Rygoje užklausus, parašiau gana ilgą straipsnį apie „Vaivo rykštę“ — vaivorykštę. 13 d. atėmiau iš cenzūros komiteto Mokslo Draugijai siųstas „Birutės draugystės“ Tilžėje knygas. Vilniaus kapitulą valdžia panaikino dėl nepaklusnumo. 16 d. su A. Smetona ilgai kalbėjau apie Vilniaus lietuvių ateitį. 18 ir 19 apsilankė pas mane Vydūnas, iš Tilžės atvažiavęs Vilniun į lietuvių dailės parodą. 19 d. drauge su d-ru Bagdonu išvažiavau Kaunan, iš kur aš pavakare į Garliavą pas K. Aglinskį nuvykau ir sekančią dieną po neramaus, sunkaus miego iš ryto turėjau daug arythmijų, taip pat buvau priverstas iki 2 val. po pietų gulėti. 27 d. išvažiavau, K. Aglinsko lydymas, per Rinkūnus, Pavytį į Girininkus pas Kemežį, kur pirkau Mokslo Draugijos muzėjui senovišką drobulę ir žiurkštą; iš čia vieškeliu, kuriuomi keliauta kryžiuočių prieš Kauną ir Napoleono pro Raželių dvarą, vakare grįžau Garliavon.

Gegužės 1 d. išvažiavau Vilniun. Garliavoje būnant, nervai buvo šiek tiek nusiraminę, įgijau beveik normalų miegą, o liežuvio ir stemplės paraestezijos buvo beveik pragaišę. Laiką praleisdamas gražiomis dienomis daug vaikščiodavau artimoje girioje, Kauno-Marijampolės ir Prienų plentu vaikštynes atlikdamas. Sugrįžęs Vilniun iš dienraščio „Съверо западный голось“ (balandžio 18 d. N. 721) sužinojau, kad, anot laikraščio „Русь“ pranešimo, konfliktas tarp Peterburgo ir Vatikano dėl Roppo pašalinimo pasibaigęs. Papa sutikęs paskirti naują Vilniun vyskupą vieton von der Roppo. Sugrįžus Vilniun tuojau, nes jau 3 d., prasidėjo apsireikšti vėl smarkesnės arythmijos ir paraestezijos. 7 d. su kun. K. Alšausku — pas generalgubernatorių Krzywickį dėl pasportų keliaujantiems Ryman gavimo. 10 d. miegas neramus, pilnas bjaurių sapnų; pabudus palpitationes cordis cum arythmia; vakare miesto salėje „Mindaugą Lietuvos karalių“ vaidinant. 12 d. taisiau d-ro K. Griniaus „Lietuvių Tautai“ atsiųstą „Medegą Ivinskio biografijai“. 15 ir 26 d. pabaigiau rašyti straipsnį: „Kaip lietuvių senovėje vandenimis keliauta“; vakare su Davainiu-Silvestravičiumi sustatyta projektas išleidinėti lenkų kalba laikraštis „Litwa“. 17 d. naktį po bjaurių sapnų pabudau su

tachycardia; po pietų su Felicija Bortkevičienė tartasi dėl populiarių mokslo kursų įsteigimo programos. 18 d., nors guldamas buvau „bromuralio“ inėmęs, beveik visą naktį nemigoje praleidau, todėl visą dieną sunki galva. Priešpiet buvo G. Landsbergis pasikalbėti „Sąjungos pagražinimui teisių liet. kalbai bažnyčiose“ reikalais, todėl su juo turėjau eiti pas kun. Ambraziejų, kursai tuo laiku vedė „Sąjungos“ reikalus. 19 d. naktis kaip ir vakar; po pietų — F. Bortkevičienė „kursų“ reikalu. Vakare Ant. Vileišiuose valgiau gardaus žemaičių „kastinio“. 23 d. iš ryto pabundant iš miego — smarkus nereguliaris širdies plakimas (arythmija) ir per visą dieną dažnai — ypač pietus valgant — atsikartojo. Gegužės 28 d. atėjęs kun. Racevičius pranešė, kad Roppas įsakęs to laiko diecezijos administratoriui Fronckevičiui, kad neduotų nė jam, nė dekanui Burbai „litteras praemissas“, be kurių jiedu nedrįso Ryman važiuoti. Netekus tokiu būdu dabar svarbiausių delegacijos narių, kurie, kaip Vilniaus diecezijos kunigai, galėjo geriausiai liudyti apie Bažnyčios padėtį Lietuvoje, ir pati delegacija Ryman tapo netikslis, nebereikalinga ir ją teko atidėti ad feliciora tempora. Tokiu būdu lenkai užkirto kelią į Rymą.

Po visų tų mano rūpesnių ir pastangų prirengti tą taip svarbią ir reikalingą lietuvių delegaciją, be galo susiriervavęs sumaniau išvažiuoti užsienin pasilsėti ir pasigydyti. Todėl, iš gubernatoriaus gavęs užsienio paspartą, 13 d. išvažiavau Kaunan, kur lietuvių dailės parodoje, kuri buvo čion iš Vilniaus persikėlus, apsilankęs, nuvykau Garliavon, iš kur 15 d. su K. Aglinsku per Mauručius nuvažiovava į Liepalotus pas jo giminių — švogerių Bukotą, viduryj girios gyvenantį viensėdį ir, biskį pasilsėję, nudūmėm į artimą Šilavotą su gražia nauja bažnyčia ant aukšto kalno pas mano gimnazijos draugą kun. Ant. Radušį; čia gerai pavaišinti vakare sugrįžova nakvynėn į Bukotus. Kitą dieną per Veiverius Garliavon sugrįžova ir čia, kaip ir kitomis dienomis, turėjau gana daug ligonių. 21 d. po pietų Aglinsko lydimas išvažiavau į Mauručių geležinkelio stotį, iš kur apie 8 val. vakare atvykau į Kybartus ir Eitkūnus ir čia „Hotelyje de Russie“ nakvojau. Kybartuose susipažinau su Jürgenson'u iš Vilniaus, grafo Chrapovickio-Butenevo dvarų valdytoju, ir su juo drauge tolyn keliau. 22 d. labai mažai pramigęs 6.26 m. iš Eitkūnų iškeliavau, per Įsrutį, Torn'ą, Poznanių ir Frankfurtą prie Oderio val. 7.15 vakare Berlynan atvykau ir viešbutyje „Rheinischer Hof“ apsistojau. 23 ir 24 d. apsilankęs Berlyno Dailės parodoje ir muzejuose — tarp jų „Kolonijų muzejuje“ 24 d. vakare išvažiavau ir per Leipzigą ir Reichenbach'ą kitą dieną $\frac{1}{2}$ 6 rytą atvykau Franzensbadan ir priprastame jau „hotelyje Kreuz“ apsigyvenau. Visą naktį nemiegojęs, čia porą valandų pramigęs, priešpiet visą laiką skaitykloje praleidau, o pavakare — vaikštytynėse parke. Svėriau apie 79 kil. 26 d., gana ramiai miegojęs, iš ryto buvau pas pažįstamą d-erą Fellnerį; gavęs ordinaciją, išgėriau stiklą „Salzquellé's“ vandens ir nuėjau pas d-erą Wohriček'ą į medico-mechanišką institutą gimnastikuotis; $10\frac{1}{2}$ buvau maudyklėje (Kohlensäures Bad), paskui, pavaikščiojęs parke ir pabuvęs skaitykloje, po pietų buvau pas bürgermeisterį Wiedermann'ą su reikalų; $4\frac{1}{2}$ v. rašiau straipsnį: „Kunigaikštis Keistutis ant savo žymėspaudžių“, kurį 28 d. pabaigiau, ir iki 8 v. — vaikštytynėse parke su restauracija, vad. „Amerika“, iki 9 — skaitykloje. 27 ir sekančias dienas maždaug tokiu būdu praleisdavau, tik 29 d. gavau durpyno vanną (Moorbad); tą dieną po pietų apsilankiau pas d-erą Fellnerį: kraujo spaudimas pagal Gartner'io sphygmometrą arterijojej radialis buvo 120 mm. Nuo 30 d. pradėjau dar gerti „Franzerquellés“ vandenį su geležimi. Liepos 1 d. iš ryto „Salzquellés“ ir „Franzerquellés“ vandens atsigėręs, gražios muzikos, kaip kiekvieną kitą dieną prisiklausęs, pasigimnastikavęs, angliarūgšties vannoje išsimaudęs — nuo šios dienos kas antra diena tai angliarūgšties, tai durpyno vanną gaudavau — po pietų parašiau departamento direktoriui Vladimirovui laišką, jog dėl Vilniaus diecezijos administratoriaus leidimo nedavimo kunigams Ryman važiuoti delegacijos siuntimas atidėtas kitam laikui. 2 d. vandens gėrimo ir k. proceduras atlikęs priešpiet, po pietų pro Miramonti keliu buvau gana toli išgesusio vulkano Kammerbühl linkui nuėjęs ir parugėje ilgokai pagulėjęs, atgal grįždamas Miramonti restauracijojej pavakarėniau, iki 9 v. skaitykloje praleidau. Nuo 4 d. iš priežasties sunkumo pilvelyje nustojau „Franzensquellés“ geležies vandenį gėręs. 6 d. po pietų „Monstre Konzert

des Chemnitzer Sangerbundes in Kurpark", vakare — „Kurfest" tame pat parke. 7 d. popiet apsilankiau pas d-rą Fellnerį, kaip visados kiekvieną 5-6 dieną dėlei ordinacijos ir pas d-rą Wohriček'ą, kad mane elektrizuotų „Arsonvalisacijos" aparatu, kas kelias dienas iš eilės kartota. 8 d. gauta iš draugo d-ro A. Velics pakvietimas atvažiuoti pas jį į „Fonyod fűrdő" ant kranto Balatono ežero Vengrijoj, bet su padėka atsisakiau. 12 d., visą dieną dideliame karščiui buvus, vakare apie 10 val. iš pietų krašto kilo baidra su perkūnija, kuri iki 12 v. ties Franzensbadu siautė ir neleido užmigti. 14 d., d-rui Fellneriui patariant, pietus valgant pradėjau imti „jodglydin'o" pastilę: nuo „Franzensquellės" geležies vandens gėrimo pilvelyje buvo sunku, nesmagu pasidarę su raugsėjimu ir arytmijomis. 16 d. buvau pas dentistą d-rą Szöneyei išpuvusių dantų pliomuoti, ką tik 28 d. pabaigta daryti. 19 d. buvau artimame Eger'io mieste, kur žaista „Wallenstein-Festspiele". Nuo daug vaikščiojimo geležinkelio stotyje traukinio belaukiant, pasirodė kojose paraestezijos, ko ilgai nebuvo buvę. 24 d. vakare buvau „Kurfest'e mit Schönheits-Konkurrenz". 26 d. priešpiet išvažiavau į Bad-Elsterį Saksonijoje; čia, pietų pavalgęs „Heiterer Blick" restauracijoje, nors lyjant, aplankiau beveik visą kurortą; 4-¹/₂ kurparko restauracijoje paklausęs muzikos ir išgėręs šokolados, leidausi pėsčias girios taku į geležinkelio stotį (35 min.), iš kur 6.51 m. išvažiavęs, 7.59 m. Franzensbadan parvykau. 27 d., pabuvus Kaiserbad'o pirtyje ir gavus po vannos šaltoko vandens douche'ą, išėjus ties Salzquelle atsitiko mažas kvaitulys (vertigo), kad vos ant kojų pastovėjau.

Iki rugpjūčio 1 d., pakol gydžiausi Franzensbade, iš ryto gerdavau dažniausiai purgatyvį Salzquellės, rečiau Natalienquellės vandenį, kai kada Karlsbado Mühlbrunno, gaudavau mainais kas antra diena tai angliarūgšties, tai durpyno vannas, kai kada su geležies vandeniu (Stahlbad), gimnastikavausi Zanderio medico-mechaniškame institute, taikoma buvo kasdien elektra (Arsonvalizacija); daug vaikščiojau parke arba „Amerikos" jaunoje giraitėje ir keliais: Vulkano, Schlada, Ober und Unterlohma, Antonienhöhe, Triesenhof'o linkui, uoliai muzikos koncertais prie Salzquelle ir Franzensquelle gėrėjausi. Iš ryto pusryčių valgydavau kasdien po 2 kiaušiniu su sviestu ir šokolados stiklinę taip vadinamame „Städtische Kafegarten'e, pietus — iš 3 valgių „hotelio Kreuz" restauracijoje, po pietų dažniausiai tame pat „Städt. Kafegarten'e" gerdavau apie 4 val. kefiro stiklinę su pyragučiu arba pieno „jogurto" lėkštę, vakarieniaudavau arba hotelio, arba Kurparke Sandtnerio restauracijoje. Gydymosi rezultatai buvo nekoki: tik nervingumas, aplamai imant, sumažėjo: nemiga ir arytmijos su paraestezijomis, bet visgi jos dar liko. Prieš išvažiuosiant svėriau 78 ¹/₂ kil.

Kuraciją pabaigęs, rugpjūčio 1 d. val. 12 vidudienyje greituoju traukiniu iškeliavau Karlsbadan, iš kur pro Komotau'ą ir Satz'ą su plačiomis apynių plantacijomis čekų Pilsenio ir k. alui daryti val. 6 atvykau Pragan ir, apsistojęs viešbutyje „Archiduc Etierme" prie „Vaclavske namesti", vaikščiojau apžiūrėt „Karlove namesti" ir „Kraleviski vinohrady", tų vietų, kur „Auszros" įsteigimo laiku 1883 m. buvo man tekę gyventi. Kitą dieną po pusryčių buvau „čekų karalystės muzejuje" ir apie ¹/₂ 2 po pietų pas universito profesorių d-rą Jurą Polivką, žinomą folkloro tyrinėtoją, dėlei žinių apie levus čekų ir k. tautų pasakose; pavakare — „Jubilėjaus parodoje". Visą dieną vėl pasirodė dažnai arytmijos ir bjauri parageusia. 3 d. vidunaktį nuo bjaurių sapnų pabudus — tachycardia. Papusryčiavęs ir laikraščiuose prisiskaitęs apie kilusią tuomet Turkijoje jaunaturkių revoliuciją išvažiavau į „Jubileini vystava" (1848-1908 m.), kur ir pietus valgiau, ir beapžiūrinėdamas išstatytuose dailiuose pavilioniuose ir kituose trobėsiuose rodokus daiktus iki vėlam vakarui — 9 val. — užtrukau. Visą dieną bjauri, kaip ir vakar, parageusia ir daug kartų arytmijos. 4 d., kaip ir vakar, naktį atsitiko tachycardia; priešpiet apžiūrėjau man gerai pažįstamą miestą ir tas atmainas, kurios nuo anų metų jame įvykė; po pietų iki vėlaus vakaro praleidau parodoje, tarp kitų ir Abyssinijos kaime, kurs buvo prirengtas. Nervų padėtis vakarykščias; nuo daug vaikščiojimo ir stovėjimo, kaip ir vakar, labai nuilsę kojos. 5 d. per Bodenbach'ą iškeliavau Drezdenan; kitą dieną priešpiet buvau nuvažiavęs į „Arsenalą", iš ten į karališką archyvą, kur nuo d-ro

Lipperto sužinojau, kad Prūsų Kronikos Grunau'o rankraštis „Preussische Chronik“ esąs karališkoje bibliotekoje (Manuscript 9.35). Mat tame rankraštyje Grunau'o paduotasis prūsų kalba įrašas mane interesavo ir aš norėjau jojo kopiją turėti. Todėlei, tan bibliotekan nuvažiavęs ir iš jos direktoriaus d-ro Ermisch gavęs leidimą abudu Grunau'o rankraščiu išnaudoti ir senprūsiškąjį įrašą fotografuoti, pasikvietęs fotografą Stolz'ą ir jį nutraukiau. Po pietų apsilankiau dailės parodoje (Ausstellung deutscher Künstler der Gegenwart) Dailės akademijoj prie Brühlio terrasos. 7 d. priešpiet apsilankiau „Paveikslų galerijoj“ ir prieš Rafaelio Sikstinę Madonną ilgai sėdėjau, stebėdamasis josios gražumu, paskui dar buvau zoologijos ir etnografijos muzejuje, o tuojau po pietų dar kartą dailės parodoje. 6 valandą išvažiavau, o 9 atvykau Berlynan. 8 d., permainęs Austrijos likusias koronas markėmis ir rusų rubliais, užsakęs drabužius pasiūti, apsilankiau paveikslų galerijoj (Kgl. National-Galerie), vakare — vaikštynės Žvėryne (Tiergarten). 9 d., ramiai miegojęs, priešpiet buvau „Panopticum“, po pietų muzejuje „für Völkerkunde“, vakare — žvėryne, ypač gyviems levams, kurie tuomet buvo mano folkloro studijų objektu, prisižiūrėti. Kitą dieną po pietų leidausi tolimesnėn kelionėn į Danzigą, kur $\frac{1}{2}$ 11 vakare atvykau. Žinodamas, kad šito miesto archyve esama kitų Grunau'o kronikos rankraščių, aš sekančią rugpjūčio 11 d., iš ryto apsilankęs miesto namuose (Rathaus), nuvažiavau į archyvą ir biblioteką, kur, ačiu prof. d-ro Günter'io direktoriaus malonumui, galėjau naudotis dviemi Grunau'o kronikos rankraščiais ir senprūsišką įrašą fotografuoti; po pietų išvažiavau ir $\frac{1}{2}$ 9 atvykau į Marienburgą, kryžiuočių, tų didžiausių Lietuvos nevidonų, sostinę, kur yra likusi jų pilis, kurią norėjau pamatyti. Ant rytojaus aplankiau tuos jų puikiai dabar atnaujintus ir restauruotus rūmus, atsimindamas jų čia viešpatavimą ir kiek kartų čia būta rengiama kariškų žygių plėšimo ir deginimo tikslu Lietuvoje. Mačiau ir požemį, kuriame, kaip pasakojama, laikyta sugautas kunigaikštis Keistutis, iki iš čion išspruko. Po pietų tą pat dieną iškeliauvau Karaliaučiu, čia pernakojęs ir 13 d. priešpiet apsilankęs „Prussijos“ muzejuje, taip turtingame iškasenomis prūsų ir lietuvių kapuose, pavakare išvažiavau į Eitkūnus. Pernakojęs Kybartuose stoties kambaryje, 14 d. išvažiavau Vilniun. Rugpjūčio 18 d. buvo „imper. medikų draugijos“ bute II-sis Mokslo Draugijos visuotinis susirinkimas; daug buvo arhythmijų vakare namon sugrižus, vakarieniaujant, nes buvau labai darbo ir d-ro Matulaičio suerzintas, todėl naktį pabudus — smarki tachycardia. 19 d. priešpiet buvo kitas susirinkimo posėdis; vakare vaidinta teatre „Jurgis Durnelis“; daug tą dieną pas mane inteligentų lankėsi, tarp kitų prof. Ed. Volteris, d-ras van der Meulen iš Rotterdamo ir k. Rugpjūčio 20 d. 9 val. aš, Vilimavičius, mok. Jakubauskas, Damijonaitis, kun. Dambrauskas, kun. Žiogas, stud. Žilinskas ir Križanauskaitė išvažiavome per Lentvarius į Trakus apžiūrėti Keistučio pilies griuvėsius ir apie 1 val. naktį aš su Vilimavičium Vilniun sugrižova, visi kiti iš Lentvarių — Kaunan. 29 d. atspausdinta paskutinis „Liet. Tautos“ lankas. 31 d. buvau pas liaudies mokyklų direktorių Ogierskį dėlei Antaninos Pietariūtės, vėlionio d-ro Pietario dukters, mokytoja paskyrimo, bet nieko nelaimėjęs tą pat dieną 10 $\frac{1}{2}$ val. vakare išvažiavau Kaunan. Rugsėjo 1 d. iš ryto — pas liaudies mokyklų direktorių Kukuškina dėlei tos pats Pieteraitės: prižadėjo duot jai vietą Kauno gubernijoj, apie ką aš pranešiau M. Pietarienei, Antaninos motinai, Maskvoje. Po pietų išvažiavau į Garliavą pas Aglinską ir čia nakvodamas persišaldęs įgijau catarrhus nasi, kursai po dienos kitos perėjo į gerklę (laryngitis) ir plaučius (bronchitis). Pabuvęs Garliavoje iki 6 d., išvažiavau per Mauručius į Vilkaviškį pas Gelgaudą, iš kur 10 d. jau buvau Ožkabaliuose ir gydžiausi nuo to kataro. 13 d. atvyko A. Gelgaudas, su kuriuomi, gražiam orui esant, atlikdavome vaikštynes iki Šulių, Kušliakalnio, Dambaukos, Šilbalių daubos ir k. 15 d. buvova nuvažiavęs pas Piliakalnių gražųjį piliakalnį ir bandėva trijose vietose kasinėti, bet, be juodžemio sluoksnio, nieko gero neradome. 16 d. Gelgaudui iš Ožkabalių išvažiavus, aš dar čia likau pas brolių Vincą iki 20 d., kasdien vaikštynes atlikdamas dažniausiai ant Kušliakalnio, nuo kurio tolimesnė reginys šiaurės link: giedrią dieną nuo jo matoma net Naumiesčio bažnyčios ir Širvintų (Prūsuoje) vokiečių kirkės bokštai. Čia tai dabar ne kartą ant akmens ilgai sėdėjau senovės atsiminimuose paskendęs. 19 d. naktį iš ryto buvo jau dikta

šalna; priešpiet — giedras puikus rudens oras laukuose; pavakare, saulei už tamsmėlynų purpura ir auksu spalvuotų debėsių palengvėle leidžiantis, ilgai ant kapinaičių kalnelio, kursai rytų link nuo trobų guli, vaikščiojau de vanitatum vanitate mąstydamas. Nervai gana ramūs. Rugsėjo 20 d. išvažiavau į Vilkaviškį, kur pas Gelgaudą pernakojęs, kitą dieną važiavau Marijampolėn: pavakare su d-ru Grinium ir P. Kraučūnu — vaikštytynėse. 22 d. — pietūs ir vakarienė Kraučūnuose; po pietų pasikalbėjimas su brolio sūnumi Jonu, gimnazijos mokiniu, kurio del Marijampolėn atvykau; po vakarienės iki 11 v. — pas d-rą Grinių. 23 d. iš ryto — su d-ru Grinium svečiuose pas kun. d-rą M. Gustaitį; vidudienį išvažiavau ir $\frac{1}{2}$ 6 atvykau į Garliavą; vakare — vaikštytynės plentu iki girios. 24 d. po pietų masažą darant kairės rankos ganglionui, kurs buvo iššokęs gymnastikuojantis Zanderio aparatais Franzensbade, dabar jis trūko ir išnyko. 25 d. priešpiet buvome grybaut girioje: giedri, šilta, labai puiki rudens diena. 26 d. buvau drauge su Aglinku pas Henriką Miknevičių, Garliausko (Godlevskio) vaitą, rinkti žinių apie tą pralobusį baudžiauninkų skriauda dvarininką ir jo dvarus Garliauckynėje; tų žinių jis sekančią dieną atnešė raštu. Iš ryto arbata geriant atsitiko bjauri aritmija. 28 d. priešpiet turėjau daug ligonių, kaip ir sekančiomis dienomis.

Spalių 2 d. išvažiavau Kaunan, iš čia Vilniun. Iš priežasties, kad pastaromis dienomis kaip Ožkabaliuose, taip ir Garliavoje teko dažnai avinčienos valgyt, urina dabar koncentruota su sedimentu: vėl pasirodė gana stambi „gravelle“ ir skaudėjimas sąnariuose, ypač kairiame petyje (arthritismus); „gravelle“ ir vėliau dažnai rodydavosi. 4 d. dėlei daug skaitymo ir kalbėjimo su įvairiais žmonėmis naktį — ilga nemiga, neramus miegas, iš ryto bjaurios paraestezijos galvoje.

Kadangi vasarą buvo kilus Turkijoje jaunaturkių revoliucija, tai Bulgarija, pasinaudodama sumišimais ir Turkijos nusilpnėjimu, spalių 5 d. paskelbė pilną nuo turkų nepriklausomybę, kunigaikštis Ferdinandas priėmė caro titulą, o Bulgarija virto karalyste (carstvo). Iš tos priežasties aš 7 d. išsiunčiau carui Ferdinandui ir ministeriui prezidentui Malinovui, geram mano pažįstamam, pasveikinimo telegramas, apie ką buvo ir Vilniaus laikraščiuose rašyta. Spalių 8 d. išvažiavau Kaunan, kur pas kun. Dambrauską ir Tamą Žilinską apsilankęs, sekančią dieną garlaiviu Seredžiun pas kun. Rudoką ir vikarą Kuprevičių išvažiavau. Po pietų su Kuprevičium apsilankėme Belvederi'o dvare pas Burbą, kurs pavojingai sirgo. Ponia Burbienė, kun. Kuprevičiaus prikaltė, kad pavestų Mokslo Draugijai dvaro archyvą ir knygyną, leido jį apžiūrėti ir tinkamų knygų išsirinkti. Kitą dieną išvažiavau arkliais į Vėliuoną pas kun. Tuomą, su kuriuomi apsilankėva pas vietinį dvarininką Zalevskį, vyskupo brolių, turėjusių didelį dvaro archyvą; vakare vėl buvau Belvederyje brangių knygų paimti. 11 d. po pietų su kun. Kuprevičium vėl buvom nuvykę Belvederin, iš kur 10 val. Seredžiun sugrįžova: gauta visi archyvo dokumentai ir keletas portretų, kurie palikta pas aptiekininką Matulaitį. 12 d. iš ryto su kun. Kuprevičium Nemunu nukeliavova į ant kito upės kranto gulinčią Ilguvą pas kun. Duobą, apsilankėmė ant Misiūnų piliakalnio ir Šilvėnuose pas ūk. Aleksą, kur gauta Mokslo Draugijai juostų ir k.; iš Ilguvos dvarininko Mlynarskio gavau žynio Ilgio portretą. 7 val. jau buvome Belvederyje pas ligonį, iš kur 10 val. Seredžiun sugrįžova. 13 d. po pietų garlaiviu nuvykau į Zapyškį, kur radau tik vikarą Skinkį; apžiūrėjau senąją bažnyčią ir menką archyvą. Zapyškio klebonijoje pernakojęs ir apžiūrėjęs naujai statomąją bažnyčią, kitą dieną garlaiviu išvažiavau Kaunan, kur pavakare apsilankiau pas S. Banaitį ir iki 11 val. buvau pas prof. kun. Januševičių. Vakare — stambi „gravelle“. 15 d., iš ryto pasiuntęs geležinkelio stotyje skrynią su knygomis ir k. daiktais, apie 12 val. išvažiavau Vilniun. 16 d. Mokslo Draugijos biblioteka iš namų prie š. Mikalojaus bažnyčios perkelta į buvusius Pranciškonų vienuolyno mūrus prie lietuvių dviklasės mokyklos; nuo šios dienos teko ją man beveik vienam tvarkyti. 19 d. gauta iš bulgarų caro Ferdinando padėkos telegrama, kuri, kelias dienas manęs Vilniuje neesant, tik šiandien atnešta. 20 d. vakare — „Vilniaus Aušros“ draugijos susirinkime dėlei valdžios daromų jos veikimui kliūčių — draugijos likvidavimo reikalui. 21 d., vidunaktį pabudus nuo bjaurių sapnų — tachycardia (compressio n. vagi). 25 d. vakare — susirinkime dėlei vyskupystės

neseniai paskirto administratoriaus Michalkevičiaus apgarsinimo apie lietuvių kalbos įvedimą Vilniaus bažnyčiose ir statistikos žinių bažnyčiose rinkimą. 26 d. parašiau memorialą Vilniaus vyskupystės administratoriui apie lietuvių kalbos įvedimo būdą bažnyčiose. 30 d. gauta iš Maskvos lietuvių pakvietimas atvykus jiems prakalbas laikyti.

Lapkričio 1 d. buvau Dominykonų bažnyčioje kun. Račkovskio pamokslo apie lietuvius ir jų kalbą Vilniuje klausyti, norint tą kalbą įvesdinti bažnyčiose; vakare jį aprašiau; tą pat vakarą susirinkime svarstyta lietuvių kalbos įvedimas bažnyčiose. 4 d. — ilga agrypnia; naktį, pabudus iš nežinomos priežasties — smarki neuralgia nervi ulnaris dextri; dieną — lietuvių 2-klasės mokyklos pašventinimas Franciškonų mūruose; apeigas atliko administratorius Michalkevičius; vakare atsigulus — smarki arythmija. 5 d. vakare pas J. Vileišį — „Vilniaus Aušros“ draugijos likvidacija. 6 d. — labai stambi „gravelle“ urinoje, kairiojo peties skaudėjimas (arthritis); parašiau į „Viltį“ straipsnį „Vilniaus lietuviai ir lenkai statistikos šviesoje“. 8 d. vieton pavogtųjų pirkau naujus kailinius; vakare — susirinkime dar vis del lietuvių kalbos įvedimo bažnyčiose. 10 d. Mokslo Draugijos Komiteto posėdyje d-ras Bagdonas savo pedantizmu baisiai man suezino nervus: paraestezijos galvoje apsireiškė. 15 d. iš ryto velkantis sunkius kailinius — tachycardia, ilgai dūravusi; vakare susirinkime vėl svarstyta klausimas apie liet. kalbos įvedimą bažnyčiose ir statistikos darymą. 16 d. pabudus — bjauri cephalagia ir tachycardia, kuri visą laiką iki pietų dūravo. 17 d. apsilankė pas mane vietinis rusų veikėjas A. Milovidovas klausimu apie įvedimą liet. kalbos bažnyčiose. 18 lapkričio diena ypač buvo nesmagi: vidunaktį pabudus — ošimas ausyse; iš ryto — šiurpulys ir bjauri cephalagia (neuralgia n. supraorbitalis sin.), kuri iki pavakarei dūravo. Atsiguliant, stojant arba judinantis tuojau — tachycardia, taip kad visą dieną turėjau gulėti; pavakare dargi gulint du kartu — bjauri tachycardia (compres. n. vagi, strophantus). 21 d. rašiau M. Draugijos vardu laišką į gr. Przezdziecki, kad esamąjį pas jį kun. Strazdelio paveikslą pavestų Draugijai. 23 d. rašiau apie prūsų lietuvių dirbinių parodą Berlyne. 24 d. skaudėjimas kairiame petyje dūruoja, nors „gravelle“ išnykus; acetouria, kuri pereitais metais — ypač žiemą — buvo padaugėjusi, šiuo pastaruoju mėnesiu vėl labai pasididino — acetonu urina labai atsiduoda. Tokioje tai sveikatoj šiandien pradedu 58 savo amžiaus metus. 25 d. M. Draugijos bibliotekoje rašant ir vakare atsigulus — daug arythmijų. 29 d. vakare dar buvo sušaukta susirinkimas dėl lietuvių kalbos įvedimo bažnyčiose svarstymo.

Gruodžio 2 d. buvau šauktas į Vilniaus žandarų valdybą prie Tambovo gat. N. 22 dalykuose tardymo apie d-rą K. Grinių ir jo socialdemokratų partijai prigulėjimą; paaiškinau, kad jis prie tos partijos nepriklauso. 11 d. iš ryto, biskį užvalgius ir arbatos stiklą išgėrus — arythmijos. 12 d. — pas D. Malinauską vakarėlyje. 19 d. pranešiau „Liet. šelpimosi Draugijai“ Maskvoje, kad negalima atvykti pas juos su prakalbomis; popiet — „Viln. Aušros“ valdybos posėdyje dėl draugijos likvidavimo. 20 d. — Mokslo Draugijos susirinkime dėl lietuvių kalbos bažnyčiose. 24 tasiau straipsnį apie lietuvių kultūrą. Urinoje „gravelle“ išnykus, bet arthralgia kairiame petyje dar vis liekti; nuo kelių dienų pradėjau imti lithium carbonicum (massažas, gimnastika).

Tuo tarpu man Vilniuje ramiai begyvenant ir su savo atkakliais nervais bekovoiant, ir rusų valdžios nesnausta, ir policijos vis dar šnipinėta apie mane ir susekta baisus prasikaltimas, už kurį rusų teisės pramatydavo pabaudą Sibiran išsiuntimu. Vilniaus VI-jo cirkulo antstolio („pristavo“) laišku N. 581 nuo gruodžio 10/23 d. 1908 m. pakviesta mane policijon 12/25 d., kur nuo „pristavo“ sužinojau, kad Suvalkų gubernorius laišku iš lapkričio 11 d. N. 11229, remdamasis policijos departamento laišku N. 36 588, kurį pranešęs gubernatoriui Varšavos generalgubernatoriui, davęs žinių Vilniaus gubernatoriui, būk aš 1889 metais tapęs Bulgarijos pavaldiniu, neturėdamas tam tikro rusų valdžios leidimo — paliuosavimo iš rusų pavaldinystės, bet man esą dabar leista — vieni juokai, kada aš pats nieko neklausdamas dar vasarą 1905 m. buvau sugrįžęs — ministerijos vidaus reikalų, remiantis aukščiausiojo manifesto iš rugpjūčio 11 d. 1904 m. § 26, Rusijon sugrįžti — *разрывается безнаказанно вернуться в Россию съ подчинением, по*

возвращении надзору полиции на 2 года. Tokiu būdu po taj priežiūra — гдасный надзоръ — pakliuvau nuo 12/25 gruodžio dienos 1908 m.

Patyręs šitą nemalonią žinią, aš gruodžio 16 d. kreipiausi raštu į Vilniaus policmeisterį, prašydamas, kad jis man išduotų liūdymą, jog aš nuo 1905 m. vasaros iki šios dienos su mažomis pertraukomis beveik nuolatos Vilniuje gyvenau ir, tokį liūdymą gavęs, nusiunčiau jį prie laiško į vidaus reikalų ministerį Stolypiną. Laiške išdėdėčiau šitaip: Būdamas Bulgarijoje nuo 1880 m. tarnystėje, aš po aplinkybių įtekme buvau priverstas priimti Bulgarijos pavaldinystę, o vasarą 1905 m., pasinaudodamas rugpjūčio 11 d. 1904 m. aukščiausiuoju manifestu, sugrižau tėvynėn ir nuo liepos 15 d. Vilniuje apsigyvenau, kur aš, išskyrus važinėjimus įvairiais reikalais ir vasaros mėnesius, kuriuos 1906 m. praleidau Suvalkų gubernijoje, 1907 m. — Peterburge ir Finlandijoje ir šiais metais — Franzensbade, beveik nuolatos Vilniuje gyvenau ir dabar gyvenu, nuo 1906 m. esmi „Lietuvių Tautos“ redaktorius-leidėjas, o nuo 1907 m. — „Lietuvių Mokslo Draugijos“ pirmininkas. Kaip matoma iš pridedamojo prie šio rašto Vilniaus rinkimų komiteto atsišaukimo, mano kandidatura sausio m. 1907 m. buvo statyta į deputatus nuo Vilniaus, o pagal turto cenzą aš dalyvavau rinkimų kampanijoje nuo Vilkaviškio pavieto Suvalkų gubernijos rinkimuose į II ir III valstybės Dūmą. Kada tokiu būdu policijos ir administracijos akyse pragyvenau 3 1/2 metų, sugrižęs tėvynėn, dabar dėlei policijos departamento rašto N. 36588 į Varšavos generalgubernatorių nuo gruodžio 12/25 d. šių metų pavesta mane policijos priežiūrai. Iš atžvilgio į tai, jog 1) priėmimo bulgarų pavaldinystės faktas prieš 20 metų neturi nieko bendro su mano šios dienos manstymo būdu ir negali būt laikytas koeficientu mano politikos įsitikinimų, 2) už praėjusius 3 1/2 m. Rusijoje buvimo politikos žvilgsniu aš netapau neištikimas ir 3) baismė, kuri sulig manifesto § 26 turėjo būt pritaikyta tuojau man Rusijon sugrižus, uždedama man praėjus 3 1/2 metų po sugrižimo, — aš ministerio prašiau nuimt nuo manęs šitą žeminančią žmogaus didybę policijos priežiūrą, kuri manding, kaipo pasivėlavusi ir betikslė, neturi nė kokios prasmės, nes aš šiais 3 1/2 metais savo visuomeniškame veikime nė kokios neištikimybės nepareiškiau, kurią reikėtų daboti. — Į šitą gruodžio 28 d. 1908 m. ministerijon paduotąjį raštą, policijos departamentas laišku sausio 10 d. 1909 m. N. 27155 pranešė Vilniaus gubernatoriui, kad policijos priežiūra nuo manęs jau pašalinta, bet gubernatorius vos vasario 11 d. paliepimu N. 2930 įsakė policmeisteriui apie tos priežiūros pašalinimą, o policija apie tai man davė žinią vasario 21 (kovo 6) d. 1909 m. — Paveikslėlis maskolių biurokratijos nerangumo!

Šiais visais metais nors laiks nuo laiko rodėsi dar paraestezijos ir aritmijos, bet aplamai imant, pastaraisiais mėnesiais nervų sveikata žymiai pagerėjo.

Tokia tai buvo 1908 m. mano gyvenimo kronika.

1909 metai prasidėjo sausio 2 d. lietuvių susirinkimu dėlei santykių svarstymo su lenkais. 3 d., nors jau nuo 3 savaitių beveik visiškai nustojau mėsos valgęs, arthritis kairiame petyje dar neišnykęs ir dešiniame skaudėjimas pasirodė. 4 d. vakare buvau „Lietuvos ūkininko“ redakcijoje susirinkime dėlei išrinkimo atstovo „Apsvietos lygos“ susivažiavimam. 9 d. pas mane buvo Petras Zubowicz iš Varšavos dėlei mterview'o apie lietuvių-lenkų santykius. 8,16 ir 19 d. naktį buvo tachycardia. 20 d. Mokslo Draugijos komiteto posėdyje svarstyta Lietuvos žemėlapių, P. Matulionio ruošiamo, išleidimo reikalas. 24 ir 26 d. — „Rūtos“ klubo draugijos įsteigiamame susirinkime ir valdybos posėdyje. 31 d. naktį pabudus ir ant kairiojo šono apsvirtus — smarki aritmija. Visą šitą mėnesį turėjau agrypnią ir be sulfonalio retai kada užmigti galėjau.

Vasario 2 ir 3 d. rašiau kun. A. Strazdelio biografiją; 4 d. atsikėlus — adynamia cordis (strophantus); priešpiet — š. Jono bažnyčioje pamaldose už velionį inž. Joną Bartkevičių; vakare „Rūtos“ posėdyje ir 5 d. iš ryto — adynamia cordis, vėliau — urina spastica; vakare — „Rūtos“ buto pašventinime ir 11 d. tarybos posėdyje; 8 d. po silpno su sulfonalio pagelba miego iš ryto — silpnas pulsas, ošimas ausyse, paraestezijos galvoje; tokia jau padėtis ir 9 d. iš ryto. 15 d. pradėjau imti phytiną; 17 d. vakare Mokslo Draugijos posėdyje „Rūtos“

susirinkime skaičiau apie kun. Strazdelį; 21 d. rašiau apie Dionizą Pošką. Šį mėnesį, nors vis dar daugiausiai vegetarianų maistą vartoju, bet arthritismas kairiame petyje dar vis dūravo, buvo perėjęs ir į dešinį. Nuo kelių dienų pradėjo tinti dešinės kojos nykščio sąnarys, o šiandien iš po nakties ir kairiosios nykštys. Iš priežasties šalčio ir daug darbo menkai tegalėjau vaikščioti ore. Nuo laiko, kaip pradėjau phytiną vartoti, miegas kiek pagerėjo. 25 d. „Vilties“ redakcijoje dalyvavau pasikalbėjime su Lvovo universito profesorium M. Gruševskiu, ukrainiečiu, apie lietuvių su lenkais ir ukrainiečiais santykius; 26 d. vakare — Lietuvos žemėlapių leidimo redakcijos susirinkime.

Kovo 1 d. iš sunkaus neramaus miego pabudus — ošimas ausyse ir cephalalgia: $\frac{1}{2}$ 12 v. prieš išeisiant, kailinius apsivelkant — tachycardia, kuri ir iš pašto išeinant atsikartojo. 4 d. vakare rašiau laišką į prof. d-rą L. Stiedą Karaliaučiuje, kad atsiųstų savo raštą: „Das Gehirn eines Sprachkundigen“ apie d-rą G. Sauerveiną. 5 d. rašiau apie lietuvių kalbą Lietuvos valstybės raštuose ir buvau pas kuratorių Levickį „Saulės“ draugijos reikalais ir dėlei Mokslo Draugijos kursų įtaisymo sulig draugijos įstatų programos, drauge prašiau, kad suteiktų Draugijai Vilniaus archaiografų komisijos išleistuosius veikalus. 6 d. rašiau apie Vygrių vyskupą M. Karpavičių; 7 d. buvau „dailės“ parodoje; šiandien be žymios priežasties kulipkos vietoje strėnuose pasirodė vėl stiprus skaudėjimas. 8 d. buvo atėjus Fel. Bortkevičienė pasitarti, kaip įtaisius populiarius mokslo kursus, ypač mokytojams; šiandien daug arhythmijų, ko ilgai nebuvo buvę, ošimas ausyse. Kovo 11 d. rašiau laišką Ed. Volterui apie rengimą Vilniuje kursų iš antropologijos, geologijos, archaiologijos, istorijos ir k. vasaros metu. 13 d. „Rūtoje“ vakare ilgai su J. Vileišiu kalbėjau apie „Vilniaus Žinių“ netikusį redagavimą, kas man nervus labai suerzino. 14 d. po neramaus miego pabudus — sunki galva, paraestezijos; apsirengiant — tachycardia. 17 d. — gubernatoriaus kancelarijoje dėlei M. Draugijos bibliotekos registracijos, kuri dar nebuvo parengta, nors pareiškimas jau beveik prieš du mėnesius paduota, ir sekančią dieną tuo pat reikalu — pas vicegubernatorių Podjakonovą. 19 d. viešoje bibliotekoje ir centro archyve — pas rusifikatorių Mokslo Draugijos ir „Liet. Tautos“ reikalais; po pietų — Fel. Bortkevičienė vasarinių kursų įrengimo reikalu. 25 d. rašiau apie Seinų vyskupystės istoriją, kurią 27 d. pabaigiau.

Šią visą mėnesį, nors maitinausi vegetarianų būdu, bet arthritismas kairiame petyje vis dar buvo likęs, koncentruota urina su kai kada pasirodančia „gravelle“. Phytiną vartojant, miegas kiek ramesnis tapo ir sunkumas galvoje mažesnis.

Balandžio 1 d. buvau Centro archyve dėlei gavimo iš ten archaiografų komisijos išleistų knygų. 5 d. su generalgubernatoriaus kanceliarijos vedėju A. Stankevičium — pasikalbėjimas dėlei Mokslo Draugijos reikalų ir d-ro k. Griniaus ir šiam pastarajam — laiškas apie rezultata to pasikalbėjimo; vakare „Vilties“ redakcijoje — revizijos komisijoje. 9 d. nuvykau Kaunan, kur K. Aglinsko sutiktas į Garliavą nuvažiavau Velykų šventės praleisti; 11 d., pirmą Velykų dieną, buvome svečiuose Zagrados dvare pas Gustaičius; 12 d. rašyta kun. k. Prapuoleniui Seinuose, kad išnaudotų vysk. Karpavičiaus „Silva rerum“ ir „Akta konsystorskie“ vyskupystės archyve tos diecezijos istorijai rašyti. 16 ir 17 d. užrašinėju iš Alzės Vyšniauskaitės dainas; 22 d. grįžau Vilniun. Gyvendamas Garliavoje, šalia vaikštynų girioje, priiminėjau daug ligonių ir pats gydžiau savo kairųjį petį *salenu*. 25 d. lietuvių dailės parodos atidengime ir 28 d. ilgai parodoje užtrukau.

Gegužės 4 d. buvau pas gubernatorių Liubimovą M. Draugijos reikalais ir dėlei iškabinimo prieš Dailės parodą žalios spalvos vėliavos, prie ko valdžia ėmė kabintis, norėdama iškabinimą uždrausti. 11 d. darbavausi Centro archyve ir buvau generalgubernatoriaus kancelarijoje pas A. Stankevičių dėlei Kosciuškos lietuvių kalba rašytų universalų išgavimo. 21 d. Mokslo Draugijos komiteto posėdyje skaičiau referatą: „Iš Seinų vyskupystės istorijos“. Šį mėnesį archyve užsiiminėjau Vėliuonos istorija; vakarus dažnai „Rūtoje“ praleisdavau; arhythmijos labai dažnai būdavo, bet paraestezijos buvo beveik išnykę.

Birželio 2 d. padaviau Vilniaus apygardos teismo prokurorui prašymą, kad pakeltu byla prieš lenką Rolicz'ą „Vilniankos" redaktorių-leidėją už diffamaciją; 13 — susirinkime pas D. Malinauską tartasi apie santykius su gudais ir ukrainiečiais; 16 d. prokuroras pranešė, kad paduotasis prieš Rolicz'ą prašymas jau įteiktas esąs tardytojui. 19 d. su J. Vileišiu išvažiavova į Šiaulius gegužinėn, kur atvykus apžiūrėjau miestą ir vakare buvau teatre vaidinant „Inteligentus", o sekančią dieną buvau gegužinėje Aleksandrijos dvare pas Junavičius. Birželio 21 d. per Radviliškį ir Labos stotį iškeliavau arkliais per Smilgius į nuo Puziniškį pas Gabrielę Petkevičaitę; po pietų pasilsėjus — vaikštytynės su p. Gabriele girioje; čia prabuvęs iki 24 d., apžiūrėjęs sergantį d-rą Petkevičių, apsilankęs Karpiškėje pas kapines, kur net 15 žmonių kaukoles radau, tuo pat keliu grįžau Vilniun, parveždamas antropologijos medegos Mokslo Draugijos muzejui. 26 d. buvau pas teismo tardytoją Rolicz'o byloje. 30 d. išvažiavau Kaunan, iš kur K. Aglinsko lydymas Garlevon ir čia buvau iki liepos 6 d., vaikštytynės atlikdamas girioje ir ligonius priiminėdamas. Ir šitą mėnesį dažnai turėdavau arythmijų.

Liepos 6 dieną vakare jau buvau Vilkaviškyje pas A. Gelgaudą, kur pernakvojęs sekančią dieną atsidūriau Ožkabaliuose. Čia 12 d. apsilankiau ant „Geležinkalnio" Aidukaičio ir Simuko Alytos laukuose archaiologijos tikslu, kitą dieną važinėju į Piliakalnius, kur kasinėju piliakalnio šalia: suradau gyvenamųjų trobų vietas su keramikos likučiais ir vienu dideliu moliniu varpstės suktuvu (Supinnwirtel). 14 d. buvau Gražiškiuose pas sergantį kleboną Ad. Šukuvietį: pas bažnyčią iškasiau kelias kaukoles, gavau iš kunigų tūlus bažnytinius daiktus muzejui ir XVI-XVII šimtmečio bažnyčios dokumentus, kuriuos sunaudojau tos bažnyčios istorijai. 16 d. buvau Kumečiuose senovės kapinių, kurios, anot žmonių pasakojimo, paeinančios iš „kryžiuok" laikų, ištyrinėti. 18 d. išvažiavau Vilniun. Pakol buvau Ožkabaliuose, priiminėdavau daug ligonių, dažnai iš toli atkeliavusių; arythmijos, nors ne taip dažnai, bet visgi dūravo. Liepos 23 ir 24 d. buvo Mokslo Draugijos visuotinis susirinkimas „Rūtos" salėje. Posėdžiams pasibaigus, susirinkimo nariams rodžiau Draugijos biblioteką ir muzejų; vakare — „Rūtos" teatre. 25 d. buvau su kai kuriais Draugijos nariais ekskursijoje Verkuose ir Kalvarijoje. Susirinkimo dienomis pasikalbėjimai su daugybe susirinkiman atvykusių žmonių labai mane nuvargino ir suezino nervus. Garliavoje ir Ožkabaliuose būnant ir visą laiką valgant mėsos, dabar vėl pasirodė urinoje „gravelle", kuri kelias dienas dūravo.

Rugpjūčio 2 d. teismo tardytojas pranešė, kad byla su Rolicz-Chroscickiu jo gražinta prokurorui. 3 d. — pas policmeisterį ir gubernatorių Liubimovą dėlei užsienio pasparto. 4 d. su A. Smetonos pagelba redagavau savo testamentą, kuri sekančią dieną rašęs pabaigiau. Visus savo kapitalus užrašiau universitan einančiai jaunuomenei. 5 d. parašiau į Suvalkų gubernatorių Stremouchovą rekomendacijos laišką apie d-rą Jokantą, kurs per tai vietą gavo Kalvarijoje. 7 d. iškeliavau Kaunan ir Garliavon, iš kur buvau Zagrados dvare pas Gustaičius ir 9 d. perkasinėjau buvusias Telaičių ir Karkazų kaimo kapines Zagrados laukuose, kur XVII-XVIII ir pradžioj XIX šimtmečio laidota: lavonkauliai galva siaurės link gulėjo, bet rasta gulint rytų ir vakarų link: regimai, numirėliai buvo baudžiatvos laikais labai pavargę, kad prie skeletų nerasta nė kokių įkapių. 10 d. pas K. Aglinską vakare merginoms dainuojant, nuo jų gražių dainų buvau labai susigraudinęs. Rugpjūčio 15 d. per Mauručių stotį išvažiavau į Eitkūnus; kadangi vakare greitojo traukinio nebuvo, tai čia „Hôtel de Russie" nakvojau; sekančią dieną pavakare jau buvau Berlyne. Šitos kelionės laiku širdis buvo visiškai rami. 17 d., atlikęs reikalus mieste, apsilankiau pas prof. d-rą Klemperer'į, kurs radęs širdį, kaip organą, sveiką, patarė vėl Franzensbad'an keliauti, o nuo achylia gastrica — acidolpepsin, o nuo anaemijos arseniką vartoti. Vakare išvažiavau ir, visą naktį be miego praleidęs, 18 d. anksti rytą atvykau į šį kurortą. Po pietų buvau pas pažįstamąjį d-rą Fellner'į ir pas bürgermeisterį Gust. Wiedemann'ą, kurs ilgai pasakojo apie Franzensbad'o konkurenciją su Bad-Elster'iu ir Karlsbadu, kaipo gydymo vietomis, ir apie įvairius atsitikimus juose, tą konkurenciją varant. Iki ½ 6 Stadtparke klausiau muzikos, kefirą gerdamas, iki ½ 8 —

vaikštytynės parke ir skaitykloje; tą dieną svėriau 77 kil. 350 gr. 19 d. naktį pramiegojau iki ½ 7 labai ramiai; 7-8 val. pas Salzquelle stiklą vandens gėriau, muzikos beklausydamas, paskui pas d-ą Wohričeką medico-mechaniškame institute gimnastikavausi, paskui — maudykloje (angliarūgštis vona 27 R) ir iki ½ 1 vaikštytynės ir skaitykloje, po pietų — trumpas saldus miegas, iki 5 — Stadtparke (muzika, kefiras), paskui Salzquellės kolonadoje gėriau stiklą Natalienquellės ir — vaikštytynės net iki Salingburg'o. Labai ilgai laikraščius skaitęs, po vakarienės sunkiai, tik sulfonalio ėmęs, užmigau. Sekančią dieną — tos pat balneoterapijos procedūros; pradėjau imti acidolpepsin; širdis dieną rami. 21 d. iš ryto gėriau tik Salzquellės vandenį ir gimnastikos kursą atlikau, nesimaudžiau; ½ 11-12 v. — skaitykloje ir iki 1 v. vaikštytynės (3 kilom.); po pietų 5 v. išėjau „Amerikon“, kur pavakarieniavęs 8 sugrižau, iki ½ 10 buvau skaitykloje; širdis visą dieną gana rami. 22 d. po labai neramios nakties iš ryto pas Salzquelle, gimnastikoje; po pusryčių, kaip visada, Kaffegarten'o restauracijoje — ilgos vaikštytynės, paskui angliarūgštis vona ir iki 1 v. — skaitykloje; po pietų — pas d-ą Fellnerį: sphygmografe kraujo spaudimas 140 mm. Laišku į draugą D. Rulčevą, dabar Varnos departamento prefektu tapusį, klausiau žinių apie pasklidusį lenkų laikraščiuose gandą, kad ten atrasta kapas Vladislavo Jagelaičio, kurs 1444 m. buvo užmuštas kovoje su turkais pas Varną. Pavakare gėriau Natalie versmės vandenį ir buvau vaikštytynių iki Salingburg'o. Širdis rami. 23 d. tokią jau kuracijos procedūrą priešpiet atlikęs, po pietų val. 5 išėjau per Unter Lohmą į Antonienhöhe (3 ½ kilom.), kur pavakarieniavęs geležinkeliu 8 v. sugrižau Franzensbad'an ir „Bristol'io“ hotelyje ilgai klausiau Vengrijos cigonų muzikos, kurios ilgai buvau negirdėjęs ir labai išsiilgęs. Širdis rami. Sekančią 24 d. priešpiet priprastą procedūrą atlikęs, išsimaudęs, pasivaikštinėjęs ir laikraščių prisiskaitęs, po pietų pas Nataliequelle ir parke sėdėdamas parašiau straipsnį apie „Lietuvaičių drobulę madoje“, kaip ji tuomet vokiečių moterių buvo nešiojant matoma Franzensbade. Pusryčiaujant ir pavakare — daug syk silpnos aritmijos. Tokiu pat būdu ir sekančias dienas praleidžiant, 27 d. vakare buvau konversacijos salėje d-ro Saubermann'o paskaitoje „Ueber das Radium und seine Heilwirkung in der Thermaquellen“, o 30 d. apsilankiau ant išgesusio vulkano Kammerhübl (2 ½ kilom.), anat kurio viršaus ilgai sėdėjau, mansčiau apie šio krašto geologiją, gėrėdamasis gamtos grožybe, šalies kulturingumu. 31 d. po pietų buvau pas d-ą Fellnerį: kraujospaudis ant Gartnerio tonometro — 130 mm.

Rugsėjo 3 d. rašiau ir pabaigiau straipsnį į „Viltį“ „Dar kartą prie sumanymo apie atskyrimą Suvalkų gubernijos“; 11 ir 13 d. rašiau nekrologą apie m. Rudvalį ir fonogramų archyvą, 14 d. rašiau ilgoką laišką į Joną Grzegorzewskį Varnoje, kurs tuomet buvo ten užsiėmęs Vladislavo Jagelaičio kapo tardymu. 15 d. važinėjau į arti gulintį Eger'io miestą. Rugsėjo 17 d. atsisveikinimo vizitą pas d-ą Fellnerį ir Wohričeką atlikęs, sekančią dieną Franzensbadą apleidau; tą dieną svėriau 77 kilogr.

Čia gyvendamas ir gydydamasis, kiekvieną dieną iš ryto 7 val. gerdavau stiklinę Salzquellės ir ½ 8 — stiklinę Natalie versmės, klausydamas pas Salzquellen kolonadoje gražios muzikos, paskui — prie Franzensquelle ir po pietų iki 5 — Stadtparke; apie šitą valandą po pietų gerdavau dar stiklinę Nataliequellės. Iš ryto Zanderio institute gimnastikavausi; pirtyje naudojausi daugiausiai angliarūgštis vannomis; atlikdavau tolimas vaikštytynes, dažnai „Amerikon“, Friesenhof'an ir kitur. Dieta buvo tokia: valgis iš ryto Kaffegarte'ne: 2 kiaušiniu, sviestas, 3 pyragučiai ir stiklinė kefiro, johurto arba pieno; pietų — viralas, mėsa (dažniausiai veršiena, zuikiena, stirniena, kai kada kiauliena ir koks iš miltų, ryžių valgis (Mehlspeise), 1-2 pyragučiai; po pietų 4-5 — stiklinė kakao arba šokolados su pyragučiu; vakare 8-9, kaip ir iš ryto — tik su 2 pyragučiais. Gydymosi rezultatas: širdis ramesnė, rečiau — aritmijos, tvirtesnis miegas, bet, pavakariais ilgiau laikraščius skaitant, atsirasdavo nemiga.

Grįždamas iš Franzensbado, užsukau dviem dienom Karlsbadan, kur 18 ir 19 d. praleidau, apžiūrėdamas pažįstamas vietas. Per Helenenhof'ą, Wienerstiz'ą nuėjau į Schönbrunn'o parką ir čia po pietų 4-5 ½ v. klausiau muzikos, kuri su Franzensbado ir

susilyginti negali. Paskui grįždamas užėjau pas Mülbrunn'ą, išgėriau stiklą vandens ir iki ½ 8 skaitykloje praleidau. Kitą dieną iš ryto Sprudel'io vandens gėriau, kolonadoje koncerto klausydamas; iki ½ 9 — Mühlbrunn'o kolonadoje koncerte; pusryčiau Stadtparko kavinėje ir palesinau savo nuo seniau pažįstamus žvirblius, kurie mane buvo apspitę, tarytum mane pažinę, jog juos ir kitą kartą lesindavau; iki 12 v. — vaikštytės per Alte Wiese kalnuose už Hirschsprung'o. Po pietų išvažiavau Pragon, kur 6 v. atvykau. Sekančią, rugsėjo 20 d. buvau pas folkloristą prof. Polivką ir su juo Čekų karalystės muzejaus bibliotekoje pas jos direktorių prof. d-rą Čenėką Zibrta, iš kurio gavau namon imti knygų. 22 d. ½ 9-12 val. darbavau si muzejaus bibliotekoje, peržiūrėdamas čekų pasakų rinkinius, kuriuose ieškojau žinių apie levus; po pietų — universito bibliotekoje; sekančią dieną priešpiet — taipogi muzejaus bibliotekoje ir Kinskių sode Smichove — etnografijos muzejuje, popiet — universito bibliotekoje. Kitą, rugsėjo 24 d. priešpiet pasidarbavęs universito bibliotekoje, po pietų apsilankiau miesto išymesnėse vietose, ypač „Na male Strane“, „Na Hradčanech“ (s. Vito katedra, Bellevedere ir k.); sekančią dieną dar apsilankęs „Kral. Vinohrady“, kur aš kadaise gyvenau, ir pas prof. Polivką, paskui Tyno pažnyčioje ir „Rudolfinum'e", kur buvo paveikslų paroda, 26 dieną po pietų išvažiavau Berlynan. Ant rytojaus jau priešpiet ir po pietų darbavau si „Karališkoje bibliotekoje", kaip ir sekančiomis dienomis iki spalio 6 d., kada iš Berlyno išvažiavau, o kadangi pastaromis dienomis urinoje buvo pasirodžiusi „gravelle", tai visą tą Berlyne buvimo laiką maitinausi Kronbergo vegetarianų valgykloje prie Louis Ferdinand Str. 2. Rugsėjo 28 d. Friedricho gatvėje susitikau su Keistučiu Šliūpu ir su juomi iki ½ 12 „Café Victoria" kalbėjova. Spalio 2 d. dienyne užrašyta: „Nuo tos dienos, kada, Eger'e daug vaikščiojant, pasirodė kojose paraestezijos, ir sulig šiol, biskelį daugiau vaikščiojant ar ilgiau stovint, tuojau vėl jaučiasi. Ypač tai dažnai atsitikdavo Pragoje ir vakar (čia) ilgiau pavaikščiojus." Sekmadienį, spalio 3 d. popiet, išsirengiau į Tiergarten'ą, iš kur elektros tramvajum nuvažiavau į Zoologijos sodą, kur pavakarieniavęs iki 9 v. klausiau koncerto; geležinkeliu iki Friedrichstrasse sugrižau. Spalio 4 d. Edisono fonografų draugijoj pirkau Mokslo draugijai brangų fonografą.

Spalio 6 d. iki Kybartų laimingai atvykau apie 11 val. vakare. Čia prikibo prie manęs — resp. prie mano pasparto — žandarų viršininkas, kurs, manydamas, jog dar esmi po policijos priežiūra, užlaikė pas save paspartą ir išdavė man tik „prochodnoje svidietelstvo", kuri nuvykus Vilniun reikią policijai perduoti. Šitas su šunsnukiu atsitikimas labai man nervus suerzino; sekančią dieną jau buvau Vilniuje ir ant rytojaus — pas policemeisterį dėlei pasparto. Tą pat dieną buvau pas II-sios gimnazijos direktorių dėlei priėmimo vėl d-ro Pietario sūnaus gimnazijon; po pietų pas mane apsilankė bulgaras d-ras Al. Dorič iš Leipzigo, kursai, mokindamasis lietuvių kalbos, pas mus Lietuvon atkeliavo. Spalio 14 d. susipažinau su kun. Palmieri, italu, kursai buvo atvykęs Vilniun mokslo tikslu ir tuomet gyveno pas kun. J. Kukta prie Visų šventų bažnyčios: aš jam suteikiau jo veikalui, kuri jis ketino apie Lietuvą rašyti, kelias fotografijas. Dėlei Pietaruko priėmimo spalio 19 ir 20 d. aš dar lankiausi Vinogradovo ir Pavlovskio gimnazijose ir pas II-sios Vilniaus gimnazijos direktorių Kiesevetterį. Spalio 23 d. su K. Vilimavičium š. Jokūbo bažnyčioje buvome liudytojai kun. Tumui surišant moterystės ryšiu Ant. Žmuidzinaičių, dailininką-piešėją, su Mare Putvinskaite. 27 d. „Rūtos" salėje, Mokslo Draugijos posėdžiui pasibaigus, kalbėjau apie žynį Ilgį ir demonstravau Edisono fonografą. 30 d. rašiau laišką į asmeniškai gerai pažįstamą švietimo ministerį Mušanovą Sofijoje, kad pagerintų medegišką d-ro A. Doričo padėtį. — Sugrižus iš Franzensbado šiame spalio m. gana ilgai dūravo kojose paraestezijos; širdis buvo gana rami, nors kartkartėmis kildavo ir arythmijų.

Lapkričio 1 d. drauge su kun. M. Gustaičiu išvažiavau Kaunan, iš kur nuvykau Garliavon: oras dar buvo gana šiltas ir, ant rytojaus girioje ir pagiriais vaikščiojant, galima buvo dar matyt pievose ir girioje žydint antrąsyk' įvairius augalus: žąsukus (primula veris), šunremunes, vosilkas, žemvuoges, pienes (taraxacum) ir k. 4 d. buvome Zagrados dvare pas Gustaičius, kur aš fonografu užrašiau apie 10 dainų gaidas, taipogi ir Garliavoje užrašiau

keletą dainų. 6 d. buvau pas Vinklerį Juožą, buvusį Garliaucko vaitą, žmonių vadinamą „Bizunowicz“, dėlei tūlų apie Godlevskį žinių surinkimo. 8 d. naktį pabudus, vėl užmiegant atsitiko — košmaras: negalėjimas atsidusti, stenėjimas, riksmas, kuris Aglinską pabudino. Iki spalių 10 d., kada išvažiavau Vilniun, nufonografavau daug dainų, kelias raudas; vaikštynes atlikdavau, šiltam orui esant, girioje, botanizavau, ligonius priiminėdavau. Širdis buvo gana rami. Lapkričio 15 d. vėl apsireiškė galvos paraestezijos ir, rodos, nuo ilgo skaitymo akyse šviesos kibirkštėlės (photopsia — marmarygae); vakare Mokslo Draugijos posėdyje „Rūtoje“ demonstravau dainų fonografavimą. 20 d. rašiau kun. A. Dambrauskui laišką dėlei kun. Ant. Savickio biografijos 22 d. rašiau į „Viltį“ straipsnį: „Prie svetimtaučių kolonizacijos Lietuvoje“. Sugrįžus iš Garliavos visą laiką širdis buvo rami, tik nuo darbo dažnai nemiga.

Gruodžio 15 d. rašant iš sykio pasirodė akyse photopsia, kuri gana ilgai dūravo; 21 d. vaikų vakare „Rūtoje“ rodžiau fonografa; 25 d. pabaigiau rašyt „О литовскихъ народныхъ пьсняхъ“ — straipsnį, kuris, tarp kitų, buvo ukrainiečių kalba jų laikraštyje: „Литературно-науковий вистник“ (Київ-Львів 1910, кн. XI, pusl. 218-225) atspausdintas. 28 d. pasikartojo ilgai dūruojanti photopsia kripių pavidale. Visą šį mėnesį širdis buvo gana rami, tik urinoje ėmė vėl tarpais rodytis „gravelle“. Gruodžio 29 d., anot prof. G. Klemperer'io patarimo, pradėjau vartoti acidum arsenicosum (Liq. arsenic. Fowleri).

Sausio 12 d. 1910 m. — visuotiname Lietuvių Dailės draugijos susirinkime; 16 d. — „Impressionistų“ piešimo labai menkoj parodoje; 19 d. rašiau „Tarp Vilniaus renegatų“ straipsnį į „Viltį“. Gavęs iš brolio Vinco žinią apie jo ligą, 21 d. išvažiavau iš ryto Vilkaviškin, o vakare jau buvau Ožkabaliuose: radau plaučių užsidegimą (pneumonia crouposa lobi infer. poster. dextri); prabuvau tuomet čia iki vasario 3 d. gydydamas brolį, bet kadangi jis turėjo plaučių džiova, tai liga užsitęsė dėlei šitos komplikacijos, tik šiek tiek pagerėjus aš jį apleidau. Būdamas Ožkabaliuose turėjau kiekvieną dieną labai daug ligonių; 29 d. dargi važinėju pas ligonį į Gražiškius. Ligonius apžiūrėjęs, vaikščiodavau po sniegu apdengtus laukus; 27 d. tēmijau tuomet pasirodžiusią Helley'o kometą vakaruose dešinės link nuo Veneros. 28 d. parašiau: „Prie Pijaus Velioniškio genealogijos“, pagal žinias, surinktas iš jo sesers Kičienės Ožkabaliuose; mano nervai visą tą laiką buvo gana ramūs. Vasario 3 d., užrašęs dienyne: „Sudie, Ožkabaliai, sudiev gimtas kampeli! Ar teks dar kada tave pamatyti ir pakvėpuoti tyru laukų ir kalnų oru, gaivinančiu kūną ir dvasią“, išvažiavau į Vilkaviškį, kur pas A. Gelgaudą pernakvojęs, kitą dieną jau buvau Vilniuje. Čion sugrįžęs 10 d. dalyvavau „Lietuvių Tautos“ redagavimo komisijoje ir sekančią dieną folkloro rinkimo programai taisyti komisijoje. Tuo tarpu gavęs iš brolio laišką su liūdna žinia apie jojo ligą, vasario 13 d. vėl buvau priverstas Vilkaviškin keliauti, iš kur vakare apie 5 val. jau Ožkabaliuose atsidūriau. Čion atvažiavęs sužinojau, kad broliui vasario 6 d. pasirodžiusi iš plaučių haemoptoe, kuri gana gausiai ir ilgai dūravusi iki 9 d.; man čia esant vėl kraujas pasirodė ir, pradėjus davinėti ergotinum su plumbum aceticum, 18 d. haemoptoe išnyko. Bet 20 d. su kosuliu naktįje prasimušė gerkle iš kavernos plaučiuose smirdanti taniai (pūliai). Kadangi liga su temperatūra iki 39° C labai užsitęsė ir nebuvo galima pramatyti ligos galo, turėdamas svarbaus darbo Vilniuje, 22 d. vėl išsirengiau kelionėn. Iškeliauvau Vilkaviškin: pro Bartininkų grinteles pravažiuojant, viena kumelė, nežinia ko viduryj lygaus kelio pasibaidžius, metėsi kairės link į šalį; senis vežikas, nemokėdamas arklius sulaikyti, užvažiavo ant rūsio bulvėms laikyti ir apvertė bričką. Puoliau veidu į kelio purvyną ir bjauriai pasižeidžiau nosį ir veidą: koku akmenuku permušė apatinę lūpą. Palaukęs nuo ½ 11 iki 4 Bulvičiuose ir žaizdas dezinfektavęs ir perrišęs, ½ 7 atvykau Vilkaviškin pas A. Gelgaudą, kur pakviestas d-ras Kudirka susiuvo lūpos žaizdą (suturae nodosae) ir užrišo. Kitą dieną burna — ypač nosis ir lūpa — labai sutino ir sopėjo, apie dešinę akį pasirodė raudonai mėlyna dėmė (ecchymosis). Iš priežasties sutinusių lūpų valgyt negalima, tik skystimus (arbata, bulionas, pienas) galėjau gerti; turėjau lovoje gulėti. Tik 25 d., burnai kiek atslūgus, galima buvo pradėt ir kiek tirštesnį valgį vartoti. Siūlo ryšelius (suturae) 26 d. nuėmus, pasirodė, kad žaizdos kraštai nesulipę,

nesuaugę, o jos dugnas nekroze; išplovęs karbolio vandeniui, apibarsčiau jodoformu ir perrišau. Kitą dieną, žaizdą išplovus, pasirodė dugnas čystesnis, kraštai biskelį atslūgę. Nosies didesnė dalis, kur buvo ekskoriacijos, šašais apdengta, dešinėje pusėje dar labiau sutinus, sopa. Iki kovo 6 d. čia, Vilkaviškyje, gydžiausi, iki šašai nuo nosies nusilupo ir su gydoma, aprišta lūpa galėjau kelionėn leisti. Kovo 6 d. atvykau Vilniui; žaizdos šašas galutinai tik kovo 11 d. nukrito, bet jos kraštai ir dugnas dar ilgai infiltruoti, kieti liko. 15 d. buvau Lietuvių Dailės parodoje ir po pietų buvau krikštų tėvu su L. Didžiulienė d-ro J. Šlapelio Gražytę krikštijant. 19 ir kitomis d. Dailės parodoje studijavau iškabintuosius lietuvių dirbinius (juostas, žiurkstus ir k.), kad paskui juos aprašius. Dienomis darbavau Mokslo Draugijos bibliotekoje; nervai buvo gana ramūs. Kovo 31 d. išvažiavau Kaunan, iš kur — Garliavon pas Aglinską, kur iki balandžio 14 d. užtrukau. Čia būdamas ir silsėdamasis, kaip ir kitąsyk užsiiminėjau gydymu ligonių, vaikštynėmis girioje; pabaigiau rašęs platų straipsnį „Apie tautadailę IV-je Lietuvių Dailės parodoje“, kursai buvo „Viltyje“ spausdintas. Balandžio 8 d. su Garliavos klebonu J. Žaliausku apsilankiau Pakuonyje pas mano gerą pažįstamą kun. Beinaravičių, su kuriuomi buvova Pašventupyje piliakalnio apžiūrėti. Šitas kaimas ant Nemuno kranto, 3 verstai nuo Pakuonio; piliakalnis guli ant aukšto kranto prie daubos. Balandžio 14 d., atvažiavęs Kaunan, vakare Tilmanso teatre buvau latvės Wiegner-Grunbergienės koncerte ir čia susipažinau su Helsinkiu universito docentu d-ru Niemi, kursai tuomet buvo atvažiavęs Lietuvon dēlei folkloro tyrinėjimo. Sekančią dieną su d-ru Niemi išvažiavova laivu Veliuonon pas kun. Tuomą, kur pietų pavalgę apžiūrėjova miestelį; aš prirengiau kun. Niezabitauskio, buvusio seniau Veliuonos klebonu, ir kitus dokumentus, kuriuos kun. Tuomas padovanojo Mokslo Draugijai. Čia pernakvoję sekančią 16 d. išvažiavova į Seredžių, pas kleb. Breivą užkandę, nuo aptiekininko Matulaičio tūlus Mokslo Draugijos daiktus paėmę, laivu iškeliavova Kaunan, kur vakare smarkiai lyjant ir žaibuojant atvykova. Jau ant kranto išlipus, po skėčiu mudviem su d-ru Niemi einant, baisiai sužaibavo ir žaibas krito žemėn kokius 5-6 žingsnius prieš mus — laimė, kad mus neužgavo. Nuleidę skėtį žemyn, tolyn jau be jo lyjant ėjova. Kitą dieną apsilankiau pas T. Daugirdą muzejuje, pas kun. Januševičių, kanon. Maculevičių; pietų pas kun. Prapuolenį pavalgius, buvova nuėję į Linksmąją pas jo brolių svečiuosna. Balandžio 18 d. drauge su d-ru Niemi išvažiavova Vilniui, kur jis sekančiomis dienomis studijavo Mokslo Draugijoje lietuvių dainas rankraščiuose. Balandžio 23 dieną gavęs telegramą iš Vilkaviškio apie brolio Vinco mirtį — jis buvo gimęs rugpjūčio 1 d. 1861, pasimirė balandžio 10/23 d. 1910 m. — sekančią dieną po pietų jau buvau Vilkaviškyje, kur pas Gelgaudą pernakvojęs, 25 d. išvažiavau jojo lydimas į Bartininkus, kur ½ 9 atvykau. Neilgai trukus atlydėjo ir velionio kūną; po dvejų mišių su ekzekvijomis 11 val. mano nelaimingas brolis palaidota. Sit tibi terra levis, carissime frater! Laidotuvėse dalyvavo daugybė žmonių. Po pakasynų atvykau Ožkabaliuosna į brolio namus, kur dar iki vakarui kelta šermenys; čia tuomet likau iki gegužės 15 d.

Gegužės 1 d., atvažiavus taikos teisėjui A. Gelgaudui, sutvarkyta familijos taryba nepilnamečiams velionio Vinco vaikams ir žmonai Onai iš J. Mažeikos, Kaz. Kerevičiaus, Bran. Vaitkevičiaus ir manęs. Gelgaudas 5 d. grįžo Vilkaviškin, o aš likęs užsiiminėjau sodaunykyje, gydymu ligonių, kurių labai daug iš visų kraštų atvykdavo, o atspėdamas nuo šitų darbų užsiiminėjau folkloro studija apie levus, kuriai medegos buvau drauge atsigabėjęs. Prabuvenų nuo 15 iki 19 d. Vilkaviškyje ir Virbalyje apsilankęs, pastarąją dieną atvykau Vilniui. Sugrįžęs kitą, 20 gegužės, dieną labai daug turėjau darbo, kad net pasidarė vakare sunku galvoje. Man išvažiavus, kaip visados, taip ir šiuo atveju niekas Mokslo Draugijos reikalais nesirūpino; visa korespondencija ir k. neatlikta gulėjo! Prie šito dienyne užrašyta: Kada tie mūsų lietuviai pradės daugiau viešais dalykais rūpintis, ne tik savo pilvo reikalais? Kad užsivilkusį darbą nelengva buvo valioti, rodo ir tas faktas — gegužės 24 d. teko net 17 laiškų rašyti.

Birželio pirmomis dienomis taisiau M. Draugijos muzejuje archaiologijos rinkinius; 3 d. dienyne pažymėta, kad buvo tą dieną labai nesmagi parageusia su apterštu liežuvium, ko iki

tolei jau ilgai nebuvo buvę, ir 5 d. atsitikus smarki arythmija, „kuri pastaruoju laiku buvo labai paretėjus”. Birželio 10 d. iš Mokslo Draugijos grįžtant ant kertės Vokiečių gatvės per susitelkusių žydų tuntą einant koks žydelis iš kišenius man ištraukė antrą laikrodį, kursai buvo geležinis, tik sidabro retežėliu — tai maža turėjo pelno. 18 d. su d-ru Niemi, kurs trūsėsi M. Draugijoje dainas studijuodamas, atsisveikinęs, išvažiavau į Švenčionis, iš kur siauroju geležinkeliu nuvažiavau į Uteną, iš ten per Vyžonis — į Svėdasus pas kleboną Kazlauską; sekančią — Sekminių pirmąją dieną pavakare nuvykome pas Taurakalnį už 2 vers. nuo Svėdasų palei Kamajų vieškelį ir į svečius pas Urbanavičių Kraštų kaiman, kur gavau senovinės apikaklinės rinkės (torques) sulaužytos 3 fragmentus. Antrąją Sekminių dieną po pietų išvažiavome per Druskus į Vodonių kaimą blaivininkų susirinkiman, kur dainų beklausant, žaidimams, šokiams beprisiziūrint iki vidunakčio laiką praleidome. 21 d. pavakare nuvykome į Slepciškį pas Unt. Braknį, kur vaišinami ir merginoms dainuojant prabuvome iki 12 val. Nuo 22 iki 24 d. su 4 darbininkais perkasinėjau senovės kapines ant Taurakalnio ir radau apie 30 lavonkaulių (skeletų) su menkomis XV-XVII šimtmečio įkapėmis. 26 d. su kun. Kazlausku išvažiavova Užpaliuosna, kur nuo kun. Kosminskio gavau M. Draugijos muzejui įvairių bažnytinių daiktų; iš jo sužinojau, kad, prieš kelis metus bažnyčiai pamatus taisant, rasta žemėje lavonus, loviuose laidotus senovės kapinėse apie bažnyčią. 27 d. peržiūrėjau bažnyčios archyvą; pavakare su vikaru kun. Strazdu nuvažiavova Grikiapelių kaiman, kurio miške ant Šventosios upės kranto radau 2 „milžinkapiu“, dideliais akmenimis aplink apstatytu, bet jau tūlo „prūselio“ išdraskytu. 28 d. išvažiavova su kun. Kazlausku Šimonysna, kur ir nakvojome klebonijoje pas kun. A. Pauliuką; čia radau d-ą Niemi lietuvių dainas renkant. Visą Svėdasuose buvimo laiką turėdavau kasdien labai daug — po 50 ir daugiau — ligonių, kuriuos peržiūrėdamas ir ligonių kephalometriją atlikdavau. 29 d. išvažiavau geležinkelio stotin Slavėniškin (pas Kupiškį), iš kur nuvykau Panevėžin, kur pernakvojęs po pietų geležinkeliu nukeliavau Labos stotin, iš kur nuvykau Dambravan, kuri seniau „Paužoliais“ (Pa+ožoliai) vadinta, ir pas kun. Karbauską nakvojau: čia buvo tą vakarą kaimiečių teatro mėgėjų repeticija klebono kluone.

Liepos 1 d. kun. Karbausko lydėdamas nuvažiavau pro Kleboniškius Raginėnų kaiman ir pas ūkin. Venslovą apsigyvenau. Apžiūrėjau aukštus kapus Šilėlyje, piliakalnį ir pietų link nuo jo esančius kapus. Viename radau apikaklinę žalvario rinkę ir geležinį kalną. 2 d. perkasinėjau Raginėnų pušyne 4 kapus: rasta 2 žmogaus kaukoli be įkapių; po pietų iki 9 val. vakare perkasinėjau visus dar nepaliestus kapus pietų link nuo piliakalnio su degintais lavonais ir menkomis žalvario įkapėmis. Liepos 3 d. padaręs aproksimativį Raginėnų kaimo ir kapų planą, nufotografavau kapus pušyne ir piliakalnį su kapais ir po pietų išvažiavau į Plaušiškius, kur pas Baltr. Tamošaitį nakvojau; pavakare apžiūrėjau kapus už kaimo ir ant Daugyvenės upės kranto („Katmilžius“ iš Kapmilžius). 4 d. naktį ramiai miegojęs, nepajutau nė daugybės blusų kandžiojant, kurių, rodėsi, ne vienas kraujo lašas išgerta; priešpiet 5 kapus iškasinėta smėlio lauke su laidotais lavonais, po pietų — tik vienas kitoje vietoje tarp up. Šakos ir Daugyvenės, kur jų yra daugybė, bet dėlėi lauko ypatybės (kietas sudžiūvęs molis) negalima buvo tyrinėti, ypač kad laukai buvo rugiais apsėti. Pavakare sugrįžau pas Raginėnų Urbaitį, kurio sūnūs, gimnazijos mokiniai, uoliai pasidarbavo kasinėjant. 5 d. iškasinėjom 5 kapus Pakalniškių kaimo laukuose su degintais lavonais. Kaip Svėdasų Taurakalnio kapinėse, taip ir čia kapuose rastąsis žmonių kaukuoles ir nors menkas įkapes paėmiau Mokslo Draugijos muzejun. Liepos 6 d. grįžau Dambravon pas kun. Karvauską: čia nufotografavau prie bažnytėlės aržuolą, išmatavau; šitas medis, rodos, nuo senovės buvęs šventu laikomas — dar ir dabar pasakojama, kad raganos naktimis ant bažnytėlės dažnai savo audeklus velėjusios... Sekančią d. Dambravoje buvo sulig sen. kalendoriaus Joninių šventė, kun. Jono Karbausko vardadienis: čia dabar gavau pažinti jo parapijėlės lenkų „obivatelius“. Liepos 8 d. iš Labos stoties grįžau Panevėžin, iš kur siauroju geležinkeliu nuvykau į Anykščius; pietų pas kleboną Vembrę pavalgęs, nuėjau į vysk. Baranausko, „Anykščių Šilėlio“ autoriaus, tėviškę, pas jojo seserį Žukauskiene, iš kur nuėjau į Šeimyniškių kapines; vakaran — pas

Adomą Laskauską Legedžių dvarelyje, kur nakvojau. 9 d. perkasinėjau Šeimyniškėlių kapines ant kalno; radau kelias kaukoles, dažniausiai be jokių įkapių, nes kapinės XV-XVII šimtmečio. 10 d. su kun. Vembre apsilankėva pas „milžiniško didumo „Puntuko akmenį“; mačiau taipogi „Anykščių Šilėlių“, iš jaunų pušelių sužėlusį. Kitą, liepos 11 d. dar kasinėju Šeimyniškėlių kapines; 12 d. popiet buvau dar kartą kun. Ant. Baranausko tėviškėje, pas Ant. Žukausko — Vienuolio tėvus svečiuose; iš vėlionio Anykščių dainiaus brolio Anupro gavau tūlus jo garsaus vardo kunigo Antano rankraščius ir aliejaus spalvomis pieštąjį paveikslą. Į Legedžius sugrįžus, vakare pp. Laskauskaitės labai gražiai dainavo liet. dainas. 13 d., iš ryto sukrovęs iškasenas dviejose skryniose, apie pietus iš Anykščių išvažiavau Vilniun. Kadangi kelionės laiku buvau priverstas ir mėsa maitintis, todėl pastaromis dienomis buvo jau pasirodžiusi urinoje gana stambi „gravelle“ (Harngries), kuri dar vis dūravo.

Vilniun sugrįžęs, kaip paprasta buvo, darbavausi M. Draugijoje, susirašinėdamas su įvairiais žmonėmis ir įstaigomis, trūšiausi bibliotekoje, užsiiminėdamas literatūros ir mokslo dalykais; 19 ir 20 d. rašiau referatą apie Poniatovskio duotąją Veliuonos seminarijai konstituciją ir k. 27-29 d. visuotiname Mokslo Draugijos susirinkime pirmininkavau ir skaičiau paminėtąjį referatą. 27 d. iš ryto „Rūtos“ salėje prasidėjus visuotinojo susirinkimo posėdžiui atvažiavo policmeisteris vežtų mane pas gubernatorių Liubimovą dėl paskelbimo laikraščiuose, būk lietuvių esąs „suvažiavimas“ (sjezd), ne Mokslo Draugijos „susirinkimas“. Dalykų stoviui išaiškinti uždaryta susirinkimo posėdis iki 4 val. po pietų. 3 val. po pietų vėl buvau šauktas pas gubernatorių, kurs, pasikalbėjęs su žandarų viršininku Kurlovu, galop leido susirinkimui tolyn posėdį tęsti, tik pastatė jame du „angelu sargu“: policistą ir kancelarijos valdininką Andriejevą, kad dabotų, idant pašaliniai žmonės posėdžiuose nedalyvautų. Tokį kvailį, kaip Liubimovas, sunku būtų kur kitur surasti! Toki egzemploriai dygsta tik Maskolijoje.

Rugpjūčio 5 d. gavęs iš gubernatoriaus užsienio pasportą, ant rytojaus išvažiavau Kaunan, iš kur nuvykau Garliavon, kur porą dienų prabuvęs, 9 d. vykau Vilkaviškin. Sekančią dieną parašiau į „Главное управление почтъ и телеграфовъ“ skundą, kad man vakar Mauručių stotyje nepriimta telegrama lietuvių kalba, kurią norėjau Gelgaudui Vilkaviškin nusiųsti. Pabuvęs pas Gelgaudą 2 dieni, rugpjūčio 11 d. drauge su juomi nuvažiavau į Ožkabalius, kur pabuvęs iki 15 d., 16 išvažiavau per Kybartus-Eitkūnus Berlynan, kur iki 20 d. pasidarbavęs „karališkoje bibliotekoje“, 21 d. Karlsbade atsidūriau dėl „Diathesis urica“ gydymo. Čion atvykęs svėriau 76 kilogr. Pasitaręs su d-ru Schapira ir d-ru Tyrnauer'iu pradėjau rytais gerti Mühlbrunno vandenį, maudytis angliarūgšties vannoje ir pas d-rą Tyrnauer'į „Kaiserbade“ užsiiminėti gimnastika Zanderio aparatais. Kiekvieną dieną atlikdavau gražiais girioje takais tolimas — iki 6 kilometrų — vaikštynes, ilgas valandas skaitykloje praleisdamas. Mėsos valgiau labai mažai, bet „gravelle“, išnykusi vieną kitą dieną, vėl pasirodydavo. Prisiklausęs gražios muzikos, bet „gravellės“ visiškai nepašalinęs, rugsėjo 18 d. išvažiavau Pragon. Čia 19 ir 20 d. pasidarbavęs Čekų karalystės muzejaus ir universito bibliotekose, 21 d. važiuoju į Dresdeną, kur ant rytojaus buvau „karališkoje bibliotekoje“ ir paveikslų galerijoje; kitą dieną apsilankęs Dailės parodoje (I Ausstellung Künstlervereinigung Dresden) Dailės akademijoje prie Brühlsche Terrasse, po pietų išvažiavau Leipzigan. Čion atvykęs ir radęs universito bibliotekos kataloge keletą man reikalingų folkloro veikalų, 24-26 d. bibliotekoje peržiūrėjau juos ir pastarąją dieną po pietų išvažiavau Berlynan. Čia „karališkoje bibliotekoje“ padirbėjęs iki 30 d. ir nupirkęs Mokslo Draugijai Meyer'io „Grosses Konversations-Lexicon“ 21 tomą už 252 marki, išvažiavau į Karaliaučių, kur manęs laukiant radau A. Gelgaudą ir Virbalio teisėją Juozą Stankūną. Spalių 1 d. drauge su jais apsilankę „Prussia“ muzejuje ir atlikę kitus reikalus, išvažiavome į Kybartus, iš kur nuvykome pas Stankūną Virbalyje. Dvi dieni su Gelgaudu pasisvečiavę, išvažiavome Vilkaviškin, o 6 d. — Ožkabaliuosna. Čion atvažiavę radome jau mūs' laukiant Stankūną, su kuriuo visi trys sekančią dieną apsilankėme Piliakalniuose pas dailųjį piliakalnį. Aš čia dabar iki spalių 18 d. užtrukau, studija apie levus, žmonių gydymu ir vaikštynėmis

užsiiminėdamas. 17 d. dienyne užrašyta: Kaip gaila atsiskirti su Ožkabaliais tokiu puikum rudens laiku! 18 d. išvažiavau Vilkaviškin; 21 d. jau buvau Vilniuje, kur radau už visą nebuvimo čia laiką korespondenciją ir k. dalykus neatlikta, nieko, nė vieno Draugijos Komiteto posėdžio, nepadaryta. Nuo daug darbo spalių 24 d. pasirodė galvoje paraestezijos, vėliau prisitelkė galvos sopėjimas (cephalalgia).

Lapkričio 2 d. Mokslo Draugijoje buvo susirinkimas (kun. Tumas, A. Smetona, p. Bandzevičiūtė, kun. Kraujalis, Petrulis, Kubilius ir k.), kad suorganizavus protestą prieš „Unita Cattolica“, kur buvo tūlo „Un Polacco“ šmeižimai paskelbta prieš Lietuvos inteligentiją ir t.t. 13 d. išvažiavau Kaunan ir Garliavon; čion atvažiavęs iš K. Aglinsko, kurs influenza sirgo, užsikrėčiau ta pat liga ir net 4 dienas turėjau lovoje gulėt, turėdamas karščio 38-38,5° C ir stiprų bronchitį. Influenzai pasibaigus, pasirodė stipri hyperaesthesia n. olfactorii, kurią labai erzina tabako dūmai — hyperosmia nicot. tabaci, kaip ji yra buvusi prieš kelis metus dar Bulgarijoj esant. 29 d. jau buvau Vilniuje.

Šita hyperosmia arba parosmia dūravo dar gana ilgai ir gruodžio mėnesyje, net iki jo galo. Metų bėgyje širdies neurosis žymiai pasitaisė, pagerėjo: nereguliaris plakimas (arythmia) retai kada rodydavosi, bet visiškai nepraigaišo; širdies greito plakimo (tachycardia), rodos, visiškai nebuvo; miegas gana ramus tapo, tik, daug skaitant dieną, vakare atsitikdavo nemiga. Nors Karlsbade gydžiausi nuo Diathesis urica, bet tai nieko negelbėjo: Vilniun sugrįžus urinoje dažnai rodydavosi gana stambios smiltys („gravelle“).

1911 metų sausio mėnesis prasidėjo prie blogų aplinkybių. 1-sios dienos naktį, po vėlaus sugrįžimo iš „Rūtos“, pabudau su tachycardia, ošimu ausyse, galvos sopėjimu; dieną pasirodė arhythmijos ir buvo dar bjauri parosmia; turėjau kal. bromatum ir trae strophanti gerti. Sausio 5 d. apsilankė rusų nacionalistas Ščeglovitov, kursai buvo atvykęs Vilniun dėlei lietuviškųjų dalykų ištyrimo. 10 d. buvo pas mane ukrainietis prof. Dorošenko, su kuriuomi kalbėta apie lietuvių-ukrainiečių santykius. Steigiant „Vilijos“ fabriką Vilniuje susidarius tam tikrai bendrovei, kuri turėjo pirkti iš Petro Vileišio fabriką, sausio 13 d. buvo pas mane vesta su juomi derybos ir rašyta kontraktas.

Vasario 1 d. rašiau prašymą į švietimo ministerį, kad duotų Mokslo Draugijai subsidijos: 4000 laikinos ir po 2500 r. metinės, bet šitas prašymas, nors buvo lietuvių atstovo Dūmoje A. Bulotos kiek paremtas, be pasekmės liko. 2 d. susirinkime „Rūtoje“ skaičiau apie levus lietuvių ir kitų tautų pasakose. Kun. Alšauskui prašant, vasario 13 d. apsilankiau pas kuratorių dėlei „Saulės“ mokyklų; 27 d. — visuotiname Dailės Draugijos susirinkime „Rūtos“ salėje.

Kovo 1 d. buvau „Vilniaus Draugijos“ Dailės parodoje; 2 ir sekančiomis dienomis Centro archyve užsiiminėjau Veliuonos istorija; kovo 11 d. dienyne pažymėta, kad parosmia, rodos, visiškai išnykus. 25 d. pabaigta spausdinti mano veikalėlis: „Iš gyvenimo ir raštų kun. A. Strazdo“.

Balandžio 2 d. buvau atidarant „Lietuvių Dailės“ parodą, kurioje ir kitomis dienomis lankiausi. 12 d. išvažiavau Vilkaviškin, kur pas A. Gelgaudą pernakvojęs, kitą dieną jau buvau Ožkabaliuose. 16, pirmą Velykų dieną, buvau Bartininkų bažnyčioje prie rezurekcijos ir pas kleboną Vaiciekauską. Čia prabuvęs iki balandžio 24 d. ligonius gydymas, horticultura užsiiminėdamas, vaikštynes atlikdamas tyrame ore, silsėdamasis išvažiavau šią dieną Vilkaviškin, o 25 d. — Vilniun. Balandžio 27 d. galutinai „Vilijos“ bendrovei susitvarkius, sekančią dieną — 28 ir 29 pas notarą Dobužinskį buvo pirkimo P. Vileišio fabrikos aktas redaguota.

Gegužės 7 d. „Aušros“ vartų koplyčioje drauge su Ant. Žmuidzinavičium buvau liudytoju kun. Kemešiui moterystės ryšiu surisant stud. Kazį Žilinską su Kaze Gustaičiute; iki vėlai vakare pas juos „Imperial“ hotelyje buvom puotoje. 10 ir 11 d. — pas kuratorių dėlei naujai steigiamos „Ryto“ Draugijos reikalų. 14 d. rašiau į dvasiškių departamento direktorių laišką, paduodamas mintį, kad Vilniaus kapitulnan būtų skiriami kanonykais tik lietuviai kunigai.

Birželio 1 d. buvo Vilniaus lietuvių gegužinė Antakalnio girioje, kur ir aš buvau, žiūrėdamas į jaunuomenės žaidimus. 3 d. pradėjau vėl užsiiminėti viešame Vilniaus knygyne; 15 d. gauta iš Helsinkių „Suomių literatūros draugijos“ (Suomalaisen Kirjallisuuden Seura) diplomą apie priėmimą manęs tos draugijos nariu korespondentu. 20 d. rašiau straipsnį: „Ar lenkų kunigija lenkino lietuvius“? 25 d. išvažiavau Kaunan, kur pernakvojęs ir pasimatęs su kun. K. Prapuoleniu, P. Leonu, kun. Maculevičium, sekančią dieną nuvykau Garliavon pas K. Aglinską ir čia buvau iki liepos 3 d. Šito mėnesio 1 d. anksti rytą išvažiavova su draugu Aglinsku į Prienus, iš kur — į Birštoną: aplankiau parką, Vytauto kalną, d-rą Damaševičių, kur tuomet čia praktika užsiiminėjo, kleboną Karvelį, kun. Joną Burbą; grįžtant Prienuose buvome pas d-rą Juozą Brundžą. Garliavoje, kaip visada, turėjau daug ligonių. Liepos 3 d. išvažiavau į Vilkaviškį, kur pernakvojus ant rytojaus drauge su A. Gelgaudu nuvažiavom į Ožkabalius ir čia iki 9 d. buvome. Liepos 7 d. apsilankėva Vištytyje, kur aš klebonijoj gavau bažnyčios dokumentų, kuriuos sunaudojau tos pat bažnyčios istorijai. Sekančią dieną buvom pas Trempų ežerą, kur drauge su Kizlaičiu žūklavome, o paskui pas jį pietus valgėme. 9 d. išvažiavome Vilkaviškin, kur aš pabuvęs 2 dieni, 12 d. jau buvau Vilniuje. Liepos 16 d. išvažiavome drauge su inž. Juodele, A. Smetona, J. Vileišiu ir k. geležinkeliu Rūdziškės stotin, iš kur arkliais — į Zavadzkie dvarelį Saloviškius pas D. Malinauskus; papriešpietuję nuvažiavome į Donato Malinausko Jankovičių dvarą; Vilkuokšnių ežeru nusisyrėme pas k. Žuklijų piliakalnį. Saloviškiuosna sugrįžus nakvojom su Smetona. Vakare — vaikštynės girioje: puikus vaizdelis Trakežerio krantų. Kitą dieną sugrįžom Vilniun. Liepos 25-28 d. buvo Mokslo Draugijos visuotinis susirinkimas, kuriame aš, kaip ir kitados, pirmininkavau. Gavęs iš gubernatoriaus užsienio pasportą, rugpjūčio 15 d. išvažiavau Vilkaviškin, kur pas A. Gelgaudą 3 dienas pragyvenęs išvažiavau 18 d. į Eitkūnus, iš kur sekančią dieną nuvažiavau į Poznanių ir čia parodoje „Ostdeutsche Ausstellung für Industrie, Gewerbe und Landwirtschaft“ apsilankęs išvažiavau Berlynan, bet ne D traukiniu, todėl Frankfurte a/O teko ilgai laukti sekančio traukinio. Berlyne pernakvojus ir apsilankius muzejų „für Völkerkunde“, kitą dieną nuvažiavau Dresdenan, kur tuomet buvo tarptautinė higienos paroda (Internationale Hygiene-Ausstellung), kurią 22 ir 23 rugpjūčio d. apžiūrėjau ir studijavau. 24 d. jau buvau Karlsbade: svėriau 78 kil. 400 gr.; kelionės laiku pasirodė urinoje vėl gana stambi „gravelle“. Čion atvykęs pereinū metų kuraciją turėjau: iš ryto Mühlbrunn'o vandens 2 stiklu, pas d-rą Tyrnauer'į gimnastika Zanderio aparatais, angliarūgšties vannos; maitinausi daugiausiai vegetarianų būdu, todėl apie rugsėjo 6 d. „gravelle“ jau buvo išnykusi. Uoliai skaitykloje lankydavausi, klausydavau daug muzikos, ilgas vaikštynes atlikdavau. Taip, pav., rugsėjo 10 d. po pietų pramigęs, ½ 5 išėjau į kalnus taku pro Hubertusburg'ą pas Stefanie-Werte (636 m.). Ant bokšto viršaus ilgai gėrėjausi Karlsbado apygardos grožybėmis, kurių jam gamta taip gausiai suteikė ir padarė jį tokiu turtingu ir kultūroje taip aukštai pastatė. Šiaurės link per Erzgebirg'o kalnų viršūnes, nusileidžiančios saulės spinduliais apšviestas, mintyse skrajojau savo nuskurdusioje tėvynėje, kurią tarytum patsai Dievas ir žmonės užmiršę. Tokia tu nelaiminga, mylima Lietuva — tuomet dienyne užrašiau — palyginus tave su kitais kraštais. Ir ar kada teks tau visų bjaurių nusikratyti ir laisvesnį gyvenimą įgyti?! Aukščiau kultūroje pakilti... Koks buvo puikus saulyleidis, kurį nuo bokšto deivoti galėjau — neaprašomas! Apie 7 kilometrus kelio padaręs ½ 9 sugrįžau miestan. Stadtparke iki 9 klausiau muzikos. Arba kitą, rugsėjo 12 d. po pietų ½ 4 išėjau vaikštynių per Westende via Königin Karolaweg, Katherinenplatz, Predigtstuhl, iš kur, kaip ir iš Maurig-Hütte, ilgai gėrėjausi kalnais, upe Tepl, daubomis; iš ten Faulenzenweg'u grįžau miestan ir ½ 7-7 skaitykloje, iki 9 — Stadtparko kavinėje praleidau vakarieniaudamas ir muzikos beklausydamas. Namieje būdamas tvarkiau folkloro medegą apie levus, kurią drauge pasiėmęs turėjau. Toks tai buvo maždaug gyvenimas ir gydymosi būdas Karlsbade tuo metu. Kuracijos rezultatas buvo: išnykimas „gravellės“, rami be palpitacijų širdis ir beveik normalis miegas.

Rugsėjo 20 d. išvažiavau Berlynan, kur pernakvojęs leidausi tolyn Karaliaučiu, kur

23 d. sulaukiau atvykstant A. Gelgaudą, su kuriuo sekančią dieną buvom nuvažiavę į Kranto (Kranz) marių maudyklas ir Naujakurus (Neukuhren), kur 2 valandį praleidę ant marių kranto ir gentaro kiek marių pakraščiais pasirinkę sugrįžova Karaliaučiu. Rugsėjo 25 d. iš ryto apsilankiau su A. Gelgaudu pas prof. d-rą Kafemann'ą pasiteirauti apie jo ausų ligą — kurtumą; po pietų išvažiavova Piliavan (Pillau) ant Jūrių marių kranto, iš kur $\frac{1}{2}$ 8 Karaliaučiu sugrįžova. Sekančią dieną pavakare per Įsrutį nuvažiavova Tilžėn ir apsistojova hotelyje „Reichhof“, kur kartais vėlionis d-ras G. Sauerveinas gyvendavo; nakvojova kambaryje, kuriame neužmirštinasis Sauerveinas gyvendavo, Tilžėje būdamas. Amžiną tau, brangus drauge, atsilsį! Rugsėjo 27 d. iš ryto su Gelgaudu vaikščiojova per Nemuną naujuoju tiltu, paskui buvau pas Vanagaitienę ir Mortą Raišukytę, iš kurios paėmiau visus dar 1905 m. pas ją paliktus Sauerveino rankraščius; apsilankiau pas V. Storostą-Vydūną, kurio lydymas po pietų išvažiavau Įsrutin, kur atvykus reikėjo iki 9 val. greitojo traukinio Eitkūnuosna laukti. Apie 12 Kybartuose revizijai pasibaigus, geležinkelio stotyje nakvojova, o sekančią dieną buvova jau Vilkaviškyje. Čia porą dienų pabuvē, spalį 1 d. išvažiavova Marijampolėn lietuvių įtaisytają ūkės parodą pamatyti: 10-3 val. parodoje praleidę, pavakare grįžova Vilkaviškin. 3 d. jau buvova Ožkabaliuose ir kitą dieną jau kasinėjome Simuko Alytos lauke palei kelią archaiologijos daiktų ieškodami, bet nieko neradome. Anot Sim. Alytos (gim. 1833 m.) pasakojimo, 1846 metais, kada, išėjus Ožkabaliečiams į kolonijas, jojo lauke palei kelelį, kur dar šįmet pavasarį buvo rasta žalvario sagtis, tuomet, pradėjus lauką dirbti, buvē labai daug išariama įvairiausių žalvarinių daiktų (suvytų lankų, spiralių, sagčių ir k.), kurių daugiausiai rasdavę po lytaus, rinkdavę juos į krepšius ir už kokias 2-3 kapeikas Vilkaviškio žydui kromininkui parduodavę. Pastaraisiais metais tokių daiktų retai atsitinka berasti. Ta žalvario stirnos galva, kuri iš Ožkabalių paeina ir šiandien Krokavos muzejuje yra, rasta buvusi šioje vietoje ir iš Jono Vaitkevičiaus (Urbo) gauta esanti.

Pabuvē Ožkabaliuose iki spalį 9 d., išvažiavova į Vilkaviškį, o aš, pernakvojęs pas Gelgaudą, ant rytojaus jau buvau Vilniuje. Tuo tarpu padarius su Petru Vileišiu sutartį dėlei pirkimo jojo fabrikos, pakol „Vilijos“ Bendrovės susitvarkė valdyba ir atvyko jo direktorius Jonas Smilgevičius, aš ją iš pradžių su inž. J. Mašiotu vedžiau ir turėjau daug darbo, skelbimus apie „Vilijos Bendrovę“ į Vilniaus ir Amerikos lietuviškus laikraščius berengdamas, narių įmokesnius priiminėdamas ir t.t. Žodžiu sakant, dėjau pamatus tai lietuvių organizacijai, kuriai vėliau taip gerai darbas dirbti sekėsi, ir iki išsikraustant Smolenskan visados buvau jos valdybos nariu. Galutiną tačiau fabrikos pirkimo aktą padaryta tik gruodžio 19 d. 1911 m. Kita, kas darbo daug kainavo tais metais, buvo tai ieškojimas Mokslo Draugijai pirkti tinkamo plečiaus Mokslo ir Dailės Draugijos nuosaviams namams statyti, kuriems buvome iš aukų surinkę gana didelę pinigų sumą. Šitą plečių surasta ant kalno su gražum Vilniaus reginiu pas vokiečių kapines ir spalį 18 d. nupirkta 1600 sieksnių po 10 r. 50 kap. sieksniui. Dėlei ilgo, neproduktingo tos vietos ieškojimo ir kitų darbų Mokslo Draugijoje spalį 18 d. dienyne užrašyta: Kaip nuobodu vis tą pat ir tą pat iš savo neinteresyngio gyvenimo užrašinėti, nuo prozos darbo neatspėjant — laiko neturint! Tik kankinuosi su taj Mokslo Draugija — daugiau nieko! — Kiek vieko ir laiko joje pražudžiau... Trečias tų metų užsiėmimas, kurį teko man valioti, tai buvo „Sajunga“, kuri tais, kaip ir sekančiais, metais d-ro Aug. Paškevičiaus vedama, turėjo daug darbo kovoje už lietuvių kalbos teises Vilniaus vyskupystės bažnyčiose, administratoriui Michalkevičiui skiriant lenkininkus kunigus į lietuvių parapijas. Rašto darbai, tarp jų keli memorialai Michalkai, buvo mano atliekami. Nuo daug intenzyvių darbų lapkričio m. pasirodė gana bjauri, ilgai nebuvo galvos paraestezija ir ilgai dūravo, taipogi ėmė rodytis akyse photopsia ir kai kada širdies aritmijos.

1912 m. užrašų knygutei pražuvus, smulkmenų apie mano gyvenimą tais metais paduoti negalima; tik tiek čia bus pranešta, kiek yra dar likę apie tai pėdsakų. Sausio m. rašiau studiją apie „Lietuvių kryžius archaiologijos šviesoje“ kuri, prie A. Jaroševičiaus „Lietuvos kryžiai“ atspausdinta.

Vilniaus miesto magistratas 1911 m. rudenyje buvo sumanęs mieste įvesdinti drauge

su kanalizacija ir vandentraukį. Miesto tarybos posėdyje gruodžio 1 d. buvo priimta sulenkėjusio vokiečio miesto inžinieriaus Schonfeld'o paduotasis projektas, sulig kurio ant Gedimino pilies kalno turėjo būt įtaisytas vandens rezervuaras arba kollektorius. Mokslo Draugijos Komitetas, sužinojęs apie tokį miesto tarybos nelemtą sumanymą, visoje eilėje posėdžių — sausio, vasario ir kovo 1912 m. — užsminėjo šituomi klausimu. Sužinojęs, kad iš tikrųjų rengiama, taisant rezervuarą, ardyti kalno viršūnė, komitetas nutarė pirmučiausiai protestuoti magistratui prieš tokį šventvagišką jojo tarybos nutarimą ir prirengtu memorialu apie kalną ir jo svarbą Lietuvos istorijoj kreiptis į „Imperatoriaus archaiologų komisiją“ Peterburge, prašant jos užtarimo. Tokį memorialą pavesta pagaminti man, komiteto sekretoriui J. Vileišiui ir Don. Malinauskui. Toksai memorialas: „Дцкладная записка о необходимости ограждения Замковой горы въ г. Вильнь отъ эксплуатація ея Виленскимъ городскимъ общественнымъ Управлениемъ подъ устройтво на ней коллектора для городского водопровода“, buvo parašytas. Jame buvo aprašyta šito piliakalnio su likusiais viršuje Gedimino taisytos pilies griuvėsiais svarbumas ne tik Vilniaus miesto, bet ir aplamai visos Lietuvos istorijai paminklas, kurio naikinimas mokslo žvilgsniu neleistas tokiai įstaigai, kaip laikinis miesto magistratas ir jo taryba, susidedanti iš žmonių, tamsių mokslo dalykuose. Nurodęs galop, kad miesto valdyba neištikimas tokio paminklo globėjas, memorialas prašo archaiologų komisiją paimti tą taip svarbų archaiologijos žvilgsniu paminklą į savo rankas globoti, kurį prireikus jiji galėtų pavesti kurios nors Mokslo Draugijos žiniai Vilniuje. Šitą memorialą išsiuntinėjau ne tik „Imper. archaiologų komisijai“, bet ir „Archaiologų Draugijai“, „Archaiologijos Institutui“, viceministeriui V. Charuzinui, prof. Ed. Volteriui, akademikams A. Šachmatovui ir F. Fortunatovui, kaipo Mokslo Draugijos pagarbos nariams, Dūmos atstovui A. Bulotai Peterburge, taipogi grafienei Uvarovienei, Archaiologijos draugijos pirmininkei Maskvoje, su prašymu, kad užtartų ir neleistų pilies kalno darkyti. Kovo 3 d. Mokslo Draugijos komiteto posėdyje nutarta mane siųsti Peterburgan ne tik dėlei Gedimino pilies kalno rūpintis, bet ir dėlei išgavimo Vidaus reikalų ministerijoj leidimo aukas rinkti Mokslo ir Dailės Draugijoms namus statyti Vilniuje, dėlei išgavimo iš Mokslo Akademijos ir Geografijos Draugijos leidinių mainais už „Lietuvių Tautą“ ir Lietuvos žemėlapijo išleidimo. Gavęs iš Mokslo Draugijos kasos 100 r. kelionės išlaidoms, išvažiavau Peterburgan, kur 11 dienų prabuvęs ir Vilniun sugrįžęs, kovo 22 d. M. Draugijos komiteto posėdyje pranešiau apie kelionės išdavas. Aš apsilankiau pas „Imper. Archaiologų komisijos“ pirmininką gr. Bobrinskį, pas komisijos narį prof. V. Latyševą, kurie pilnai pritarė M. Draugijos rūpesniui ir prižadėjo padaryti įtekme, kad Vilniaus miesto magistratui būtų uždrausta ardyti piliakalnis ir jame rezervuaras taisyti. Apsilankiau ir pas Šachmatovą ir Fortunatovą, kursai iš Mokslų akademijos sumų prižadėjo paskirti 500 r. Mokslo Draugijos reikalams. Charuzinas pasikalbėjime apie Lietuvos dalykus ir ypač apie M. Draugijos reikalus išreiškė jai užuojautos ir prižadėjo rūpintis, kad nebūtų daroma kliūčių aukas rinkti namų statymui, kas ir tapo išpildyta. Mokslo Akademia prižadėjo padovanoti Draugijai savo likusius dar sandėliuose leidinius, kaip ir universitatas su „Geografų Draugija“, kuriuos, neilgai trukus, ir apturėta. Dėlei „Lietuvos etnografijos žemėlapijo“ išleidimo „Geogr. Draugija“ prižadėjo pasirūpinti. Čia reikia prie viso to pridurti, kad ir prof. Ed. Volteris rūpinosi, kad kuo pasėkmingiau būtų Peterburge laimėta. Kaipogi, neilgai trukus po mano kelionės, Vilniaus magistratui per gubernatorių tapo uždrausta pilies kalnas ardyti ir rezervuaras taisyti. Tai buvo tuomet nemenkas laimėjimas.

Birželio 25-27 d. „Rūtos“ salėje buvo tų metų visuotinis Mokslo Draugijos susirinkimas, daugybei narių ir svečių dalyvaujant. Pirmąją dieną pavakare susirinkimą atidarant, buvo keliama mano 60 metų amžiaus jubilėjus: pasakyta daug kalbų ir pasveikinimų; vakare buvo parengta puota.

Šių metų vasarą — liepos ir rugpjūčio mėnesį — gydžiausi Franzensbade, kur pas mane rugpjūčio 3 d. apsilankė iš Bad-Elsterio atvykę: Jonas Jablonskis su kun. d-ru M. Gustaičiu, su kuriais drauge nusifotografavom. Kuraciją Franzensbade pabaigęs, lankiausi pas

juodu Bad-Elstere kelias dienas.

Sausio 1913 m. rašiau veikalą „Iš krikščionijos santykių su senovės lietuvių tikyba ir kultūra“, kuris gegužės m. pabaigta spausdinti. 1912 m. įstojęs į „Cemento fabrikos bendrovę“, sausio 7 d. 1913 m. su fabrikos direktorium inž. Juodele apsilankiau pas Pamerkės kaimą, Valkininkų vals., cemento fabrikoje, o, turėdamas su savim drauge fonografą, kitą dieną Dziegciorių kaime pas Česnulevičių viešėdamas, užrašiau kelias dainas, o vakare fabrikoje susirinkusiems eglelėn vaikams ir daugybei kitų žmonių rodžiau dainų fonografavimo būdą. Esant viešoje Vilniaus bibliotekoje S. Daukanto laiškam, T. Narbutui rašytiems, ir panorėjus juos „Lietuvių Tautoje“ apskelbti, teko ši mėnesį kreiptis į bibliotekos direkciją prašymu, kad būtų leista jų kopijas nurašyti, bet, leidimo negavus, kreipiausi į kuratorių Ostroumovą, kuris, iš pradžių nesutikdamas duoti leidimą, buvo pataręs dėlei tų laiškų kreiptis prašymu į švietimo ministerį; tik po ilgų derybų galop pats leido tuos laiskus kopijuoti, ką ir atliko Juozas Kairiūkštis. — Jonui Smilgevičiui, Don. Malinauskui ir k. sumanius steigti „Lietuvių Ūkininkų bendrovę“, kurion buvau ir aš įstojęs, sausio 30 d. su kitais steigėjais buvau pas notarą Serdiukovą tos bendrovės įstatų patvirtinti. — Vasario 3 d. buvo pas mane tūlas nuo Garždų dvarininkas Sakel atėjęs, prašydamas, idant aš savo įtekmę sunaudočiau, kad tarp lenkų ir lietuvių įvykdinta būtų ramybė; nieko gero nelaimėjęs, po kokio pusvalandžio pasikalbėjimo išsinešdino. — Kovo 2 d. buvau Vievio miestelyje pas aptiekininką Jurgį Milančių kūmu, jo sūnų Algimanto vardu krikštijant. Kovo 31 d. rašiau kuratoriui memorialą apie religijos mokymą mokyklose. Balandžio 27-28 d. per Velykas buvau cemento fabrikoje Pamerkėje; su Vanagu buvom nuėję į Dziegciorius, kur palei Versakos puikius krantus vaikščiodamu gėrėjomes, viešėjom Česnulevičiuose, o vakare koncerte fabrikoje Pamerkėje.

Gegužės 4 d. išvažiavau Vilkaviškin ir tą pat dieną atsidūriau Ožkabaliuose ir ten išbuvau iki 18 dienos; čia būdamas turėdavau daug ligonių, atspėdamas nuo darbo drauge su A. Gelgaudu atlikdavom vaikštynes gana toli: į Šilbalių daubas palei Dotamo upę, į Šules, ant Kušliakalnio ir k. Nervų sveikata buvo beveik normalė. 15-16 d. Simuko Alytos lauke prie kelio radęs dar vieną akmenais apkrautą, bet jau apardyta kapą su degintu lavonu, iškasinėjau ir radau nedaug — tik nuotrupas žalvario daiktų ir sutarpinto metalo. Išvažiavęs 18 d. Vilkaviškin, tą pat dieną automobiliu nuvažiavau į Marijampolę brolio duktės Teklės, lietuvių progimnazijos mokinės, aplankyti; čia pas Petrą Kraučūną pernakojęs, ant rytojaus kitu automobiliu Vilkaviškin grįžau, o jau 20 d. buvau Vilniuje. Kaišiadorio geležinkelio stotyje susitikau su Vilniaus gubernatorium Veriovinu, iš kurio sužinojau smulkmenų apie skandalą š. Jono bažnyčioje Vilniuje, kada gegužės 1-2 (14-15) d. lenkų davatkos ir davatkiai, klebono Černiausio suagituoti, neleido susirinkusiems lietuviams giedoti. Dėlei šito skandalo buvo mano parašyta brošurukė: „Šv. Jono bažnyčia ir lietuvių kalba Vilniuje“.

Birželio 14 d. parašiau „Ryto draugijai“ į kuratorių prašymą, kad leistų įsteigti Vilniuje mokytojų kursus, panašius „Saulės“ kursams. Birželio 23-25 d. visuotiname Mokslo Draugijos susirinkime „Rūtos“ salėje buvo kun. J. Žilinsko paduota sumanymas siųsti delegatus aukoms rinkti Amerikon Mokslo ir Dailės draugijų nuosaviems namams statyti Vilniuje. Buvau tokiu delegatu išrinktas aš ir sau kelionės draugu pasirinkau Martyną Yčą. Išsiėmęs užsienio paspartą, liepos 1 d. išvažiavau per Vilkaviškį į Ožkabalius, kur prabuvēs iki 9 d. išvažiavau Vilkaviškio stotin, kur su M. Yču susitikęs, tolyn keliavau. Pernakvoję Eitkūnuose išvažiavom per Berlyną ir Bremeną ir 12 d. Bremenhaven'e sėdome garlaivin „Prinz Friedrich Wilhelm“ ir iš čion 3582 anglų myli iki New Yorko II-os klasės kajutoje vandeniui keliavome. Iki 17 d. buvo gana ramus laivo siūbavimas, tik šitą dieną, pakilus labai stipriam vakarų vėjui ir sujudinus labai aukštas vilnis, ėmė labai laivas siūbuoti, kad ant kojų vos galima buvo pastovėti. Per Golfstremą plaukiant buvo šiltas oras; 18 d. dėlei smarkaus vėjo labai buvo audringas Atlanto vandenynas ir didelis laivo siūbavimas: šitie dvi dieni daug moterių ožius lupo ir prie stalo valgant nedalyvavo. Golfstremą perplaukus oras labai atvėso. 19 d. po pietų debesiai su smarkia vėtra užėjus ir palijus, visą laiką iki vakaro vandenynas

tarytum padūkęs, baisiai aukštas vilnis varydamas, laivą baisiai daužė. Po vakarienės ilgai su pastoriumi Bechtold'u, panaite Raisner'ute ir k. ant aukščiausių lubų stovėdamas stebėjausi Atlanto pašėlimui, todėl ir naktį dėlei laivo smarkaus siūbavimo ilgai užmigti negalėjau ir užmigęs kelis sykius pabudau. 20 d. iš ryto, vetrai aptykus ir vandeniui nurimus, buvo graži saulėta diena, kurią didesnia dalimi ant lubų kedėje gulėdamas, kaip ir kitomis dienomis gražiam orui esant, praleidau; p vakare su Bechtoldu ilgai vaikščiojova, kalbėdami apie Indiją, kurią jis gerai pažino, apie Ameriką ir k. Vakare ant laivo buvo pasažieriams prirengta balius. 21 d., ramiam vandeniui esant, iš ryto pasirodė iš tolo New Yorko uosto krantas, ir 10-tą vandeniui kelionės dieną, 11 val. ryto laivas jau buvo „Norddeutscher Lloyd“ halėje: pasažierius paleidus ir per muitinę perėjus, apsistojova Meyer'io viešbutyje Hoboken'e; po pietų apie 6 val. išvažiavova Hudson'o tuneliu į New Yorką „Tėvynės“ redakcijon. „Susivienijimo Lietuvių Amerikoje“ sekretoriaus Strimaičio lydimi, p vakarieniavę, nuvažiavom Brooklyn'an, į Jankauskus, kur susitikome su Mikolainiu, Račkausku, Čiurlioniu, Bučinskiu, kun. Varnagiriu ir k. ir apie 1 naktį sugrįžom viešbutin. Liepos 22 d. Račkausko lydimi nuvažiavome New York'an, kur įvairiose vietose, kaip ir Brooklyn'e, Bučinskio, kurs rašosi Bush, siuvimo didelėje įstaigoje visą dieną praleidome; vakare — pas kun. Varnagirį; nakvojome M. Petrausko bute prie Berry str. Sekančią dieną apsilankėme „Vienybės Lietuv.“ redakcijoj ir nuo 1 iki vakaro Račkausko lydimi New Yorke apsilankėme Woolworth Tower — aukščiausiuose miesto namuose, apie 45 aukštus turinčiuose — Aquarium'e ir kitur. 24 dieną, pusryčius Jankauskuose pavalgęs, „Vienybės Lietuv.“ redakcijoj dariau korekturas „Suvalkų gubernijos rinkimų“ aprašymo, kursai buvo iš to laikraščio atskyriam brošuron atmuštas; po pietų — pas Bučinskį, su kuriuomi apvažinėjom įvairias Brooklyn'o vietas. 25 d. Jankausko ir Račkausko lydimi buvome pas įvairius Brooklyn'o lietuvius pinigaudami; sekančią dieną rašiau atsišaukimą į Amerikos lietuvių laikraščius apie mano su M. Yču atvažiavimo tikslą; p vakare pinigavimas pas įvairius lietuvių biznierių. 27 d. po pietų kelionė į Long Island'ą, kur buvo viešnamyje vakarienė su prakalbomis; Brooklynan sugrįžę, buvome iki 12 val. pas kun. Varnagirį. Liepos 28 d., Račkausko ir Mikolainio lydimi, su d-re Aldona Šliūpaite-Jankauskiene išvažiavome į Scranton'ą ir čion atvykę buvome d-ro J. Šliūpo sutikti: pasikalbėjimas, pažintis su p. Šliūpiene, kun. Dembskiu, Živatkausku ir k. Sekančią dieną praleidę Šliūpų šeimoje ir jos lydimi, vakare ½ 12 išvažiavome Buffalon. Dėlei bjauraus bildėsio vagone kiaurą naktį nemiegojęs, ½ 9 val. rytą iš Buffalo išvažiavau į Niagarą, kad apžiūrėjus didžiausį pasaulio vandens krioklį: grįžę Buffalon apie 2 val. išvažiavome per St. Thomas ir Detroitą Chicagon. Detroitą apie 10 v. pravažiavus, Pullman'o miegamame vagone iki ½ 6 ramiai miegojau. Apie ½ 8 val. liepos 31 d. atvykome Chicagon ir, kun. Prano Serafino sutikti, jo automobiliu pas jį nuvykome ir jojo klebonijoj apsistojom (Wabastr. 10806), kur visą Chicagoje buvimo laiką labai gerai vaišinami gyvenome. Po pietų Mažeikos automobiliu buvome įvairiuose miesto parkuose, pas „Lietuvos“ leidėją Alšauską, „Kataliko“ redakcijoj pas Tananevičių, „Draugo“ redaktorių kun. Kaupą ir pas tūlus biznierių. Rugpjūčio 1 d. kun. Serafino automobiliu važinėjom pas kun. Aleks. Skripkų, Kaupą, Alšauską, kun. Ambrazaitį, Ežerskį, bankininką Eliošių, Milaševičių ir k. 2 d. Stravinskio automobiliu priešpiet apsilankėm „Lietuvos“ redakcijoj pas A. Šerną-Adomaitį, inž. Radziukyną, Kasputį „Aušros“ draugijoj, o vakare kun. Serafino automobiliu — Jacksono parke ir k. 3 d. po pietų Eliošiaus automobiliu išvažiavome apsilankyti įvairiose miesto vietose, buvome Hamiltono respublikonų kliube ir k. Vakare po mano ir Yčo prakalbų Visų Šventų parapijos bažnytinė salė paskelbus rinkliavą Mokslo ir Dailės Draugijos naudai, iš 3 šimtų su viršum klausytojų liko vos 30 žmonių, visi kiti, prakalbų išklausę, tuojau išsivaikščiojo. Tai tau „tėvynės“ meilė, apie kurią laikraščiai svajojo, kviesdami Amerikos lietuvius į tą susirinkimą. Rugpjūčio 4 d. beveik visą dieną namie dirbau: pasipažinau, tarp kitų, su prof. kun. Matulevičium iš Friburgo Šveicarijoj, vėlesnio laiko Vilniaus vyskupu; vakare su kun. Serafinu važinėjova Washington'o parke. Sekančią dieną priešpiet buvau Field'o „Museum of Natural history“, o vakare 8-10 v.

Eliošiaus „svetainės“ salėje buvo mūsų paskaitos ir rinkliava: čia dalyvavo apie 600 klausytojų ir jie neišbėgiojo. Nakvojova pas kun. Skripkų. Rugpjūčio 6 d. priešpiet kolektą darėm pas tūlus biznierių; pavakarieniavę pas kun. Ežerskį Chicago miesto dalyje, Cicero vadinamoje, 8-10 val. turėjom prakalbas ir rinkliavą (apie 250 žmonių); nakvynėn grįžome automobiliu į Roslandą pas kun. Serafiną. 7 d. priešpiet — rinkliava pas biznierių; pietujom pas kun. Kraučiuoną; po pietų kun. Klenausko automobiliu važinėjom į High Chicago, iš kur — į Indiana Harbor pas kun. Jakštį; iš ten Rosland'an sugrįžom, bjauriai lyjant ir žaibuojant. 8 d. išvažiuom iš ryto pas kun. Steponavičių ant 18-th, kur pietų pavalgę nuvažiuom į šv. Kazimieriaus seserų vienuolyną, kur buvome muzika ir dainomis vaišinami, apsilankėme „Draugo“ redakcijoje, paskui pas Alšauską, vakarieni — pas Hertmanavičius. Rugpjūčio 9 d. — „Lietuvos“ redakcijoje; su Balučiu pietų valgėva „Bismarck'o“ viešbučio restauracijoje, vakarieni — pas kun. Kaz. Ambrazaitį, „Aušros Bromo“ parapijos kleboną, ir 8-10 v. Mieldažio svetainėje buvo prakalbos (apie 400 klausytojų); iki ½ 2 — „Liet. Tėvynės Mylėtojų“ kuopos prirengtame vakarėlyje Gaurilavičiaus salėje. Kitą dieną pas kun. Ambrazaitį pietų pavalgęs, apsilankiau pas d-rą Rutkauską, o vakare pas kun. Steponavičių pobažnytinėj salėje buvom su prakalbotimis 8-10 val. (apie 500 žmonių, tik 70 dolerių rinkliavos). 11 d. po pusryčių išvažiuom į „Lietuvos“ redakciją, buvom pas Tananevičių, kun. Ambrazaitį, su kuriuomi iki vakaro darėme kolektą pas biznierių; sugrįžus iš laikraštinių komisijos (Alšauskas, Bračulis, Tananevičius, Balutis, Zymantas ir k.) buvo tvarkyta mūsų tolimesnei kelionei maršrutas. Nakvynė — pas kun. Ambrazaitį. Sekančią dieną turėjau priešpiet daug laiškų į įvairias vietas rašyti; po pietų — „Lietuvos“ redakcijoje ir iki 8 v. su Balučiu, Yču, Šernu vakarieniavom „Bismarck'o“ viešbučio restauracijoje. 13 d. priešpiet automobiliu buvau nuvažiuojęs į „Institut of Arts“, kur iki 1 v. likau; po pietų — „Bismarcko hotelyje“, apsilankiau dėlei laiškų „Lietuvos“ redakcijoje ir pas d-rą Zymantą; vakarieni Drexlerio restauracijoje; su Balučiu, Tananevičium, Yču iki ½ 11 „etablissement sans soussi“ (koncertas, kabaretas, „tango“). Rugpjūčio 14 d. priešpiet — pas kun. Petraitį South Chicagoje; po vakarieni pas kun. Kraučiuoną pobažnytinėje salėje — prakalbos iki ½ 11 (apie 800 žmonių); kun. Serafino automobiliu grįžome namon. Sekančią dieną priešpiet Skinderio automobiliu — į Alšausko banką ir Tananevičių; pietūs — „Bismarck'o hotelyje“; po pietų — kolektą pas lietuvių biznierių: vakarieni pas d-rą Zymantą; iki ½ 11 Chicagos draugijų sąjungos posėdyje. 16 d. priešpiet pas d-rą Kūlį ir k. su kolektą; popiet Serafino automobiliu išvažiuom per East Chicago į Indiana Harbor pas kun. Jakštį; prieš prakalbas padarėme pas tūlus biznierių kolektą; prakalbos ½ 9-10 v. buvo Ivanovo „svetainėje“ (apie 70 žmonių). Sekančią dieną priešpiet pas adv. Bračulį; po pietų su Balučiu išvažiuome Rockford'an, kur apsilankėme pas Jokubyną, kun. Taškuną; nakvynė viešbutyje „Leland“. Nuo didelio karščio, kuris tuomet Chicagoje viešpatavo, nemigos ir gyvenimo sūkurio — didelis nuovargis, negalint niekad kaip reikiant pasilsėti. Kitą, 18 d. šiek tiek pasilsėję po pietų apsilankėme seserų pranciškonų ligoninėje; vakare 8-10 val. su Balučiu lietuvių susirinkime (apie 200 žm.) kalbėjova ir darėva rinkliavą (94 dol.). Rugpjūčio 19 d. Chicagon sugrįžęs, po pietų vaikščiojau po biznierių dėlei rinkliavos; 7 val. su Kl. Jurgelioniu nuvažiuovau į South Chicago dėlei prakalbų, bet atvykę sužinojom, kad kun. Petraičio iš sakyklos apie prakalbas nepaskelbta, salės nepaskirta, todėl, nieko nelaimėję, namon grįžova. Tą dieną teko apsilankyti viešojoje Chicagos bibliotekoje ir biržoje. 20 d. iš ryto turėjau įvairius žmones Bridzporte. Vakare — pas d-rą Zymantą, nakvynė — pas kun. Kraučiuoną. Sekančią dieną priešpiet kun. Steponavičiaus parapijoje darėm su Kl. Jurgelioniu kolektą; po pietų — kitose vietose iki vakaro; vakare 8-10 v. prakalbos su Kl. Jurgelioniu pobažnytinėj lietuvių salėje North Chicagoje (apie 170 žmon.). Nakvynė pas kun. Kraučiuoną. Rugpjūčio 22 d. su Kl. Jurgelioniu kolektavova kun. Skripkaus parapijoje; pietūs valgėva pas Ant. Beržinską, kurs įstojo Mokslo Draugijon nariu labdariu ir užmokėjo 100 dol.; vakare 8-10 v. su Balučiu kalbėjova Kensington'o lietuvių susirinkime (apie 150 žmonių). 23 d. priešpiet išvažiuovau „Lietuvos“ redakcijon, iš kur su Kl. Jurgelioniu priešpiet, o po piet, dar

prisitėlkus d-rui Zymantui, kolektavau; pavakare Stepankevičiaus automobilium drauge su Balučiu ir Butkum išvažiavau į Melrose-Park'ą, kur Lapinskio salėje 8-10 val. turėjome prakalbas (apie 200 klausytojų) ir dalyvavome vietinių lietuvių prirengtoje vakarienėj; ½ 12 Stepankevičiaus automobilium iki White City pavėžintas, toliau karu (tramvajum) į Roseland'ą ½ 2 sugrižau. Rugsjūčio 24 d. apie pietus su Kl. Jurgelioniu išvažiavova į Danville, iš kur stritkaru (tramvajum) į Westville nuykova pas kun. Kaz. Skripkų; vakare 8-10 v. turėjova prakalbas nuo platformos po atviru dangum (apie 4500 žmonių). Sekančią dieną priešpiet ir po pietų su kun. Skripkum, Jurgelioniu ir teisėju Apanaičiu kolektavome po biznierių; vakarienė — pas Apanaitį; vakare — visą valandą po žeme gilumoje 200 pėdų anglių kasykloje. 26 d. kun. Skripkaus lydimi išvažiavom į Danville, iš čia elektros geležinkeliu — į Springfield'ą, kur apie 3 v. po pietų atvykova ir, kun. J. Čuberkiio sutikti, pas jį apsistojova; vakare 8-10 pobažnytinėje salėje turėjova su Kl. Jurgelioniu prakalbas (apie 150 žm.). Tuo tarpu M. Yčas, kurs buvo išvažiavęs pastaruuju laiku iš Chicagos į So Omaką Nebraskos valstijoje ar kur kitur savo tėvo ieškoti ir tokiu būdu mane vieną palikęs rinkliavas daryti, dabar į Springfieldą atvyko ir prie mudviejų su Jurgelaičiu prisidėjo; sekančią dieną visi trys keliavome į St. Louis ant Missisipi upės krantų. Dėlei bjauriausių karščių šiomis dienomis nakties laiku keliaujant, dėlei bildėsio vagone beveik kiaurą naktį nemigoje praleidęs, 7 val. rytą atvykome ir pas kun. Petravičių apsistojome; vakare 8-10 v. turėjom prakalbas Jociaus salėje (apie 700 žm.); nakvynė Specht'o viešbutyje. 28 d. su kun. Auguliu, Dorrisvillės klebonu, aš ir Jurgelionis išvažiavome į Eldorado, iš kur automobilium — 8 mylias į Dorrisville; čia pavakare 6-½ 8 val. buvo prakalbos (apie 150 žm.), ir į Ledfordą; čia kalbėjome 8-10 val. (apie 160 žm.). Nakvoję pas kun. Augulį Dorrisvillėje, automobilium — į Harrisburg'ą, iš kur ½ 9 išvažiavom per M-t Carmel, Vincennes, Danville — Chicagon, kur sugrižę vakarieniavom „Vogelgesango" restauracijoje; Roselandan pas kun. Serafiną sugrižau apie 12 v. naktį. Rugsjūčio 30 d. visą dieną nuo tų kelionių visų namie silsėjausi ir aukotojų sąrašus tvarkiau; vakare Shermano viešbutyje (Down Towne) buvo Chicagiečių vaisės keliama mūsų išleistuvėms. 31 d. iš ryto mano giminiečio Jono Lazausko lydimi išvažiavome į Waukegan, kur ½ 4-5 val. turėjome prakalbas (apie 150 žm.); 6 v. išvažiavome į Kenosha Wisc. ir čia 8-10 v. kalbėjome (apie 150 žm.). Yčas su Lazausku grįžo Chicagon, o aš likau nakvoti pas kun. Gadeikį. Rugsėjo 1 d. priešpiet buvau darbininkų parodoje (Labor day); po pietų kun. Gadeikio lydimas nuvažiavau į Raciną ant ežero Michigan kranto, kur pobažnytinėje salėje ½ 4-½ 5 v. kalbėjau apie to laiko Lietuvos padėtį, apie Mokslo Draugijos reikalus ir t.t. (klausytojų apie 140); po vakarienės pas kun. Slavyną pavakare išvažiavau Chicagon, kur sugrižau iš North-Western stoties į Roslandą apie ½ 12 val. naktį. 2 d. priešpiet namie dirbau; po pietų — pas Alšauską, Balutį; su Jonu Lazausku vakarieniavova Blackston'o hotelyje, paskui „Auditorium'e" prie Michigan avenue; nakvynė — pas Lazauską. Sekančią dieną Lazausko lydimas sugrižau į Roslandą; po pietų drauge su Yču, kun. Serafino ir Lazausko palydėti, išvažiavome iš Chicagos Michigan Central linija į Grand Rapids; čia, kun. Gervickio sutikti, jojo automobilium atvažiavom miestan ir pas kleboną sustojome; 8-10 v. buvo mūsų prakalbos, kuriose dalyvavo apie 400 žmonių. Kitą dieną po pietų kun. Gervickio automobilium važinėjom į Fair Parką, kur buvo ūkio mašinų ir gyvulių paroda, arklių lenktynės, aeroplano lakstymas ir k., paskui „Water Worke" buvom vandens filtrų ir mašinų žiūrėti; vakare — vietinio bažnytinio choro prirengtame koncertelyje. Po pietų rugsėjo 5 d., kun. Gervickio palydėti, išvažiavome per Detroit'ą, Toledo į Clevelandą, kur ½ 5 naktį atvykome, nemigę, labai nuvargę, ir „United States hotelyje" vos gavome vietą. 6 d. po pusryčių nuvažiavom pas kun. Alaburdą, dzūką iš Lazdijų miestelio; po pietų automobilium apvažinėjom gražesnes Clevelando (Ohio) vietas; vakare — turėjom pasikalbėjimą su priėmimo komitetu (Brazaitis, Montvilas ir k.). Sekmadienį, rugsėjo 7 d. po pietų — kolekta pas miesto lietuvių ir ½ 7-10 v. — prakalbos „Acme's" salėje (apie 600 žm.). Sekančią dieną iš ryto iš Eri geležinkelio linijos stoties 8 val. išvažiavom per Youngtown'ą Pittsburgan ir, čion apie 11 atvykę, pas kun. J. Sutkaitį apsistojom; po pietų Apanaičio automobilium

apvažinėjom didelę miesto dalį ir gražiausias apygardas; buvome Carnegie muzejuje; sekančią dieną, apsilankę lietuvių „Polithania“ banke, teismo rūmuose ir gražiai įtaisytame kalėjime, po pietų Obiecuno automobiliu — pas kun. Vaišnorą M'kees Rocks Pa, kur po vakarienės 8-10 val. pobažnytinė salė buvo prakalbos (apie 350 žmon.). Rugsėjo 10 d. Miliausko lydimi apsilankėm „Dilgėlių“ redakcijoje Pittsburge ir pas d-rę J. Baltrušaitienę, kuri įsirašė Mokslo Draugijon nariu labdariu; val. 6 po pietų Obiecuno automobiliu nuvažiavom į artimą Homstead'o miestelį pas kun. Čėpanonį, kur 8-½ 10 v. buvo prakalbos (apie 300 žm.). Sekančią dieną priešpiet — korespondenciją atlikę, pietus valgėme pas Jur. Vasiliauską, kurs taipogi Pittsburge įstojo Mokslo Draugijon nariu labdariu ir 100 d. įmokėjo; po pietų su kun. Čėpanoniu antrą kartą nuvažiavom į Homstead'ą, kur aplankėme dideles Carnegie'o geležies ir plieno fabrikas; po vakarienės pas k. Čėpanonį sujuom nuvažiavom į Braddock'ą, kur 8-½ 10 v. buvo prakalbos (apie 200 žm.); po prakalbų sugrižome į Pittsburgą. 12 d. popiet su kun. Sutkaičiu išvažiavome į Danorą Pa, kur pas kun. Kazėną pavakarieniavę, 8-9 val. kalbėjome susirinkime (apie 150 žm.); sugrižome Pittsburgan; 13 d. apsilankėme Wilmerding'o miestelyje, kur ½ 8-½ 10 turėjome prakalbas (apie 130 žm.). Rugsėjo 14 d. po pietų — Pittsburgo „Liet. mokslo draugystės“ mitinge dėlei aukų rinkimo ir ½ 8-10 turėjom prakalbas Pittsburge (apie 600 žm.); sekančią dieną iš čia pavakare apsilankėme su prakalbomis (apie 200 žm.) Alleghany Pa miestelyje, iš kur, kun. Sutkaičio ir daugelio kitų lydimi iki stoties, 10 val. išvažiavome via Buffalo į Rochester'į, kur kitą dieną iš ryto apie 8 atvykome. Kun. Kasakaičio sutikti, jo automobiliu klebonijon nuvažiavom; pasilsėję po nemigoje praleistos nakties, po pietų buvom Rochesterio industrijos parodoje, Kodako fotografijos aparatų dirbtuvėje ir k.; ½ 9-½ 1 prakalbos ir rinkliava (apie 500 žm.). 17 d. po pusryčių išvažiavome per Uticą Amsterdaman, kur kun. Žydinavičiaus geležinkelio stotyje sutikti klebonijoje apsigyvenom. Vakare turėjau kelis ligonius, kaip ir sekančią dieną turėjau daug ligonių lietuvių; aplankiau Airių ligoninę; vakare 8-11 v. — prakalbos pobažnytinėje salėje (400 žm.). 19 d. po pusryčių, klebono lydimas, aplankiau daugelį lietuvių ligonių, kurių buvo keletas ir pas mane klebonijon atėję; pavakare išvažiavome elektros tramvajum į Shenectady N. Y. (35 angl. mylios), kur 8-½ 10 buvo prakalbos (apie 100 žm.); nakvynės sugrižome Amsterdaman. Rugsėjo 20 d. kun. Žydinavičiaus, Liūtiko ir k. palydėti, per Albany su New Yorko stato kapitolium išvažiavom Boston'an, kur vakare atvykom, kun. T. Žilinsko ir k. sutikti, klebonijoje apsigyvenom; vakarą jaunimo susirinkime praleidom. Sekantį sekmadienį 21 d. po pietų 2-½ 6 v. turėjom šv. Augustino salėje Bostone prakalbas (apie 1000 žm.) ir nuo 8-½ 10 v. — Brighton'e (200 žm.). Ant rytojaus priešpiet išvažiavom su Čapliku, kun. Žilinsku ir k. automobiliu miestan, apsilankėme „The Randall-Faichney Co“ chirurgijos instrumentų fabrikoje, iš kur nuvažiavome pietų valgyt į Čapliko farmą (28 angl. mylios); sugrižom Cambridge'an ir ½ 8 nuvykom su kun. Krasnickiu susirinkiman, bet dėlei kilusio tarp socialistų ir katalikų skandalo prakalbų nebuvo; apie 10 v. sugrižom Bostonan pas kun. Žilinską. 23 d. po pietų apsilankėme miesto didelėj bibliotekoj ir parke ir, kun. Žilinsko lydimi, išvažiavome į Brockton'ą ir, pas k. Urbanavičių pavakarieniavę, ½ 8-½ 10 turėjom prakalbas (žm. apie 600); nakvynės sugrižom Bostonan. Rugsėjo 24 d. popiet išvažiavom į Lawrence Mass. (apie 30 angl. mylių) pas kun. Jusaitį; ½ 8-10 v. — prakalbose, apie 500 klausytojų. Sekančią dieną važinėjome mieste Petrulio arkliais apžiūrėt fabriką, miesto salės ir k.; po pietų — pas Ant. Ramanauską; val. 6 išvažiavau, kun. Jusaičio, Ramanausko ir kitų lydimas, į Haverhill'ių: čia ½ 8-½ 10 laikiau prakalbą ir rinkliavą (apie 200 žm.) ir sugrižau į Lawrence. 26 d., Ramanausko ir k. lydimas, elektros tramvajum išvažiavau į Nashuą N. H., kur atvykęs pas kun. Tylą apsistojau; Žuravlio automobiliu buvom nuvažiavę į Lowelį, iš kur — į Tewksbury su milžiniška Massachusetts stato ligonine. Sugrižus į Nashuą, 8-10 v. — prakalba ir rinkliava O'Donnell'io salėje (apie 150 žm.). Rugsėjo 27 d. antru kartu lankiausi Lowell'yje ir vakare turėjau prakalbą ir kolekta (apie 80 žm.). Sekančią, sekmadienio, dieną po pietų išvažiavau via Ayers į Worchester'į Mass., kur apie ½ 5 atvykau, daugybės lietuvių sutiktas stotyje, ir pas kleboną J. Jakaitį apsistojau; 8 val.

Plaza teatre laikiau gana ilgą prakalbą apie Lietuvą, Mokslo ir Dailės draugijas, apie 1400 žmonių dalyvaujant. Po prakalbos padaryta man didelės ovacijos, įteikta gražus rožių bukietas. Šiomis rugsėjo 25-28 dienomis, kada aš lankiausi Havervilleje, Nashua, Lowellyj ir Worchesteryje, kad pagreitinus lietuvių kolonijų apkeliavimą, M. Yčas skyrium apvažiavo Norwood, Cambridge Mas., Lewistone ir Rumfordą Me. 29 d. priešpiet Worchesteryje apsilankiau pas tūlus biznierių; po pietų išvažiavau, Vidugirio lydimas, į Athol'į Mass., kur 8-10 su pertrauka kalbėjau (apie 200 žm.) ir nakvojau pas Markevičių. Kitą dieną iš ryto turėjau kelis ligonius; priešpiet, daugelio lietuvių palydėtas, išvažiavau via Gardner, kur turėjau visą valandą laukti traukinio į Worcesterį; čion atvažiavau apie ½ 12 ir po pietų dariau rinkliavą pas biznierių; 5 val. išvažiavau geležinkeliu į Harfordą Conn. ir, apie 7 atvykęs, pas kun. Ambotą apsistočiau, M. Yčo ir daugelio lietuvių sutiktas: 8-11 v. turėjom prakalbas (300 žmon.). Pernakvojęs pas kunigą Ambotą, kitą dieną apsilankėme viešame Hartfordo muzejuje ir bibliotekoje; po pietų — Connecticuto stato puikiai įtaisytame kapitoliuje; 5 val. Skritulskio automobilium išvažiavom į New-Brituin, kur pas Skritulskį ir apsistojome; 8-9 v. vakare kalbėjome (300 žm.); susirinkimas, prakalbomis prasidėjęs, dainomis pasibaigė. Spalių 2 d. priešpiet mieste automobilium važinėjom pas biznierių, d-rą Andziulaitį ir k. su kollektą, apsilankėme taipogi Skritulskio farmoje už miesto; po pietų išvažiavom Skritulskio ir Faltinavičiaus lydimi į Waterbury Conn., kur 6 v. atvykome, Povilaikos ir k. sutikti, pas kun. Saurusaitį; aš kalbėjau vakare 8-9, Yčas iki ½ 11 val. (483 žm.). Ant rytojaus beveik visą dieną rinkliavą darėme pas biznierių, o vakare kitame susirinkime 8 ½ -9 ½ v. vėl kalbėjau (apie 500 žm.). Spalių 4 d. dar vis priešpiet vaikščiojom su kollektą; po pietų su Povilaika buvome nuvykę į Union City, kur, padarius kollektą mieste, ½ 8-10 v. buvo prakalbos (150 žm.); sugrįžus į Waterbury, iki ½ 2 naktį buvau keliamame mums bankiete. Sekančią dieną daugelio lietuvių lydimas išvažiavau iš Waterbury per Bridgeportą New Yorkan, kur, „Tėvynės“ redakcijoje apsilankęs, 2 val. su redaktorium Račkausku išvažiavau į Philadelphia, kur 4 val. atvykę, pas kun. Kaulakį apsistojome ir p vakare 5-½ 8 turėjom prakalbas (apie 406 žm.). 6 d. priešpiet, R. Karužos ir Leonavičiaus lydimas, automobilium išvažiavau miestan ir apžiūrėjau Pensylvanijos universitą, muzejų, biržą ir k. Pietų „Bellevue hotelyje“ pavalgęs, su kun. A. Miluku buvova „The Press“ redakcijoje, kuri kitą dieną paskelbė platų straipsnį apie mane ir pasikalbėjimą su mano paveikslu. Paskiau apsilankiau pas k. Miluką „Žvaigždės“ redakcijoje, Karužuose; 8 val. ant Richmondo prieš lietuvių klubą trukšmingai su muzika, feierverkais, šūkavimais mūsų garbei priimti, iki ½ 11 kalbėjom salėje su 500 klausytojų ir iki 1 — vaišėse. Spalių 7 d. po pietų drauge su Yču išvažiavome į Baltimorę, kur atvykome kelių lietuvių laukiami ir pas Grebliauską apsistojom; vakare 8 val. lietuvių „svetainėje“ turėjom prakalbas su 400 klausytojų. 8 d. iš ryto su Yču ir Grebliausku išvažiavom į Washingtoną, kur apsilankėm kapitoliuje — parlamente ir senato rūmuose, kongresso bibliotekoje ir k.; Baltimorėn sugrįžę, p vakare persikėlėm pas kun. Lietuvninką, kur pobažnytėje salėj kalbėjom su pertraukomis nuo 8 ¼ iki 12 (400 žm.). 9 d. išvažiavom į Philadelphia, iš kur per Pittstoną ½ 6 po pietų atvykome į Shenandoah Pa, apsistočiau aš pas kun. S. Pautienių, mano netolimą giminietį; čia tą dieną buvo lietuvių laikraštinių susirinkimas. Sekančią dieną iš ryto — kollektos pas vietos biznierių; prieš pat 12 automobilium su Tananevičium, Račkausku, Yču išvažiavom per kalnus į New Philadelphia (17 mylių), kur pas kun. Matulaitį pietų pavalgę, sugrįžom atgal; vakare 810 prakalbos pobažnytinėj salėj su suplėkusiū oru, nuo kurio aš slogą (rhinitis et laryngitis) igijau (300 žm.). Spalių 11 d. priešpiet kollektavau mieste po biznierių; 4 val. popiet Pautieniaus, V. Šlekio ir k. lydimi geležinkeliu išvažiavom į Mahanoy City, iš kur elektros tramvajum (karu) per Wilkes-Barre — į Scranton'ą. 12 d. prieš pietus — pas d-rą Šliūpą, popiet pas kun. Kurą nuo 2-5 ½ — prakalbos (apie 450 žm.); val. 6 elektros karu iškeliavom į Pittstoną, kur 8-½ 11 turėjom prakalbas (apie 500 žm.) ir buvome mūsų garbei prirengtame koncerte; nakvynė — pas kun. J. Kasakaitį. Ant rytojaus su J. Kazakevičium darėva kollektą mieste; po pietų automobilium, Kazakevičiaus ir Kasakaičio lydimas, išvažiavau į Wilkes-Barre Pa, kur pas

kun. Šupšinską pasilsėjęs, kun. Gugio ir Kazakevičiaus lydimi, išvažiavom į Plymouth'ą Pa; čia vakare 8-10 prakalbas turėjom (250 žm.) ir buvom koncerte. Dėlei bjaurios slogos ir užkimimo kalbėjau tik 15 minučių. Nakvynė — pas kun. Gugį. Kitą dieną aplankiau vėlionio kun. Al. Burbos kapą; po pietų su kun. Struckum automobiliu išvažiavau į Wanamie Pa; pakeliui Wilkes-Barre apžiūrėjau puikius teismo rūmus ir k.; iš čia per Nanticok'ą — į Wanamie, kur 8-½ 10 buvo mūsų prakalbos (apie 150 žm.); nakvojom pas k. Struckų. 15 d. priešpiet — vaikštytynė girioje; popiet Struckaus automobiliu leidausi į Wilkes-Barre, kur Yčą pas k. Šupšinską palikęs, važiavau su Struckum New Yorko plentu per kalnus iki tūlo ežero (apie 30 angl. mylių) pasivažinėtu; sugrįžęs per Wilkes-Barre nuvykau į Kingston'ą pas kun. Kudirką; vakare, muzikos sutiktas, 810 v. kalbėjau ir dariau rinkliavą (apie 1000 žm.); po prakalbų buvo koncertas, įteikta bukietas ir t.t. Sekančią dieną priešpiet Černiausko lydimas kolektavau mieste, o po pietų, kun. Kudirkos palydėtas, išvažiavau į Pittstoną, kur pas k. Kasakaitį pavakarieniavęs išvažiavau vakare į Scranton'ą ir čia pas d-rą Šliūpą nakvojau. Sekančią dieną Šliūpų šeimos lydimi su Yču išvažiavome į New Yorką, iš kur su Račkausku vakare nuvažiavome į Elisabeth Portą pas d-rą Bacevičių; po prakalbų (apie 500 žm.) — nakvynė pas vietinį kleboną Žindžių. Spalių 18 d. Bacevičiaus automobiliu važinėjom plentu net iki Spriengfield'o; po pietų išvažiavom į New Yorką, kur „Tėvynės“ redakcijoj sutvarkę savo daiktus, pavakare pervažiavom į Brooklyn'ą pas kun. Varnagirį; čia tą vakarą buvome teatre („Kornevilio varpai“). Kitą dieną val. 3 po pietų automobiliu išvažiavom į New Yorką pas kun. Šeštoką; čia tarp 4-6 val. pobažnytinėj salėj buvo prakalbos su kollektu (apie 260 žm.). Sugrįžę Brooklyn'an vakare dalyvavom S. Daukanto draugijos surengtame pasilinksminime. Spalių 20 d. apsilankėme Newark'e N. Y., kur lietuvių svetainėje 8-10 v. turėjome prakalbas (apie 500 žm.) ir nakvojome pas kun. Jakštį. Iš ryto kitą dieną daryta kollektu mieste su Ambroževičium ir k., kaip palydovais; po pietų grįžom New York'an ir, Račkausko sutikti, pavakarieniavę Childers'o restauracijoj, apsilankėme kinematografe, o vakare pas d-rę Ald. Šliūpaitę-Jankauskiene. 22 d. su d-re Ald. Jankauskiene buvova „Metropolitan museum of Arts“, „Centralparke“ su iš Aigypto atgabenta ir čia pastatyta Kleopatros aukšta akmens adata, „Natural-museum'e“; pavakare su Liutkausku išvažiavova į Passaic'ą N. Y., kur 40 klausytojų laikėva 8-10 prakalbas ir labai menką rinkliavą laimėjo. 23 d. apie 10 v. rytą su d-re Jankauskiene nuvykova į New Yorko „Zoologijos sodą“, kur buvova net iki 4 v. po pietų; pavakare su Račkausku automobiliu nuvažiavova į Maspeth N. Y., kur vakare kokiems 50 žmonių kalbėjo su menka rinkliava; nakvynė — pas vietinį kleboną M. Petkų. Ant rytojaus kolektavome iš ryto miestelyje; apie 11 sugrįžau tramvajum Brooklynan; po pietų su kun. Varnagiriu — pas prof. kun. Matulevičių, o su inž. Vinikaičiu, Yču ir k. apsilankėme New Yorke Edisono kompanijos elektros milžiniškoje įstaigoje ir jos laboratoriose. Spalių 25 d. priešpiet — „Vienybės Liet.“ redakcijoj ir nuo 2-6 v. — New Yorko milžiniškame hippodrome; vakare 8½-2 v. — mūsų garbei surengtose išleistuvių vaišėse „Knapp-Mansion'e“ (554 Bedford ave): čia buvo daug kalbų ir įvairių pagyrų sakyta; man prisegta prie švarko, kaip „Susivienijimo Lietuvių Amerikoje“ garbės nario, ženklas. Spalių 26 d. — sekmadienį — mus kinematografavo; vakare Brooklyne nuo 7-12 turėjom prakalbas prieš tūkstantinę žmonių minią ir rinkliava davė apie 290 dol.; kitą dieną su Račkausku, Yču iškeliavome į Pottsville, iš kur su pirmuoju nuvažiavova tramvajum į New Philadelphiją ir čia vakare pobažnytinėj salėj kalbėjo (200 žmonių, kurių daug girtų); nakvynė — pas kun. Matulaitį. 28 priešpiet vaikštytynės po apleistas neaptvertas vietinių lietuvių kapines ir girioje; gauta telegrama apie laikraščio „Draugo“ redaktoriaus kun. A. Kaupo mirtį, buvusio mūsų kelionės Amerikoje ir josios tikslo vieno didžiausių rėmėjų. Po pietų kun. Matulaičio automobiliu drauge su Račkausku nuvažiavova į Tomaquą, kur 8-½ 10 laikėva prakalbas kokiam šimtui žmonių su labai menku pelnu. Sekančią dieną turėjo prakalbas Coal Dale (apie 100 žm.) ir Minersville (apie 200 žm.); nakvynė — pas kun. Dumčių. 30 d. priešpiet su Račkausku turėjo daug darbo, pakol peržiūrėjo užrašus ir sąskaitas surinktų sumų, po pietų Sausininkų Lukoševičiaus

automobiliu — į Mahanoy City paskutinės prakalbos 8-10 v. vakare (apie 200 žm.); pas kun. d-rą Augustaitį ilgai vakare pabuve — iki val. 2 naktyje, su Račkausku ½ 3 išvažiavova New Yorkan, o M. Yčas, kursai buvo Pottsvillėje likęs, 29 ir 30 d. vienas Mount Carmel'yje ir Freeland'e apsilankė, kalbėjo ir rinkliavą darė. Mudu su Račkausku iš Mahanoy City sugrižova New Yorkan 10 val. priešpiet visiškai nemiegoję ir buvova „Tėvynės" redakcijoje iki 12 val., kuomet mus prieš redakcijos namus nufotografavo; pietų buvome restauracijoje susirinkę: aš, kun. Varnagiris, Račkauskas, Yčas, Bučinskas, Tilžės Vanagaitis ir Daunora; po pietų banke pinigams čekius paėmę, pradėjom kelionėn rengtis; vakariene buvo sympatingoje Bučinskių šeimoje.

Lapkričio 1 d. teko atsisveikinti su Amerika, kelionės galui atėjus. Prakalbas laikydami ir aukas rinkdami, mes buvom jas padalinę į 3 kategorijas 1) prastos aukos nuo keleto centų iki kelių dolerių; 2) 10-ties dolerinės, už kurias mes davinėjom ypatingus liudymus, kaip už nupirktą sieksnį žemės namams statyti ir 3) Mokslo Draugijos narių labdarių, kuriems mokesnis buvo paskirta nuo 50 iki 100 dolerių. Pirmosios rūšies aukotojų, žinoma, buvo daugiausia, mažiau antrosios, o trečiosios viso labo 81. Šitos kelionės metu surinkta aukų Mokslo ir Dailės draugijoms namams įgyti iš viso 23 799 doleriai, 36 centai, iš kurių, atskaičius kelionės išlaidas 1 468 dol. 89 cent., liekti gryno pelno 22 330 d. 47 c.

Kaip jau minėta, lapkričio 1 d. reikėjo mums Europon iškeliauti. Tą dieną po pusryčių pas kun. Varnagirį Bučinskio automobilium, daugelio lietuvių ir lietuvaičių lydimi išvažiavom į Hoboken Amerikos-Hamburgo laivų stotin. Ant laivo „Imperator" — didžiausio to laiko garlaivio — užlipant mus kinematofotografuota; atsisveikinę su daugybe palydovų, 11 val. priešpiet išplaukėme Europon. Nervai kelionės laiku Amerikoje buvo gana ramūs, tik kai kada pasitaikydavo menkos arytmijos.

Šitam garlaiviui labai greitai plaukiant, visa kelionė iki Europos krantų dūravo tik 6 dienas: lapkričio 7 dieną ¼ po pietų jau buvom iš laivo Cherbourge Prancūzijoje išlipę. Kelionės laikas laivu praėjo gana gerai: kasdien' naudojausi gimnastika Zander'io aparatais, maudyklomis, skaitymu ir vakarais muzikos klausymu. Vandenyne buvo ramus ir laivas mažai tesiūbavo.

Iš Cherbourgo 6 val. išvažiavę, Paryžiun atvykome apie 12 naktį ir „Hotel Tivoli" rue St. Lazare apsistojome. Lapkričio 8 d. iš ryto ilgai nebuvo hyperosmia pasirodė; tą dieną buvau labai ilgai „Musée de Louvre". Keturių dienų čia buvimo laiku, daugiausiai Juozo Gabrio lydimi, apsilankėme: „Jardin'e de Tuileries", „Palais de l'Elysée", bažnyčiose š. Magdalenos ir „Notre Dame de Paris", „Academie de la médecine", „Université de Paris" (Sorbone), „College de France", „Faculté de droit", „Musée de Cluny", „Musée de Luxembourg et jardin du Luxembourg", „Observatoire", „Palais de justice et Saint chapelles", „Hotel de ville de Paris", „Eglise de Sulpice", „Invalides" (Napoleono sarkofagas), „Panthéon", automobilium per „Place de Concorde", „Champs Elysées" važinėjom į „Bois de Boulogne" ir k. Lapkričio 10 d. vakare buvome Didžiojoje operoje (Représentation de Thais). 12 d. apie 8 val. rytą išvažiavome, J. Gabrio palydėti, via Charleroy, Liège-Achen; šiame pastarame nuo Yčo atsiskyręs, aš užsukau į Kölną, kad puikią gotiko stiliaus katedrą pamatyti; ant rytojaus po pietų Berlynan išvažiavęs, čion po 12 v. naktį atvykau ir iki lapkričio 22 darbavausi „Karališkoje bibliotekoje", daug folkloro literatūros peržiūrėdamas. Čia tuomet radau gyvenant kun. J. Žilinską, su kuriuo dažnai susitikdavau. Lapkričio 23 d. jau buvau Karaliaučiuje ir ant rytojaus universito bibliotekoje ir Heinricho antiquariate apsilankiau. A. Gelgaudui atvažiavus, kitą dieną buvau su juomi pas prof. Kafemann'ą dėlei jojo kurtybės, o 26 d. jau sugrižom Vilkaviškin. Pragyvenęs čia kelias dienas ir 29-30 d. Marijampolėje apsilankęs pas P. Kraučūną, kun. Gustaitį ir Marę Pečkauskaite, gruodžio 1 d. vakare jau buvau Vilniuje. Čion sugrižus ir vėl „Niškovskio" viešbutyje apsigyvenęs, neilgai trukus, susižinojau, kad mano čia paliktų daiktų viena valiza, pilna įvairių daiktų ir rankraščių, kaip ir skrynutė su naujais drabužiais — pavogta! Vilnius — tai didžiausias įvairių vagilių lizdas!..

Gruodžio 4 d. steigiant „Rūtoje“ „Draugiją lietuvių teatrui šelpti“ ir aš dalyvavau. Parvežus dabar iš Amerikos gana didelę sumą pinigų, Mokslo Draugijoj kilo sumanymas pirkti namus Vilniuje; tuo tikslu buvo apžiūrėta d-ro Radaškevičiaus namai ant Vilijos kranto, tuojau už „Žaliojo tilto“, ir pradėta vesti pertraktacijas — derybas su savininku, bet ilgai jos dūravusios, kaip ir mūsų rūpesnis — nieku pasibaigė. O tuo tarpu hyperosmia arba parosmia, kuri Paryžiuje būnant pasirodė, ir Vilniun sugrįžus dar vis dūravo, orui tabako dūmais smirdant; taipogi pradėjo kartotis gan dažnai širdies aritmijos ir tachycardia.

Pradžioje šių metų dėlei daug darbo dažnai būdavo nemiga, taip kad be hypnotikų negalėdavau užmigti, atsitikdavo ausyse ošimas, akyse — photopsia, kai kada, ypač valgant aritmijos ir nuo baisių sapnų naktį — tachycardijos. Be Mokslo Draugijos darbų, turėjau dar dažnai dalyvauti „Vilijos Bendrovės“ valdybos, „Ryto Draugijos“ valdybos, „Rūtos“ valdybos ir „Sajungos“ valdybos posėdžiuose. 1913 m. „Sajungoj“ d-rui A. Paškevičiui pirmininkaujant, nors joje buvo gana veiklus sekretorius Juozas Kairiūkštis, bet visas raštų darbas gulė ant manęs visu savo sunkumu: turėjau prirengti plačią apyskaitą apie „Sajungos“ veikimą 1912 m., rašinėti į Michalką laiškų daugybę dėlei kunigų kilnojimo, apie Vilniaus seminarijos reformą ir k.

1914 m. sausio 1 d. mano dienyne užrašyta: „Utinam sanus sim m proximo anno!“, tačiau nereikėjo ilgai laukti, kad šitas mano velijimas neišsipildytų. Kaipogi, jau 4 dienom praėjus, ištiko mane nauja nelaimė. Niškovskio hotelyje pradėjus krosnis šildyt akmeninėmis anglimis, mano nehermetiškoje, su plyšeliais tarp atskirų koklių krosnyje naktį sausio 5 d. priėjo smalkių, nuo kurių mane apsvaigusį, be sąmonės gulint iš ryto užtiko Jonas Luckevičius ir pašaukė gydytojus, kurie mane atgaivino. Tikra tuomet apsvaigimo priežastis dar nebuvo žinoma iki sausio 15 dienos, kada tas pats nuotykis naktyje nepasikartojė, tik didesniu maštabu: atgaivinti mane buvo jau kur kas sunkiau — turėta statyt už ausų dieles. Užalarmavus telegramomis mano gimines, buvo dabar pas mane atvykęs A. Gelgudas su brolio Vinco žmona ir jos sūnumi — manęs aplankyti. Šitie nelaimingi priepuoliai neliko be įtekmės į tolimesnį mano likimą ir sveikatą: po ligos liko man negalėjimas laisvai kalbėti ir omenies, kuri pirmiau buvo labai stipri, silpnumas, lengvas naujausių nuotykių užsimiršimas ir balso užkimimas (laryngitis). Metęs Niškovskio viešbutį ir A. Bulotos kalbinamas pas jį gyvent, persikėliau ir šiek tiek pasitaisęs iki balandžio 9 d. gyvenau, kada Velykų šventėms į Garliavą išvažiavau, kur ir išbuvau iki 26 d. Dar Vilniuje esant, kovo 29 d. buvo pasirodęs pirmą kartą pūslėje skaudėjimas; Kaunan dabartės važiuojant, ant menkų resorių brička, ypač mieste akmenimis brukuotomis gatvėmis, labai trankė ir ėmė pūslėje, nors menkai, nuo trankymo skaudėti. Vilniun atvykus pasirodė urinoje kraujas (haematuria) ir atsigulus bjaurios aritmijos. Sekančią visą dieną rodėsi kraujas su irritacija pūslėje, o aritmijos dūravo iki gegužės 2 d. Gegužės 6 d. „Academia litterarum Genevensis“ išrinko mane savo nariu ir garbės profesorium. Gegužės 25 d. haematuria vėl pasirodė, o 30 d. pasivaidino mano akims kambaryje nedidelis šunytiš, kurio tikrumoje nebuvo.

Birželio 4 d. buvau „Lietuvių ūkininkų bendrovės“ reikalais pas policmeisterį, o sekančią dieną tos pat Bendrovės steigiamame susirinkime „Rūtoje“. 6 d. buvo „Sajungos“ pirmininko d-ro Aug. Paškevičiaus laidotuvės Rašos kapuose.

Dar sausio m. Mokslo Draugijos Komitetui nutarus lietuvių spaudos parodą rengti visuotinajam šių metų susirinkimui, nors daug darbo atlikdavo Z. Žemaitis ir k., bet ir man teko šiuo laiku — ypač birželio m. — daug pasidaruoti, ją rengiant. Dėlei šitos parodos atidarymo leidimo buvau birželio 9 d. pas gubernatorių Veriovkina: paroda atidaryta 24 d., prieš pat visuotinį M. Draugijos susirinkimą, kurs buvo birželio 25-27 dieną. O tuo tarpu, irritacijai pūslėje nesiliaujant ir 27 d. vėl pasirodžius kraujui, aš, prieš kelias dienas gavęs užsienio paspartą, pradėjau kelionėn rengtis, kad davus savo pūslę peržiūrėti ir patirti kraujo pasirodymo priežastį. Liepos 6 d. atvykęs Berlynan, sekančią dieną apsilankiau pas d-rą Ernestą Franką (Lützow Ufer 14), kur d-ras Pott ištyrinėjo uriną, kurioje rado leukocytų ir mikroorganizmų streptokokų; pūslės peržiūrėjimas (cystoskopia) parodė, kada joje esama

akmenuko (lithiasis) valakiško riešuto didumo, kur darė pūslėje skaudėjimą ir varė kraują. Tai buvo pasekmė taip ilgai dūravusios *diathesis urica*, nuo kurios gydžiausi tiek kartu Karlsbade, o kuri dažnai smiltimis ir stambokais žvirgždais (gravelle) šlapime reiškėsi. Liepos 8 d. persikėliau į d-ro Franko sanatoriją (Kalkreuth str. 12) ir čia, dėlei kilusio nuo cystoskopijos pūslėje skaudėjimo ant pilvo termoforą laikydamas, lovoje gulėjau ir ėmiau šiltas vannas; vidun nuo streptokokų vartojau neoheksal'į, be to, dar gėriau „Königl. Fachingen" mineralį vandenį. 13 d. dar kartą cystoskopu pūslę tyrinėta ir perpjauta — praplatinta — urethra, kad galima būtų storoku lithotriptorium pūslėn įlįsti. Ganėtinai zonu uretrą rytais ir vakarais praplatinus ir žaizdai joje užgijus, 20 liepos dieną bandyta akmenuko sutruškinimas — lithotripsia — daryti, tik morfijaus po oda įčirškinus, bet dėl didelio pūslės jautrumo nebuvo galima, turėjo būt atidėta kitai dienai. Vos 22 d. su pantopono suppositorium, scopolamino po oda įčirškinus, chloroformo narkoze padaryta lithotripsia — sutruškinta akmenukas, išvalyta nuo jo pūslė ir įstatyta jon nuolatinis (permanente) kateteris. Čia dabar gulint, mane dažnai lankydavo Berlyne beesąs kun. J. Žilinskas, ką su dėkinga širdimi priimdavau; kartą po operacijos net rožių bukietą atnešė. Pastarąjį kartą d-ras Frank'as cystoskopu peržiūrinėjo pūslę liepos 30 d. ir, kaip sakė, neradęs joje nė šmotelio akmenuko, tik konstatavo hyperaemiam cystae urinariae ir hypertrophiam prostatae.

Tuo tarpu, man sanatorijoje begulint, kilus karui tarp Austro-Vengrijos ir Serbijos, į jį įsimaišė ir Vokietija ir tą liepos 30 d. kaizeris Vilius II-sis apskelbė savo kariuomenės mobilizaciją prieš Rusiją. Kilo klausimas, kaip dabar, prasidedant karui su rusais, kuo greičiau iš Vokietijos pabėgus ir namon grįžus. Šiek tiek nuo sunkios operacijos atsigavęs, nors nepilnai pasitaisęs ir pasveikęs, sumaniau liepos 31 d. sanatoriją apleisti, todėli reikėjo skolas apmokėti. Tuo tikslu priverstas buvau kreiptis į „Disconto Gesellschaft" ir Mendelsohn'o pinigų mainymo kontorą, kad išmainius rusų rublius vokiečių markėmis, bet pasirodė, kad visose kontorose nustota priiminėt rusų pinigai. Pasinaudodamas kun. J. Žilinsko apsilankymu apie 12 val. ir jo mandagumu, pasiskolinau iš jo 200 markių skoloms ir kelionei apmokėti ir po pietų apleidau sanatoriją, persikeldamas viešbutin „Frankfurter Hof", kur apie 2 valandį pramigęs, vakare apie 11 val., kun. Žilinsko lydimas į geležinkelio stotį prie Friedrichstrasse, išvažiavau Karaliaučiu. Vagone dėlei daugybės pasažierių, kurie iš Berlyno skubinosi namon grįžti, karui prasidedant, ilgai stovėti teko, tik vėliau, perėjus į kitą vagoną ir radus kiek tuščios vietos, galėjau vargais negalais su pertraukomis iki Karaliaučiaus miegoti. Į Kybartus rugpjūčio 1 d. iš ryto atvykus, pasirodė, kad mano bagažo ne'sama; jis atvyko tik kitu, pastaruoju Rusijon einančiu traukiniu, apie 5 val po pietų. Su šituomi traukiniu pertraukta susisiekimas su Rusija. Kadangi į Vilnių tą dieną nebuvo nė kokio traukinio, tai aš atsiėmęs bagažą leidausi vežimu per Virbalį Vilkaviškin, kur apie 10 v. atvykau. O tuo tarpu karas tarp Rusijos ir Vokietijos jau prasidėjo. Rugpjūčio 2 d. pačių rusų buvo Kybartuose padegta sargybos kazarmės. 5 d. naktį buvo girdima šaudant; iš ryto sužinota, kad mūsų kilęs Kybartuose tarp pačių rusų kariuomenės per neapsižiūrėjimą: užmušta vienas kareivis ir vienas arklys. Šiomis dienomis atvyko į Vilkaviškį daugybė kavalerijos ir artilerijos. Sekančią dieną po pietų mudviem su A. Gelgaudu sode esant imta smarkiai šaudyti į lekiantį per Vilkaviškį vokiečių aeroplaną; tą pat dieną atgabenta miestan daug kareivių, sužeistų mūsųose pas Stalupėnus Prūsiose. 7 d. išvažiavau į Ožkabalius, iš kur buvo matyt daug gaisrų Stalupėnų šone; 10 d. nuo anksti ryto iki 2 val. po pietų buvo dažnai girdėt armotų šūviai toje pat Stalupėnų pusėje; mūsųi pasibaigus pasirodė dviejose vietose gaisras. Priešpiet nuo Pajevonio vieškeliu pro Ožkabalius prajojo 45 vokiečių kareiviai; pavakare, jiems grįžtant, Ožkabaliuose susikirto su rusų kareiviais ir ilgai šaudėsi. Vokiečių kareiviai susitelkė pas Griki, kurio žmona buvo prūsų lietuvaitė, Grajauskuose, netoli nuo mūsų, už Kušliakalnio, kur ir nakvojo. 12 d. 6 val. rytą vokiečių kareivių šūviai į rusų kareivius, jojančius keleliu pro mūsų trobas, mane pabudino iš miego. Tą dieną pas mus atvyko A. Gelgaudas. Sekančią dieną rusų raiteliai, didesniu būriu susitelkę, išvarė vokiečius iš Grikių, padegė visas jų trobas, o juos pačius su visa jų šeimyna išgabeno Kalvarijon, vėliau

— Rusijon.

Mano pūslė jau normaliai funkcionavo, tik nuo grįžimo iš Berlyno pradėjo kojos brinkti (oedema crurum). 15 ir 16 d. su Gelgaudu vaikščiojova laukuose prisiklausydami nuolatinei kanonadai tarp Eitkūnų ir Stalupėnų, kuri visą dieną dūravo. Į Bartininkus atgabenta rusų daug armotų ir kareivių. Sekančią dieną išvažiavova Vilkaviškin, iš kur aš ant rytojaus nuvažiavau į geležinkelio stotį, kuri buvo paversta ligonine ir pripildyta gulinčiais ant grindų sužeistais kareiviais, kurių kitų daugybė buvo gabenama prekių vagonais į Kauną ir Vilnių. 8 val. iškeliavau Kaunan, iš kur prikimštame vagone atvykau Vilniun apie 3 val. po pietų.

Karą paskelbus rusų armija, Rennenkampfo vedama, užplūdo pro Stalupėnus Rytprūsių provinciją ir gana toli jon įlindo, bet, vokiečiams pasisekus rugsėjo 12 d. 1914 m. rusus tarp Labiavos, Gerdaujos, Angerburgo ir Darkiemio sumušti ir pavymu rusus besivejant, jiems pasisekė Suvalkų gubernijos kraštą užimti ir čia apkasuose tolokai nuo gubernijos sienų susimesti. Tuomet vokiečiai gana švelniai su žmonėmis elgėsi, už viską iš jų paimtą geras kainas mokėdami. Tačiau rusams šį kartą dar pasisekė, nors su dideliu vargu, juos iš apkasų iškrapštyti ir antrąsyk į Prūsus įsiveržti. Dabar, užėmę Prūsijos dalį, jie pradėjo barbarų būdu elgtis ir vislab naikinti: sugrobė daug gyventojų — tarp jų daugelį lietuvių — išgabeno Rusijon. Todėl, juos iš ten antru kartu išvarė, vokiečiai, rodos, gruodžio mėnesį apėmė jau didesnę Suvalkų gubernijos dalį ir, keršydami rusams už jų nesvietišką pasielgimą, pradėjo dabar mūsų žmones, po savo valdžia patekusius, spausti, sunkias rekvizicijas darydami. Po pirmosios vokiečių Suvalkų gubernijon invazijos iš Suvalkų pirmieji pabėgėliai Marčiukaitis ir Stalioraitis rugsėjo 17 d. Vilniun atvyko, o K. Aglinskas iš Garliavos 27 d.; po antrosios — A. Gelgaudas gruodžio 16 d., nuo vokiečių bebėgdamas, iš Vilkaviškio atvažiavo, bet ir vėl sugrižo.

Man tuo tarpu Vilniun sugrižus, rugpjūčio m. ir vėliau teko dalyvauti įvairiuose karo iššauktuose lietuvių reikaluose, kaip, pav., dėlei pašalpos suteikimo prūsų lietuviams, Rusijon gabenamiems, organizuojant „Lietuvių Draugiją nukentėjusiems dėl karo šelpti“, kurios komiteto posėdžiuose reikėdavo dažnai dalyvauti, taipogi „Mokslo Draugijos“ komiteto, „Ryto“ draugijos, „Savitarpiečių“ valdybos, „Vilijos“ Bendrovės, „Cemento fabrikos“ Bendrovės posėdžiuose, „Vilties“ redakcijos ir „Žiburėlio“ susirinkimuose priruošiant žinomąją «deklaraciją» lietuvių tautos vardu rusų valdžiai ir tautai, „Saulės“ kursų, Vilniun perkeltų, atidaryme ir k. Prisidingint, kad Vilnius netaptų vokiečių apšaudytas, Mokslo Draugijos rankraščiai ir brangesni bibliotekos veikalai sukavota rūsiuose po Mokslo Draugijos butu Pranciškonų mūruose. Rugsėjo 15 d. Ad. Varnas pradėjo piešti mano paveikslą ir su pertraukomis spalį 3 d. pabaigė.

Taip ramiai besidarbuojant praėjo pastarieji šių metų mėnesiai ir sekantieji 1915 metai. Vasario 11 d. teko iš Petro Leono girdėt, kad vokiečiai, vydami iš Prūsų rusus, apie Sintautus prasimušę ir apėmę jau Naumiestį, Kybartus, o 13 vasario atvyko Vilniun iš Vilkaviškio antru kartu teisėjas A. Gelgaudas, pabėgęs prieš pat vokiečių užplūdimą, ir, čia su kitais Suvalkų gubernijos valdininkais kelis mėnesius pragyvenęs, rugpjūčio 1 d. į Vitebską išvažiavo. Aš tuo tarpu, besitrūsdamas literatūros srityje, vasario 12 d. užbaigiau rašyt studiją apie levus lietuvių pasakose ir dainose. Vasario 14 d. buvo paskirta dainų vakaras Intelligentų klūbe, bet, vakare ten nuėjęs, sužinojau, kad vakaro nebūsią, nes salė esanti užimta pabėgėlių nuo Naumiesčio ir Virbalio (apie 300 žmonių). Jau apie 25 vasario vokiečiai buvo paėmę Marijampolę.

Besiartinant katastrofai dėlei vokiečių užplūdimu, tik dabar dvasiškių reikalų departamente kiek daugiau dasiprotėta užsiinteresuoti lietuviams, bet visgi netinkamu būdu. Gegužės 18 d. buvo iš ministerijos atsiųstas valdininkas *puslenkis* Šemetyla dėlei tardymo lietuvių kalbos padėties Vilniaus vyskupystės bažnyčiose, bet, žinant Šemetylos kilmę — jo motina buvo lenkė — ir jo sympatijas lenkams, iš to jo tardymo nieko gero laukti nemanyta. Del viso ko — aš jam padaviau lietuvių statistiką su pageidavimu, kad departamentas padėtų

įvesti lietuvių kalbą š. Rapolo, š. Jokūbo, Aušros Bromo, Bernardinų ir š. Petro bažnyčiosna Vilniuje ir kitose to miesto bažnyčiose kad būtų skaitoma lietuviškai evangelija. Gegužės 27 d. apsilankė pas mane jaunų dienų draugas Vlad. Maliszewski's, kurs su visa savo šeima buvo iš Suvalkų pabėgęs. 30 d. buvo steigiama „Sveikatos" draugija.

Birželio 3 d. buvo steigiamasis susirinkimas „Liet. Draugijos agronomijos ir teisių pagalbai teikti del karo nukentėjusiems", kuriame ir aš dalyvavau. Birželio 23-26 d. buvo visuotinis Mokslo Draugijos susirinkimas Gurevičienės gimnazijos salėje, kur aš 25 d. skaičiau „Apie levus lietuvių ir kitų Europos ir Azijos tautų pasakose ir dainose" ir sekančią dieną — „Gamta lietuvių dainose ir pasakose". 28 d. mirė žinomas Vilniuje lietuvių veikėjas kun. Juozas Ambraziejus, „Bitininko" ir „Šviesos" redaktorius ir „Lenkiškai-lietuviškairusiško" žodyno autorius, kurs 30 d. Rašos kapuose buvo palaidotas.

Vokiečiams apgulus Kauno tvirtovę, kilo baimė rusų tarpe Vilniuje — imta apkasus dirbti aplink Vilnių, manant čia nuo jų gintis. Liepos 29 ir sek. dienomis varinėta Vilniaus gyventojų vyrai miesto apygardoje apkasus kasti.

Rugpjūčio pradžioje rašiau Vištyčio istoriją. Šito mėnesio 14 d. vokiečių aeroplanas pirmą kartą skraidė ties Vilniumi ir išmetė kelias už geležinkelio stoties bombas, kurios sprogdamos sužeidė kelis žmones. Kauną vokiečiams rugpjūčio 18 d. 1915 m. paėmus, karas vis labyn ir labyn pradėjo artintis Vilniaus linkui. Jau 20 d. ties miestu skraidė net trys vokiečių aeroplanai, rusų armotų apšaudomi. 20-21 d. nukelta nuo pedestalų Puškino biustas ir Katerinos II-sios stovyla, o 25 d. ir Muraviovas, kad vokiečiams nepatektų. Rugpjūčio 24 d. aš pats persikėliau į Mokslo Draugiją prie Pranciškonų gatvės N. 7 gyventi ir jos rinkinius saugoti. Sekančią dieną „Vilijos" Bendrovės fabrika pradėjo kraustyti į Smolenską ir po kelių dienų tapo išgabenta. Tą dieną Bernardinų sode jau galima buvo aiškiai girdėti armotų šaudymas, o aeroplanai skraidė ties miestu ir bombas į geležinkelio stotį mėtė. 28 d. po pietų per Vilnių lėkė Vileikos linkui „Zeppelinai", į kurių rusų armos šaudė; pavakare labai garsiai buvo girdėti armotas dundant. 31 d. pirmą kartą teko matyti Didžiąją gatve rusų kareivius varant apie 30 jaunų vokiečių, suimtų mūšiuose kareivių, o sekančią, rugsėjo 1 d. pas rusų štabą prie tos pat gatvės visą dieną stovėjo vokiečių armos, paimtos mūšyje kur ten šiapus' Kauno. 2 d. priešpiet skrajojo ties miestu vokiečių orlaivis, iš rusų armotų apšaudomas, bet nepataikomas, kaip ir kitais kartais, o naktį ties miestu „Zeppelinai" išmetęs kelias bombas. 3 d. šaudymo iš armotų nebuvo girdėt. Nuo 10 iki 14 d. kasdien skraidydavo vokiečių aeroplanai, kai kada bombas mėtydami; 16 d. Bernardinų sode sėdėdamas, klausiau garsiai girdimos armotų kanonados — tai buvo mūšis už Verkų Kalvarijos. Sekančią, rugsėjo 17 d. rusų kariuomenė pradėjo su abazais Vilniaus gatvėmis šalin trauktis, iš miesto išeidama; naktis buvo lytinga; užmigęs apie 10 v., 5 nuo smarkios detonacijos pabudau; rusai atsitraukdami iš Vilniaus sprogdino Vilijos tiltus ir tūlas trobas. Iki 9 v. rytą 18 dienos suskaityta apie 50 sprogdinimų. Tą dieną ½ 10 v. rytą Ukmergės keliu per Žaliają menkai susprogdintą tiltą atvyko Vilniun vokiečių kariuomenės dalis, žydų linksmi sutikta, lenkių gėlėmis apdovanota. 3 val. po pietų dalis kariuomenės, koki 5 pulkai, mažo skaičiaus oficerių vedama, su armotomis ir kulkosvaidžiais traukė per Aušros bromą geležinkelio linkui paskui rusų kariuomenę. Vilniaus okupacijos dienoje vakare buvo sušaukta „Lietuvių draugijos nukentėjusiems del karo šelpti" bute įvairių srovių atstovų susirinkimas, kad pasitarus, kaip į tą okupaciją žiūrėti, koki dabar uždaviniai prieš mus stojo ir ką ir kaip tolyn veikti. Po ilgų kalbų nieko, kiek atsimenu, ypatingo nenuartė. Kaip vakar, taip ir šiandien, rugsėjo 19, visą dieną traukė per miestą vokiečių kariuomenė su armotomis ir abazais. Vilnių vokiečiams užėmus, laikinasis miesto komendantas gr. Pfeil sekančią dieną išleido į gyventojus apskelbimą, kuriame, tarp kito ko, buvo pasakyta, kad Vilnius iš senovės esąs lenkų miestas ir jų kultūros ugdintas. Vilniaus lietuviai, perskaitę atsišaukimą, rugsėjo 19 d. po pietų „Lietuvių Draugijos" bute buvo susirinkę dėlei protesto prieš grafo Pfeil'o manifestą Vilniaus mieste lenkų naudai. Nežinau tikrai, ar del šito protesto, ar kokios kitos priežasties šitas gatvėse atsišaukimas vos vieną dieną išlipdintas, kitą dieną aukštesnės vokiečių

kariuomenės valdžios įsakymu tapo nuo namų sienų nuplėšytas, o pats jo autorius iš komendantūros pašalintas. Tą pat rugsėjo 19 d. išėjau pėsčias į „Vilijos Bendrovės“ fabriką pažiūrėti, ar nesusprogdino rusai, atsitraukdami iš Vilniaus; radau trobas sveikas, tik fabrika savo tuštumu, viską Smolenskan išgabusus, darė labai liūdną įspūdį! Vakare — pas d-ą Vileišį susirinkime dėlei siuntimo delegaciją į vokiečių karo valdžią del lietuvių kalbos vartojimo mieste — atsišaukimuose ir k. Ant rytojaus — pas Emiliją Vileišienę dėlei ėjimo į vokiečių karišką miesto vyresnybę su lietuvių postulatais. Visą dieną dar vis vežė vokiečių kariuomenės abazus. Vokiečių valdžios įsakyta laiką matuoti pagal Berlyno laiką (Mitteleuropaische Zeit). Rugsėjo 21 d. su p. E. Vileišiene, Jonu Kymantu ir A. Smetona buvome vokiečių karo komendanturoje dėlei „Lietuvių Draugijos“ komiteto prieglaudų, lietuvių mokyklų, apgarsinimų lietuvių kalba ir k.; vakare — šitos Draugijos bute susirinkime dėlei mokytojams kursų sutvarkymo. 22 d. naujai paskirtasis Vilniaus gubernatorius Wegener išleistu paskelbimu nustatė rubliaus kursą 1 m. 60 pf.; 25 d. vaikščiojau iki Žaliojo tilto pažiūrėt, kaip jis rusų be pasekmės sprogdinta, tik visų artimesnių prie tilto namų — ypač Radaskevičiaus, kuriuos M. Draugija norėj pirkti — languose stiklai, tiltą sprogdinant, buvo išmušti. 26 d. vokiečių gubernatoriaus apskelbimu įvesta naujasis Gregoriaus kalendorius, uždrausta laikraščiai leisti, apskelbimai ir t.t. Šiuo laiku persišaldęs, ėgijau slogos, kuri, perėjus į bronchus, mane ilgai kosuliu kankino. Spaudą vokiečiams uždraudus, tekdavo dabar vaikščioti gatvėn, kur jų buvo skelbiama telegramos, ir skaityti žinias apie karą. Pradėjus „Lietuvių Draugijos“ iniciatyva rūpintis lietuvių gimnazijos Vilniuje įsteigimu, spalį 10 d. drauge su M. Biržiška ir Gaidelioniu dalyvavau gimnazijos biudžeto taryboje. 13 d. su atvykusi iš Užvenčio J. Smilgevičium buvova pas vokiečių „Oberbürgermeisterį“ dėlei „Vilijos“ reikalų.

Gimnaziją steigiant, o lietuvių kalba mokiniams reikalingų vadovėlių neturint, kreiptasi į Mokslo Draugiją, kuri jau turėjo nors menką amerikiečių įsteigtą „vadovėlių fondą“. Jau rugsėjo 7 d. Draugijos komiteto posėdyje svarstyta vadovėlių leidimo klausimas. Kadangi pradžios darbui vadovėlių fonde pinigų jau šiek tiek buvo, o tolimesniam leidimui galima buvo pasiskolinti, tai nutarta tuojau vadovėliais rūpintis. Pirmoje eilėje nutarta aprūpinti pradedamoji mokykla, antroje — mokytojų seminarija, trečioje — vidurinė mokykla, sukvietus darban Vilniuje tebesančius mokytojus tam tikron komisijon, kas ir padaryta. Spalį 25 d. tas pats m. Draugijos Komitetas svarstė tolyn vadovėlių klausimą, kadangi „vadovėlių fonde“ buvo tik 2319 r. 24 kap., tai, jo neužtenkant vadovėliams leisti, nutarta pasiskolinti iš M. Draugijos namų statymo fondo ligi 5000 rub., priskiriant juos prie „vadovėlių fondo“. Tokiu būdu aprūpinta vadovėlių leidimo reikalas ir padėta tvirtas pamatas jų daugybės tolimesniam leidimui. Liko dabar tik rupesnis vadovėlius spaudai gaminti, kas ilgainiui taipogi pasisekė, ir mokyklos buvo jais aprūpintos.

Su vokiečių okupacijos valdžia šiek tiek apsipratus ir gyvenimui į normalesnes vėžes inėjus, dabar galimybė atsirado visą laiką, atliekamą nuo dažnų „Lietuvių Draugijos“ ir „Mokslo Draugijos“ komiteto posėdžių, pavesti ramiam mokslo darbui. Ėmiausi tad seniau dar Varnoje rašyto veikalo „Apie prygų trakų tautystę“ tvarkyti ir jį spaudon rengti.

Lapkričio 13 d. A. Janulaičio bute buvo pasitarimas dėlei rašymo vokiečių valdžiai memorialo apie lietuvių padėtį, apie autonomiją, lietuvišką laikraštį ir k. 14 d. lietuvių gimnazijoj prie Did. Paguliankos vakare buvo pirmosios pavidagogijos kursų mokinių išleistuvės. 21 d. — pas vokiečių policijos prezidentą von Bekeratį dėlei „Ryto“ draugijos reikalų su kun. d-ru Bakšiu. 23 d. buvau nuėjęs į „Vilijos“ fabriką, kurią radau labai sunaikintą vokiečių kareivių, kurie joje stovėjo su arkliais ir vežimais. Prie fabrikos prisiartinant, ant kontoros aukšto įvyko gaisras, kurį kareiviai užgesino.

Gruodžio 4 d. „Rūtos“ susirinkime lietuvių valgykloje buvo A. Janulaičio referatas apie d-ro Gaigalaičio brošiūrą lietuvių klausime, o sekančios dienos vakare š. Mikalojaus bažnyčios salėje — „Lietuvių Draugijos“ metinių sukaktuvių vakarėlis. Gruodžio 12 d. iš ryto atvyko Vilniun vokiečių kaizeris Vilius II-sis, kurį apie 3 val. po pietų mačiau automobiliu

važiuojant Didž. gatve. Gruodžio pirmomis dienomis buvau padavęs į „Passamt'ą“ prašymą, kad man išduotų leidimą — „Passirschein'ą“ Vilkaviškin važiuoti; po kelių dienų vaikščiojimo ten 17 d. gavau šitokią atsaką: „Ihr Gesuch um Ausstellung eines Reisescheins wird abgelehnt“. 18 d. apsilankė iš Tilžės atvykęs spaustuvninkas Jagomastas, kuriam įteikiau 200 markių skolos, kad atiduotų kun. J. Zilinskui Tilžėje. 21 d. buvo pas mane vienas žmogus, kursai pranešė, kad jis, intartas šnipinėjime, turėjęs ištisą mėnesį kalėjime tupėti; anot jo, ir aš esąs tūlo Karpavičiaus ir Zarembos vokiečiams denuncijuotas, buk neištikimas esąs. — Pastarąjį gruodžio dienos vakarą buvome „Rūtos“ salėje menku ūpu naujų metų sutikti.

1916 m. sausio 1 d. mano dienyne užrašyta: „Sveiki Naujieji Metai, kad jūs būtumėt ramesni ir linksmesni už praėjusius!“ Sausio 2 d. buvo š. Mikalojaus bažnyčios salėje vaidinta, o 4 Didžiojoje vaikų prieglaudoje — aplelė. 6 d. susipažinau su d-ru Stepučiu, „Dabarties“ redaktorium, kurs su Jagomastu buvo atvykęs iš Kauno. 9 d. — Mikalojaus salėje vaikams vaidinant „Aguoną migdytoją“. Šiomis dienomis buvo dažnai arhythmijų. 11 ir 13 d. sėdėjau p. Janulaitienei mano paveikslą piešiant. 12 d. drauge su Stulginsku, kan. Kukta ir kun. Bakšiu buvome pas vokiečių burgomistrą Pohl'ių dėlei išrinkimo dviejų burgomistrui patarėjų iš lietuvių tarpo. 18 d. vakare — susirinkime dėlei lietuvių konferencijos sušaukimo. 23 d. Mikalojaus salėje steigiamame kooperatorių draugijos susirinkime. 29 d. — „Rūtoje“ susirinkime dėlei manyto steigti Vilniaus lietuvių liaudies universito. Vasario 3 ir 10 d. „Lietuvių Draugijos“ bute svarstyta susirinkime vokiečių valdžiai rašomasis memorialas, o 17 d. tokiam pat susirinkime skaičiau memorialą apie lietuvių etnografines sienas.

Kovo 4 d. pabaigiau rašęs veikalą „Apie prygų trakų tautystę ir jų atsikėlimą Lietuvon“, kursai vėliau — 1921 m. — tapo „Lietuvių tautoje“ atspausdintas. Vokiečiams sumanius surašinėti Vilniaus gyventojus, kovo 4, 5, 10, 11, 12, ir 16 d. lietuvių buvo šaukiami susirinkimai dėlei šito klausimo. Laikraščio „Zeitung der X Armee“ redaktorių: leit. Urban'o ir Fredo Handrick'o sumanytai lietuvių etnografijos parodai taisyti, sulig Draugijos Komiteto nutarimo, buvo duota iš M. Draugijos rinkinių daug juostų, žiurkštų ir k. dirbinių, kuriuos aš kovo 18 d. redakcijon nugabenau.

Balandžio 24 d. buvo pasirašyta po dėkos adresu papai Benediktui už atsiuntimą „Lietuvių Draugijai nukentėjusiems del karo šelpti“ 10 000 ital. lirų; tą pat dieną tartasi, kaip reaguoti į vokiečių pakvietimą dėlei memorialo padavimo, kad išgavus politišku Lietuvai teisių. 29 d. katedroje priešpieť buvo pamaldos už mirusį Petrą Kraučūną, kun. Balvočių (Gerutį) ir Česl. Sasnauską; vakare lietuvių gimnazijoje apie tuos vėlionius ir jų darbus — paskaitos. Tą pat dieną, vokiečiams padavus mintį, tartasi pas d-rą Šaulį apie protestą prieš rusų politiką Lietuvoje. 30 d. buvo „Lietuvių Dailės draugijos“ visuotinis susirinkimas.

Gegužės 1 d. Vokietijoje, taip lygiai ir visoje Lietuvoje, laikrodis nustatyta viena valanda pirmyn, kad būtų ilgesnė diena su saulės šviesa. 14 ir 28 d. taisyta ir svarstyta memorialas prieš rusų politiką Lietuvoje. Gegužės 19 d. kun. d-ras Bartuška ir d-ras J. Bielskis apsilankė „Lietuvių Draugijos“ komiteto posėdyje su pranešimu apie lietuvių ūpą Amerikoje karo laiku; vakare jiems buvo prirengta vakarienė lietuvių valgyklos salėje su prakalbomis. 26 d. buvau pas chef'ą civilės vokiečių valdžios grafą Yorck'ą dėlei Mokslo Draugijos visuotinio susirinkimo, kurs tais metais po pergalėjimo didelių kliūčių iš vok. valdžios pusės vos birželio 13-15 d. Mikalojaus salėje galėjo būt atidarytas; jame aš skaičiau du referatu: „Lietuvių kultūra praistorijos laikais“ ir „Iš Vištyčio istorijos XVI-XIX šimtmetyje“. Birželio 8 d. — susirinkime dėlei Rusijos įvairių tautų rengiamojo Lausanoje kongreso; išrinkome tan kongresan lietuvių atstovais: A. Smetoną, inž. S. Kairį ir d-rą J. Šaulį. 17 d. pas d-rą Šaulį — konferencija su d-ru Erichu Zechlin'u, vokiečių civilės valdžios valdininku, dėlei Vilniaus bibliotekų ir archyvų, kuriuos vokiečiai nenorėjo mums pavesti; kiek vėliau dėlei memorialo apie rusų politiką ir važiavimo lietuvių atstovų kongresan; tą pat dieną — švietimo komisijoje dėlei mokykloms vadovėlių. 25 d. buvo Dievo Kūno šventė; lenkų patriotai surengtoje gatvėmis procesijoje giedojo vokiečių nedraudžiamą „Bože coć

Polskę"; vakare buvau Lukiškių pleciaus cirke „Šilo gėlė" vaidinant. 26 d. buvau pas vokiečių burmistrą Pohl'ių dėlei d-ro Steputačio per jį atsiųsto laiško, kuriuo jis prašė, kad aprašyčiau į „Dabartį" vokiečių valdžios taisomą „Darbaviečių parodą" (Ausstellung Wilnaer Arbeitsstuben), ką aš po kelių dienų ir atlikau. Toje pat naminių dirbinių parodoje 27 d. apsilankė Vokietijos „Reichstago" prezidentas Kämpf, viceprezidentai Dove ir Paasch su palydovais. 30 d. šitą parodą oficialiai atidarant man lietuvių skyriuje teko pasipažinti su X-sios vokiečių armijos vadu von Eichhornu ir su jo žmona.

Liepos 6 d. vokiečių „passamt'e" padaviau prašymą, kad leistų į Ožkabalius važiuoti brolio šeimos reikalu; atsakyta, kad atečiau už 14 dienų, kada jie gausią iš vietos atsaką, ar aš tikrai brolio šeimos globėju esmi; 20, 24, 27 d. dar nebuvę gauta nė kokios žinios apie mane iš Vilkaviškio, tik rugpjūčio 2 d. sužinojau, kad man keliauti leista, ir kitą dieną gavau „Passirschein'ą" vienam mėnesiui. Tuo tarpu A. Smetona, iš užsienio sugrįžęs, 27 d. pranešė susirinkime apie savo dalyvavimą tautų kongrese Lausanoje ir savo kelionę Vokietijoj; kitu du delegatu: Kairys ir Šaulys apie savo kelionę Šveicarijon referavo tik rugpjūčio 1 d.

Gavęs, kaip jau minėta, leidimą iš Vilniaus išvažiuoti, rugpjūčio 4 dieną buvau nuėjęs į „Verkehrsam't'ą" pasiklausti, ar yra reikalinga Vilkaviškin važiuojant „Reisebescheinigung" ir „Entläusungsschein"; 6 d. išvažiavau Vilkaviškin, iš kur ½ 8 val. pavakare buvau jau Ožkabaliuose. Čion sugrįžęs priverstas buvau pasirodyt — prisimelduot — vokiečių vietinės administracijos viršininkui „Amtvorsteher'iu" Habermann'ui Pagerniavės dvare; prie tos progos pareikalavau iš jo, kad duotų mano brolio dukteriai Teklei leidimą išvažiuoti Vilniun, kur ji turėjo įstoti į lietuvių gimnaziją. Prieš išvažiuosiant Vilniun vėl asmeniškai turėjau jam pasirodyt. 28 d. su Tekle išvažiavova į Vilkaviškio geležinkelio stotį ir pavakare pasiekėme Vilnių. Tą pat dieną čia mirė lietuvių veikėjas ir literatas Gabrielius Landsbergis ir sekančią dieną Rašos kapuose palaidotas.

Ožkabaliuose būdamas, turėdavau kasdien labai daug ligonių, kuriuos apžiūrėjęs atliekamą laiką suvartodavau vaikštytėms žinomose vietose; kai kada važinėdavau pas ligonius kaimuose. Nervai buvo beveik normalūs.

Sugrįžęs Vilniun, rugsėjo 1 d. „Lietuvių Draugijos" komiteto posėdyje skaičiau savo pranešimą apie apsilankymą Suvalkų gubernijoje, kurs sub titulo „Iš lietuvių gyvenimo 1915-1917 m. po vokiečių jungu" 1919 m. atspausdintas tapo. 10 d. Mikalojaus salėje buvau, vaidinant „Omne vivum ex ovo". Rugsėjo 23 d. pradėjau rašyt Gražiškių bažnyčios istoriją, kurią pabaigiau spalį 5 d.

Nuo spalį 1 d. laikrodis atsukta viena valanda vėliau — žiemos laikas. Spalį 12 d. buvau „Vilijos" fabrikos žiūrėti, kur tuomet buvo patalpinta vokiečių „Werkstatt der Beleg. Artillerie N. 7" (Zweigstelle). 22 d. lietuvių gimnazijoje vakare buvo švęsta metinės gimnazijos įsteigimo sukaktuvės. 24 ir sek. dienas teko man dirbti M. Draugijos archyvą iš rūsio atgal Draugijon bepernešant ir jį tvarkant.

Lapkričio 4 d. buvau pas d-rą Vileišį dėlei vokiečių įsakytos visų gyventojų revakcinacijos ir magistrate, kad sužinojus, kokį pagalvinį mokesnį man užkrauta; pasirodė, kad net 120 markių. 17 d. pas mane buvo apsilankę kun. d-ras Bakšys su A. Smetona dėlei sumanymo leisti lietuvišką laikraštį, kurio redaktorium tuo tarpu apsiėmiau aš būti. 26 d. Mikalojaus salėje, vaidinant „Audra giedroje". 28 d. d-ro Šaulio bute A. Smetona, kun. d-ras J. Stankevičius, aš — pasikalbėjime su Kauno gub. dvarininku Kognovickiu, iš kurio patyrėme apie lenkų ūpą Varšavoje, kad jie prielankiai į Lietuvos nepriklausomybę žiūrį tik unijoje su Lenkija ir kad šiuo laiku Berlyne esą svarstomas Lietuvos likimas. Sakoma, esą vokiečiai norį Vilniaus, Suvalkų ir Gardino gubernijas sujungti vienon gubernatorystėn, o Kauno priskirti prie Vokietijos. Mat įvairių tuomet būta paskalų.

Sekmadienį, gruodžio 3 d., apie 10 val. priešpiet A. Stulginskas pranešė, kad vakar vakare apie 10 val. pas Ant. Smetoną vokiečių policija padarius kratą ir, jį suareštavus, apgyvendinus „Bristolio" hotelyje. Po valandėlės, dar Stulginskui pas mane esant, atėjo Leonavičius ir atnešė žinią, kad vakar vakare ir kun. Bakšį, grįžtantį iš Kauno, geležinkelio

stotyje vokiečiai suėmė ir jį automobiliumi nugabenę tiesiog į Lukiškio kalėjimą. Su Stulginsku pasitarus apie tai, ką reikėtų daryti, kad Smetoną iš arešto paliuosavus, ir jam drauge su Leonavičium iš mano buto išėjus, praėjus tik kokiam pusvalandžiui, ½ 1 val. atvyko ir pas mane policijos leitenantas su unteroficierium, 2 kareiviais, šautuvais apsiginklavusiais, ir vienu Vilniaus jaunu žydeliu, mokačiu lietuviškai ir lenkiškai — kratos darytų, kurią ir padarė, paimdami man tūlas mokslo noticas ir dokumentus. Iš pasikalbėjimo su žydeliu paaiškėjo, kad krata daroma lenkų denunciacijos dėlei. Krata atlikę, nusivedė mane į „Zentralpolizeistelle Kowno bei Ob.-Ost" prie Jurgio gatvės N. 22, kur mane kapitonas Westphal kamantinėjo. Sužinojęs, kas aš esmi, kiek metų, kokios tikybos, ir užklausus, kokių politikos pažiūrų, pasisakiau prie tautiškosios lietuvių demokratų prigulįs partijos ir, nors įsitikinęs republikonas būdamas, pasakiau, kad partijos tikslas esąs atstatyti nepriklausomąją didžią Lietuvos kunigaikštystę su didžiuoju kunigaikščiu priešakyje. Paskui, užvedus kalbą apie Lietuvos inteligentiją, pasakiau, kad ji, mažą dalį čia likusią išskyrus, beveik visa Maskolijon išsidanginus; tam priešais Westphal'is užtėmijo, kad visgi, girdi, J. Vileišis ir A. Janulaitis likę (pirmasis kalėjime, o antrasis jau Vokietijon išgabentas). Paskui Westphal'is klausė, ar aš nepažįstas kun. Bakšį ir Vokietijon išgabentąjį Gižų kleboną Krištolaitį ir kokį tai Staniulį. Atsakiau, kad pirmu du nors paviršutiniai pažinstu, o Staniulio — ne. Tada užvedė kalbą apie lietuvių platinamus atsišaukimus, kurie jam ir policijai aplamai darą daug neramumo ir nesmagumo, ir, rodydamas socialistų partijos naujausį, girdi, vakar sugriebtą atsišaukimą, klausė, ar aš žinaš apie tokius atsišaukimus, ar neturėjęs ką su jais bendro, ar nežinaš, kas juos, kur spausdina ir skleidžia, ar jie Vilniuje spausdinti, ar iš kur kitur įgabenti. Man atsakius, kad apie atsišaukimus esmi girdėjęs, bet jų nematęs, kad nieko nežinau, kur, kieno spausdinami ir skleidžiami, Westphal'is paklausė: ogi, girdi, ar stipri ir skaitlinga esanti socialistų partija Lietuvoje? Atsakiau, kad tikro skaičiaus negalima turėti, kad ji daugiausia turinti adeptų Kauno gubernijoje, o Vilniuje darbininkų ir žydų tarpe. Prisiminęs toliau „Lietuvos Ūkininko" išleistojo Lietuvos žemėlapiu su etnografijos siena, klausė, ar aš nedalyvavęs jo išleidime, atsakiau, kad — ne. Dar toliau klausė, ar aš nežinaš ką apie „susirinkimą" namuose N. 2 prie Labdarių gatvės, atsakiau, kad — ne, o klausiant turėta omenyje lietuvių moksleivių bendrabutis, kur mergaičių skyriuje vakar naktį padaryta krata, bet nieko nerasta. Užrašius visus mano parodymus tam tikrame protokole ir davus man pasirašyti, paleista mane namon, pasilaikant suimtuosius mano rankraščius policijoje. Paimta iš mano tekų daugybė išrašų iš įvairių tautų pasakų apie levus, iš dainų — apie auksą ir sidabrą, dvi kopiji Veliuonos baudžiauninkų įgaliojimo advokatui bylą vesti prieš kun. Poniatovskį, Veliuonos seniūną, gale XVIII šimtmečio iš Vilniaus archyvo, išrašą iš „Dziennik Wileński" 1820 m. apie lietuviškų pavardžių polonizaciją ir k. Tą pat dieną, kaip pas mane, padaryta kiek anksčiau krata ir pas p. Emiliją Vileišienę, pas kurią rasta pora atsišaukimų lietuvių kalba. Ir ją Westphal'is tardė. Užmiršau dar paminėti klausimą, ar aš daug keliavęs? Atsakiau, kad savo gyvenime esmi daug ir toli keliavęs, bet kad, vokiečiams Vilnių užėmus, buvau tik kartą šiais metais savo tėviškėje Suvalkų gubernijoje.

Gruodžio pradžioje vokiečių sugalvota gyventojų tautystės žinias rinkti permaining duonos korteles. Šito klausimo gvaldymui buvo šaukiama „Lietuvių Draugijos" bute kelis syk susirinkimai ir nutarta į sąrašų darymo komisijas lietuvių atstovų nesiųsti. Dėlei uždėto man pagalvinio mokesnio 120 m. padavus magistratan pareiškimą, kad jis neteisėtai uždėta ir kad būtų, kaip toks, visiškai pašalintas, gauta atsakas, kad jis numazintas iki 40 markių, paliekant 80 m., kurias teko užmokėti. Gruodžio 22 d. Mokslo Draugijos bute susirinkime buvo įdėmus Myk. Römerio pranešimas apie dalykų padėtį Lenkijoje ir lenkų santykius su lietuviais. 25 d. su Smetona ir Šauliu svarstyta laikraščio leidimas. 31 d. naujus metus sutikome skaitlingame susirinkime lietuvių valgyklos salėje.

Šiais metais, kaip ir pirmiau, dalyvaudavau „Lietuvių Draugijos", Mokslo Draugijos komiteto ir vokiečių leistosios „Ryto" Draugijos valdybos posėdžiuose, teko revizijos daryti moksleivių bendrabučiuose, „Liet. Draugijos" buchhalterijoje ir k.

1917 m. sausio 1 d. — darbininkų sąjungos salėje vaidinant „Mirgą“ lietuvių darbininkų vokiečių iniciatyva įtaisytos pigiosios valgyklos naudai. Nuo vokiečių gaminamos labai stambiai maltos, su pelais maišytos duonos pagedo mano viduriai, kas gana ilgą laiką dūravo. 25 d. pas mane susirinkime svarstyta Niemojevskio palaikoma lenkų valstybės taryboje pareikštoji nuomonė apie prijungimą prie Lenkijos linkstančių jospi kraštų — ypač Lietuvos. Sausio 29 d. apsilankė baronas Fr. Ropp'as iš Berlyno drauge su d-ru Šauliu; buvo kalbėta apie Vokietijos politikos kryptį Lietuvoje ir k.

Vasario 4 d. apsilankė J. Smilgevičius iš Užvenčio Kauno gub.; tarp kito ko, pasakojo, kad vokiečiai Kauno gubernijoje iki šiol rekvizavę 22 000 arklių savo kariuomenei ir armotoms vežioti. Vasario 13 d. iš tūlų vokiečių girdėta, kad yra rengiama nuo kovo 1 dienos suvienijimas „Verwaltung Litauen“ (Kauno gub.) su „Verwaltung Suvalki-Wilna“ vienon administratyvėn vieneton, po vardu „Litauen“ ir viena valdžia. Po surengtu protestu prieš lenkų pretensijas į Lietuvą vasario 17 d. „Liet. Draugijos“ bute daugelis lietuvių dėjo savo parašus. Sekančią dieną — Mikalojaus salėje vaikams „Naktigonė“ vaidinant. Vasario 20 d. lietuvių valgykloje buvo prirengta užsigavėjimo vakarienė.

Vokiečiai, užėmę Lietuvą ir Vilnių, manė čia įsikursią, todėl ėmė rengti dargi dailės parodas. Taip vasariui baigiantis Karaliaučiaus dailininkai buvo įtaisę Vilniuje Salkindo namuose, rods, nedideliausią dailės parodą, kurioje Hindenburg'o, Ludendorfo ir k. paveikslai buvo išstatyti. Vasario 27 d. buvo pas mane konferencija dėlei Šaulio, Smetonos ir Kairio naujai rengiamos kelionės Berlynan su politikos misija.

Kovo 1 d. atėjo iš vokiečių valdžios Vilniaus-Suvalkų srities viršininko grafo Yorcko von Warterburg'o laiškas su pranešimu, kad vyriausias kariuomenės vadas Rytuose Bavarijos kunigaikštis Leopoldas davęs leidimą išleidinėti Vilniuje lietuvišką laikraštį. 4 ir 5 d. buvo pas mane kun. d-ras Bakšys ir kun. d-ras Zajančkauskas laikraščio leidimo reikalu, taipogi tuo pat reikalu — ir 7 dieną; kadangi buvo reikalinga padaryti su vokiečių presos biuru (Pressestelle) tam tikras kontraktas, tai jo darymą atidėjome iki A. Smetonai sugrįžus iš Berlyno, kur jis tuomet buvo nukeliavęs su Šauliu ir Kairiu. 11 d. „Laimės“ kooperatyvo draugijos visuotiname susirinkime pirmininkavau. Kovo 13 d. su kun. Bakšiu buvova nuvykę pas politikos skyriaus šefą oberleitenantą Küglerį civilinės valdžios (Zivilverwaltung Wilna-Suwalki) biure ir pas jį gana ilgai buvova. Ilgame pasikalbėjime iš priežasties lietuviškojo laikraščio leidimo sužinojova, kad tokio laikraščio pasirodymą vokiečiai skaitą svarbiu ir kad vyriausias vadas Rytuose (Oberbefehlshaber Ost) Bavarijos princas Leopoldas, kaip vokiečių katalikų „centro“ partijos žmogus, suteikdamas laisvę Vilniaus lietuviams leisti laikraštį, pastatęs sąlyga, kad jo redaktorių vienas būtinai būtų kunigas. Kadangi pakviestasis į redaktorius kun. d-ras V. Zajančkauskas jau išvažiavęs Geranonyzna, nepadaręs kontrakto presos biure, tai ir Kügleris patarė palaukti sugrįžtant iš Berlyno A. Smetonos ir, jam sugrįžus, pasikviesti Vilniun Zajančkauską, kad jis su kuo kitu, jei Bugailiškis atsisakytų, po kontraktu pasirašytų. Tolyn nusišnekėjus Kügleris padavė žinią, kad nuo šio mėnesio 15 dienos šalies valdyme įvyksianti permaina: būsią suvienytos Suvalkų, Kauno ir Vilniaus gubernijos vienan kūnan po Lietuvos vardu, kuri būsianti generalgubernatoriaus valdoma, bet kas tą vietą užimsias, dar tikrai esą nežinoma. Lietuvos generalgubernatorystė būsiant iki karui pasibaigiant. Vokiečių valdžia prielankiai žiūrinti į lietuvių tautą, ji nenorinti Lietuvą nė germanizuoti, nė kolonizuoti, bet kokia jos ateitis laukianti — dar nežinoma. Užėjus kalbai apie Lietuvos lenkus, Kügleris išsitarė, kad tuo tarpu vokiečių valdžia nemananti jų spausti, bet kur jie lendą į lietuvių tarpą savo mokyklomis, ten tokios mokyklos būsiančios uždarytos. Apie Vilniaus diecezijos administratorių Michalkevičių Kügleris pasakė, kad jis iš pradžių buvęs neutralus, bet pastaruoju laiku pakrypęs lenkų pusėn ir juos globojās, bet su jo pašalinimu reikėsią laukti iki karui pasibaigiant. Kovo 14 d. valdžios laikraštis „Wilnaer Zeitung“ paskelbė vokiečių valdžios pranešimą apie Kauno, Vilniaus ir Suvalkų gubernijų draugėn suvienijimą ir pavedimą tą kraštą valdyti kunigaikščiui Pranui-Juozupui von Isenburg-Birstein'ui. Suvienijimas prasidedās nuo kovo 15 d. Valdymo vieta — Vilnius. 16 d.

„Wilnaer Zeitung" ir kiti laikraščiai pranešė apie įvykusią vakar Peterburge rusų revoliuciją. 17 d. — pas mane d-ras Damaševičius, kun. d-ras J. Stankevičius ir Paknys dėlei pasitarimo apie laikraščio leidimą. Kovo 20 d. „Lietuvių Komite" daviau Pajaujui perrašyti mašina mano laišką į vyskupą Karevičių ir Seinų diecezijos administratorių Dabrilą su pranešimu apie laikraščio, kuriam vardą „Lietuvos Aidas" daviau, leidimo sumanymą Vilniuje ir su prašymu, kad atsiųstų savo diecezijos kunigų sąrašus. 26 dienos „Wilnaer Zeitung" rašo apie „Wünsche der Litauer": „Wie das Wolfsche Telegraf-Büro erfährt, hat der Staatssekretär des Auswärtigen Amts, Herr Zimmermann, vor einigen Tagen eine Abordnung von Litauern aus dem besetzten Gebiet empfangen. Der Statssekretär hat die von der Abordnung ihm vorgetragene Wünsche angehört und im Laufe der Unterhaltung zum Ausdruck gebracht, dass die kaiserliche Regierung der litauischen Bevölkerung das grösste Wohlwollen entgegenbringe und beim Friedensschluss ihren Wünschen nach Erlangung einer weitgehenden Selbsterverwaltung volles Entgegenkommen zeigen werde". Vilniaus lietuvių pasiuntiniai: A. Smetona, d-ras Šaulys ir inž. Kairys, kurie buvo Berlyne ir su Zimmermann'u kalbėjo, vakar vakare Vilniun sugrįžo ir 28 d. pas mane susirinkime pasakojo apie savo kelionę Berlynan, apie pasikalbėjimą su Zimmermann'u, apie ką laikraščiuose pranešta, taipogi apie pasikalbėjimus su įvairių Vokietijos partijų atstovais parlamente, apie tai, kad d-ras Gaigalatis padavęs kancleriui memorialą apie Lietuvos padėtį, taipogi ir mūsų delegatai įteikę memorialą reichstago nariams; toliau pasakojo, kad į Stockholmą važiuoti negalėję dėlei vėlesniam laikui Lygos konferencijos atidėjimo iš priežasties Rusijoje revoliucijos įvykimo, o Šveicarijon nuvykti negalėję dėlei neturėjimo iš vyriausiojo kariuomenės vado Rytuose leidimo. 30 d. prieš piet ties Vilniumi skraidė rusų aeroplanas ir ties prėkių stotimi metęs ar 3 bombas, kuriomis, sako, užmušta ar tik sužeista du miestelėnu ir vienas vokiečių kareivis. Vokiečiai į aeroplaną šaudė iš armotų. „Berliner Tageblatt" iš kovo 31 d. N. 165 paduoda iš Amsterdame išeinančio „Algemeen Handelsblad", kuriam iš Peterburgo pranešama, kad provizorinė Rusų valdžia užsiimanti lenkų ir lietuvių klausimu. Justicijos ministeris apdirbęs įstatymą, kuriuo būsiant pašalintos varžomosios tikyba teisės. Lietuvai esanti sušaukta ypatinga Taryba, kuri turėsianti rišti politikos, ūkio ir švietimo klausimus. Tarybon esą paskirta 24 nariai, kurių pusė lietuviai, 7 rusai, kurių 6 gūdai, 2 lenku ir 3 žydai. Laukiama ūmu laiku atsišaukimo į lietuvių tautą, kuriuo būsias kviečiamas Peterburgan seimas. Tą pat žinią „Berliner Tageblatt" pakartojo dar balandžio 2 d.

Šitą balandžio dieną gavau laiškus su reikiamomis žiniomis iš vysk. Karevičiaus ir administratoriaus Dabrilos, kuriuose patariama „Lietuvių Aidas" leidinėti tik 2-3 kartus savaitėje. 5 d. vakare buvo susirinkimas dėlei lietuvių laikraščio leidimo apsvartymo. D-ras Šaulys paskaitė vokiečių „Pressestellés" siulomasias laikraščiu leisti sunkokas sąlygas. 5 ir 6 dieną vakare vėl laktė ties Vilniumi rusų aeroplanai ir mėtė bombas. 11 d. vokiečių magistratas, kursai sulig šiol penėjo miestelėnus dažnai su pelais, maltais šiaudais, burokais maišyta duona, nuo šios dienos įsakymu leidžia žmogui tik $2\frac{3}{4}$ svaro duonos savaitei ingyti, tokiu būdu buvusią iki tol savaitinę $4\frac{1}{2}$ svarų duonos porciją numažindamas ir leisdamas numažintos porcijos svarą po 18 pf. pirkti, o tiems kurie norėtų gauti pilną $4\frac{1}{2}$ svarų porciją — taigi $1\frac{1}{4}$ sv. dasipirkti, kad už svarą mokėtų po 60 pf. Čia reikia užrašyti iš „Vossische Zeitung" paduotąją iš rusų laikraščių žinią, kad rusų laikinosios ministerijos sąstatan buvęs paskirtas M. Yčas švietimo ministerio padėjėju Peterburge. Nuo balandžio 16 d. vokiečių vėl įvesta vasaros laikas, pavarius laikrodį viena valanda pirmyn. Prieš keletą dienų laikinajai rusų valdžiai paskelbus Lietuvos ir Ukrainos autonomiją, vokiečių Rytų srityje išeinantiems laikraščiams uždrausta apie tai rašyti ir garsinti. 18 d. po susirinkimo pas mane laikraščio leidimo reikalu vakare buvau su d-ru Šauliu „Pressestellėje" pas jos viršininką ritmeisterį Stilcke, kursai reikalauja, kad šalia manęs būtų kitas redaktorius, būtinai kunigas. 26 d. d-ras A. Vileišis pranešė, kad vokiečiai padarę kratą lenkų įstaigoje „Miejskie kuratorjum nad biednemi", radę netaisyklingai išaikvotas sumas, konfiskavę kasą ir rengiasi kuratoriją nuo gegužio 1 d. uždaryti, atėmę ją iš lenkų rankų. Vakara ir šiandien kuratorijos kontoros

rakandus lenkai išgabena, kad juos nuo vokiečių paslėpus mieste. Šiosdieninė „Wilnaer Zeitung“ paduoda iš „Kownaer Zeitung“ straipsnį apie tai, kad laikinoji rusų valdžia paskyrusi Vilniaus gubernijos daliai, likusiai po rusų, gubernatorium lenką „Budrevičių“, kas esą neteisinga, nes Vilniaus gubernija esanti iš didesnės dalies lietuvių apgyventa ir jiems prideranti. Straipsnio rašytojas kaltina „Unterstaatssekretorių Ekzellenz“ Yčą, kad jis neturėjęs valdžioje įtekmės, kad galėjo tapti Vilniaus gubernatorium lenkas „Budrevičius“.

Nuo gegužės 1 d. vokiečių magistrato burmistro pakelta duonos kaina iki 43 pf. svarui ir duodama pirkti žmogui 3 ½ sv. savaitei, taigi dienai ½ svaro; iš 3 ½ sv. imama 1 m. 51 pf. 3 d. buvau vokiečių cenzuroje ir padaviau prašymą, idant leistų Mokslo Draugijos leidinius iš Vilniaus išgabenti provincijon; prižadėjo nusiųsti pridėtasias prie prašymo knygas į vyriausio vado Rytuose stovyklą Bialostoke ir atsaką suteikti po 14 dienų. 5 d. susirinkime d-ras Šaulys pranešė, kad gegužio 1 ir 2 d., sulig gautosios iš Berlyno žinios, d-ras Gaigalatis įteikęs valstybės sekretoriui Zimmermann'ui memorialą apie Lietuvą, kuriame reikalaujama, kad būtų ir Lietuvoje, kaip Lenkijoje, įvesta tautos taryba; su šituo projektu Zimmermann'as sutikęs, tik jo įvykdinimą atidedas tolimesniam laikui. 10 d. buvo susirinkimas dėlei atstovystės nustatymo lietuvių labdarinių draugijų santykiuose su kitataučiais. 12 d. teko girdėti iš kun. Totoraičio, grįžusio drauge su Seinų vyskupu Karosu iš Rusijos, paeinančią žinią, kad rusų valdžia paskyrusi Vilniaus gubernatorium ne lenką Kudrevičių, prieš kurio paskyrimą užprotstavę lietuviai, bet advokatą Mykolą Šleževičių, Suvalkų gubernatorium d-rą K. Grinių, o Kauno, regis, advokatą P. Leoną. Užmiršau patėmyti, kad ketvirtadienio 17 d. „Wilnaer Zeitung“ pranešė, jog nuo ateisiančios savaitės Vilniaus vokiečių magistratas nusprendęs duoti žmogui pirkt duonos tik po 100 grammų dienai. Privatinėse žydų kepyklose duonos kaina pakilus iki 1.80 m. svarui, ir tai ne visada ir ne visur gaunama pirkti. 20 dienos laikraščio „Germania“ numeryje patalpinta į Vokietijos katalikus pakvietimas dalyvauti šios dienos rinkliavoje, papos Benedikto įsakytoje, Lietuvos naudai visose katalikų bažnyčiose. Nurodydamas į netikusius lietuvių su rusais santykius praeityje, į tai, kad Lietuva karo laiku labai nukentėjusi ir nuvargusi, ir į tai, kad joje būsiant derlinga dirva vokiečiams apsigyventi ir pasekmingai veikti, atsišaukimo rašytojas kviečia vokiečius katalikus lietuvių naudai gausias aukas tą dieną duoti. Negaunant iš po vokiečių valdžios esančiųjų kepyklų daugiau duonos, reikėtų badu dvėsti. Gerai dar atsitiko, kad atėjęs šiandien Ant. Smetona pasiūlė man davinėti iš savo namie keptosios duonos po 2-3 svarus savaitei, skaitant svaro kainą 30 kap.=60 pf. — Gegužės 25 d. „Lietuvių Draugijos“ komiteto posėdyje, tarp kitų reformatų, pastorius Šernas, ką tik sugrįžęs per Vokietiją iš Rusijos, pasakojo apie „Lietuvių Draugijos del karo nukentėjusiems šelpiti“ Komiteto veikimą Peterburge ir apie Rusijoje esančių lietuvių padėjimą, kursai neblogas esąs. — Vokiečiams miestą valdant ir maistui pablogėjus ir sumažėjus, žmonių mirtingumas Vilniuje paskutiniaisiais mėnesiais labai padidėjo. Taip, pav., lapkričio m. 1916 m. Vilniuje mirė 471, gruodžio — 580, sausio 1917 — 640, vasario 719, kovo 850, balandžio 1000 su viršum. Sekančiais mėnesiais mirtingumas dar labiau turės padidėti dėlei sumažinimo duonos porcijos dienai iki ¼ dalies svaro. Gegužės 29 d. katedroje buvo pamaldos už vėlionius: Juozą Kubilių, Gabr. Landsbergį, d-rą K. Pietarį, d-rą Velbutą, kun. J. Pranaitį, pralotą Antanavičių, kun. J. Ambraziejų ir k. karo metais mirusius Lietuvos inteligentus; mišias skaitė kun. J. Stankevičius, pamokslą pasakė kun. Čibiras. Gegužės 30 d. „Lietuvių Draugijos“ Komiteto posėdyje d-ras Šaulys perskaitė 44 Vilniaus lenkų suruoštąjį apie prijungimą Lietuvos prie Lenkijos memorialą, paduotąjį per Kariškosios valdžios šefą kun. Isenburgą Vokietijos kancleriui. Tą pat dieną vienas iš Kauno gub. atvykęs kunigas pasakojo, kad vokiečiai ten darą rinkimus į lietuvių tarybą Vilniuje: sušaukia viso pavieto kunigus, kurie iš savo tarpo turį išrinkti vieną atstovą ir iš žmonių tarpo vieną kokį mokintesnį. Kadangi Kauno gubernijoje šiuo laiku yra apie 20 pavietų, tai nuo vienos tos gubernijos turėtų susirinkti Vilniuje apie 40 atstovų.

Birželio 2 d. turėjau pasikalbėjimą su d-ru Zechlin'u ir su d-ru Šauliu. Zechlinas

pranešė, kad iš Bialostoko gauta paliepimas įtaisyti ir Vilniuje, kaip Varšavoje, tarybą Lietuvai iš kokių 24 žmonių, todėl, prieš išvažiuosiant sekančią dieną į vyriausiojo vado Rytuose stovyklą Bialostoke, jisai atėjęs pas mane, kad sužinojus mano nuomonę šiame klausime. D-rui Šauliui išdėsčius, kad prieš suorganizavimą tarybos narių reikalinga būtų susižinoti su provincijos gyventojais ir su užsienio lietuviais tarybos reikalais, ir aš pripažinau tokios konferencijos, sušaukiamos Vilniun, reikalingumą ir naudingumą. Perėjus prie klausimo apie laikraščio leidimą, pripažinta buvo reikalas, iki tarybai susidarant, pradėti jį leisti, kad suagitavus žmones tarybos tikslui. Zechlinas išreiškė savo nuomonę dėl politikos krypsnio Lietuvoje: Vokietijai esą reikalinga turėti Lietuvoje sutvirtinta kariuomenės padėtis ir turėti savo rankose geležinkelius, o visą kitą, būtent — savistovybę, paliksianti lietuviams. Svarbu esą Vokietijai turėti ryšį su Lietuva ir ekonomijos dalykuose, iš ko galėsianti būti nauda ir pačiam mūsų kraštui. Prie pasikalbėjimo su d-ru Zechlinu reikia pridurti, kad „Wilnaer Zeitung“ birželio 1 d., kaip ir kiti laikraščiai („Dabartis“. N. 44), pranešė sekančią žinią: „Balstogė gegužės 30 d. Vyriausis rytų vadas nutarė leisti sudaryti „Lietuvių pasitikimų Tarybą“ (Litauischer Vertrauensrat). Taryba susidės iš žymiausių Lietuvos veikėjų“. Birželio 6 d. buvo susirinkimas dėl: 1) vokiečių rengiamosios lietuvių tarybos, 2) dėl lenkų paduotojo vokiečių valdžiai memorialo apie prijungimą Lietuvos prie Lenkijos: nutarta parašyti kontramemorialą, kurį kiek vėliau atspausdinta ir 3) dėl lietuvių tautiškos vėliavos, kurią aprašyti aš apsiėmiau. 7 d. apsilankė pas mane iš Sasnavos pas Marijampolę Jonas Luobikis, kurs pasakojo apie žmonių gyvenimą po vokiečių valdžia aname krašte.

Birželio 17 ir 18 d. Mikalojaus salėje buvo Mokslo Draugijos visuotinis susirinkimas, kuriame aš skaičiau iš bažnytinės Seinų diecezijos istorijos apie Virbalį, Pajevonį, Gražiškius, Alvitą ir Kalvariją ir apie Mokslo Draugijos veikimą 1907-1917 metais. Kadangi susirinkimo buvo rasta, kad Pranciškonų mūruose butas Mokslo Draugijos bibliotekai ir muzejui netinkas, nepatogus, ir patarta ieškoti geresnių namų, tai, susirinkimui pasibaigus, Komiteto nutarimu buvo paskirta komisija iš manęs, A. Smetonos ir d-ro Šaulio apžiūrėti rusų valdžios likusius namus ir, tinkamus suradus, kreiptis į vokiečių valdžią, prašant tuos namus pavesti M. Draugijai. Tuo tarpu vokiečių laikraščiui „Zeitung der 10 Armee“ padavus Mokslo Draugijos visuotinio susirinkimo platoką aprašymą, kur, tarp kita ko, buvo pažymėta, kad Draugijos butas esąs jos tikslams netinkamas ir todėl Draugijos Komitetui pavesta esą kitas geresnis butas rasti, kuriame brangius jos rinkinius nuo pagedimo ir pragaišimo galima būtų apsaugoti, kada apie tai vokiečių Lietuvos valdymo vyriausybė patyrė, liepta buvo miesto mokyklų inspektoriui Te Gude'į užsiimti klausimu dėl suieškojimo M. Draugijai tinkamų jos tikslams rusų valdžios paliktų namų. Birželio 26 d. su A. Smetona buvova „Militärverwaltung Litauen“ pas oberleutenantą Küglerį pasikalbėti tarybos reikalais. Sužinojome, kad tos tarybos nariai, skaičiuje apie 20 žmonių, būsią visi tik lietuviai, kad jie būsią nerenkami, bet valdžios skiriami iš įteiktų jai lietuvių kandidatų. Tuo tikslu prašyta esą vysk. Karevičiaus, vysk. Karoso ar kun. Totoraičio, taipogi Gabrio Šveicarijoj, kad pristatytų kandidatų sąrašus, o iš manęs to pat reikalaujama, kad paduočiau iš Vilniaus. Nukrypus kalbai apie politišką Lietuvos padėtį, Kügleris išsitarė, kad pilnos nepriklausomybės Lietuva negausianti, ji turėsianti nuo Vokietijos prigulėti, kuri, bijodama, kad Rusija, po karo sustiprėjusi, netaptų pavojinga Vokietijai, šita turėsianti rytų sieną tvirtai laikyti, todėl savo kariuomenę Lietuvoje paliksianti. Birželio 27 d. buvau vokiečių „Passante“ pas leutenantą von Strahl'į dėl leidimo išvažiuoti į Ožkabalius. Nuo šios dienos burmistro padidinta duonos porcija 50 grammais, taigi 150 gr. dienai, viso labo 2 ½ svaro ir ½ dalis svaro savaitei.

Liepos 3 d. su A. Smetona vėl turėjome pasikalbėjimą su Kügleriu tarybos rengimo reikalu. Kadangi Kügleris pranešė, kad sukvietimui lietuvių konferencijos Vilniuje valdžia nieko priešais neturinti, tai į organizacijos komitetą tai konferencijai sušaukti įteikėme Kügleriui šitą žmonių sąrašą: adv. St. Narutavičių Telšiuose, Joną Smilgevičių Užventyje, J. Basanavičių, A. Smetoną, d-rą J. Šaulį, Petrą Klimą, kun. d-rą J. Stankevičių Vilniuje, Tada Daugirdą, S. Banaitį, kun. A. Alekną Kaune, kun. VI. Mironą Dauguose, kun. Just. Staugaitį

Panemunėje, kun. J. Totoraitį Seinuose ir kun. J. Stakauską Panevėžyje. Užėjus kalbai apie santykius su lenkais ir jų memorialą, paduotąjį reichskancleriui, Kūgleris ragino, idant lietuviai savo prieš lenkus kontrmemorialą paduotų ne vėliau liepos 5 d., nes 7 d. būsią tartasi lenkų-lietuvių klausime Berlyne, kur reikėtų tą lietuvių memorialą nusiųsti. 8 d. gauta iš „Pressestellés" laiškas, kad Ober-Ost'as Mokslo Draugijai leidęs skleisti jos išleistus vadovėlius, išskyrus Klimo „Skaitymų knygą" ir Biržiškos „Lietuvių dainos", kurios uždrausta perdavinėti. Liepos 9 d. pasų biure gavau leidimą į Ožkabalius važiuoti ir, sekančią dieną pasirašęs po memorialu prieš lenkų memorialą, 13 d. išvažiavau Vilkaviškin ir Ožkabaliuosna, iš kur ant rytojaus turėjau „melduotis" pas „Amtsvorsteher'į" Habermann'ą Pagerniavėje. Čia dabar gyvendamas dėlei ligonių daugybės, kurie iš visų kraštų plaukte plaukė, neturėjau kada nė kaip reikiant pasilsėti, o, atspėdamas nuo ligonių žiūrėjimo darbo, atlikdavau vaikštynes gražesnėse vietose, klausiau ar motų labai aiškiai girdimo dundėjimo nuo fronto pas Krėvą ir Smurgainius, kur tarp vokiečių ir rusų — ypač liepos 20-24 d., ėjo smarki kova ir daug ar motomis šaudyta, kas mūsų krašto žmonėms davė progos manyti ir džiaugtis, kad rusai jau užėmę Vilnių ir jau vėją vokiečius, kurių jie baisiai nekentė. Mano nervai visą tą laiką buvo gana ramūs, tik liepos 21 d. vidunaktyje pabudus buvo tachycardia cum arhythmija. Rugsėjo 10 d. Ožkabalius apleidau. Vilniun sugrįžęs 13 d. su d-ru Šauliu — prie Aušros bromo gatvės N. 21 siūlomųjų vokiečių valdžios Mokslo Draugijai namų apžiūrėti ir radome juos tinkamus. Tuo tarpu man Ožkabaliuose beesant susitvarkė „Lietuvos Aido" redakcija, kurioje dabar 15 d. buvo skaitlingas susirinkimas. 18 d. dienyne pažymėta: kojos labai subrinko! 20 d. su d-ru Šauliu — pas mokyklų inspektorių (patarėją) Te Gude dėlei Mokslo Draugijai skiramųjų namų. 30 d. vakarykščios dienos „Berliner Tageblatt" (N. 439) padavė žinią, kad vokiečių „reichstago" vyriausioje komisijoje tautos liberalai, pažangiečiai, socialdemokratai ir centro atstovai padavė sumanymą, kad Lietuvoje ir Kurše būtų įvesta tautų reprezentacijos ir civilis valdymas; tasai sumanymas vienu balsu rugsėjo 28 d. priimta. Galop rugsėjo 31 d. dalyvavau Vilniaus politikos kuopos susirinkime dėlei kandidatų konferencijai sąrašo sustatymo.

Rugsėjo 3 ir 4 d. „Wilnaer Zeitung" pranešė žinią, kad vokiečių kariuomenė perėjus per Dunos (Dauguvos) upę ir paėmus Rygą. 9 ir 16 d. — politikos kuopos susirinkime dėlei konferencijos tvarkymo ir kandidatų į tautos tarybą paskyrimo. Prieš pat konferenciją 17 d. vakare lenkų „Lutnia" salėje vaidinta buvo Strazdo „Sugrižo". Ant rytojaus, rugsėjo 18 d. lietuvių konferencijos dienoje buvo iš ryto 8 ½ pamaldos katedroje: mišias laikė kanon. J. Kukta, pamokslą sakė kun. d-ras M. Reinys, paskui iki 1 val. — pirmasis konferencijos posėdis lenkų teatre prie Didž. Poguliankos, mano, kaipo pagarbos pirmininko, prakalba atidarytas; kitas posėdis — po pietų 4-8 val. 19, 20, 21 ir 23 d. posėdžiai tęsėsi kiekvieną dieną priešpiet ir po pietų ir pastarąją dieną pasibaigė, išrinkus tarybos nariais: mane, M. Biržišką, S. Banaitį, K. Bizauską, Pr. Dovydaitį, Petrą Klimą, kun. Vl. Mironą, D. Malinauską, inž. S. Kairį, S. Narutavičių, kun. Alf. Petruį, A. Smetoną, A. Stulginską, J. Smilgevičių, kun. Just. Staugaitį, d-rą J. Šaulį, kun. K. Šaulį, J. Šerną, J. Vailokaitį ir J. Vileišį. Konferencijai pasibaigus vakare toje pat „Lutnia" salėje buvo vaidinta „Eglė žalčių karalienė".

Sekančią, rugsėjo 23 d. išrinktieji tarybos nariai buvome susirinkę 5-6 val. po pietų „Lietuvos Aido" redakcijoje, kur buvo svarstyta padėkos adreso tekstas, kurį reikėjo paduoti per kariškosios valdžios Lietuvoje viršininką kun. Isenburgą aukščiausiam vadui Rytuose Bavarijos princui Leopoldui už leidimą konferenciją sušaukti ir tarybos narius rinkti. Tas adresas buvo pavesta man perskaityti prieš Isenburgą. Iš „L. Aido" redakcijos nuėjome visi į vokiečių kareiviškos valdžios tarnautojų kliubą (Kassino), kur aš salėje prieš stovintį kun. Isenburgą su jojo skaitlingais karininkais palydovais tarybos narių pryšakyje perskaičiau tą padėkos adresą princui Leopoldui. Kun. Isenburgas, keliais žodžiais paaiškinęs tarybos tikslą, įteikė kiekvienam išrinktam tarybos nariui šitokio turinio diplomą: „Rytų vyriausiojo kariuomenės vado generolo feldmaršalo Jo Didenybės Princo Leopoldo von Bayerno

pavedimu ponas... Lietuvos liaudies suvažiavimui pasiūlius, skiriamas į Lietuvos krašto tarybą. Vilnius, 1917, rugsėjo 23 d. Lietuvos karinės administracijos vadas (seka kunigaikščio Isenburgo parašas). Po dviejų tarybos organizacijos posėdžių 24 d. kiti posėdžiai prasidėjo spalio 4 dieną ir su tūlomis pertraukomis tęsėsi tolyn, iki Taryba sausio 1919 m. pirmose dienose išsikraustė Kaunan: visuose man teko reguliariai dalyvauti.

Tuo tarpu, restauravus naujai apimamus Mokslo Draugijai namus prie Aušros bromo gatvės N. 21, spalio 22 d. 1917 m. pradėta ir lapkričio 2 d. pabaigta gabenti Mokslo Draugijos biblioteka ir kiti daiktai į tuos namus. Vislab gabenant, teko man lydėti kiekvieną vežimą po kelis kartus kasdieną iš Pranciškonų mūrų gana toli į paminėtus namus. Nuo daug stovėjimo ir vaikščiojimo pasirodė naktimis pėdose ir kojų blauzdų raumenyse (m. gastrocnemius, soleus, peroneus longus) tampymas su sopėjimu — trauktis (Muskelcontraction, Muskelzusammenziehung), kojas ištiesiant arba krutinant; kai kada tas trauktis pradėjo būti labai skaudus ir ilgai dūruojas, kad miegoti kliudė. Nuo to laiko trauktis iš pėdų ir blauzdų neišnyksta ir laikas nuo laiko pasirodo.

Nors po minėtuojų lenkų 44 vyrų memorialu į vokiečių valdžią dėlei Lietuvos prie Lenkijos prijungimo buvo ir patsai diecezijos administratorius Michalkevičius pasirašęs, bet už tokį pat lietuvių kunigų pasirašymą po lietuvių kontrmemorialu jisai visiškai neteisingai nubaudė. Todėlei lapkričio 18 d. Mikalojaus salėje buvo sušaukta susirinkimas dėlei protesto prieš Michalkevičių, kad jis kun. J. Kukta, kun. d-rą Bakšį, kun. Brazi, kun. d-rą J. Stankevičių Vilniuje ir kun. Varną Kaišiadoryje pašalino iš vietų ir vienam mėnesiui suspendavo juos nuo bažnytinių pareigų pildymo. 30 d. „Wilnaer Zeitung“ ir kiti laikraščiai pranešė, kad vakar vokiečių parlamento kancleris gr. Hertling'as padavęs žinią apie taikos pasiūlymo gavimą iš rusų laikinosios valdžios Trockio ir Lenino vardu.

Gruodžio 2 d. užvakar dienos Vilniaus laikraščiai, pranešdami apie kanclerio gr. Hertlingo kalbą „reichstage“ lapkričio 29 d., pareiškė, būk jis, kalbėdamas apie Lenkijos, Lietuvos ir Kuršo likimą, išsitaręs, kad jis pripažįstas tų kraštų gyventojams apsisprendimo teisę. 5 d. Lietuvos Tarybos posėdžiuose A. Smetona, d-ras Šaulys ir S. Kairys, kurie buvo išvažiavę su politikos misija į Vokietiją ir Šveicariją, darė pranešimus apie tos misijos pasekmes. 6-12 d. posėdžiuose buvo svarstyta Lietuvos nepriegulmybės paskelbimas ir santykiai su Vokietija dėlei reikalaujamų iš vokiečių valdžios pusės priėmimo kareivijos, muitų, susisiekimų ir monetos konvencijų su Vokietija. 26 ir 27 d. Lietuvos Tarybos posėdyje ir komisijoje dėlei Lietuvos sienų nustatymo.

Nors sausio 7 d. 1918 m. Tarybos buvo nutarta sekančią dieną 3 val. po pietų viešame posėdyje paskelbti Lietuvos nepriklausomybę, bet, vietinei vokiečių valdžiai atsisakius paskelbimo formulą priimti, tą dieną nepaskelbta, atidedant tolimesniam laikui. Sausio 9 d. buvo vienintėlis Lietuvos Tarybos posėdis, kuriame drauge dalyvavo ir vokiečių valdžios atstovai: Statssekretorius Falkenhausen, von Gilsa ir k.

Kadangi lietuvių konferenciją atidarant jos vardu buvau nusiuntęs papai Benediktui pasveikinimo telegramą, tai sausio 12 d. gauta buvo per Michalkevičių sekantis iš Vatikano laiškas:

Jo šventenybės

Iš Vatikano gruodžio
6 dieną 1917

Garsusis vyre,

Aukštasis Pontifikas, kuris dėl savo rūpinimosi visais katalikais, kiek tik Lietuvoje gyvena, tėviška meile apgaubia vyrų, į Vilniaus susirinkimą deleguotų, šviesias maldas į Tėvą, trokštantį padėti vargšams ir sutaisyti visas tautas, palankiai priėmė ir savąjį per mane tau dėkingumą pareikšti panorėjo, taip pat prašytąjį Apaštališką Palaiminimą, paskirtą visų Lietuvos piliečių gerovei ir pažangai, noriai suteikia.

Atlikęs šią garbingą prievolę, tau visokios sėkmės ir laimės linkiu, ir save pareiškiu

Tau, garsusis vyre,
labiausiai atsidavusį
P. Kard. Gasparri

Garsiajam vyrui
D-r J. Basanavičiui
Lietuvos konferencijos pirmininkui Vilniuje

Michalkevičius, inteikęs šitą kardinolo Gasparri laišką, ėmė pasakoti plačiai apie savo santykius su Vilniaus lenkais: pasisakė, jis esąs lituanopolonus, lenkiškos kultūros žmogus, bet Lietuvos pilietis, paskui perėjo prie savo pasirašymo po Vilniaus lenkų memorialu dėlei Lietuvos prie Lenkijos prijungimo, galop kalbėjo apie nubaudimą lietuvių kunigų po lietuvių kontramemorialu, ką, kaip aš sakiau, jis neturėjo logikos nė teisės daryti, prieg tam prašydamas, kad aš jį išteisinčiau prieš lietuvių visuomenę. Sausio 14 d. „Liet. Aido“ redakcijoje buvo tūlų (10) Lietuvos Tarybos narių susirinkimas dėlei Tarybos centro grupės sutvarkymo. 25 d. toje pat redakcijoje viešame lietuvių susirinkime dėlei paaiškinimo Vilniaus lietuviams Lietuvos Tarybos veikimo. 26 d. posėdžiuose po ilgų debatų galutinai nutarta (12 balsų iš 20) paskelbti Lietuvos nepriklausomybė: J. Vileišis, S. Narutavičius ir S. Kairys dėlei nepriėmimo jų paduotosios formulos nepriklausomybei paskelbti iš Lietuvos Tarybos išstojo. 29 d. dienyne pastebėta, kad pastaruoju laiku ėmę blauzdos labai brinkti (anasarea crurum).

Vasario 3 d. A. Smetonos bute Lietuvos Tarybos Vilniuje gyvenančių narių pasitarime dėlei d-ro J. Šaulio Berlynan ir kanonyko Alšausko Lietuvos Braston pasiuntimo, kad pasiteirautų apie Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo terminą. Galop atėjo vasario 16 d., kada, visiems 20 Lietuvos Tarybos nariams susitarus, nuspręsta tapo paskelbti Lietuvos nepriklausomybė Vokietijai, Rusijai ir kitoms valstybėms. Tai buvo šeštadienis, 12 val. 30 m. dieną, kada, man Taryboje pirmininkaujant ir skaitant paskelbimo formulą, tai ir atlikta tapo, visiems Tarybos nariams karštai delnais plojant. Tačiau kitą dieną tą Lietuvos nepriklausomybės deklaraciją „Lietuvos Aide“ paskelbus, laikraščio numeris su jaja vokiečių cenzūros buvo konfiskuotas, bet, nežiūrint to, visgi tuojau pasisekė Berlyno laikraščiuose tą nuotykį pagarsinti.

Nors vokiečiai iš pradžių ir darė kliūčių mūsų nepriklausomybės paskelbimui, bet galų gale turėjo ir su tuo sutikti. Kovo 21 d. gauta galop iš valdžios žinia, kad kancleris gr. Hertlingas priimsiąs Lietuvos Tarybos delegatus, vakarykščiame posėdyje išrinktus, dėlei paskelbimo Lietuvos nepriklausomybės. Delegacijos priėmimas paskirta šio mėnesio 23 d. Sekančią 24 d. „Wilnaer Zeitung“ telegrama iš Berlyno pranešė, kad vakar Vokietijos kancleris priėmęs Lietuvos Tarybos delegatus ir pareiškęs jiems, kad Vokietija pripažįstanti Lietuvą „als ein freier und unabhängiger Staat“. Delegatai, sugrįžę iš Berlyno, Lietuvos Taryboje kovo 26 d. darė pranešimą, koku būdu atlikta kancleriui Lietuvos nepriklausomybės paskelbimas.

Po Karaliaučiaus dailininkų įrengtosios Vilniuje dailės parodos šių metų kovo mėnesį buvo įtaisę čia ir Müncheno artistai savo parodą, kiek didesnę už pirmąją; man ją aplankyti teko 28 dieną. Balandžio 6 d. rašiau straipsnį „Dėlei lietuvių Didžiojo seimo ir jo dokumentų“, kursai buvo „Liet. Aide“ paskelbtas 11 dieną. 18 ir 19 d. — Lietuvos Tarybos komisijoj drauge su Tadu Daugirdu ir A. Žmuidzinavičium dėlei lietuvių laikinosios vėliavos spalvų nustatymo: priimta trispalvė vėliava: apačioje raudona, viduryje žalia ir viršuje geltona; Lietuvos gi valstybės vėliava — raudona su vyčiu ant širvo žirgo. 28 d. buvau medikų susirinkime Agronomų draugijos bute, dalyvaujant d-rui Damaševičiui, A. Vileišiui, Kvedarui, Raliui, Buzeliui ir Tekoriui.

Gegužės 4 d. Lietuvos Tarybos buvo sveikatos komisijos posėdis, o 5 d. vakare buvau Mikalojaus salėje „Gaires“ vaidinant. 8 d. Lietuvos Tarybos posėdyje buvo priimta

„Vyriausios Lietuvos Tarybos“ Rusijoje delegacija su prakalbomis, o vakare Jurgio viešbutyje — pokylis pavaišinimui tos pat delegacijos. 10 d. pas mane apsilankė kun. Tumas, ką tik grįžęs per Vokietiją iš Rusijos, o 14 d. — taip pat grįžęs iš ten kun. A. Sabaliauskas, žinomas dainų rinkikas. 17 d. pradėjau rašyt: „Akmens ir žalvario kultūros minėjimas lietuvių dainose ir pasakose“. 19 d. — Mikalojaus salėje, gimnazijos mokiniam vaidinant „Slidžiais takais“. 21 d. — Lietuvos Tarybos tremtinių komisijoje dėlei atgabenamos iš Minsko ligoninės daiktų. 26 d. — pas A. Smetoną vysk. Karevičiaus garbei vakarienė.

Birželio 1 d. — pas A. Smetoną Tarybos prezidiumo posėdyje, kur kun. d-ras Purickis informavo apie kunigaikštį Vilh. von Urach, kurį tūli Tarybos nariai ketino rinkti Lietuvos karalium Mindaugo II-jo vardu. 2 ir 7 d. su d-ru Buzeliu buvome kariško Lietuvos valdymo rūmė, kad pasikalbėjus su dru Schlichtling'u ir Širvintų pavieto viršininku dėlei išgabenimo Aglonos ligoninės į Gelvonių. 9 d. skulptorius Aleksandravičius pradėjo lipinti mano biustą ir po kelių dienų pabaigė. 25 d. — vokiečių „Zeitung der 10 Armee“ redakcijos įrengtoje prie Jurgio prospekto senovės daiktų parodoje. Liepos 3 d. buvo pas mane p. Landsbergienė su p. Detlefiene ir kita ponia iš Karaliaučiaus dėlei lietuvių etnografijos daiktų taisomai Karaliaučiuje parodai. 7 d. — Lietuvos Tarybos sveikatos komisijos posėdyje dėlei nutarimo įsteigti prie Vilniaus universito medicinos fakultą. 10 d. — Tarybos frakcijos posėdyje, kuriame A. Smetona pranešė apie derybas su kunigaikščiu Urach'u dėlei Lietuvos sosto apėmimo. 11 d. Tarybos posėdyje priimta perkeitimas Lietuvos Tarybos vardo į *Lietuvos valstybės Tarybą*; kitame vakaro posėdyje po ilgų karštų debatų priimta galop monarchinė Lietuvos valdymo forma su kunigaikščiu W. Urachu, kaipo karalium, Mindaugo II-jo vardu. Priėmus šią rezoliuciją iš Tarybos pasitraukė: M. Biržiška, S. Kairys, S. Narutavičius ir J. Vileišis. Todėl liepos 13 d. posėdyje, tarp kito ko, nutarta papildyti valstybės Tarybos sąstatą šiais asmenimis: M. Yču, St. Šilingu, d-ru J. Alekna, d-ru Draugeliu, prof. A. Voldemaru ir kun. d-ru Purickiu. 25 d. — „Liet. Aido“ redakcijoje „Tautos pažangos“ partijos susirinkime. 28 d. išvažiavau Vilkaviškin ir iš ten į Ožkabalius. Ant rytojaus jau lankiausi pas Bartininkų „Amtsvorsteher'į“ Pagerniavėje, kad prisimeldavus. Kadangi Bartininkų bažnyčioje rugpjūčio 15 d. yra apvaikščiojama Marijos Panos dangun ėmimo šventė su atlaisais, į kuriuos susirenka iš apielinkės daug žmonių, tai aš buvau sumanęs tą dieną po pamaldų laikyti viešą Bartininkuose pranešimą apie Lietuvos valstybės Tarybos veikimą ir darbus ir todėl 11 d. išsiunčiau Vilkaviškio pavieto viršininkui (Kreishauptmann) laišką, prašydamas policijos leidimo. 13 d. važinėjau į Pagerniavę pas Amtsvorsteher'į Habermann'ą dėlei tos mano paskaitos: sužinojau, kad pavieto viršininkas pats nedrįstas duoti policijos leidimo, nes bijas bolševikų (sic!), kurie galį per atlaisus iš Alvito parapijos, kur jų esama, į Bartininkus atvykti. Jis turįs su Vilniumi susisiekti ir sužinoti, ar galima leisti, ar ne. Rugpjūčio 15 d., kadangi policijos neleista viešai paskaita laikyti, tai klebono d-ro Sakavičiaus privatiniame bute, susirinkus apie 20 žmonių, laikiau tą paskaitą apie Lietuvos valstybės Tarybos veikimą. Prabuves Ožkabaliuose begydydamas ligonius iki rugpjūčio 20 d., išvažiavau Vilniun. Čia reikia pridurti, kad mano brolio sūnus Jonas, kaip ir keli kiti lietuviai, šiuo laiku buvo beužsiimā vaisba: pirkimu mūsų krašte arklių ir jų gabenimu per artimą sieną į prūsus, kur juos aukštesne kaina parduodavo. Kartą jį su pora arklių pagavo prūsų policija, arklius konfiskavo, o jį patį pasodino Stalupėnų kalėjiman, iš kur teismo nusprendimu buvo nuteistas kalėti 3 ar 4 mėnesiams ir nugabentas Ragainės kalėjiman, čia atsėdėjo paskirtą laiką ir tik gruodžio m. tapo paleistas.

Rugsėjo 22 d. — „Tėvynės Sargo“ redakcijos bute susirinkime dėlei pasklidusio gando apie Vilniaus prie Lenkijos prijungimą. 24 d. parašiau straipsnį: „Kiek esama lietuvių Vilniuje“? Tą pat dieną vakare — Lietuvos valstybės Tarybos sveikatos komisijos posėdyje. 25 d. vakare — „Liet. Aido“ redakcijoje „Tautos pažangos“ partijos susirinkime dėlei kun. A. Petrulio pasakojimo apie savo kelionę Berlynan ir Šveicarijon.

Spalių 24 d. buvo Mokslo Draugijos visuotinis susirinkimas Lietuvos Valstybės Tarybos salėje prie Jurgio prospekto N. 13, dalyvaujant labai daug žmonių; pirmosios dienos

posėdyje skaičiau referatą „Apie akmens, vario bei žalvario kultūros minėjimą dainose ir pasakose“. Susirinkimui pasibaigus, 5 d. vakare miesto lietuvių teatre vaidinta „Dumblynė“ ir „Gaila ūsų“. 7 d. vakare — susirinkime lietuvių valgykloje, M. Yčui pranešant žinių iš Šveicarijos apie Amerikos lietuvius ir iš Berlyno. 9 d. vakare — Lietuvos valstybės Taryboje tarppartinių susirinkime dėl priėmimo iš Vokiečių valdžios, Tarybos prezidiumui tuo tikslu rytoj Berlynan išvažiuojant. 20 d. Vilniaus lenkai buvo užsimanę demonstraciją daryti dėl Vilniaus ir Lietuvos prijungimo prie Lenkijos: iš katedros buvo rengtasi Didžiąja gatve eiti prie Aušros bromo koplyčios, bet vokiečių policija neleido to įvykdyti. Kivirčams kilus gatvėje tarp vokiečių kareivių ir lenkų minios, nušauta vienas lenkas ir keletas sužeista. 21 d. gauta žinia iš Berlyno, kad vokiečiai atiduoda valdžią į Lietuvių Tarybos rankas, taipogi atėjo iš papos pasiuntinio Ratti Varšuvoje raštas, kad kun. Jurgis Matulevičius esąs papos Benedikto paskirtas Vilniaus vyskupu. 23 d. buvo atėjęs P. Janulaitis iš „Vilijos“ fabrikos Smolenske ir pranešė apie fabrikos dalykų stovį. 28 d. Valstybės Tarybos posėdyje A. Smetona ir k. darė pranešimą apie savo kelionę Berlynan ir Šveicarijon. 29 d. — „Tautos pažangos“ frakcijos pasikalbėjime dėl valdžios — ministerijos — sudarymo, vakare Lietuvos valstybės Tarybos posėdyje svarstyta tas pats klausimas.

Lapkričio 1 d. vakare Valstybės Tarybos bute buvo sušauktas Vilniaus lenkų skaitlingas susirinkimas, kad jiems išaiškinus santykius tarp jų ir lietuvių valstybės. 3 d. po pietų dalyvavau „Lietuvių sanitarės pagalbos Draugijos“ polikliniką ir ligoninę atidarant prie Vilniaus gatvės, o vakare Dervinskaitės ir Nezabitauskaitės koncerte miesto teatre. 4 d. valstybės Tarybos posėdyje prof. Voldemaras pranešė apie Lietuvos dalykų stovį Berlyne. 0 tuo tarpu, vokiečių kariuomenei pradėjus nesisekti kovose su prancūzų-anglų-amerikiečių armijomis prancūzų fronte, vokiečių kaizeris Wilhelmas II-sis priverstas buvo lapkričio 9 d. atsisakyti nuo sosto, kas neliko be įtekmės į vokiečių politiką Lietuvoje. 10 d. žydų socialistai darė gatvėse politikos demonstracijas, nešiodami raudoną vėliavą, prakalbas kalbėdami ir t.t. Vienas kalbočius Didžiojoje gatvėje nuo balkono kalbėdamas rėkavo: „долой тарыба, долой польские легионеры, да здравствует литовская республика“.

17 d. — Lietuvos valstybės Tarybos susirinkime dėl meno žinybos organizavimo. 22 d. mano bute „Vilijos“ Bendrovės narių: J. Smilgevičiaus, kanon. J. Kuktos ir P. Janulaičio, susirinkime nutarta „Vilijos“ fabrikos veikimas atgaivinti Vilniuje.

Gruodžio 1 d. — „Rūtos“ Draugijos susirinkime, 2 ir sekančiomis dienomis — Valstybės Tarybos posėdžiuose universito statutą svarstant; 3 d. vakare — „Lietuvių Draugijos“ Komiteto 4 metų sukaktuvėms paminėti puota lietuvių valgykloje. 7 d. Tarybos posėdyje priimta antru skaitymu 12 prieš 10 balsų sušaukti nauja lietuvių konferencija. 8 d. vysk. Jurgio Matulevičiaus ingresas Vilniuje, o 12 d. — Valstybės Tarybos salėje puotoje dėl Vilniaus naujai atvykusio vyskupo Jurgio pavaišinimo ir pagerbimo. 15 d. „Ryto“ Draugijos susirinkime aš skaičiau apie pasakų tyrinėjimo būdus, o M. Biržiška apie lietuvių literatūrą lenkmečių laikais. Miesto salėje — didelis darbininkų — ypač žydų — mitingas: ties durimis iškabinta raudona vėliava su parašu: Вся власеь советам. 18 d. vakare „Rūtos“ salėje — lietuvių literatų susirinkime organizuojant „Lietuvių rašytojų draugiją“.

Pralaimėjus karą su Prancūzija, Vokietija priversta tapo savo kariuomenę atitraukti iš užimtosios Rusijos teritorijos: Lenkijos, Lietuvos, Kuršo ir k., todėl gruodžio m. vokiečių valdžia ir atsitraukianti karuomenė pradėjo likviduoti, dargi savo turta išpardavinėdama įvairiems žmonėms; ir „Vilijos“ Bendrovė pirko iš vokiečių tūlus daiktus. Gruodžio 24 d. visą priešpietį buvau komisijoje priimant iš vokiečių valdžios atstovų viešąją Vilniaus biblioteką, Centralį ir Pranciškonų bažnyčioje archyvą ir muzėjų. 26 d. pabudus pasirodė in regione scapulae dextrae, biskį žemiau josios, iš ryto dar gulint deginimo-grežimo jausmas, kurs ir pirmiau kai kada jau buvo jaučiamas ir po kokių 5-6 minučių — kai kada ir ilgiau — dūravęs išnykdavo; šiandien jis po 3-4 m. pragaišo. Šita neuralgia tarpais ir iki pastarojo laiko apsiereiškia.

1917 ir 1918 metais, be dažnų posėdžių „Lietuvos Taryboje“, dažnai dar dalyvavau

„Liet. Mokslo Draugijos“, „Lietuvių Draugijos nuo karo nukentėjusiems šelpti“, „Ryto“ draugijos valdybos posėdžiuose; kontroliavau „Lietuvių Draugijos“ buchhalteriją, skaitlingų liaudies virtuvių valgyklas ir k. 1917 m. parašiau antrąją mano studijos apie levus lietuvių pasakose ir dainose dalį, kuri „Lietuvių Tautoje“ 1919 m. buvo atspausdinta.

Vokiečiams iš Vilniaus pasitraukiant ir paliekant Lietuvos vos susitvarkiusią valdžią neapsiginklavusią, be reguliarių kariuomenės, kurios beveik iki pastarųjų savo buvimo dienų vokiečiai neleido lietuviams organizuoti, sausio 1 d. 1919 m. 5 val. po pietų apsiginklavę vokiečių šautuvais lenkų legionistai apėmė Vilniaus miestą, vokiečių kariuomenei pasitraukus, todėl 2 d. beveik visi Lietuvos ministerijų valdininkai ir Valstybės Tarybos nariai išsikraustė Kaunan, liko tik pradedančiosios organizuotės kariuomenės komendantūra su neskaitlingais naujokais-kareiviais. 3 d. buvau „Liet. Aido“ redakcijoje, kuri to laikraščio leidimą likviduoja, nutrūkus susisiekimui su provincija dėl lenkų legionistų Vilniaus miesto paėmimo. Lietuvių miesto komendaturoje sužinojau, kad lietuvių laisvanorių-kareivių Vilniuje esama apie 150 žmonių. 4 d. po pietų — „Rūtos“ salėje susirinkime dėl lietuvių padėties Vilniuje, miestą lenkams užėmus. 5 d. buvau viešojoje bibliotekoje: ieškojau bažnytinių Pajevonio, Laukeliškių ir k. dokumentų, kuriuos suradęs vakare namie persirašinėjau.

Sausio 5 d. pavakare lenkų legionistai iš Vilniaus pabėgo, prisidingėdami „bolševikų“, kurių „raudonoji armija“ apie 8 val. vakare Vilnių užėmė, nerasdama pasipriešinimo. Lenkus, bėgančius per Lentvarius (Lentvaravą) Gardino linkui, vokiečių kariuomenė nuginklavusi. Beje! Lenkų legionistai, apleisdami Vilnių, susitelkę gatvėje prieš Aušros Bromo koplyčios Panos Marijos paveikslą, dainavo „Bože coć Polskę“ ir išdainavę traukė tolyn. 6 d. buvo „Rūtos“ salėje — skaitlingas lietuvių mitingas dėl politikos padėties, bolševikams Vilnių paėmus. Bolševikai šiandien miesto gyventojams pranešdami apie Vilniaus paėmimą apskelbimuose lietuvių kalbą padėjo pirmoje, lenkų antroje, o rusų trečioje vietoje. 7 d. prieš pietus buvau geležinkelio stoties žiūrėti: vokiečių visi vagonai ir garvežiai išgabenta, palikta iš viso tik vienas vagonas-platforma, pilna šiukšlių — tarytum ant juoko riogso: šiaip visa stotis tuščia — pūsta. Bolševikų kviečiama darbininkai geležinkeliui relsus persiūti — praplatinti, kad tiktų rusų vagonams. Šiandien prie gatvių išlipinta šitoks „Paskelbimas“: „Sausio 5 d. 8 val. vak. užėmė Vilnių Raudonoji armija Laikinosios Revoliucinės Lietuvos Darbininkų Valstiečių Valdžios. 1919 m. sausio 6 d. Karo Revoliucinis Komitetas“. 8 d. priešpiet buvo laidotuvės lenkų legionistų ir pačių nusižudžiusių miesto darbininkų tarybos 6 narių, tarp jų ir vieno lietuvių, pavarde Kunigo, pas buvusį Katerinos II-sios paminklą; lydėjo milžiniškos žmonių minios, nešinos daugybe raudonų vėliavų su revoliucijiniais parašais lietuvių, lenkų, žydų, rusų kalbomis. 10 d. — „Liet. Aido“ redakcijoje susirinkime dėl kun. J. Tumo pranešimo apie pasikalbėjimą su V. Mickevičium-Kapsuku, kursai buvo bolševikų vadovu Vilniuje. Nuo susinervavimo pastarųjų dienų nuotykiuose 12 d. pabudus ir visą rytą dažnai kartojosi aritmijos; rods, pirmiau kai kada jų būdavo, bet tiek daug kaip šiandien dar nebūta; josios ir sekančiomis dienomis pasirodydavo. Turėjau imti strophantus, dargi digitalis, kad kiek širdis ramesnė taptų. Šiomis dienomis buvau kelis kartus karo-revoliucijos komitete pas Trainį (Rimšą) dėl mokslo Draugijos buto. 22 d. po atsitikusio pabudus smarkaus širdies plakimo (tachycardia) su aritmijomis dienyne užrašyta: „Širdies aritmijos, kurios niekad neišnyksta, yra, rodos, ženklų prisiartinančio paralysis cordis ir gyvenimo galo... 0 kaip dar nesinorėtų mirti — bet ką darysi? Gaila, kad neteks matyt, ar prigis Lietuvoje komunizmas, kurį taip uoliai platina Vilniuje bolševikai-komunistai, kurie neša drauge ne demokratijos skelbiamąją lygybę, laisvę, brolystę, bet aršiausią klesių kovą usque ad infinitum!...“ 23 d. buvau pas švietimo komisarą Vaclavą Biržišką dėl Mokslo Draugijos buto: gavau iš jo leidimą popų namais, kuriuose, Vokiečių valdžiai leidus, buvo patalpinta Draugija, ir tolyn dovanai naudotis. 25 d. — „Liet. aido“ redakcijoje „Rašytojų draugijos“ steigiamame susirinkime. 29 d. — pas švietimo komisarą V. Biržišką dėl siūlymo istorijos muzejaus direktoriaus vietos, kuria

sutikau apimti.

Vasario 7 d. pas mane apsilankė Vilniaus vyskupas J. Matulevičius, kun. J. Tumo lydimas, o 10 d. aš buvau pas jį su revizita. Bolševikams Vilnių apėmus ir čia viešpataujant pakilo be galo aukštai produktų kainos; maisto produktų sunku buvo už didžiausius pinigus gauti. Taip duonos iš valdžios kepyklų nepardavinėta, o privačiu būdu perkant reikėjo mokėti iki 10 rub. svarui; bulvių pūdai — 60-70 r., rugių pūdai — iki 300 r., lašinių ir sviesto svarui — 30-60 r., 10 kiaušinių — 30-40, svogūnų svarui — 5, kopustų — 3 rub. Valdžios skleidžiamus pinigus „kerenkas“ niekas — ypač provincijoje — priimti nenorėjo ir už jas nė kokių produktų pirkti negalima; mieste „kerenkos“ vargais negalais dar ėjo puse caro pinigų kaina. Tokiu tai laiku sumanyta buvo visų bolševikams tarnautojų valdininkų steigti kooperatyvas, todėl ir aš dalyvavau kovo 5 d. miesto salėje tarybų tarnautojų susirinkime, o 7 d. centralės valdžios rūmuose įsirašiau į tą kooperatyvą, bet iš jos neteko naudotis. Kovo 14 d. buvau „Tardymo Komisijoje“ prie Jagelionų gatv. N. 10 dėlei leidimo pasimatyti su Antanu Smilga, pasodintu Lukiškio kalėjime; leidimo negavau, tik sužinojau, kad jis areštuotas už kokią dar seniau Peterburge padarytą provokaciją. 16 d. bolševikų vyriausybei įsakius pasukta miesto laikrodžiai nuo šios dienos 2 val. 30 min. pirmyn pagal Maskvos laiką.

Apie 22 kovo dieną apsirgo nuo ligonių užsikrėtęs dėmėtąja šiltine (typhus exanthematicus) miesto gydytojas, užsitarnavęs Lietuvai populiariais raštais iš medicinos srities, d-ras Antanas Vileišis, kursai jau balandžio pradžioje buvo be žado (in delirio), ir tik iširškinant po oda kamparo, buvo jo gyvybė palaikoma; balandžio 9 d. pasimirė ir 12 Rašos kapuose palaidotas. 10 d. drauge su d-ru V. Nagevičium buvom pas p. Emiliją Vileišienę su kondolencija iš priežasties d-ro Antano myrio. „Kaip gaila gero draugo ir nepamainomo Mokslo Draugijos kasininko asmenyje vėlionio d-ro A. Vileišio netekus!“ — užrašyta mano dienyne pakasynų dieną.

Apsiėmęs pildyti muzejaus direktoriaus pareigas, aš iš švietimo komisaro pareikalavau paskirti muzejaus asistentą pagalbininką ir kaip toki perstačiau d-rą Vl. Nagevičių, o sekretorium — Aldoną Čarneckaitę. Kadangi sumanytam plačiame maštabe ir rengiamajam istorijos etnografijos muzėjui, kuriam buvau parašęs komisariato patvirtintus įstatus, tolaikinis universito rūmuose butas buvo per ankštas, tai iš to pat švietimo komisariato išgavęs rusų laikų „Lietuvos seminarijos“ mūrus prie Aušros bromo gatvės N. 9, kur tuomet, kaip ir dabar, yra gudų gimnazija, iš valdžios gavęs didoką avanso pinigų sumą, pradėjau tuos namus ir juose dideles sales remontuoti — rengti tam muzėjui talpinti, kad ten iš senojo buto muzejaus daiktus pergabenus. Buvo tuomet manyta tame muzejuje surinkti visi kultūros ir dailės esamieji Vilniuje, dargi privatiniuose namuose, daiktai ir jie čia koncentruoti, centralį muziejų įrengti, todėl norėta, tarp kitų, ir iš Antano Šutino, Jono Luckevičiaus ir k. rinkinius nupirkus čia patalpinti. Jau buvom įrengę tuose namuose muzejaus kanceliariją, atremontavę sales ir kambarius ir jau nuo balandžio 7 d. pradėję pernešinti gabenti muzejaus daiktus ir gana daug pergabene, kaip 19 dienos naktį apspito Vilnių lenkų legionininkai ir, jį paėmę, padarė mūsų trūsui galą, dar visų daiktų naujon vieton neatgabenus.

Iš 18 į 19 balandžio dieną, šeštadienį prieš Velykas, naktį apie 5 val. pabudęs išgirdau gana tirštai šaudant mieste. Iš ryto paaiškėjo, kad apie 2 ar 3 val. naktį, visai netikėtai ir Vilniaus bolševikams nelaukiant, nuo Lydos šono lenkų legionininkai, sumušę raudonarmiečius, Vilniun atvykę ant čionykščių bolševikų sprando, su kuriais mieste ištisą dieną gatvėse vedė gana aštrią kovą iki vėlybo vakaro, kada nustojo muškietos šaudę ir kulkosvydžiai tratėję. Bolševikai daugiausiai susitelkę Jurgio prospekte ir k. gatvėse laikėsi, kaip ir kai kuriose kazarmėse. Pirmą Velykų dieną nuo ankstybo ryto iki nakties beveik be pertraukos girdėti buvo mieste šaudymas ir kulkosvaidžių tarškėjimas, legionininkams žydų namus ir gatvėse raudonarmiečius apšaudant ir žydų bolševikams iš namų per langus į lenkus šaudant. Balandžio 21 d. jau buvo mieste kiek ramiau, ne taip dažnai šaudyta. 22 d. priešpiet „Liet. Draugijos“ komiteto bute buvo politikos susirinkimas dėlei lenkų legionininkų

Vilniaus okupacijos: išrinkta „Laikinasis Vilniaus lietuvių komitetas“, kuriam buvo pavesta rūpintis lietuvių reikalais ir juos atstovauti santykiuose su lenkais; į komitetą patekau ir aš. Eidamas mieste mačiau keliose vietose, kaip lenkų kareiviai medžiojo žydus, gatvėmis eidami, namų langus apšaudydami, kratas žydų namuose darydami, žydus nabagus suimdami, mušdami, koneveikdami, gatvėmis suimtuosius varinėdami, ir tokiu būdu visą dieną „pogromo“ darymu buvo užsiėmę. Pavakare praeidamas Jono gatve ties universito durimis sutikau kelis legionininkus Domininkonų gatvės linkui varant du inteligentų žydų ir žydelką, vienplaukius, su išblyškusiais nugašdintais veidais. Paėjęs tolyn pamačiau lenkų kareivius iš Didžiosios gatvės į Jono gatvę užsukant visą žydų ir žydelkų tuntą, maždaug apie 100 asmenų, įvarant į pašto namų bromą: žydų daugelis buvo be kepurių, lengvai apsirėdę, kaip iš namų išvaryti, nors buvo gana šaltas oras; kai kurie jų buvo basi. Susispietę toje vietoje apie bromą ant trotuarų lenkai ir lenkės inteligentės šūkavo: „Bić ich, bić ich łajdaków, nie szczędzić!“ o kareiviai telkenčiuosius broman nelaimingus žydus į kupras, galvas muškietų kulbėmis daužė. Miesto gatvėse šiaip žydų niekur nematyt pasislėpę namieje tūno. 23 d. pavakare buvo 29 Vilniaus gatvėse žuvusių legionininkų laidotuvės: didelės lenkų ir lenkių minios nulydėjo juos į Rašos kapus, kurių priešakyje palei tvorą ir kelią juos užkasė, pastatydami ant jų kapų kryžius, ant kurių Nukryžiovotojo vietą užima lenkų erelis.

Sekančiomis dienomis, nors jau buvo mieste ramu, dar ilgai įbauginti žydai nedrįso gatvėse pasirodyti, o dėlei baimės ir pavojaus lenkų kareivių grobimo ir plėšimo laikė krautuves uždarytas. Užtat gatvėse galima buvo matyt Vilniaus „lenkus“ vaikščiojant, dažnai erelukais kepures ar krūtines arba raudonai baltomis kokardomis pasipuošusius.

Vilniaus žydų komitetas, surinkęs apie balandžio 19 ir sekančių dienų nuotykius ir pogromus ištikimų žinių, gegužės 23 d. padavė generaliu Rytų žemių komisarui Osmolovskiui apie tai memorialą, kurį skaitant šiurpuliai ima, prisiminus visą tą lenkų kariuomenės žiaurumą, kaip jos elgtasi su Vilniaus gyventojais žydais. Memoriale išskaityta daug šimtų nekaltai suimtųjų ir žiauriausiu būdu kankinamųjų žmonių, daugiau 60 sušaudytų ir nužudytų dažnai žvėrišku būdu, daug šimtų žmonių apiplėštų ne tik pinigų, bet ir įvairių brangių daiktų, daugybė išplėštų krautuvių: pav. Salkindo krautuvėje išplėšta prekių už 600 000 rub., o mažesnių krautuvių apiplėšta keli šimtai, ir vis ant didelių sumų; taipogi daugybė butų apgrobta. Kaip Vilniaus miestas, taip ir visi kiti Lietuvos miesteliai, kurie tuomet buvo patekę į lenkų rankas, kur žydų gyventa, buvo lenkų kariuomenės išpūstyti. —

Tuo tarpu, Vilnių legionininkams paėmus ir mieste ramybei įvykus, už miesto ribų dar balandžio 28, 29 ir 30 d. tęsėsi kovos su raudonarmiečiais šiaurės rytų link nuo miesto, kurie buvo lenkų nugalėti ir daug belaisviais tapo. 30 d. atvyko iš Kauno Lietuvos armijos atstovai Adamkevičius ir Skirpa vestų derybas su lenkais dėlei Vilniaus, bet kadangi lenkų štabas iš Vilniaus buvo pabėgęs Lydon, tai lietuvių karininkai tenai geležinkeliu nuvyko, nieko nepelnydami. Sužinota, kad skaitlinga lietuvių kariuomenė susitelkusi Vievyje, o lenkai ešą Lentvariuose. Dar gegužės 1-3 dienomis vis dar ėjo kovos tarp rusų ir lenkų Vileikos apygardose, nes Vileikos linkui buvo girdima dažnai iš armotų šaudant. — Gegužės 7 d. š. Mikalojaus bažnyčioje buvo pamaldos už vėlionį d-rą A. Vileišį, 30 dienų praėjus nuo jojo mirties; iš bažnyčios drauge su prof. Ed. Volteriu buvom viešoje bibliotekoje, ant kurios durų Vacl. Studnickis uždėjo antspaudas; iš čia nuėjome visi drauge į „Lietuviškosios seminarijos“ rūmus, kur buvo pernešta muzejaus daiktų dalis, ir čia prie salės durų ir prie seminarijos bibliotekos tas pats Studnickis uždėjo antspaudas. 10 d. lenkų žandarų ekspozituroje padaviau prie steigiamojo Lietuvos istorijos-etnografijos muzejaus tarnautojų sąrašą. 13 d. pas mane buvo „Vilijos Bendrovės“ narių susirinkimas dėlei lenkų karo valdžios užgrobimo Bendrovės fabrikos turto. 17 d. magistratė atidaviau iš švietimo komisariato gautojo avanso 10 000 rub. muzejaus remontui ir k. reikalams neišleistusius 8 152 r. 60 kap. Ir kvitą už 1 847 r. 40 kap. 23 d. pradėjau rašyt: „Lietuvių kalba archaiologijos ir etnografijos šviesoje“, kurią tai studiją pabaigiau birželio 3 d. — Gegužio 31 d. „Lietuvių sanitarinės pagalbos Draugijos“ poliklinikoje pasimirė Lietuvai užsitarnavęs vyras Meč. Davainis-Silvestravičius ir birželio 2

d. tapo Rašos kapuose palaidotas. 5 d. lenkų žandarai su miliciantais darė pas mane ir Mokslo Draugijoj krata, ieškodami ginklų ir kitų vokiečių paliktų daiktų: besiverždami vidun, sulaužė 2 spyni prie durų knygų sandėliuose. Vienas žandaras buvo prikibęs prie senovės monetų rinkinio, kur nė kokio ginklo būti negalėjo, ir, jį bekratydamas, pradėjo atidėlioti į šalį jam tinkamas sidabro ir aukso monetas, be abejo, kad jas pagrobus, tik tuo tarpu atėjęs tūlas oficerius jį nuo to užsiėmimo nuvarė, tokiu būdu numismatikos kolekciją išgelbėdamas nuo išgrobimo. Birželio 7 d. M. Biržiška „Laikinojo Komiteto“ posėdyje pranešė apie politikos padėtį sulig žinių, gautų iš Kauno. 9 d. Užuvingio girioje susirinkime tas pats Biržiška kalbėjo apie Lietuvos valdžią Kaune. 15 d. buvau nuėjęs Užuvingin, kur „Lietuvių Blaivybės Draugijos“ sode, kuri vėliau lenkai atėmė, buvo surengta gegužinė su apyskaitomis (M. Biržiškos, I. Jonyno, kun. J. Tumo) apie „Laikinojo Vilniaus lietuvių Komiteto“ veikimą. 20 d. pradėjau ir 28 d. pabaigiau rašęs studiją „Apie kaukus“, kuri, kaip „Trakų ir lietuvių mytologijos smulkmenų“ dalis, tapo 1921 m. „Lietuvių Tautoje“ atspausdinta. 24 d. vakare namon grįžtant ir einant su skrybėle ant galvos dar tolokai nuo Aušros Bromo koplyčios, prabėgdamas pro šalį, lenkų „uličnik'as“ suriko: „Czapkę zdejm, przekłety litwinie"... Aplamai imant, baisiai sufanatizuota tapo lenkų liaudis dėlei tos koplyčios ir stebuklingojo P. Marijos paveikslu ir prieš lietuvius nuo laiko lenkų užplūdimo Vilniun.

Liepos 6 d. Mikalojaus salėje buvo Ig. Jonyno paskaita apie Liublino uniją ir kun. J. Tumo — apie visuomenės demokratizaciją. 20 d. toje pat salėje „Blaivybės“ vakarėlyje vaidinta „Nesipriešink“, o 24 d. „Blaivybės Draugijos“ namuose Užuvingyje buvo pašventinta ten perkeltoji d-ro Vileišio vardu prieglauda iš Pranciškonų mūrų. Šiomis dienomis dar rašinėju apie lietuvių ir trakų mytologijos bendrumus ir rugpjūčio 1 d. pabaigiau rašęs „Trakų lietuvių mytologijos smulkmenas“.

To pat rugpjūčio 3 d. „Blaivybės sode“ buvo „Zitiečių“ draugijos gegužinė su Ig. Jonyno paskaita apie Airius. 6 d. „Lietuvių seminarijoj“ ilgai laukiau Juozo Pilsudskio atvykstant, kad jam perkeltąją muzejaus dalį parodžius, bet nesulaukęs nuėjau namon. 10 d. dienyne stovi užrašyta: „Pavakare vaikštytės „Naujame sviete“. Ant kalno stovėdamas ir vakarų link, kur saulė leidosi, žiūrėdamas, sunkiai dūsavau, negalėdamas nuvykt į tėvų šalį Ožkabalius dėlei lenkų žiaurios politikos: neleidimo laisvai keliaut per demarkacinę liniją su Lietuva“. 28 d. pradėjau rašyti studiją apie Daidalių ir Ikarą. 29 d. Vilniuje buvo plačiai kalbama apie tai, kad lenkai grūdą savo kariuomenę ant Lietuvos fronto ir rengiasi paimti Kauną, kad į Vievi jau esą nugabenta ar 24 armos ir t.t, kad lietuvių valdžia rengiantis Kauną evakuoti ir k.

Rugsėjo 2 d. mieste ėjo gandas, kad šiomis dienomis lenkų karuomenė eisianti prieš Kauną tikslu ją paimti; kad lenkų valdžia ketinanti Vilniuje suimti lietuvius inteligentus, kad atkeršinus už „peoviakų“ suareštavimą Kaune. 8 d. buvau vaišėse pas kun. J. Tumą iš priežasties jojo 50 metų sukaktuvių. 14 d. — Mikalojaus salėje kun. J. Tumo paskaitoje „Apie statiką ir dinamiką lietuvių tautos gyvenime“, o 20 d. to pat prelegento — apie vyskupą Valančių.

Spalių 2 d. drauge su kanon. J. Kukta ir Ig. Budzeika buvau apžiūrėti „Vilijos Bendrovės“ fabrikos ir jos turto, kuri nori užgrobti lenkų 10 divizijos kariškiai. 5 d. buvau Mikalojaus salėje vaidinant Diržytės „Gyvenimo pasaką“. 7 d. Laikinojo lietuvių komiteto posėdyje iš Varšavos sugrįžęs M. Biržiška pasakojo apie pasikalbėjimą su J. Pilsudskiu ir k. lenkų veikėjais, o 9 d. tame pat komitete buvo svarstoma klausimas, ar dalyvauti viešose lenkų iškilmėse atidarant universitą Vilniuje: nutarta dalyvauti tik Mokslo Draugijai. 10 d. prof. Šilkarskis atnešė pakvietinimą į universito atidarymo iškilmes; pavakare su d-ru J. Dielininkaičiu iš Varšavos ir kun. J. Tumu buvome nuėję universitan pas rektorių Siedleckį, kad patyrus universito tikslą ir jojo krypsnį. Sekančią dieną kun. Tumas su kun. J. Šepečiu nuėjo į lenkų universito atidarymo iškilmes, o aš, pasiryžęs nedalyvauti, likau namieje. Ponia Biržiškienė, kuri su Ig. Jonynu buvo atėję atkalbinti mane nuo tų iškilmių, sužinojusi, kad nedalyvauju, buvo labai dėkinga. 18 d. vakare — Lietuvių gimnazijoj tos mokyklos 4-rių

metų sukaktuves švenčiant. 19 d. — vakare susirinkime dėlei klausimo, ar gerai padarė Mokslo Draugija, nusiuntus delegaciją į lenkų universito atidarymo iškilmes: buvo gana aštriai kritikuota. 30 d. su atvykusiū iš Kauno Ant. Petraičiu apžiūrėjova „Vilijos Bendrovės“ fabriką ir jos inventorių ir padarėva nutarimą atgaivinti darbą fabrikoje, bet tas nutarimas, lenkams užgrobus fabrikos turta, iki šiol neįvykdinta.

Lapkričio 13 d. buvo Mokslo Draugijos 1918/19 metų visuotinis susirinkimas: pirmajam posėdyje teko man skaityti: „Lietuvių kalba archaiologijos ir etnografijos šviesoje“. 9 d. — Mikalojaus salėje kun. J. Tumo paskaitoje: „Apie kalbamuosius žmones“.

Gruodžio 21 d. — toje pat salėje kun. Kraujalio paskaitoje: „Krikščionystės įvedimas Lietuvoje“. 24 d. — su reikalu pas kun. Tumą, kursai važiuoja Kaunan. Turėdamas iš Lietuvos valstybės prezidento A. Smetonos pakvietimą Kaune švenčių laiku apsilankyti, buvau padavęs lenkų valdžiai prašymą dėlei leidimo važiuoti, bet jo negauta ir išvažiuot negalėjau. 25 d. Lietuvių valgykloje vakarienė kun. Pauliui Dogeliui pagerbti ir Kaunan išleisti. 30 d. „Lietuvių Draugijos“ centro komitete buvau padėti savo parašą po atsišaukimu į Amerikos vyskupus ir lietuvių klebonus, kad rinktų aukų Centro įstaigoms paturėti. Pastarosios metų dienos vakare dėlei nesveikos dešinės kojos n'ėjau Lietuvių gimnazijon naujų metų sutiktų, bet jau 10 val. atsiguliu ir lovoje pabaigiau senus metus.

Šiais metais spausdinantis „Lietuvių Tautos“ II kn. 4 daliai, vasarą ir rudenį turėjau daug darbo su korekturomis, dažnai dalyvavau „Laikinojo Vilniaus lietuvių komiteto“, „Lietuvių Draugijos Centro Komiteto“ ir „Mokslo Draugijos“ Komiteto posėdžiuose.

„Dowódtwo frontu litewsko-białoruskiego“, kaip jau minėta, atsakęs, kad leidimo Kaunan važiuoti neduosias, galop visgi man tą leidimą vėliau, nes sausio 3 d. 1920 m., davė. 0 tuo tarpu Mokslo Draugijos susirinkimas Kaune, kurin aš norėjau vykti, jau tą pat 3 d. prasidėjo, todėl nė koku būdu ten nuvažiuoti nebuvo galima be pasivėlavimo. Rods, sausio 3 d. buvo atvažiavęs iš Kauno P. Leonavičius automobiliu, bet, man pas jį apsilankant, deja, patirti teko, kad jis atvykęs parsivežt iš Varšavos atkeliavusius 3 amerikiečius Kaunan ir kad 5 asmeniui automobiliuje vietos nebesama. 8 d. per Ig. Budzeiką gauta žinia, kad lenkai užimā „Vilijos“ fabriką įtaisyti savo aeroplanams dirbtuvę. 13 d. Laikinojo Komiteto posėdyje inž. S. Kairys pranešė apie savo ir Požėlos pasitarimus su lenkų socialdemokratais Varšavoje, o Požėla — apie pasikalbėjimus su ukrainiečiais; kun. J. Tumas apie Kauną, iš kur jis buvo sugrįžęs. 15 d. tame pat Laikinajam Komitete Požėla kalbėjo apie lietuvių partizanų veikimą kovose su Bermontininkais apie Šiaulius ir Radviliškį. 24 d. gavau „Švyturio“ spaustuvėje pirmąjį mano studijos apie „Levą lietuvių dainose ir pasakose“ egzemplorių.

Vasario 16 d. — š. Mikalojaus bažnyčioje pamaldose, sukakus dviems metams nuo Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo; apie 12 val. aukštesniųjų gimnazijos klasių mokinių delegacija ėteikė man dovanų dėlei nepriklausomybės paskelbimo sukaktuvių, o vakare Lietuvių gimnazijos salėje mokinių vakarėlyje publikos padaryta man ir generolui Žukauskui, bolševikų pergalėtojui, didelė ovacija.

Tuo tarpu Mokslo Draugijos butas pravoslavų š. Nikolajaus soboro popų namuose prie Aušros Bromo gatvės N. 21 atsidūrė kritiškame padėjime. Popai, būdami pikti ant Draugijos už veltą naudojimąsi jų namais, dabar, iš lenkų valdžios juos iš po sekvestro paliuosavę ir išgavę, persamdė juos tūlam lenkų vaisbiui, kurs privertė Draugiją kito buto ieškoti, kas daug rūpesnio man ir visam Draugijos Komitetui atgabeno. Galop vargais negalais pasisekė surasti nors netinkamą, per ankštą butą d-ro Damaševičiaus namuose prie Gimnazijos gatvės N. 4. Tada vėl prasidėjo sunkus bibliotekos ir k. daiktų kraustymo darbas į naująjį butą, ką su gautu iš lenkų karišku automobiliu ir pasisekė balandžio 20 d. pergabenimą pabaigti, nors neapsiėjo be tūlų mano daigtų pavogimo. Persikrausčius į naująjį butą, man vienam teko atlikti bibliotekos ir k. sutvarkymo darbas, kurį tik po 8 dienų, būtent balandžio 28 d., valioti galėjau.

Gegužės 5 d. gavęs iš lenkų (wydział sużby bezpieczeństwa) leidimą Kaunan važiuoti,

kad būti steigiamojo Lietuvos seimo atidaryme, 13 d. drauge su M. Biržiška, kun. K. Čibiru ir Juodvalkiu, kaip Vilniaus lietuvių delegacija, išvažiavome lenkų traukiniu Vievį, kur, lenkų stovykloje mūsų bagažo kratą padarius, pėkšti nuėjom į Auseniškių dvarą, kur stovėjo Lietuvos kareiviai; iš čion, nusisamdę už 600 auksinų vežimą, 8 val. vakare išvažiavome Kaunan per Žiezmarius ir Rumšiškį ir, visą naktį nemiegoję, atvykome Kaunan apie 6 val. ryto gegužės 14 d. labai nuvargę. Apsistojau tuo tarpu pas kun. Dogelį. Priešpiet — užsienio reikalų ministerijoje pas A. Voldemarą dėl rengiamos seimui Vilniaus lietuvių vardu deklaracijos, paskui — Dailės parodoje; vakare Rotušės salėje Vydūno paskaitoje padaryta man didelė ovacija. Sekančią dieną kun. Dogelio bute iš ryto surašyta tapo deklaracija; paskui — pamaldose katedroje, viešajam placiuj karuomenės parodoje, iš čion lyjant nuvažiavom ant kalno IX forte žiūrėt, kaip aržuolai sodinta. Po pietų 6 val. miesto teatre — steigiamojo seimo atidaryme, o vakare „Metropolio“ salėse — vakarienė su šokiais Steigiamajam seimui pagerbti. Užsimiršau paminėti, kad, Vilniaus lietuvių delegacijos deklaraciją seime perskaičius, kilo didelė ovacija. 16 d. vakare buvau anglų misijos surengtoje vakarienėje „Metropolio“ salėse. 17 d. pietų pas prezidentą A. Smetoną pavalgį, pavakare pas mane susirinko „Vilijos Bendrovės“ nariai: Jesaitis, Smilgevičius ir Budzeika dėl pasitarimo Bendrovės reikalais; vakare Gustaičio cukrainėje mačiausi su Balučiu ir adv. Bračuliu iš Chicago. Sekančią dieną apie 10 v. rytą išvažiavau Vilkaviškin; iš čia, radęs Šilbalių Savukaitį, su juomi į Ožkabalius nuvykau, kur, 8 dienas prabuvęs ir šiek tiek pasilsėjęs, 27 d. grįžau Kaunan. Čia tą pat dieną vakare kun. Tumo bute buvau „Pažangos“ partijos susirinkime. Kitą dieną apsilankiau Miškų departamente pas direktorių P. Matulionį dėl medžių pirkimo brolio sūnui Jonui gryčiai statyti ir krašto apsaugos ministerijoje, kad gavus leidimą Vilniun važiuoti. Dabar prasidėjo rūpesnis dėl važiavimo būdo: pakol suradau automobilį, kursai Krašto apsaugos ministerijos buvo siunčiamas Vilniun, praėjo kelios dienos, taip kad aš vos birželio 4 d. galėjau Vilniun išvažiuoti. Tuo tarpu Kaime liekant, 29 d. vakare teko dalyvauti pilnųjų „Vilijos Bendrovės“ narių (aš, A. Petraitis, J. Smilgevičius, J. Jesaitis) susirinkime. 31 d. antrą kartą — Steigiamojo seimo posėdyje, birželio 1 ir 3 d. — Švietimo ministerijoje archaiologų komisijos ir Kauno Mokslo Draugijos skyriaus posėdžiuose; apžiūrėjau restauruojamą Vytauto bažnyčią, naujai taisomą Seimo posėdžių salę, viešąją biblioteką, Vytauto kalną ir k. Vilniun sugrįžęs, birželio 12 d. dalyvavau aštuntos klasės mokinių išleistuvėse lietuvių gimnazijoje ir sekančią dieną gimnazijos mokinių gegužinėje Užuovingyje. 19 d. pradėjau rengti spaudon vėlionio d-ro G. Sauerveino raštus, juos tvarkydamas ir jojo korespondenciją perrašinėdamas; šitas darbas užsitęsė ir visą rudenį. 20 d. buvau Antakalnio prieglaudos gegužinėje Užuovingio miške.

Tuo tarpu prasidėjo rusų raudonarmiečių ofenzyva prieš lenkus, kurie vienur kitur sumušti ėmė trauktis atgal ir iš Vilniaus kraustyti. Panikai pakilus Vilniuje, jau liepos 8 d. aš buvau nuėjęs į geležinkelio stotį pažiūrėt, kaip jie kraustosi. 9 d. Vilniuje įvyko didžiausia panika: lenkai bėgte bėgo iš miesto, kaip civiliai, taip ir kariškiai, gabendami drauge įvairius daiktus ir pabūgę bolševikų, kurie jau Švenčionis paėmę. Mieste maisto produktai pardavyklose nuo vakar dienos paslėpta, kad pakėlus kainas; duona vargiai gaunama — po 20 m. svaras. Iki 14 d. panika mieste dūravo lenkų tarpe: visos įstaigos iš Vilniaus išgabenta ir visi turtingesnieji lenkai pabėgę. Šią dieną priešpiet buvau išėjęs geležinkelio stotin, bet dėl lenkų kareivių gatvėje šaudymo pasukau iš Pylimo gatv. į Rūdnykų gatvę, prie kurios lenkų kareiviai su minia lenkų gyventojų plėšė žydų krautuves ir buvo jau daug prisiplėšę. Kaip visame mieste namų vartai ir krautuvės, taip ir lietuvių banko durys buvo uždarytos, todėl negalėjau ineit ir pinigų atsiimti. Užėjus į Lietuvių Draugijos Centro komitetą prie Didžiosios gatvės, atvyko kun. J. Stankevičius ir Jackevičius, su kuriais apie dienos atsitikimus ir lenkų iš Vilniaus bėgimą bekalbant atėjo pirma valanda. Tuomet su Stankevičium nuėjova tiesiog į Lietuvių valgyklą; besirengiant pietuiti, išsyk pasigirdo arti karabinų šūviai ir, neilgai trukus, Dominykonų gatve, nuo šūvių bebėgdami, šuole nujojo keli raudonarmiečiai. Šaudymas dūravo beveik iki 2 val.: mat lenkų kareiviai, kurie buvo susitelkę

ir užsilikę Ignoto kazarmėse, iš to pat vardo gatvės išilgai šaudė į raudonarmiečius ir du jų ant kampo Igno ir Dominykonų gatvės užmušė. Kiek nutilus mieste šaudymui, kada jau lenkų karuomenė buvo visiškai iš miesto pabėgus ir raudonarmiečiai buvo miestą užvaldę, apie 4 val. po pietų galima buvo be pavojaus namon grįžti. Tuo tarpu gatvėse buvo matomi tik jų raiteliai: lietuvių karuomenė, sakoma, buvusi apie Kalvariją ir laukiama Vilniuje šiandien vakare. Liepos 14 d., prieš užimsiant raudonarmiečiams Vilnių ir prieš pat lenkų kariuomenei pabėgant iš miesto, lenkų „dowódca Wilna" papulkininkas Hupert buvo kreipęsis į Vilniaus lietuvius su šiuo laiškapaikiu: „Jednego lub dwóch z najpoważniejszych przedstawicieli Litwinów w Wilnie proszę do siebie zaraz na bardzo ważną konferencję", bet tai jau buvo taryboms per vėlu, nes lietuviai — Jonynas su M. Biržiška — nė koku būdu negalėjo nuo bolševikų antplūdimo gelbėti ir lietuvių karuomenę pašaukti, kad ji galėtų laiku pribūti. Tik 15 d. po pietų atvyko Vilniun lietuvių kavaleristų ir pėstininkų būrelis, žydų su entuziazmu sveikinamas; Jurgio prospekte — tarp lietuvių ir raudonarmiečių susitikimas ir pasisveikinimas su prakalbomis. Pavaikare buvo M. Biržiška ir Ig. Jonynas pas mane atėję pasveikintų mane dėlei atvykimo Vilniun lietuvių karuomenės. 16 d. — Lietuvių gimnazijoje susirinkime dėlei išrinkimo komiteto lietuvių kareiviams priimti; posėdžio laiku atėjo Vilniun ir prieš gimnaziją sustojo lietuvių pėstininkų pulkas, kurį teko sveikinti. Jurgio prospektu pietų einant, gatvėje buvo sustatyta apie 2 pulku lenkų kareivių, patekusių į bolševikų rankas belaisvių.

Lenkams iš Vilniaus išsikrausčius, liko neapsaugota universito namai su biblioteka, archaiologijos muzejum ir Centro archyvu, taipogi ir kiti universito institutai, kaip fizikos, anatomijos, zoologijos, botanikos, kuriems grasino bolševikai išgrobimu. Dabar visas rūpesnis juos saugoti teko man. Apžiūrėjęs viską, ant visų tų įstaigų durų prilipinau korteles su parašu, kad jos yra Lietuvos valdžioje, ir pridėjau Mokslo Draugijos antspaudus; prie vienių kitų durų, man pareikalavus, Lietuvos komendantūros buvo pastatyta lietuvių kareivių sargyba, kad tokiu būdu nuo raudonarmiečių grobimo apsaugojus. Kadangi raudonarmiečiai kontakte su lietuvių karuomene pradėjo komunistų agitaciją tarp lietuvių varyti, tai liepos 20 d. Laikinojo Komiteto posėdyje buvo svarstyta klausimas: ar likt lietuvių karuomenei Vilniuje, ar jai atsitraukti: nutarta, kiek atsimenu, pastaroje prasmėje. 21 d. lietuvių komendanturoje kun. M. Krupavičius turėjo paskaitą apie bolševikus; tarp kito ko, jis pranešė, kad vakar pasitarimuose su bolševikais Vilniuje nieko nelaimėta: jie nesirengia Vilmų lietuviams atiduoti. 22 d. Laikinojo Komiteto posėdin Vilniaus miesto žydų deputacija — miesto bendruomenės ir Sijonistų organizacijos — buvo atėjus sveikinti Komitetą, lietuvių tautą ir valdžią dėlei Lietuvos nepriklausomybės ir Vilniun karuomenės atvykimo.

Rugpjūčio 3 d. buvau įgijęs silpną dysenteriją, kuri po 3 dienų laimingai pasibaigė. 6 d. pavaikare pas mane apsilankė Rymo universito profesorius Turchi, kun. Narijausko ir kun. Viskanto lydimas. 8 d. turėjau pasikalbėjimą su Vincu Mickevičium Kapsuku, komunistų vadovu. Nusišnekėjęs apie bolševikų viešpatavimą Vilniuje ir užklausus, kada gi jie išsikraustysią iš Vilniaus, Kapsukas atsakė: neužilgo. Vakar, girdi, raudonarmiečiai evakuavę Švenčionis ir atidavę lietuviams iki Paberžės (Pabradės?); antroje zonoje gulintį Vilnių evakuosią iki rugsėjo 1 d. ir atiduosią Lietuvos valdžiai. Tik Kapsukas manė, kad lietuviai iš Vilniaus neturėsia didelio džiaugsmo, nes Vilniaus apygardos esą išpūstytos, nuskurdusios; lenkų valdžios nieko gero nepadaryta. Lietuviams reikėsia sukišti daug pinigų krašto ūkiui pakelti, jį tvarkyti, daug gabenti produktų, kad gyventojus išmaitinus. Bolševikai paliksia Vilnių jam pačiam rusų tarybų tvarką vietoje vykinti, nes tik tokiu būdu galėsianti komunistų idėjos šaknis darbininkų tarpan įlįsti. Tik gaila esą, kad jų susipratusių maža teesama. Apleisdami Vilnių raudonarmiečiai keliausią Lydos ar Gardino linkui dar tikrai nežinoma. Po pietų buvau nuėjęs su Kapsuko laišku į Olskį ir Medved'į (lenkų komunistų pseudonimai) bolševikų „črezvičaike" (osobyj otdiel) dėlei leidimo iš Vilniaus išvažiuot, kurį ir gavau; sekančią dieną tokį jau leidimą gavau ir lietuvių komendanturoje, bet, Ig. Jonynui perkalbėjęs, kad iš Vilniaus nevažiuočiau, nes buvau čia reikalingas, leidimais

nepasinaudojau. 16 ir 18 d. pas mane buvo prof. Ed. Volteris ir Galaunė iš Kauno, kun. J. Šepetys ir Vacl. Biržiška, kad pasitarus universito bibliotekos, muzejaus ir archyvo reikalais.

Tuo tarpu bolševikams sutartį su Lietuvos valdžia padarius dėl Vilniaus evakuavimo, jie pradėjo viską, ką tik sugriebdami iš valdiškų namų ir tų lenkų, kurie iš Vilniaus pabėgę, stotin gabenti, kur pilni vagonai įvairiais daiktais prikrauta ir išgabenta. 18 d. su d-ru J. Šlapeliu buvova nuėję pas V. Kapsuką dėl areštuoto kun. Kuktos paliuosavimo: jį paliuosuota, bet kun. Michalkevičių bolševikai rytų link iš Vilniaus išsivežė. 24 d. buvau „Vilijos“ fabriko žiūrėti, ar bolševikai ko nekrausto iš ten; iš fabriko tiesiog nuėjau į lietuvių karo komendantūrą prašytų, kad pastatytų kareivių sargybą, ką ir prižadėta. 26 d. bolševikų „revkomo“ mieste išlipdinta paskelbimas, kad rytoj vakare jie galutinai iš Vilniaus išsikraustysią. Pavaikare apie 7 val. buvo girdėti iš armotų šaudant: vėliau sužinota, kad ant Gedimino pilies kalno pakeliant Lietuvos vėliavą saliuotuota. Šiandien atvyko Vilniun daug lietuvių kariuomenės, kurios dalis ant rytojaus išėjo N. Vileikon. Rugsėjo 27 d. pirmą kartą atėjo iš Kauno lietuvių traukinys; lyjant lydėjau karuomenės dalį, išeinančią iš Vilniaus su muzika ir dainomis, iki „Liet. Draugijos“ Centro Komiteto. Šiandien 12 val. naktį bolševikai galutinai Vilnių apleidžia. Sekančią dieną buvau geležinkelio stotyje, kurią bolševikai apiplėšę visiškai ištuštino, nepalikdami vagonų.

Dabar prasidėjo kiek tiek ramesnis Vilniaus lietuvių gyvenimas, tarp jų — ir mano: lankydavausi universito bibliotekoje, archyve, o namie būdamas peržiūrėjau d-ro Sauerveino dienyną, rinkdamas medegą jo biografijai; parašiau į Tilžės „Rytojų“ ir Klaipėdos „Prūsų Lietuvių Balsą“ atsišaukimą apie d-ro Sauerveino laiškus, kad, kas turi, atsiųstų juos man sunaudoti jo biografijai; surašiau jo raštų bibliografiją; turėdavau svečių: A. Smetoną, d-ą K. Grinių, inž. Juodelą, Kalnietį, K. Jablonskį iš Kauno, kun. T. Žilinską iš Skriaudžių, kun. Ambotą iš Amerikos ir k. Rugsėjo 5 d. buvo puikus K. Petrausko ir A. Sodeikos dainų koncertas miesto salėje: 7 d. turėjau pasitarimą su A. Petraičiu iš Kauno ir Ig. Budzeika „Vilijos“ reikalais ir t.t.

Tuo tarpu Lietuvos valdžia rūpinosi tvarkyti administraciją Vilniaus krašte. Vilniaus miesto magistratas buvo pavesta valdyti Jonui Kymantui, o administracija provincijoje tvarkyti — Butkui. Pastaromis rugsėjo dienomis buvo persikrausčius Vilniun Užsienio reikalų ministerija ir užėmus generalgubernatoriaus rūmus. Bet, Lietuvos nelaimei, bolševikų ofenzyvai Lenkijoje pradėjo jau nesisekti, galop ji labai liūdnai pasibaigė. Lenkų armija, prancūzų karininkų tvarkoma ir vedama, pradėjo imti viršų ir, raudonarmiečius sumušus, ėmė juos vyti iš savo krašto ir besivydama jau užėmė Gardiną, Lydą ir k. Apie Augustavą jau susidūrė su lietuvių karuomene ir nors buvo padaryta Suvalkuose sutartis su lietuviais, kad jiems Vilnių palieka, bet, to nežiūrint, Pilsudskio pagundyta ir Želigovskio vedama lenkų karuomenės dalis — „białorusko-litewska dywizja“ — neva grįždama į savo kraštą, kad išvarius iš jo lietuvius okupantus, metėsi Vilniaus linkui ir ėmė pakeliui sutinkamas lietuvių karuomenės silpnesnes dalis šalin varyti. Spalių 7 d. lenkamas užėmus Jašūnus, lietuviai pradėjo evakuoti Vilnių, pavedę miestą prancūzų pulkininko Reboul'io globai, kursai, apgulimo stovį paskelbę, uždraudė susirinkimus aikštėse, gatvėse ir manifestacijas daryti. 9 d. po pietų apie 2-3 val. prasidėjo šaudymai mieste: lenkų partizanai ir lietuvių valdžios apginkluoti milicininkai pradėjo likusius pulk. Reboul'io žinioje lietuvių kareivius gatvėse medžioti ir vieną kitą nušovė. Kiek vėliau nuo Jašūnų-Lydos atvyko lenkų „bermontininkai“ ir apėmė miestą, kurį buvo paėmęs, kaip jau minėta, iš lietuvių komendanto valdyti Reboul'is. Partizanai, pastverdami lietuvių kareivius, atiminėjo ginklus, drabužius, čebatus. Taip dalykams pakrypus, Vilniaus lietuvių tarpe ūpas visiškai žlugo. Vilniuje lietuvių buvimo laikas yra lyg gražus sapnas pragaišęs... Sekančią dieną išlipdinta gatvėse maj. Bobiatynskio paskelbimas apie tvarką mieste ir gen. Želigovskio pranešimas, apie „Srodkovos Litvos“ įtaisyimą, kurios vyriausybė, nepaisanti lietuvių su bolševikais sutarties dėl ribų ir ententės nusprendimo dėl demarkacijos linijos, griebiantis apsisprendimo teisių. Spalių 11 d. — Mikalojaus salėje skaitlingame susirinkime dėl išrinkimo „Laikinojo Vilniaus lietuvių

komiteto" lietuvių reikalams ginti ir juos atstovauti prieš lenkų valdžią. 13 d. iš ryto š. Mikalojaus bažnyčioje egzekcijos už 2 Vilniaus lenkų partizanų nušautu lietuviu kareiviu ir jų lydėjimas Rašos kapuosna, iš kur užsukau į geležinkelio stotį, kuri labai liūdnai atrodo, netekusi beveik nė vieno vagono. Priešpiet buvo labai aiškūs ir dažni armotų šūviai girdėti; dargi pavakare šaudyta: ėjo mūšis tarp lietuvių ir lenkų už kokių 4-5 kilom. nuo Vilniaus, kur ten apie Buivydžius, kur, sako, lietuviai buvę susimetę į apkasus, iš kurių lenkai būk juos išvarę. Spalių 14 d. „Gazeta Krajowa" paskelbė komunikatą, kad vakarykštį mūšį lietuviai pralaimėję ir pasitraukę iki Riešos upės linijos, kur ir šiandien priešpiet šaudytasi. Pavakare atvyko Vilniun keli šimtai Dąbrovskio jočių. Vyriausias „Srodkovos Litvos" karuomenės vadas Želigovski pasiskelbė aukščiausiu to krašto valdytoju, o pildančią valdžią pavedė komisijai iš 11 asmenų. Krašto teritorija sieksianti rytuose sienos sulig lietuvių su bolševikais liepos 12 d. 1920 m. padarytos sutarties, o vakaruose iki buvusios demarkacijos linijos lenkų okupacijos su Lietuva birželio m. 1920 m. Šito krašto erbas būsiąs baltasis lenkų erelis ir Lietuvos vytis; tas pats erbas būsiąs ir ant raudonos valstybės vėliavos. Spalių 15 ir sekančiomis dienomis vis dar buvo girdima netoli nuo Vilniaus armotų šaudymas. 16 d. mūšyje pas Rykantus paimtieji belaisvėn lietuvių kareiviai ir Vilniun atgabantieji buvo daugiausiai iš drapanų išvilkti, nuauti ir turėjo šaltyje vargti. Šiomis dienomis atėjo Vilniun lenkų karuomenės pėstininkų pulkas ir nuo Minsko — ulonai tikslu prieš Kauną eiti. 23 d. laikraščiai paskelbė komunikatą apie paėmimą nelaisvėn lietuvių 1 divizijos štabo: gener.leit. Nastopką, kelis karininkus ir kareivius, automobilius ir radiotelegrafą. Pasirodo, kad divizijos vienam sparnui neapsaugotam esant, lenkų raiteliai apsupę štabo buveinę viename kaime pas Širvintus ir ją paėmę. Gen. Nastopką, sako, rasta girtą pasislėpusį.

Iki šiol sutvarkęs d-ro Sauerveino raštus, jo korespondenciją, peržiūrėjęs dienynus ir surinkęs medegos jojo biografijai, spalių 19 d. pradėjau tą biografiją rašyti, su ilgomis pertraukomis rašiau ir tik gegužės m. 1921 m. pabaigiau.

Tuo tarpu kovoms tarp lenkų ir lietuvių Vilniaus artumoje dar vis tebesitęsiant, lapkričio 3 d. pasiekė Vilnių žinia apie didelį lietuvių karuomenės laimėjimą mūšyje pas Giedraičius, žinia, kuri ne vieną lietuvių nudžiugino. 8 d. girdėta, kad Želigovskio valdžia išgabususi į Varšavą vieną sugautą apie Giedraičius iš lietuvių karuomenės kinietį, kursai, paleistas iš bolševikų armijos, internuotas Prūsijoje, regimai, buvo patekęs Lietuvon ir čia įstojęs tarnauti, ir vieną karininką — prūsų lietuvių. Želigovskiada tikisi tais žmonėmis — kiniečiu ir prūsų lietuviu — prirodysianti Varšavos lenkų valdžiai, kad lietuviai drauge su bolševikais ir vokiečiais einą karu prieš Vidurinės Lietuvos laikinąją valdžią, ir tokiu būdu išprašysianti dar daugiau lenkų karuomenės pagalbos prieš Lietuvą. Lapkričio 11 d. parašiau Lietuv. Draugijos Centro Komitetui gana ilgą laišką į Želigovskį dėlei jojo armijos kareivių barbariško pasielgimo su belaisviais lietuviams, apiplėšiant jiems drapanas, čebatus ir kt. daiktus, ir kad būtų pasirūpinta juos geriau maitinti ir apvilkti. 20 d. Centro Komiteto posėdyje prisiklausęs pasakojimų apie tai, kad lenkai būk jau užėmę Širvintus, Giedraičius ir net Ukmergę, su suerzintais nervais vakare atsigulęs, labai ilgai užmigti negalėjau, o po ilgos nemigos užmigęs sapnavau, kad lenkai paėmę nelaisvėn visą lietuvių karuomenę — 25 000 kareivių — todėl pradėjau verkt ir pabudau. Po pietų ilgą laiką su p. Ona Mašiotiene ir pan. Viskantaite buvau Liet. Draugijos Komiteto sandėlyje prie Aušros Bromo gat. N. 12 išduoti lietuviams belaisviams kariškiams kailinių ir kitų drabužių ir vyžų. Lapkričio 21 d. iš Vilniaus išvažiavo Tautų lygos komisija drauge su Ig. Jonynu į frontą kontroliuoti, ar lenkai sustabdė karo žygių prieš lietuvius, kas jiems iš Varšavos būk įsakyta nuo šiandien sustabdyti. — Naktį prieš 23 d. lenkų policija darė kratas: mergaičių bendrabutyje prie Aušros Bromo gat. N. 12, pas Em. Vileišienę ir mergaites, vieną jų ir p. Vileišienę areštavo, toliau Didž. prieglaudoje areštavo 11 berniukų, perkratę suėmė p. Br. Biržiškienę, Vikt. Biržišką, St. Kairiūkštį ir Aleknavičių. 26 d. mano užrašyta: „Vis dar nerimastis ima, ar lenkai nesuareštuos mane be jokios priežasties, kaip ir kitus, kuriuos areštuota neva dėlei suokalbio prieš lenkus".

Nuo gruodžio 1 d. Tautų lygos misijos intervencija sustabdyta mūšiai tarp lietuvių karuomenės ir Želigovskio armijos. 9 d. drauge su kanon. J. Kukta buvau Didž. prieglaudoje ir mergaičių bendrabutyje išstardyti lenkų policijos areštuotus, bet jau paleistus mokinius ir apie kratos darymo būdą. Atvykęs iš Kauno inž. St. Kairys gruodžio 22 d. suteikė žinių apie sąlygas derybų tarp lietuvių delegacijos ir lenkų Varšavoje, apie ką iki šiol lenkų laikraščiai tyli. Pasirodo, kad Lietuvos valdžia per savo delegatus (d-rą J. Staugaitį ir Z. Žemaitį) pasiūlusi lenkams atiduoti Lietuvai Vilnių su visu tuo plotu, kurį bolševikai pripažino Lietuvai, prižadėdama padaryti šitame krašte ypatingą kantoną, paliekant jam plačiausią kultūrinę autonomiją su bendru seimu visai Lietuvai, karuomene ir t.t. Lenkai šito pasiūlymo nepriėmė, todėl delegacijos derybos jau pertraukta. Toliau S. Kairys sakė, kad Lietuvos valdžia užprotestavusi Tautų lygoje Genevoj prieš Lygos pasiuntinį Komisijoje taikai tarp lietuvių ir lenkų daryti prancūzų pulk. Chardigny, kaip lenkų berną, ir reikalavusi jį iš Komisijos pašalinti, nes jis nesugebėtų bešališkai vesti ir tvarkyti, Vilniaus krašte plebiscitą darant. Gruodžio 28 ir 29 d. buvo lietuvių gimnazijoje 1919/1920 m. Mokslo Draugijos visuotinis susirinkimas; pirmame jo posėdyje skaičiau „Obuolys lietuvių dainose bei pasakose ir vestuvių apeigose“. 30 d. vakare pas mane apsilankė Ig. Jonynas, kursai važinėjo su Tautų lygos kontrolės komisija, kaip Lietuvos atstovas: jisai pasakojo apie derybas Varšavoje tarp lenkų valdžios ir lietuvių delegacijos, kad lietuvių valdžios pasiūlymai jokių būdu dar nepaima kantoninės sistemos įvedimo Vilniaus krašte, bet kad kalbama tik apie plačią kultūros autonomiją; nė vienas lenkas nenorįs to pasiūlymo priimti, todėl pertraktacijos jau einančios galop. Tautų lygos kontrolės komisijos: prancūzų, ispanų, italų ir anglų nariai vakar apsilankę neutralėje zonoje Giedraičių ir Širvintų šone ir toje zonoje radę lietuvių kareivių, dargi Širvintuose vieną lietuvių karininką, nemokėjusį lietuviškai, tik vokiškai. Karininkas pasisakęs gimęs Kaune, bet, girdi, kalbėjęs Berlyno tarme. Kontrolės komisija pranešus telegramomis į Paryžių, Londoną ir Genevą apie tai, kad lietuviai laužą sutartį.

Sausio 1 d. 1921 m. turėjau pasitarimą su atvykusiu iš Kauno Ant. Petraičiu ir Ig. Budzeika apie „Vilijos“ reikalus. 7 d. rašiau: „Dėlei plebiscito Kauno, Ukmergės ir Ežerėnų pavietuose“; 28 d. rašiau M. Biržiškos sumanytai „Draugijai raštams skleisti žmonių tarpe“ įstatus, bet pati draugija iki šiol neįsteigta. 30 d. — Laikinojo Vilniaus lietuvių Komiteto sušauktame visuotiname susirinkime lietuvių gimnazijos salėje.

Vasario 16 d. Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo diena: kaip visoj Lietuvoj, taip ir Vilniaus lietuviams — šventė! Priešpiet — š. Mikalojaus bažnyčioje pamaldose, vakare — lietuvių gimnazijos salėje vaidinant „Mirgą“ ir dainuojant. 20 d. „Lietuvių Tautos“ redakcijos komisijoj nutarta „L. Tautą“ spausdinti ir joje mano studiją „Apie trakų prygų tautystę ir jų atsikėlimą Lietuvon“ patalpinti. 23 d. vakare — inteligentų susirinkime lietuvių gimnazijoj dėlei įsteigimo M. Draugijos vardu aukštesniųjų mokslo kursų ir paskaitų rengimo. 24 d. apsilankė Ig. Jonynas, Z. Žemaitis ir Balutis, kurie vakar iš Varšavos sugrįžo, kur jie važinėjo su paaiškinimais „Tautų lygai“ dėlei plebiscito Vilniaus krašte.

Kovo 1 d. pradėta spausdinti „Liet. Tautos“ III, 1 dalis; tą pat dieną surašiau vokiečių, prancūzų ir anglų kalba knygas apie Lietuvą, kad inteikus Anglijos atstovui prie Tautų lygos Kontrolės Komisijos. 6 d. pradėjau rengti paskaitas iš lietuvių mytologijos, kurias buvau apsiėmęs aukštesniuose mokslo kursuose skaityti ir sekančią, 8 d. pradėjau skaityt; paskaitų kursas apėmė lietuvių dievaičius: Saulę, Mėnulį, Bentį, Curchę, Laumes, Vilutę, Navius, Kaukus ir Perkūną.

Balandžio 10 d. su A. Petraičiu ir Ig. Budzeika — pasitarimas „Vilijos“ reikalais, sekančią dieną pasirašiau drauge su kun. J. Kukta ir Budzeika po protestu prieš lenkų „Vilijos“ fabrikos turto užgrobimą. 23 d., šiandien, „Vilnius“ pranešė iš Kauno laikraščių žinią, kad mano tėviškėje, Ožkabaliuose, iš balandžio 3 į 4 d. kilęs gaisras, kurs, išskyrus vieną grinčią, sunaikinęs visas trobas. Spėjama buvus padegta. Šita žinia padarė man labai liūdną išpūdį ir didį gailestį, taip kad kelias dienas rašto darbais užsiimti neįstengiau.

Gegužės 3 d. parašiau pasveikinimo laišką prof. d-rui Ad. Bezenbergeriui iš priežasties jo 70 metų jubilėjaus ir kitą — į Rytų departamento ypatingąjį skyrių prie Užsienio reikalų ministerijos Kaune dėl išgavimo iš rusų Tarybų valdžios Mokslo Draugijos pinigų 27 786 rub., padėtų prieš karą Rusų-Azijos banke. 12 d. pietų einant Ignato gatve tūlas pusinteligenti senyvas lenkpalaikis, kurs, rodos, žinojo mano tautystę, mane užkabino, ironiškai klausdamas: „Kiedyž przyjdą Litwini?" Man nieko jam neatsakius, jis tolyn tęsė: „Nie przyjdą, bo już ich djabli wzięli"... Gegužės 17 d. pabaigiau d-ro Sauerveino biografiją rašęs; sekančią dieną parašiau į „Vilnių" straipsnį „Ar daug esama lenkų Vilniaus krašte?"

Birželio 12 d. Ig. Jonynas per M. Biržišką pranešė, kad šiomis dienomis Steigiamame Seime Kaune priimta 1 ir 2 skaitymu sumanymas duoti man, kaip užsitarnavusiam tautai, pensijos po 2000 auks. mėnesiui, pradedant nuo šių metų sausio 1 d.

Kaip Vilniaus lenkai sukurstyta ir suagituota prieš lietuvius, galima suprasti ir iš šitokio fakto: liepos 14 d. pavakare pro mano atvirą langą eidamas koks 10-12 m. vaikišcias dainavo: „pasaki, pasaki, Litwini sobaki"... Liepos 16 d. laikraštis „Vilnius" pranešė, kad Steigiamojo Seimo birželio 15 d. posėdyje priimta trečiuoju skaitymu sumanymas duoti man pensiją, o 30 d. tas pat laikraštis pakartojo iš Kauno laikraščių liepos 8 d. Lietuvos Respublikos prezidento ir ministerių pirmininko paskelbtąjį dekretą apie paskyrimą man nuo sausio 1 d. pensijos mėnesinės 2000 auks., kurie būsią mokama iš Švietimo ministerijos kreditų.

Rugpjūčio 1 d. Didž. prieglaudoje policijos daryta krata, suimta jos vedėjos ir keli mokiniai, todėl Liet. Draugijos Centro Komiteto buvo pavesta man kratos darymo būdą ir areštavimą ištardyti, ką aš 3-6 to mėnesio dieną ir atlikau, surašęs platų protokolą.

Pergabenant Mokslo Draugiją iš Aušros Bromo gat. N. 21 į Gimnazijos gatv. N. 4 daug laikraščių, knygų ir k. daiktų buvo laikinai sukrauta mergaičių bendrabutyje prie tos pat Aušros Bromo gat. N. 12, nes neturėta kur kitur padėti; dabar prireikus tuos kambarius ištuštinti, nuo rugpjūčio 9 d. pradedant turėjau daug darbo, pakol, vislab sutvarkius ir sudėsčius, 8 vežimais Mokslo Draugijon pergabenta, kur, gavus suterenoje kiek vietos, ir sukrauta. 28 d. rašiau memorialą apie mergaičių bendrabutį prie Aušros Bromo gatvės ir sekančią dieną Centro Komiteto posėdyje skaičiau.

Rugsėjo m. pradžioje pradėjau rinkti medegą Palangos istorijos aprašymui, kursai ėjo per „Vilnietį" ir atskira brošūra atspausdintas tapo 1922 m.

Spalių 1 d. pavakare apie 5 val. buvau nuėjęs prie lietuvių gimnazijos Jurgio prospekte N. 38, kurią buvo apstojus lenkų policija, neįleisdama jon mokinių ir mokytojų, nes nuo šios dienos lenkų valdžia ją atima iš lietuvių, juos iš gimnazijos išvarydama. Tūlam laikui praėjus ir lietuvių mokiniams užgiedojus „Lietuva tėvynė mūsų", aplink susitelkę lenkai ėmė švilpti, mokinius mušti ir juos vaikyti; vienus kitus prospektu nusivyta katedros linkui; ne tik susirinkusi publika, tarp jų daug universito studentų ir gimnazijos mokinių, mūsiškius daužė, bet ir patys milicijantai mušime dalyvavo; vienus kitus — ypač mergaites — net sukruvinta; keli gimnazijos mokytojai areštuota. Spalių 4 d. lenkų policijos uždaryta Lietuvos prekybos ir pramonės bankas, o 5 ir 6 d. iš Didž. prieglaudos prie Subačiaus gatv. N. 16 lenkų policija išvarė Lietuvių Draugijos Komiteto globiamuosius vaikus, palikdama juos ant gatvės. Šitie visi žiaurūs nuotyčiai taip suerzino man nervus, kad aš kelių dienų tarpe negalėjau nieko veikti. Galop 13 d. policijos uždaryta Amerikos lietuvių krautuvės prie Didžiosios gatvės. Mieste kalbama, kad paskirta esama ar 40 lietuvių išvaryti iš Vilniaus, tarp jų apie 15 gimnazijos mokytojų. Šitokios rūšies paskalos įnešė gyveniman daug neramumo ir apatijos darban. Spalių 25-26 d. dailininkas Kodkin'as iš Kauno ir V. Kairiukštis, lietuvių gimnazijos piešimo mokytojas, pradėjo mano paveikslą piešti; pirmasis — karo muzejui Kaune, antrasis — lietuvių gimnazijai Vilniuje.

Lapkričio 23 d. sukako man 70 metų amžiaus; šitą jubilėjų apvaikščiota šiandien lietuvių klube, pritaikius jį prie pirmosios Mokslo Draugijos visuotinojo susirinkimo dienos. Posėdį mano trumpa prakalba atidarius, Myk. Biržiška ilgoje kalboje nušvietė plačiais

bruožais mano gyvenimą ir atliktus darbus; paskui sekė pasveikinimai nuo įvairių lietuvių organizacijų, įstaigų ir asmenų; iškilmės, prasidėjusios 5, baigėsi ½ 8 val. dainomis. 24 d. priešpiet antrame visuotinio M. Draugijos susirinkimo posėdyje skaičiau „Iš Palangos istorijos“. 25 d. pastarajam visuotinio susirinkimo posėdžiui pasibaigus, buvo keliama man pagerbti vaisės, kuriose sveikino mane ne tik lietuvių oratoriai, bet ir gudų, žydų ir lenkų vardu — Tadas Vróblevskis, o 26 d. tame pat kliube vaidinta „Amerika partyje“.

Gruodžio 2 d. Jonynas atvežė laišką iš Steigiamojo seimo pirmininko Al. Stulginsko ir valdžios pasveikinimą dėlei mano jubilėjaus; 3 d. įteikiau „Vilniečio“ redakcijai straipsnį „Dėlei pil. Al. Meištačičiaus kilmės“. 8 d. Vilniaus „Rzeczpospolita“ numeryje paskelbta lenkų kalba išversta 2 mano laišku rusų laiko dvasiškųjų reikalų departamento direktoriui Vladimirovui, 1907 m. rašytu ir iš ten, rodos, kun. St. Maciejavičiaus pavogta, apie vysk. Roppo pašalinimą iš Vilniaus ir apie to laiko lietuvių reikalus Vilniaus vyskupystėje; antras laiškas Franzensbade 1908 m. vasarą rašytas tam pačiam apie nenusisekusią lietuvių delegaciją Ryman, nes vyskupystės administratorius buvo uždraudęs kun. Burbai ir Racevičiui dalyvauti. Apie šituodu laišku ir pačią delegaciją buvo straipsnyje „Iš netolimos Vilniaus lietuvių praeities“ („Vilnietis“, 1921. N. 40) plačiau rašyta ir paaiškinta.

Šiais metais turėjau lietuvių mokyklų inspekcijas atlikti, Liet. Draugijos Centro Komiteto posėdžiuose, kaip kitais metais, dalyvauti ir „Lietuvių Tautą“ spausdinant, ilgesnį laiką korektūras daryti.

Sausio 8 d. 1922 m. buvo rinkimai į vadinamąjį „Vilniaus Seimą“, žydams, gudams ir lietuviams tuose rinkimuose nedalyvaujant. 17 d. parašiau straipsnį į „Vilnietį“: „Rinkimai Seiman Vilniuje statistikos šviesoje“. 20 d. priešpiet užėjęs į „Vilniečio“ redakciją, patekau į lenkų policijos nagus, kuri redakcijoj tuomet kratą darė, ir buvau sulaikytas iki kratai pasibaigiant. Šianakt daryta krata daugelio lietuvių ir gudų veikėjų butuose ir daug jų — iš viso 33 — areštuota ir nugabenta į Lukiškio kalėjimą. Iš areštuotųjų lietuvių paminėtini: M. Biržiška, Vikt. Biržiška, And. Rondonomanskis, d-ras Pr. Augustaitis, inž. Šulcas, kun. kanon. J. Kukta, M. Marcišauskaitė, Insoda, Mičiulis, Stadzevičius ir k. Padaryta taipogi krata Laikiname ir Centro Komitete, kuriame ji tęsėsi iki vakaro, taip kad į šios dienos posėdžius eit nebegalėjau. Areštų ir kratų priežastis, regis, glūdojo smarkiai vedamoje lietuvių ir gudų laikraščiuose opozicijoje prieš „Seimo“ rinkimus ir tų rinkimų ir paties seimo kritikavime. Sausio 28 d. leit. Biliūnas pasakojo apie japonų pulkininko Tsutsui apsilankymą pas lenkų valdžios delegatą Tupalskį dėlei lietuvių areštų; Tupalskis padavė melagingą žinią, būk susekta pas juos komunistų organizacija ir t.t. 29 d. parašiau straipsnį: „Svetimos kalbos informacijoms apie Lietuvą“. 30 d. padarius kratas, dar suimta: Č. Landsbergis, d-ras J. Augevičius, provizorius Dyša, o vasario 1 d. — S. Jackevičius, M. Kukta ir Steigvila: pastaruoju du veik paleido.

Pralaikę kelias dienas suimtuosius kalėjime, lenkai jų valdžia jų neištarde ir neįteikė jiems apkaltinimo akto, vienu kitų dargi visiškai neklausinėje, 5 vasario naktį paėmė juos iš kalėjimo ir, į vagoną sukisę, nugabeno į demarkacijos liniją pas Jatelionių kaimą ir čia juos paleido — išvarė, kad Kaunan vyktų. Vasario „Gazeta Krajowa“ ir kiti lenkų laikraščiai paskelbė išvežtųjų į demarkacijos liniją Kauno link 33 lietuvių ir gudų tremtinių vardus pavardes; iš lietuvių ištremta: d-ras P. Augustaitis, Mykolas ir Viktoras Biržiškos, Insoda, kun. J. Kukta, M. Marcišauskaitė, P. Mičiulis, J. Mileris, Andr. Rondonomanskis, B. Sadzevičius, J. Vaičiūnas, inž. T. Šulcas, Č. Landsbergis, J. Povilis, J. Dyša, d-ras J. Augevičius, J. Grabauskas, J. Siemaška, A. Miciunas, St. Jackevičius, viso labo 20 asmenų, kiti 13 — gūdai.

Vasario 12 d. š. Mikalojaus bažnyčios salėje — visuotiname Vilniaus lietuvių susirinkime Laikinojo lietuvių Komiteto narių skirti. 13 d. parašiau Mokslo Draugijos komiteto vardu protestą į lenkų laikinosios valdančios Komisijos pirmininką A. Meištačičių dėlei komiteto narių: M. Biržiškos, d-ro Augustaičio ir d-ro Augevičiaus iš Vilniaus ištremimo. 15 d. buvau vidujinių reikalų departamento presos skyriuje Mokslo Draugijos

biblioteką registruoti. 16 d. — Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo sukaktuvių šventė: 10 val. š. Mikalojaus bažnyčioje — pamaldos su kun. Čibiro pamokslu. Kadangi nuo šios dienos užsidarė Lietuvių valgykla, josios šeimininkę Marčišauskaitę ištrėmus, tai tenka man pietų valgyti lenkų valgyklose. 19 d. parašiau: „Iš lietuvių ištrėmimo istorijos“.

Vasario 20 d. turi didelę reikšmę Vilniaus krašto istorijoje: tą dieną lenkų falsifikuotas „seimas“ po pietų val. 5-6 paskelbė šito krašto prie Lenkijos prijungimą. 28 d. parašiau: „Vilniaus krašto „lenkai“ statistikos šviesoje“.

Kovo 2 d. rašiau „Kauno krašto lenkai statistikos šviesoje“. 11 d. rašiau „Iš mano archyvo: I. Petras Vileišis ir lietuvių spauda Peterburge. II. Prie d-ro Vinco Pietario biografijos. III. Vinco Staniškio laišakai“; skiriama „Mūsų Senovei“ Kaune. 13 d. kun. M. Remio bute drauge su J. Kairiūkščiu ir kun. Kr. Čibiru, kaip „Ryto“ Draugijos valdybos nariai, buvome Vidaus ir Švietimo departamento lenkų valdininkams reviziją „Ryto“ Draugijoje darant: vislab rasta tvarkoje. Revizijos laiku buvo pasirodžiusi ilgai dūruojanti širdies aritmija.

Savo autobiografijai medegą birželio m. 1921 m. pradėjus tvarkyti, kovo 14 d. ėmiau ją rašyti ir su trumpomis pertraukomis tęsiau iki pastarojo laiko.

Kovo 31 d. per kun. K. Čibirą, grįžusį iš Kauno, atsiųsta man Lietuvos respublikos universito rektoriaus J. Šimkaus kovo 24 d. rašytas laiškas N. 200, kuriuomi pranešama, kad kovo 14 d. universito tarybos nutarimu aš buvęs vienbalsiai išrinktas Lietuvos universito garbės nariu ir profesorium, o švietimo ministerio kovo 23 d. patvirtintas.

Balandžio 18 d. lenkų valdžios atstovai: J. Pilsudskis, valstybės viršininkas, ir Ponikovskis, ministeris pirmininkas, iš Vilniaus Laikinosios valdančios komisijos paėmė prie Lenkijos prijungtą Vilniaus kraštą valdyti. Dabar prasidėjo visa iškilnių eilia su puotomis, į kurias — regis, kaip į Lietuvos šermenis — ir aš iš lenkų pusės nemenkos garbės sulaukiau būti kviečiamas: iš Laikinosios valdančios komisijos pirmininko 18 d. — į „pusryčius“ Jurgio viešbučio salėje ir iš Lenkijos ministerių kabineto pirmininko Ponikovskio — į vaišes 20 d. generalgubernatoriaus rūmuose. Suprantama, kad dalyvauti negalėjau. 21 d. per kun. J. Š., kurs turi miesto seniūnystėje (starostwo grodzkie) tūlą ištikimą pažįstamą valdininką, ir šito pranešimu remdamasis, pasakojo, kad šiomis dienomis miesto seniūnas (starosta grodzki) panevėžietis Wimbor'as į politinę policiją rašęs denunciaciją ant kun. M. Reinio, manęs, kun. Kuktos ir trijų kitų, regis, J. Kairiūkščio, kun. Čibiro ir M. Biržiškos, kurie visi esame „Ryto“ draugijos valdyboje — kad mus ir mūsų veikimą dabotų. 25 d. III-sios policijos nuovadoje padaviau prašymą, kad jį patvirtintų (sic!) mano fotografiją, kuri yra reikalinga pridėti prie prašymo dėlei pasparto miesto seniūnystėje gavimo; tik gegužės 2 d. atsiėmiau.

Kelissyk vaikščiojus į seniūnystę dėlei prašymo padavimo ir negalint jokiū būdu prieiti iš priežasties daugybės publikos, galop 17 d. pasisekė, bet nelaimingai, tatai atlikti. 7 val. rytą išėjęs iš namų, pas starostwo grodzkie atėjęs ir radęs jau daug žmonių, prie laiptų susirinkusių, turėjau ir aš laukt atidarant duris iki ½ 9. Kadangi visiems prašymus paduodantiems buvo dalinami bilietai su numerais 1-100, man teko N. 71, o sekretoriui — tūlam universito studentukui, kursai prašymus priiminėjo — dažnai su pašaliniais žmonėmis kalbantis ir priiminėjant be eilios kitų proteguojamų asmenų prašymus, pakol atėjo mano eilia, buvo jau lygiai 3 val. po pietų. Visą tą laiką reikėjo stovėti žmonių tunte arba vaikščiot kambaryje. Nuo ilgo stovėjimo ir eilios laukimo labai pailso ir nutirpo kojos. Pasekmės šito pailsimo neilgai trukus, nes sekančią dieną žymiai apsireiškė kojose paraestezijomis ir nuolatinium nutirpimu kiek ilgiau pasėdėjus berašant. Rods, jau kartą, liepos 5 d. 1921 m., kada man ilgai buvo stovėti tekę ir iš vietos į vietą nešioti knygas, atskiriant jas nuo laikraščių, kurie buvo pergabenami į lietuvių gimnaziją, kojos nuo to darbo buvo labai pailsusios ir tirpti pradėjo, ypač ilgiau pasėdėjus, rašant, bet tas nutirpimas po dienos kitos išnyko, tuo tarpu kaip ši kartą dar iki šiai dienai dūruoja ir kasdien, rodos, stipryn eina. Ištyrinėjant kiek tai pačiam galima — kojų odos jauslumą faradisacijos srove, pasirodė, kad nervi peronei į tą srovę nereaguoja ir kad šitų nervų išsiplėtimo srityje pėdų odoje (n. n. peronei superficiales)

odos jauslingumas žymiai nusilpnėjęs. Abiejų kojų kelių reflexus petellaris nežinia nuo kurio laiko dingęs. Toniški „crampi“ kojų raumenyse laiks nuo laiko pasirodo.

Jau nuo 1906 ar 1907 m. laikas nuo laiko subrinkdavo blauzdos ir vėl atslūgdavo. Taip, kiek atsimenu, 1914 m. po operacijos Berlyne sugrįžus karo pradžioje, gana ilgą laiką buvo kojos subrinkusios. Pastarąjį kartą šių metų 19 vasario pastebėjau, kad ne tik blauzdos, bet ir pėdų viršus buvo labai subrinkę (oedema crurum et pedum), ypač labiau dešinės kojos, bet po keleto dienų vėl atslūgo. Širdies aritmijos dažnai pasirodo.

Prostatos hypertrophia konstatuota pirmą kartą 1914 m. Berlyne mano pūslę cystoscopu peržiūrint; nuo to laiko šita hypertrophia vis didyn ėjo ir nuo 1921 m. rudens atsirado gana didelių kliūčių urinos laisvam išleidimui, nekalbant jau apie skaudėjamą šitą procesą atliekant ir ilgas pertraukas ne tik naktį, bet ir dieną šlapinantis; dargi vieną jau kartą urinos išleidimas buvo visiškai sutramdytas, rods, tik trumpam laikui.

Nuolatinės kratos lietuvių redakcijose, įstaigose ir butuose pastarąjį kartą liet. laikraščių redakcijose birželio 2 d. kartą padarius, konfiskuota laikraščiai ir uždrausta jie tolyn spausdinti, o 14 d. Lietuvių poliklinikoje po kratos areštuota d-ras D. Alseika, d-ras Legeika ir Veleckas; tą pat dieną kratyta Trinopolio prieglauda ir ieškota „bolševikų aukso“ — ir kiti įvairios rūšies lietuvių ir jų kalbos persekiojimai Vilniuje daro labai blogo įspūdžio kaip į kitų žmonių, taip ir į mano nervus ir suteikia be galo daug neramumo dėlei savo paties likimo. Todėl nebera ko stebėtis, kad ir mano nervų liga, kaip ir kiti organizme patologijos procesai, ūmai blogyn eina...

Pabaigiau rašyt Vilniuje

birželio 16 d. 1922 m. ½ 1 val. po pietų.